



АРХІЎ НАЙНОЎШАЕ ГІСТОРЫІ
MODERN HISTORY ARCHIVE

КАМУНІКАТ.ORG

MODERN HISTORY ARCHIVE

**BELARUSIAN NONCONFORMISM
1953 — 1985**

Reference book

Volume 1

Compiled by Aleh DZIARNOVIČ

**Athenaeum, Volume IX
Minsk 2004**

АРХІЎ НАЙНОЎШАЕ ГІСТОРЫІ

**НОНКАНФАРМІЗМ У БЕЛАРУСІ
1953–1985**

Даведнік

Том 1

Аўтар-укладальнік Алег ДЗЯРНОВІЧ

**Athenaeum, Том ІХ
Мінск 2004**

УДК 947«1953-1985»(03)

Н 816

ББК 63.3(4Беи)2я

Аўтары артыкулаў: Уладзімір Арлоў, Пётра Васілеўскі, Вінцук Вячорка, Алег Гардзіенка, Нагалья Гардзіенка, Юры Грыбоўскі, Алег Дзярновіч, Сяргей Дубавец, Станіслаў Дубянецкі, Ірына Кашталян, Севярыш Квяткоўскі, Арсень Ліс, Віталь Скалабан, Таццяна Снітко, Вячаслаў Чамярыцкі, Міхась М. Чарняўскі

Выкарыстаны публікацыі і матэрыялы: Алеся Белакоза, Алега Бембеля, Сямёна Букчына, Васіля Быкава, Сяргея Дубаўца, Міколы Ермаловіча, Аляксея Каўкі, Анаголя Клышкі, Яўгена Куліка, Адама Мальдзіса, Леаніда Маракова, Барыса Сачанкі, Валянціна Тараса, Генадзя Цыхуна, Міхася М. Чарняўскага.

Нонканфармізм у Беларусі: 1953–1985. Даведнік. Т. 1 / Аўтар-укладальнік Алег Дзярновіч. – Мн.: Athenaeum, 2004. – 252 с. (Athenaeum, Том IX; Калекцыя “Архіў Найноўшае Гісторыі”).

ISBN 985-6374-08-1

Даведнік прысвечаны гісторыі нонканфармізму і грамадскай думкі ў Беларусі ў другой палове ХХ ст. і распавядае пра персаналіі, арганізацыі, незалежныя выдавецкія ініцыятывы. Храналагічныя рамкі даведніка даволі выразныя: 1953—1985 гады. Сама гэтая эпоха не аднародная і змяшчае ў сабе перыяд пераходу ад эпохі сталінскага рыгарызму, так званыя “адлігу” і “застой”.

Разлічана на навукоўцаў, студэнтаў, журналістаў, усіх, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі ХХ ст.

Мастацкія ды даследчыцкія набыткі адных, іх здольнасці не адкідаць праўду ў тэя хвіліны, калі здавалася б і не было шансаў на упублічванне іх творчых знаходак, настойлівасць у пераадоленні перашкодаў, якія так шчодро падрыхтоўвала ўлада, усё гэта стварае тую культурную традыцыю, якая яшчэ пакідае нам шанец на самарэалізацыю. Ахвярніцтва іншых, іхныя ацэнкі несправядлівасці і крытычны розум “простых людзей” жывяць нашу памяць і дазваляюць не забыцца на вобраз эпохі, якая не заслугоўвае на тое, каб з яе рабілі лубочную карцінку рая ці карыкатуру на пекла.

ISBN 985-6374-08-1

© Athenaeum, 2004

© Алег Дзярновіч, укладанне,
каментарыі, 2004

© Міхаіл Вайтовіч, вокладка, 2004

ЗМЕСТ

ЗНОЎ ПРА МАШТАБ. Замест прадмовы да Даведніка
“Нонканфармізм у Беларусі: 1953—1985”

Асноўныя крыніцы па вывучэнню нонканфармізму ў
Беларусі

ПЕРСАНАЛІІ

АРГАНІЗАЦЫІ, АСЯРОДКІ, ГУРТКІ, КЛУБЫ

РЭПРЭСІЎНАЕ ЗАКАНАДАЎСТВА БССР І РСФСР

Крымінальнае заканадаўства БССР, на аснове якога
адбываліся палітычныя рэпрэсіі ў 1953—1985 гадах
«Палітычныя артыкулы» крымінальнага закана-
даўства РСФСР

ХРАНАЛАГІЧНАЯ ТАБЛІЦА АРЫШТАЎ І СУДОВЫХ
ПРАЦЭСАЎ

СКАРАЧЭННІ

ЗНОЎ ПРА МАШТАБ
Замест прадмовы да Даведніка
“Нонканфармізм у Беларусі: 1953—1985”

Гэта кніга не з’яўляецца скразным даведнікам па гісторыі БССР. Наше выданне мае больш лакальныя і тэматычна вызначаныя мэты – а менавіта выклад базавай інфармацыі па гісторыі нонканфармізму ў Беларусі ў другой палове XX ст., а таксама дае ўяўленне пра палітру грамадскай думкі краіны. Храналагічныя рамкі даведніка даволі выразныя: 1953—1985 гады. Сама гэта эпоха не аднародная і змяшчае ў сабе перыяд пераходу ад эпохі сталінскага рыгарызму, так званыя “адлігу” і “застой”.

З пункту гледжання стылістыкі паказ гэтай палітры не такая ўжо і простая задача – на агульным фоне пэўнай дынамікі сярэдзіны 1950-х – сярэдзіны 1980-х гадоў, адноснага дабрабыту і самаўпэўненасці жыхароў БССР у паспяховасці іхняга краю, мы знойдзем не так ужо і шмат рэзкіх колераў, якія б дазвалялі рабіць выразныя акцэнтны, падзяліўшы савецкае паслясталінскае грамадства БССР на шматколкасныя групы герояў і антыгерояў. Хутчэй тут можна прыкласці метады італьянскага гісторыка Джузэпе Бофа, які, характарызуючы палітычную і культурную панараму СССР 1960-х гадоў, уяўляў сабе відовішча не яўнага супрацьстаяння паміж так званым “афіцыйным” светам і светам “падпольным”, але бачыў хутчэй “размытую карціну”, дзе паміж скрайнімі кропкамі не вельмі выразнага спектра можна знайсці цэлую гаму прамежкавых пазіцый¹. І гэтыя пазіцыі часам цяжка вызначыць, бо яны даволі размытыя.

Але калі з агульнасацыялагічнага ўзроўню мы “сыходзім” на ўзровень асобаў і ідэй, то бачым ужо разнастайную карціну грамадства БССР – за маскамі, на якіх былі намаляваны аднадушнасць і аднастайнасць, хаваліся асабістыя драмы ды ідэйныя дыскусіі, надломленыя характары і сапсаваныя кар’еры, вымушаныя канфармісцкія крокі і прага пазітыўнай працы.

Хто не гатовы гэтага зразумець, той будзе і надалей тыражаваць акадэмічныя стэрэатыпы пра негістарычнасць грамадства БССР. Перакручаныя да анекдоту ўяўленні адносяцца ўжо да пачатковай даты, адкуль вядзе адлік храналогія нашага Даведніка: «Смерць Сталіна (5 сакавіка 1953 г.) выклікала шчырую роспач мільёнаў жыхароў Беларусі. Па рэспубліцы пракацілася хваля жалобных мітынгаў. Сотні тысяч людзей рушылі ў напрамку Масквы, каб развітацца з чалавекам, які пры жыцці стварыў легенду пра самога сябе. Ад жалю па Сталіне плакалі нават ахвяры ягоных рэпрэсій»². Цяжка ўявіць, каб хаця б сотня чалавек

¹ Боффа, Джузэппе. *От СССР к России. История неоконченного кризиса. 1964—1994*. М.: Международные отношения, 1996. С. 27.

² Мірановіч, Яўген. *Навейшая гісторыя Беларусі*. Беласток, 1999. (http://kamunikat.net.iig.pl/www/knizki/historia/miranovicz/naviejszaja_08.htm).

Праўда, у новым выданні аўтар палічыў патрэбным скарэктаваць сваю думку «...Багата было й тых, хто шчыра бедаваў. Некаторыя з іх накіроўваліся ў Маскву, каб развітацца з чалавекам, які пры жыцці стварыў легенду пра самога сябе» (Мірановіч Я. *Найноўшая гісторыя Беларусі*. СПб., 2003. С. 180).

без афіцыйнага прызначэння магла патрапіць у тыя дні ў Маскву, якая на нейкі час стала практычна закрытым горадам, узятым у аблогу войскамі МГБ.

Няма патрэбы ствараць міф пра шырокі антытаталітарны рух ў Савецкай Беларусі 1953—1985 гадоў, але такімі ж неадэкватнымі з’яўляюцца ўяўленні пра суцэльную апатыю беларускага грамадства і, адпаведна, пра адсутнасць унутраных ментальных рэсурсаў для самаразвіцця. Праблема тут у культурных кодах прачытання сітуацыі.

У 1953 годзе паволе артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” (72-а Крымінальнага Кодэксу БССР) было асуджана 10 чалавек. У 1954 такіх асуджаных было 3, у 1955 – 2, у 1956 – 2 (гл. *Графік змены колькасці асуджаных паводле артыкула “антысавецкая прапаганда і агітацыя” ў БССР і беларусаў у СССР*). Частка з асуджаных у 1953 годзе панеслі пакаранне за выказванне задавальнення з нагоды канца тырана. Вольга Лапаціна казала на вясковай вечарынцы: “Сталін наш вораг, ён памёр”. Алена Скрабель пасля вясковага мітыngu жалобы па Сталіну запыталася: “Што ён мне зрабіў добрага, ён жа мне не родны бацька”. Аршанскі чыгуначнік В. Кузняцоў заявіў: “Нарэшце, дачакаўся!” У 1956 годзе у рэстаранцы станцыі Магілёў Я. Дзямідаў называў Леніна “шалёным дурнем”, Сталіна – злодзеем.

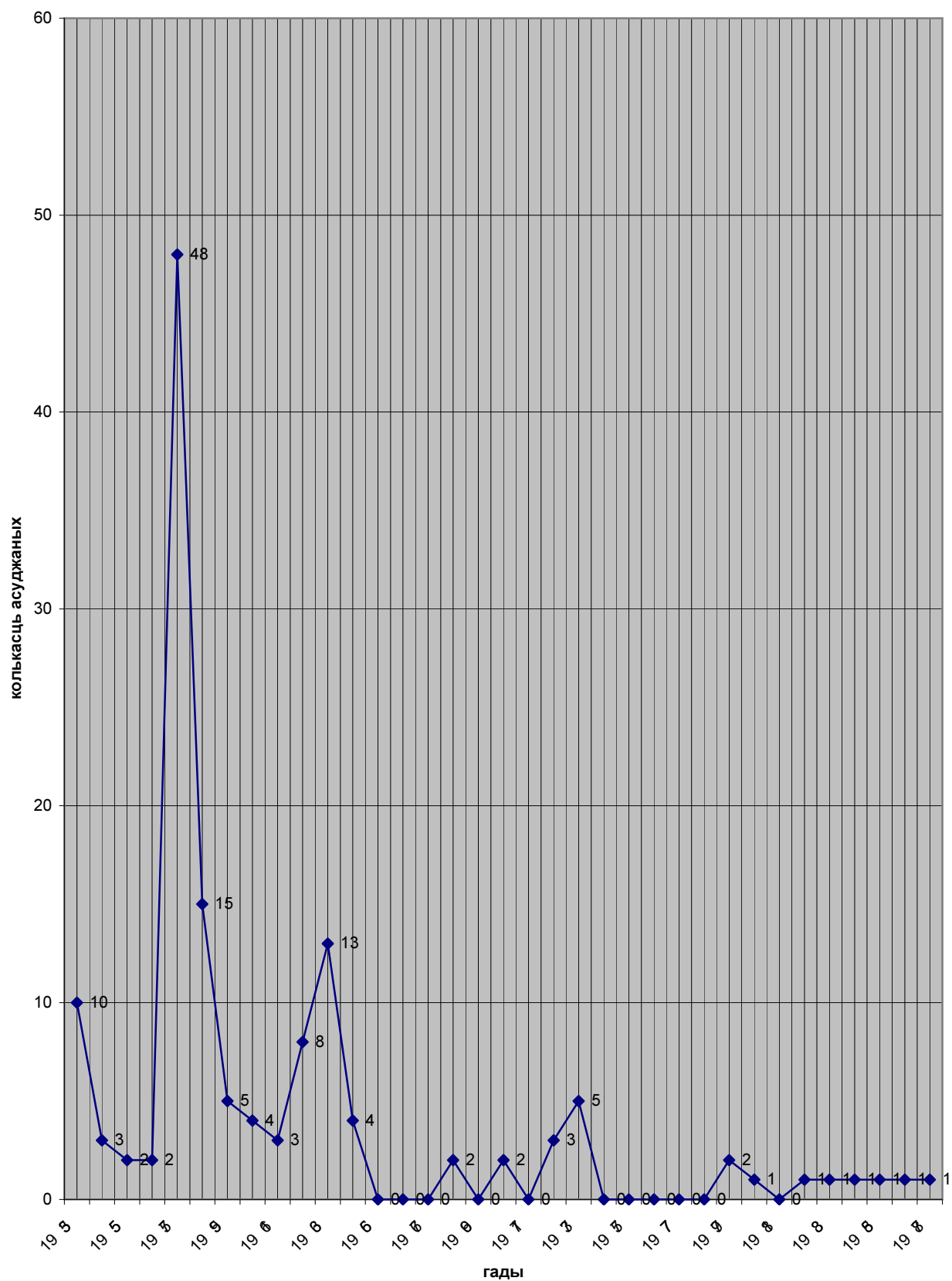
Фенаменальным па колькасці асуджаных быў 1957 год – 48 чалавек. Некаторыя сталі палітычнымі вязнямі, бо сапраўды мелі прасталінскія сімпатыі і не ўхвалялі антыкультурайскай рыторыкі Мікіты Хрушчова (напрыклад, П. П. Гарын, асуджаны ў 1956). Але Першага сакратара ЦК КПСС сяляне крытыкавалі ў тыя гады найперш за палітыку абмежавання прыватнага сектару на вёсцы. І. Пятроў заявіў: “Хрушчоў па радыё вучыць адбіраць у калгаснікаў кароў, але мы кароў не аддамо!”

Усе гэтыя выказванні прагучалі ў побытавых сітуацыях, калі мелася нейкае кола слухачоў – на чыгуначнай станцыі, у вясковым клубе, нават у лазні. Агучваліся думкі, якія былі ўласцівыя многім людзям, злачынства ж заключалася ў тым, што той ці іншы канкрэтны чалавек іх прамовіў. Такую рэпрэзентатыўнасць думак і іх штодзённае гучанне можна акрэсліць як “галасы з хору”, заўважаныя таму, што вылучаюцца. Паўсядзённасць толькі на першы погляд падаецца светам “непарушнай” рэчаіснасці. Але ў яе нетрах выпрацоўваюцца культурныя клішэ, якія пратуберанцамі выкідваюцца ў сацыяльнае наваколле. Аналіз сацыяльнай дынамікі з пункту погляду паўсядзённасці і “галасоў з хору” дазваляе адчуць, як за маналагізмам ідэалагічных і палітычных рашэнняў паўстае плюралізм малых жыццёвых выбараў, вайна каштоўнасцяў, сімвалічных гульні³. Аналіз гэтага, не самага відавочнага пласта свядомасці, дае магчымасць пазбегнуць небяспекі замены разгляду праблемаў паўсядзённасці даследаваннем функцыянавання дзяржавы.

Апроч праяваў індывідуальнага незадавальнення, якое выплёскалася ў паўсядзённых сітуацыях, асобна вылучаецца ідэйны нонканфармізм. У тым жа 1957 годзе адбыліся судовыя працэсы над крытыкамі камуністычнай нацыянальнай палітыкі Браніславам

³ Козлова Н. Н. *Горизонты повседневности советской эпохи*. М., 1996. С.15.

Графік змены колькасці асуджаных паводле артыкулу "антысавецкая агітацыя і прапаганда" ў БССР і беларусаў у СССР (1953--1987)



Ржэўскім і братамі Лявонам ды Міхасём Белымі. Усё ж дыскусія ў кіруючых колах КПСС, вынесена на публічнае азнаямленне, паўплывала на ўзнікненне думкі, што легальнымі сродкамі звароту да ўладаў, альбо пашырэннем рукапісных матэрыялаў можна ўздзейнічаць на выпрацоўку ўнутранай дзяржаўнай палітыкі. Вось у гэтым палягае спецыфіка эпохі “адлігі”.

З 1958 па 1961 назіралася падзенне колькасці “антысавецкіх” судовых працэсаў, пакуль у 1963 не наступіў яшчэ адзін максімум колькасці асуджаных – 13 чалавек. Гэты год адметны працэсам над “групай Ханжанкова”, якая рыхтавалася да падрыву менскага глушака (“Радыестанцыі № 3”). Сімвалічна, што сёння антэна побач з касцёлам Св. Тройцы (Св. Роха), якая некалі глушыла заходнія радыёстанцыі, цяпер належыць кампаніі “Белсел” і займаецца не перашкодамі камунікацый, а забеспячэннем мабільнай сувязі ў рамках праекту “Дыялог”.

Інфармацыйны аспект у 1960—1970-х гадах набывае ўсё большую значнасць як у гісторыі нонканфармізму, так і ў дзейнасці рэпрэсійных органаў. Увогуле, 1960-я стварылі палемічную сістэму, якая перажыла сваю эпоху і аказала ўплыў на далейшае развіццё грамадскай думкі⁴. Гістарыяграфічная дыскусія, што ўспыхнула ў 1966 годзе вакол рэцэнзіі М. Прашковіча на кнігу А. Коршунава пра Афанасія Філіповіча, стала ў гэтым сэнсе паказальнай⁵. Высвятляецца, што многія тэмы, агучаныя тады, гораха прадыскутаваныя ў другой палове 1980-х і праз усе 1990-я, так і засталіся актуальнымі для беларускай гістарыяграфіі. Праблемы этнакультурнай прыроды Вялікага Княства Літоўскага, царкоўнай уніі 1569 г., ролі Рэчы Паспалітай у гісторыі Беларусі, адносінаў з Расіяй у XVII—XVIII ст. па-ранейшаму падзяляюць гісторыкаў, і падзел тут праходзіць паводле палітычных сімпатыяў.

1960-я сталі таксама гадамі ўзнікнення студэнцкіх дыскусійных гурткоў, найперш, у БДУ. У кастрычніку 1963 года быў выяўлены адзін такі гурток з 13 студэнтаў, якія на сваіх сходах абмяркоўвалі нацыянальную палітыку ў СССР⁶. У кастрычніку 1968 года студэнты філалагічнага факультэта накіравалі калектыўны пісьмовы зварот у ЦК КПБ з патрабаваннем выкладання на беларускай мове. Зварот расцэнены як нацыяналістычны, а яго ініцыятары Алесь Разанаў і Віктар Ярац былі выключаны з універсітэту.

Менавіта ў 1965 публікуецца апавесць Васіля Быкава «*Мёртвым не баліць*», і беларускае прыгожае пісьменства зноў аказваецца ў цэнтры ідэйных дыскусій. Ці не найбольш класічным “шасцідзiesiąтнікам” застаўся Аляксей Карпюк, чый выступ 13 мая 1966 году на V з’ездзе Саюзу пісьменнікаў БССР супраць цензурных абмежаванняў стаў легендарнай падзеяй. І надалей гарадзенскі літаратар выкарыстоўваў любую публічную нагоду для агучвання сваіх поглядаў, якія так

⁴ Вайль П., Геніс А. *60-я. Мир советского человека*. М., 1998. С. 163—164.

⁵ Прашковіч М. Слова пра Афанасія Філіповіча // *Польмя*. 1965, № 12; Люкевіч В., Трещенок Я. Истине вопреки // *СБ*. 1966. II. 22; Алексютовіч М. А дзе ж ісціна аб’ектыўная? // *Польмя*. 1966, № 5.

⁶ *РГАНІ*. Ф. 5, воп. 55, спр. 71, арк. 40; Пыжиков А. В. *Хрущевская «оттепель»*. М., 2002. С. 198.

кантраставалі з афіцыйнымі заявамі партыйных і дзяржаўных функцыянераў.

Назіраецца стабілізацыя статыстыкі “антысавекіх” працэсаў, “звыклымі” для Беларусі становяцца 2—3 асуджаных у год, у 1982—1987 гадах асуджалі толькі па 1 чалавеку, а ў 1965—1967, 1974—1978 і 1981 гадах не адбылося ніводнага працэсу. Першы “нерэпрэсіўны” перыяд (1965—1967) звязаны са зменамі вярхоўнай улады ў СССР і БССР, калі ў Маскоўскім Крамлі Леанід Брэжнеў заступіў Мікіту Хрушчова, а ў Менску замест Першага сакратара ЦК КПБ Кірылы Мазурава быў прызначаны Пётра Машэраў. Грамадства знаходзілася ў чаканні, новай уладзе патрэбны быў перыяд стабілізацыі ды ўнутранага ўладкавання, каб “антысавецкая” праблематыка зноў стала актуальнай.

“Паўза” 1974—1978 гадоў не да канца зразумелая. Папярэдні 1973 год быў адзначаны даволі вялікай актыўнасцю органаў КГБ – па трох следчых справах праходзілі 5 чалавек (2 справы былі калектыўныя). Але ж 1972—1973 гады, напрыклад для Украіны, вызначаюцца як перыяд “генеральнага пагрому”⁷ іншадумцаў. Паводле неафіцыйных звестак, 30 снежня 1971 году ў Маскве адбылося пасяджэнне Палітбюро ЦК КПСС, якое ўхваліла рашэнне пра пачатак агульнасаюзнай акцыі супраць самвыдату⁸. Асабліва маштабнымі дзеянні КГБ былі ва Ўкраіне, і звязна гэта, відаць, з мясцовай кадравай спецыфікай. Для ўкраінскага самвыдату вынікі акцыі былі катастрафічнымі: большасць аўтараў апынулася за кратамі, зруйнавана інфраструктура незалежнай выдавецкай дзейнасці, тых з удзельнікаў руху ўкраінскага самвыдату, якія засталіся на волі, знаходзіліся ў стане разгубленасці⁹. Украінскі самвыдат як форма існавання апазіцыі на пэўны час прыпыніў сваё існаванне. Бадай адной з найбольш гучных была справа літаратурнага крытыка Івана Дзюбы, аўтара працы “*Інтэрнацыяналізм ці русіфікацыя?*” Украінскі медык А. Сергіенка, да прыкладу, атрымаў 7 гадоў лагераў суворага рэжыму і 3 гады высылкі толькі за тое, што ў яго знайшлі гэты твор з заўвагамі на палях. А тут рукапіс працы ў 1973 трапляе ў акадэмічнае асяроддзе Беларусі. Здавалася б, летам 1973 года ў КГБ БССР з’явіўся шанс таксама вылучыцца. Узнікла версія пра існаванне падпольнай нацыяналістычнай арганізацыі з адпаведным кіраўніцтвам, структурай і сувязямі з замежжам. Па прыкладных разліках “на суб’яседаванні” ў КГБ трапіла агулам да сотні навукоўцаў, выкладчыкаў ВУ, настаўнікаў, студэнтаў. Абставіны гэтай гісторыі добра выкладзены ў артыкуле Міхася Чарняўскага “Акадэмічны асяродак”. Вынік быў парадаксальны – у наступныя 1974—1978 гады ў Беларусі не адбылося ніводнага судовага працэсу па “антысавецкаму” артыкулу Крымінальнага кодэкса. Рэпрэсіі абрынуліся на беларускіх інтэлектуалаў, яны былі пазбаўлены працы, але ж не аказаліся за кратамі, што ў тагачаснай палітычнай сітуацыі ў СССР было вельмі верагодна.

⁷ Касьянов, Георгій. *Незгодні: украінська інтелігенція в русі опоры 1960—80-х років*. Київ, 1995. С. 121—141.

⁸ Алексеева, Людмила. *История инакомыслия в СССР*. Вильнюс – Ммосква, 1992. С. 231.

⁹ Касьянов Г. *Незгодні*. С. 125.

Тут сваю ролю выканалі супярэчнасці паміж менскімі ЦК і КГБ. Падобна, што Пётр Машэраў меў не проста кар’ерныя амбіцыі, якім маглі перашкодзіць гучныя нацыяналістычныя справы ў Беларусі. У яго было ўласнае бачанне нацыянальнай сітуацыі. Біёграф П. Машэрава Славамір Антановіч адзначае, што на паведамленні КГБ пра “нацыяналістычныя групоўкі” Першы сакратар адказаў: “Гэта перабольшанне, звышпільнасць: тут няма сур’ёзнай палітычнай падкладкі”¹⁰. Але КГБ БССР спрабавала праводзіць самастойную лінію, чакала арыштаў, узнагародаў ды апелявала да Масквы. Была парушаная рэгіянальная субардынацыя, што не магло не застацца па-за ўвагаю Першага сакратара ЦК КПБ. Усё ж Машэраву ўдалося перапыніць крымінальную справу. Але што рабіць з сімпатыкамі беларускай культуры? Перад абліччам савецкай ідэалогіі яны сапраўды былі вінаватыя, бо выпрацоўвалі ўласнае бачанне тых праблемаў, дзе рашаючае слова павінна было быць за КПСС. Вось тут ужо былі выкарыстаныя прыёмы, таксама масава апрабаваныя ў 1972—1973 гадах ва Украіне – звальненні з працы, забарона на прафесію, негалосная забарона на публікацыі. Канчатковым вынікам павінна была стаць поўная дэмаралізацыя іншадумцаў.

Абсалютным пераможцам з гэтай гісторыі выйшаў П. Машэраў. Яго калега па ўкраінскаму ЦК Першы сакратар Пётр Шэлест за “пралікі ў справе інтэрнацыянальнага выхавання працоўных” быў пазбаўлены пасады і выведзены са складу Палітбюро ЦК КПСС. Па партарганізацыях Украіны заменена 25 % сакратароў па пытаннях ідэалогіі. Часам нават гавораць пра чыстку ў КПУ, праўда, у абмежаваным маштабе¹¹. Машэраў жа перайграў інтрыганаў з мясцовага КГБ, адстаяў свае пазіцыі перад КГБ маскоўскім, засведчыў уласную аўтаномію ў ЦК КПСС. Беларускія нацыяналісты таксама панеслі пакаранне – ім быў дадзены вельмі выразны знак пра магчымую перспектыву, больш суворую, чым тое адбылося ў 1973—1974 гадах, у нейкай ступені былі парушаны камунікацыі паміж нацыянальнымі дзеячамі. Праз 2—3 гады пры садзеянні, у тым ліку, некаторых супрацоўнікаў ЦК КПБ, многім з пакараных дазволілі вярнуцца на працу ў Акадэмію Навук і універсітэты.

Такія публічныя дыскусіі на гістарыяграфічныя тэмы, як тое адбывалася ў сярэдзіне 1960-х, у 1970-х ужо не маглі выйсці на старонкі легальных выданняў. Таму актыўна пачынае цыркуляваць самвыдат¹². Мікола Ермаловіч у 1975 годзе прыступае да рэгулярнага выпуску “Гутарак”. У сваім аналітычным тэксце «Положение в Белоруси. 1974 год» Генрых Ракутовіч (Зянон Пазыняк) апелюе да аднадумцаў у іншых рэгіёнах СССР.

Тое, што на пасяджэннях у Акадэміі Навук заяўляў В. Зайцаў, ці пісаў у сваіх “Сустрэчных закліках да ЦК КПСС” У. Мірончык, сапраўды не стасавалася з праграмнымі ўстаноўкамі камуністычнай партыі. І

¹⁰ Антонович, Славомир. *Пётр Машеров. Жизнь, судьба, память...* Документальная повесть. Мн., 1998. С. 228.

¹¹ Падрабязней гл.: Касьянов Г. *Незгодні*. С. 133—134.

¹² Больш падрабязны агляд беларускага самвыдату і яго базавых тэкстаў падаецца ў другім томе нашага Даведніка.

жорсткацэнтралізаваная партыйная арганізацыя, якая не дапускала ніякай унутранай апазіцыі ці фракцыйнасці, сапраўды магла пазбавіцца ад такіх камуністаў у сваіх шэрагах. Але ва ўмовах савецкай дзяржавы КПСС была аўтаномнаю часткаю ўладнага механізму, і пазбаўленне камуніста партыйнага білету азначала публічнае прызнанне таго, што гэты чалавек нелаяльны да пануючай ідэалогіі, да наяўнага ладу, да ўсёй дзяржавы. Гэты акт закрываў для чалавека перспектывы развіцця ў тагачаснай грамадскай сістэме, і, як паказвае практыка, вёў да абмежаванняў яго працоўных, сацыяльных ды іншых грамадзянскіх, а не толькі палітычных правоў.

Можна паддацца спакусе і выбудаваць вобраз маналіту афіцыйнай культуры ды неафіцыйнай контркультуры. Сама афіцыйная культура мела ўжо прыкметы крызісу, бо была не ў стане задаволіць эстэтычныя і эмацыйныя патрэбы не толькі ўдзельнікаў культурнага працэсу, але і спажыўцоў культуры. Разам з крызісам ідэалогіі гэта падмывала афіцыйную палітыку знутры. Таму стала магчымай такая з'ява, як "пераліў" ідэй і людзей з аднаго лагера ў другі. У выніку аргументы іншадумцаў прабівалі праломы ў саміх цытадэлях улады ды яе апарату. У 1977 з'яўляецца «*Пісьмо русскаму другу*», дзе ананім (Аляксей Каўка) звяртаецца да расійскай інтэлігенцыі ў спробе пошуку паразумення ў справе нацыянальных інтарэсаў беларусаў. Да гэтага часу ў аўтара ўжо за плячыма была біяграфія супрацоўніка ЦК ВЛКСМ, а дыпламатычная служба – наперадзе. У біяграфіі Міхася Дубянецкага праца ў ЦК КПБ займае заўважнае месца. І мала хто зрабіў столькі, як ён, для мінімізацыі ўплыву цэнзуры і спрыянню выдання твораў беларускай літаратуры, якія адыходзілі ад жорсткіх канонаў сацыялістычнага рэалізму.

Ці не занадта эклектычнымі падаюцца прынцыпы адбору інфармацыі для гэтага Даведніка? Вы спаткаеце тут імёны і слянаў, якія за неасцярожна выказаную фразу заплацілі некалькімі гадамі зняволення ў лагерах, і дзеячоў культуры ды навукі, якія мусілі вынаходзіць шляхі абыходу цэнзуры. Але ёсць галоўны крытэрыў, паводле якога збудаваны гэты Даведнік – у поле зроку трапляюць тыя падзеі і асобы, што спрычыняюцца да ўтварэння беларускага грамадства. Мастацкія ды даследчыцкія набыткі адных, іх здольнасці не адкідаць пры ў тых хвіліны, калі здавалася б і не было шансаў на упублічванне іх творчых знаходак, настойлівасць у пераадоленні перашкодаў, якія так шчодро падрыхтоўвала ўлада, усё гэта стварае тую культурную традыцыю, якая яшчэ пакідае нам шанец на самарэалізацыю. Ахвярніцтва іншых, іхныя ацэнкі несправядлівасці і крытычны розум "простых людзей" жывяць нашу памяць і дазваляюць не забыцца на вобраз эпохі, якая не заслугоўвае на тое, каб з яе рабілі лубочную карцінку рая ці карыкатуру на пекла.

АСНОЎНЫЯ КРЫНІЦЫ ПА ВЫВУЧЭННЮ НОНКАНФАРМІЗМУ Ў БЕЛАРУСІ

1. Асноўнымі крыніцамі для даведніка, дзе ў цэнтры ўвагі прозвішчы рэпрэсаваных і дакладныя даты арыштаў, з'яўляюцца, вядома, архівы следчых органаў. Антысавецкія справы ў БССР, як і ў СССР у цэлым, знаходзіліся ў кампетэнцыі КГБ. Паводле беларускага заканадаўства следчыя справы рэабілітаваных асобаў былі часткова рассакрэчаныя для саміх былых асуджаных і для іх сваякоў. Дзякуючы такой сітуацыі ў нашым Даведніку да многіх персаналіяў даюцца спасылкі на Цэнтральны архіў КДБ РБ і на архівы Упраўленняў КДБ па абласцях. Але, паўтोरнымся – гэта тычыцца толькі рэабілітаваных асобаў. Часткова гэтыя матэрыялы выкарыстаны ў кнігах «*Памяці*», а таксама Леанідам Мараковым у яго даведніках «*Рэпрэсаваныя*»¹.

2. Новыя магчымасці для даследавання нонканфармізму ў Беларусі адкрывае большая лібералізацыя архіваў у Маскве. Усе антысавецкія справы (паводле крымінальнага артыкула «антысавецкая агітацыя і прапаганда»), якія вялі органы дзяржбяспекі, знаходзіліся пад наглядам Пракуратуры СССР, дзе існаваў спецыяльны Аддзел па нагляду за следствам у органах дзяржаўнай бяспекі. Для пракурорскага нагляду не было ніякіх абмежаванняў па тэрміну даўніны і ў Пракуратуры СССР адначасова вяліся наглядныя як па бягучых справах, так і сувязі з пераглядам спраў раней асуджаных. Змест наглядных справаў вызначаўся нормамі юрыдычнай практыкі. У якасці ініцыятыўнага дакумента па пачатку нагляду выступала альбо спецпаведамленне органаў дзяржбяспекі пра ўзбуджэнне крымінальнай справы, альбо скарга асуджанага ці яго сваякоў з просьбай пра перагляд справы. У першым выпадку наглядная справа папаўнялася абавязковымі дакументамі, якія інфармавалі Пракуратуру СССР пра ход справы: пастанова следчага аб падаўжэнні тэрмінаў следства, копіямі заключэння абвінавачання і выраку, часам копіямі асобных пратаколаў допытаў, пастановамі пра арышты і ператрусы, актамі экспертыз, ліставаннем Пракуратуры ў сувязі са справай і г. д. У выпадку атрымання скаргі, супрацоўнік пракуратуры пасля вывучэння справы, складаў аглядны выніковы дакумент – пастанову, заключэнне ці даведку, у якой выкладаў абставіны справы ды сваё меркаванне наконт яго апрацэставання. Калі заключэнне было станоўчым, г. з. што Пракуратура падтрымлівала скаргу, то і копія накіраванага ў суд пракурорскага пратэсту ды наступныя судовыя рашэнні далучаліся да нагляднай справы. У многіх выпадках наглядная справа, распачатая паводле спецпаведамлення органаў дзяржбяспекі, затым працягвалася паводле скаргі. Пасля 1991 году названыя матэрыялы Пракуратуры

¹ Маракоў, Леанід. *Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі. 1794—1991: Энцыклапедычны даведнік*: У 3 т. Мн., 2002—2004.

СССР былі перададзены расійскімі ўладамі ў *Дзяржаўны Архіў Расійскай Федэрацыі (ГА РФ)*, дзе яны захоўваюцца ў Фондзе Р-8131, Вопісы 31 (справы па 1965 год уключна) і 36 (справы ад 1966 году).

Паводле свайго складу да наглядных спраў Пракуратуры СССР блізкія справы Вярхоўнага Суда СССР, якія змяшчаюць скаргі асуджаных, копіі выракаў, пракурорскія пратэсты і копіі паўторных рашэнняў судовых інстанцый. Як правіла, гэтыя справы менш інфарматыўныя і менш падрабязныя за матэрыялы Пракуратуры. Дакументы Вярхоўнага Суда СССР былі перададзены ў Фонд Р-9474, Вопісы 39, 40, 41 *ГА РФ* (апошні Вопіс датычыць Беларусі).

У другой палове 1990-х гадоў расійскімі гісторыкамі Уладзімірам А. Казловым, Сяргеем У. Міроненкам і Вольгай В. Эдэльман пад патранатам *Фонду Аляксандра М. Якаўлева* была праведзена апрацоўка фондаў Пракуратуры СССР і Вярхоўнага Суда СССР ды складзены іх Анатаваны каталог², што дае кірунак у архіўных пошуках.

Такім чынам, мы можам вывучаць не самі следчыя справы КГБ, а матэрыялы пракурорскага нагляду ды судовых разглядаў. Вядома, паводле паходжання гэта другасныя гістарычныя крыніцы, якія складаюцца ў значнай ступені з копіяў. Многія важныя для нас дэталі, напрыклад, змест антысавецкіх выказванняў беларусаў, апісваецца часта толькі шаблоннымі фармулёўкамі, кшталту – “хлусня пра калгасны лад”, “выказванні, якія скажаюць знешнюю палітыку савецкага ўрада”, “варожыя выпадкі на адрас аднаго з кіраўнікоў КПСС і савецкага ўраду”. Але адначасова пракурорскія і судовыя справы – гэта масавыя кампактныя гістарычныя крыніцы, які адкрываюць нам шматлікія імёны жыхароў Беларусі, у розныя гады абвінавачаных у вядзенні антысавецкай агітацыі і прапаганды. І калі архівы КГБ у большасці сваёй застаюцца закрытымі і ў Расіі, то матэрыялы органаў пракуратуры і юстыцыі ствараюць магчымасць для даследавання антысавецкіх працэсаў у Беларусі.

3. Важны і недаступны на тэрыторыі самой Беларусі від крыніцаў – гэта копіі ўліковых картак палітзняволеных. У 1953 г. ГУЛАГ быў раздроблены, а “ўвосень 1956 г. было прызнана немэтазгодным далейшае існаванне папраўча-працоўных лагераў і ў сувязі з гэтым вырашына рэарганізаваць іх у папраўча-працоўныя калоніі”³. І ад 1960 г. палітзняволеныя ў СССР дзеля адбыцця тэрміну пакарання накіроўваліся ў адзін рэгіён – да 1972 г. у Дубраўлаг (Мардовія), афіцыйна вядомы пад шыфрам ЖХ-385; ад 1972 г. і да 1987 г. у Скальнінскія палітычныя лагеры (Пермская

² 58¹⁰. *Надзорныя производства Прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде. Март 1953—1991. Аннотированный каталог.* М.: Международный Фонд «Демократия», 1999.

³ Цытата паводле: Жак Росси. *Справочник по ГУЛАГу.* М., 1991; гл.: *Рэабілітацыя: Зборнік дакументаў і нарматыўных актаў па рэабілітацыі ахвяраў палітычных рэпрэсіяў 1920—1980-х гадоў у Беларусі.* Мн., 2001. С. 167.

вобл.), куды была пераведзена асноўная маса зняволеных Дубраўлагу. Для іншадумцаў існавала таксама Уладзімірская турма і шэраг спецыяльных псіхіятрычных шпіталяў. Псіхтурмы ўваходзілі ў сістэму КГБ, але ў многіх псіхшпіталях Міністэрства Аховы Здароўя меліся камеры ў распараджэнні органаў дзяржбяспекі ці ўнутраных справаў. У Беларусі спецыялізаваных псіхіятрычных аб'ектаў не было.

У канцы 1980-х гадоў Камітэт па правах чалавека Вяроўнага Савета РСФСР стварыў Камісію экспертаў і накіраваў экспедыцыі ў былы Дубраўлаг. У выніку была даследавана ўліковая картатэка гэтага адзінага ў СССР у 1960—1972 гадах лагера для палітзняволеных. Матэрыялы ўліку зняволеных Скальнінскія (Пермскія) лагераў былі апрацаваны супрацоўнікамі *Музея гісторыі таталітарызму і рэпрэсій (Пермскі «Мемарыял»)*. Копіі ўліковых картак захоўваюцца ў *Архіве Навукова-Даследчага і Асветніцкага Цэнтра «Мемарыял» (НИПЦ «Мемориал», Масква)*: матэрыялы Дубраўлагу – у Фондзе 167, Вопіс 1; матэрыялы Пермскіх лагераў – у Фондзе 167, Вопіс 2.

Ад чэрвеня 1993 у *НИПЦ «Мемарыяле»* рэалізуецца праект па падрыхтоўцы даведчнай серыі *“Пералік палітычных зняволеных паслясталінскай эпохі (1953—1987)”*⁴. Кіраўнік праекта – Аляксандр Даніэль, супрацоўнікі праекта – Г. Кузоўкін, А. Папавян, М. Кастэнка. Супрацоўнікі *“Мемарыялу”* ласкава дазволілі пазнаёміцца з *Фондам 167* і дапамаглі адабраць з яго звесткі пра працэсы ў Беларусі і пра ўраджэнцаў Беларусі – палітзняволеных. Гэтая інфармацыя ўжо друкавалася ў Беларусі⁵, але ў найбольш поўным выглядзе прадстаўленая ў нашым Даведніку.

4. Маскоўскі *“Мемарыял”* валодае ўласна назапашанымі матэрыяламі, якія канцэнтруюцца ў *Архіве Таварыства “Мемарыял” па гісторыі дысідэнтаў*. Сістэматычнае камплектаванне архіва пачалося з вясны 1991 г. і ў нашыя дні архіў уключае 51 фонд і калекцыю, якія адлюстроўваюць дысідэнтскую і калядысідэнтскую актыўнасць у СССР 1960-х – 1980-х гадоў. Архіў ўвесь час папаўняецца новымі матэрыяламі і цалкам яшчэ не апісаны. У прыватнасці, у 1992 г. Міхась Кукабака перадаў *“Мемарыялу”* сваю калекцыю за 1970—1992 гады, якая складае *Фонд 106* архіва.

На базе гэтага Архіва, а таксама бібліятэчных збораў і электроннай базы *“Мемарыялу”* рэалізуецца Праграма *“Дысідэнтская актыўнасць 1950—1980-х гадоў”* (супрацоўнікі Праграмы – Аляксандра А. Рэзнікава і А. Г. Папавян). Часткай гэтай праграмы з’яўляецца падрыхтоўка *“Кароткага анатаванага пераліку”*. Трэба адзначыць, што многія імёны, якія звязаны з Беларуссю і фігуруюць у Пераліку, адсутнічаюць у базах дадзеных па асуджаных і зняволеных (матэрыялы Пракуратуры СССР і Вяроўнага Суда СССР у *ГА РФ*). Таму інфармацыя з Архіва

⁴ <http://www.memo.ru/history/diss/index.htm>

⁵ Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.ІІІ.16.

“Мемарыялу” набывае дадатковую каштоўнасць. На гэты момант апрацаваны і апублікаваны ў Інтэрнэце звесткі пра 1185 чалавек, прозвішчы якіх пачынаюцца на літары А—Е⁶. Выбарка па Беларусі дае нам невядомыя раней імёны.

Іншыя архіўныя зборы менш кампактныя па ўтрыманні важных для нашай тэмы матэрыялаў – гэтыя зборы проста велізарныя, з чаго вынікае тэхнічная складанасць іх апрацоўкі і мэтавага пошуку матэрыялаў. Архіўныя зборы цэнтральных органаў КПСС і КПБ важныя ўжо не столькі для здабыцця статыстычных матэрыялаў і персанальных звестак па рэпрэсаваных у судовым парадку, а для вывучэння нонканфармізму ў больш шырокім кантэксце – у яго праявах у асяродках культуры і навукі.

5. Да такіх збораў трэба аднесці фонды Цэнтральнага Камітэта КПСС, якія захоўваюцца ў *Расійскім Дзяржаўным Архіве Навейшай Гісторыі (РГАНИ)*⁷. Фонд 5 аб’ядноўвае матэрыялы Апарату ЦК КПСС за перыяд 1935—1991 гадоў. Вывучэнне гэтых матэрыялаў беларускімі даследчыкамі толькі распачынаецца, расійскія аўтары ўжо ўводзяць ва ўжытак некаторыя звесткі па Беларусі⁸. Але гэты фонд даступны для даследчыкаў толькі часткова⁹.

6. Фонды ЦК КПБ знаходзяцца ў *Нацыянальным Архіве Рэспублікі Беларусь* (Фонд 4). Матэрыялы фонду для даследавання гісторыі беларускай культуры вывучаў Уладзімір І. Навіцкі, які выявіў і апублікаваў цікавыя звесткі і па гісторыі нонканфармізму¹⁰.

7. Матэрыялы пра літаратараў і дзеячоў культуры знаходзяцца ў архіве *Саюзу Беларускіх Пісьменнікаў і Беларускаму Дзяржаўным Архіве-Музеі Літаратуры і Мастацтва*. Дзякуючы спецыфіцы фондаўтварэння гэтых архіваў пошук у іх можна весці па персаналіях – у асабістых фондах і справах.

8. На нейкім этапе, а менавіта ў сярэдзіне – другой палове 1990-х гадоў, крыніцы “*вуснай гісторыі*” заставаліся аднымі з галоўных у даследаванні нонканфармізму ў Беларусі паслясталінскай эпохі. Удзельнікі і сведкі тых падзей сапраўды могуць распавесці пра дэталі, якія немагчыма знайсці ў самых патаемных архівах. Суб’ектывізм гэтых сведчанняў праз свае варгасці мае і загану, і

⁶ <http://www.memo.ru/history/diss/perecen/index.htm>

⁷ У перыяд Х.1991—ШІ.1999 Архіў меў назву *Центр хранения современной документации (ЦХСД)*. Яшчэ раней (1921-VIII.1991) гэта былі Архіўныя падраздзяленні Аддзелаў ЦК РКП(б)-ВКП(б)-КПСС і КПК пры ЦК КПСС (гл.: <http://www.rusarchives.ru/federal/rgani/history.shtml>)

⁸ Пыжиков А. В. *Хрущевская «оттепель»*. М., 2002.

⁹ <http://www.rusarchives.ru/federal/rgani/character.shtml>

¹⁰ Лыч А., Навіцкі У. *Гісторыя культуры Беларусі*. Мн., 1996. С. 364—400 (2-е выд., дапр. Мн., 1997); *Канфесіі на Беларусі (канец XVIII – XX ст.)* / В. В. Грыгор’ева, У. М. Завальнюк, У. І. Навіцкі, А. М. Філатава. Мн., 1998. С. 234—315.

атрыманыя звесткі ў нейкай базавай сваёй частцы трэба імкнуцца верыфікаваць дакументамі. Цяпер ужо маскоўскія зборы дасягнулі сваёй пазітыўнай ступені выкарыстання і сапраўды, многія вусныя звесткі атрымалі пацвярджэнне, але таксама і ўдакладненне ў дакументальных крыніцах – гэтыя выпадкі можна адцеміць у пераліку выкарыстаных крыніц. Што важна – гэтыя ўспаміны сведчаць пра традыцыю і фіксуюць памяць.

У рамках праграмы “*Архіў Найноўшае Гісторыі*” ў 1998—1999 ажыццяўляўся запіс успамінаў сведкаў эпохі з выкананнем методык і запаўненнем анкет. Гэтыя матэрыялы ў значнай ступені паўплывалі на фармаванне структуры і падбор персаналій папярэдніх Даведнікаў¹¹. Паспяхова прынцыпы “вуснай гісторыі” выкарыстоўваюць таксама аўтары нашага Даведніка – Міхась М. Чарняўскі, Пётра Васілеўскі, Таццяна Снітко, Севярын Квяткоўскі.

9. Толькі напрыканцы 1990-х гадоў пачалі з’яўляцца ў друку *ўспаміны* (у іх класічным разуменні) прадстаўнікоў незалежнай грамадскай актыўнасці 1950-х – 1980-х гадоў. Асобныя сюжэты асвятляліся і раней¹², але патрэбны быў надлом сярэдзіны 1990-х, каб звярнуцца да здавалася б яшчэ 2—3 гады таму ўжо не настолькі актуальных праблем, як свабода творчасці і праблема выбару¹³. Стаяла за гэтым толькі хада часу, ці спроба зразумець – дзе адбыўся злом, што не было даведзена да канца?¹⁴ Васіль Быкаў, як заўжды, прапаноўваў пакутлівае мінулае і змрочнае будучае¹⁵, Сямён Букчын апраўдана іранізуе над беларусамі і заклікае да прыўнясення скептыцызму ў нашыя ацэнкі¹⁶.

¹¹ *Антысавецкія рухі ў Беларусі: 1944—1956. Даведнік.* Мн., 1999; *Дэмакратычная апазыцыя Беларусі: 1956—1991. Пэрсанажы і кантэкст.* Даведнік. Мн., 1999.

¹² Мірончык У. Патрыятызм – галоўны стойп // *ЛіМ.* 1993.ІІІ.5; Ярац В. “Нашы людзі сачылі за Вамі...” // *ЛіМ.* 1993.Х.1; Міско С. Міфы застаюцца толькі міфамі // *Менская грамада.* 1994, ліпень, № 1 (6).

¹³ Тарас В. На острове воспоминаний // *Нёман.* 1998, № 5. С. 58—132; Арлоў У. Беларускія самвыдавецкія альманахі «Блакiтны лiхтар» і «Мiлавiца»: лёсы выданняў і аўтараў // *Шуфляда.* Т. 1, 1999. С. 25—32; Дубянецкі М. Злое вогнішча. Да гісторыі выдання аповесці Васіля Быкава “Мёртвым не баліць” // *Народная Воля.* 12.VІІІ.1998; *Польмя.* 1999, № 2. С. 161—191; Дубянецкі М. “Трэба рызыкаваць...” [Дзённікі] // *Польмя.* 2001, № 10—12, 2002, № 1—4; Мудроў В. Вясовая песня шпака // *Шуфляда.* Т. 2, 2001. С. 16—49; Мудроў В. Ператвораныя ў попел. 3 гісторыі „Блакiтнага лiхтара“ // *Arche.* 2001, № 2.

¹⁴ В кафе «Весна» в конце пятидесятих
Мы драли глотки в яростных дебатах,
Не думали, что всё уйдёт в слова,
А думали, что мир переиначим,
Глаза раскроем «винтикам» незрячим...
С тех пор трещит с похмелья голова!..

Валентин Тарас. На острове воспоминаний // *Нёман.* 1998, № 5. С. 109.

¹⁵ Быкаў В. *Доўгая дарога дадому.* Кніга ўспамінаў. Мн., 2002.

¹⁶ Букчын С. *Хроніка сувереннага болота. Беларусь в эпоху незалежнасці, или плоды интеллигентской рефлексии.* Стат’ы, заметки, фельетоны. Мн., 1996; Букчын С. Пра памяць сапраўдную і пра нацыянальныя міты // *Шуфляда.* Т. 2, 2001. С. 55—61; Букчын С. *Тайная свабода.* Разысканія. Этюды. Памяць. Сцена і экран. Кніжны развал. Мн., 2004.

Ёсць яшчэ адна, “пазітывісцкая” форма адказу на выклікі сітуацыі – калі ўдзельнікі тых падзей пішуць тэксты, часам для энцыклапедыі, грунтоуючыся на ўласных успамінах і ведах, але надаючы ім выгляд сістэматызаваных артыкулаў¹⁷. Тут ужо гаворыць разуменне важнасці гістарыяграфіі для самасвядомасці грамадства.

Уважлівы чытач можа зрабіць мне заўвагу, што ў сваім аглядзе крыніц я пазначыў не ўсе кірункі пошуку. Асэнсаванне шляху грамадства Беларусі 1950-х – 1980-х гадоў з выкарыстаннем гістарыяграфічных і сацыякультурных метадык распачалося зусім нядаўна. Але ўжо засвоеныя масівы крыніц дапамагаюць пазбавіцца ад стэрэатыпаў, якія дазваляюць глядзець на блізкую гісторыю Беларусі толькі з пазіцыі суперідэалогіі альбо гісторыі дзяржавы. Ці чакаюць нас новыя знаходкі? Прага да іх у грамадстве ёсць. Але простыя адказы могуць яшчэ больш забытаць карціну. Ці хопіць у нас разважлівасці пазбавіцца самапрыніжэння і не спакусіцца на неадэкватнасць маштабу?

Алег Дзярновіч

Некаторыя прынцыпы падачы інфармацыі ў Даведніку:

1. Беларускія тапонімы перадаюцца ў іх традыцыйным напісанні;
2. У афіцыйных назвах устаноў усе словы пішуцца з вялікай літары;
3. Цытаванне тэкстаў робіцца ў арыгінальным правапісе.

Падкрэсленне ў слоўнікавых артыкулах прозвішчаў, назваў арганізацый ці выданняў азначае, што на гэтае слова маецца самастойны артыкул (адпаведна рубрыкацыі – персаналіі, арганізацыі, выданні).

¹⁷ Бяляцкі А. Кароткі зарыс праваабарончага руху ў Беларусі // *Асамблея дэмакратычных няўрадавых арганізацыяў Беларусі. Бюлетэнь*. № 6, травень–чэрвень 1998. С. 2–5; Вячорка В. Беларуская спеўна-драматычная майстроўня // *ЭГБ*. Т. 1. С. 415 (іншыя версіі публікацыі: *Супольнасць: Бюлетэнь для беларускіх няўрадавых арганізацыяў*. Выпуск 3–4 (5–6). Вясна, 1998. С. 27–28; *Дэмакратычная апазыцыя*, с. 110–111. Скарочаная версія: *БЭ*, т. 2. С. 429); Садоўскі П, Вячорка В. Няўрадавыя арганізацыі і працэс пераўтварэнняў у Беларусі / Пераклад зь нямецкае мовы // *Супольнасць: Бюлетэнь для беларускіх няўрадавых арганізацыяў*. Вып. 1–2 (3–4), снежань 1997 – студзень 1998. С. 22–25; Вып. 3–4 (5–6), вясна 1998. С. 24–26, 44; Вып. 5–6 (7–8), 1998. С. 33–35; Чарняўскі М. Акадэмічны патрыятычны асяродак (1960-я гады) // *Шуфляда*. Т. 1, 1999. С. 55–64.

ПЕРСАНАЛИИ

КАМУНИКАТ.ORG

АКАЛОТ М. В. [1932 — ?], вязень. Жыхар Менскай вобл. Меў сярэдняю адукацыю. Раней судзімы. Пад час суда над ім 23.VII.1957 “хуліганіў і лаяў урад”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 24.IX.1957. Рэабілітаваны 25.IV.1958.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 82897.

Літ.: 58¹⁰, с. 373.

АКСЁНАЎ П. Ф. [1909 — ?], палкоўнік у адстаўцы, палітвязень. Беларус. Член КПСС, меў сярэдняю адукацыю. Удзельнік вайны, узнагароджаны ордэнамі. Жыў у Менску. Напісаў і накіраваў міністру Дзяржаўнага кантролю, Пракурору БССР, у партыйныя органы лісты, у якіх крытыкаваў Хрушчова, “бюракратызм, безадказнае выварочванне нашых законаў, празмерную пахвальбу, падман і ашуканства, уціск крытыкі і самакрытыкі, парушэнне прынцыпаў дэмакратыі”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 11.VII.1958. Рэабілітаваны 26.X.1965.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 9474, воп. 41, спр. 3074.

Літ.: 58¹⁰, с. 459—460; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

АНАПРЭЕНКА Н. В. [1930 — ?], вязень. Беларус. Жыхар г. Горлаўка Сталінскай вобл. (Данецкая вобл.) Украіны. Меў адукацыю ў 4 класы. Быў затрыманы 18.XI.1957 на станцыі Гомель у нецвярозым стане за парушэнне грамадскага парадку. Паводле дадзеных следства, у пакоі міліцыі лаяў савецкую ўладу, камуністаў, “выказваў тэрарыстычныя намеры”, працягваў усё гэта казаць у выцвярэзніку, “усхваляў дзейнасць антыпартыйнай групы тт. Малянкова, Молатава і Кагановіча, шкадаваў аб расстрэле ворага народу Берыі, сцвярджаў, што замест яго трэба было знішчыць першага сакратара ЦК КПСС”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 7.II.1958. Справа перакваліфікавана з паніжэннем тэрміну зняволення 24.VI.1960.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 86243.

Літ.: 58¹⁰, с. 419.

АНИСЬКАЎ Алег Георгіевіч [нар. 2.I.1941, мяст. Уваравічы Гомельскай вобл., цяпер пгт у Буда-Кашалёўскім р-не Гомельскай вобл.]. Асуджаны 19.XII.1963 Гомельскім Абласным Судом паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НІПШ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

АНИШЧЫК Аляксей Сцяпанавіч (літаратурныя псеўданімы: Андрэй Чэмер; А. Шпак) [нар. 19.VII.1912, хутар Мондзін Наваградскага пав. Менскай губ., цяпер Наваградскі р-н Гарадзенскай вобл.], мемуарыст, педагог, журналіст, грамадскі дзеяч. Скончыў Наваградскую гімназію і эканамічны факультэт Пазнанскага ўніверсітэта; магістр эканомікі. Працаваў у Катавіцах, кіраваў курсамі для інжынераў і тэхнікаў. У верасні 1939 запісаўся ў батальён, які абараняў Варшаву ад немцаў, пазней быў узнагароджаны медалём. Пасля капітуляцыі Польшчы вярнуўся ў Наваградак, дзе выкладаў у школе беларускую мову і літаратуру. Потым быў дырэктарам школы на Беласточчыне. У 1941 выкладчык і загадчык школы ў мяст. Уселюб

Наваградскага р-на. З 1942 выкладчык Наваградскай Беларускай Настаўніцкай Семінарыі. Публікаваўся ў газ. “*За праўду*”, са студзеня 1944 яе рэдактар. У лютым — маі 1944 загадчык Наваградскай друкарні, у маі—чэрвені супрацоўнік сектара радыёперадач Беларускага культурнага цэнтру ў Менску. Удзельнік 2-га Усебеларускага кангрэса 1944, на якім вылучаўся радыкальнымі антыпольскімі і антыбальшавіцкімі заклікамі. Пры адступленні нямецкіх войск выехаў у Нямеччыну. У 1945—46 жыў у Кракаве, працаваў у газетах. Потым узначаліў ваяводскі аддзел выдавецтва “*Czytelnik*” у Вроцлаве і Шчэціне. Арыштаваны савецкімі спецслужбамі ў маі 1948; вывезены ў Менск. За супрацоўніцтва з немцамі прысуджаны да расстрэлу, замененага 25 гадамі зняволення. Вызвалены 12.II.1957. У крас. 1957 у яго доме пад час ператрасу знойдзены два часопісы і календар 1944, выдадзеныя ў перыяд нямецкай акупацыі. Гэта стала падставаю для новага арышту і 24.VIII.1957 А. быў асуджаны паводле артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда”. Правёў у лагерах Запаляр’я і Мардовіі 14 гадоў. 4.VI.1960 тэрмін зняволення зменшаны. Вызвалены ў 1962. Вярнуўся на радзіму. Працаваў эканамістам у Наваградскім р-не і ў Лідзе. Потым пераехаў у Літву (Эйшышкі). Надалей, да другой паловы 1980-х гадоў, устрымліваўся ад актыўнай грамадскай дзейнасці. Жыве ў Вільні. Узначальвае суполку віленскіх беларускіх палітвязняў. Піша на беларускай, рускай, польскай мовах. Член СП Беларусі з 2000. Аўтар мемуараў.

Тв.: *Мондзінская балада: Дакументальная апавесць*. Вільня, 1996; *За калючым дротам: (Нарысы, вершы)*. Вільнюс, 1996; *Жизнь живым принадлежит: (Стихи)*. Вільнюс, 1996; *Наваградская Беларуская Гімназія*. Вільнюс, 1997; *Сяргей Хмара*. Вільнюс, 1998; *Выбраныя Богам*. Вільнюс, 1999; *Партрэты*. Вільнюс, 2001.

Кр.: ГА РФ. Ф. 9474, воп. 41, спр. 3138.

Літ.: Мілаш А. Аляксею Анішчыку – 90 // *Кантакты і дыялогі*. 2002, № 5—6; *Рэпрэсаваныя*, Т. 1, 3; 58¹⁰, с. 360.

АНТОНЕНКА В. І. [1936 — ?], сталаяр, рэлігійны актывіст, вязень сумлення. Беларус. Жыхар Менска. Меў адукацыю ў 4 класы. Баптыст. Праходзіў па адной справе з Макаранкам Г. і Піліпенкам А. Асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 4.II.1963. Рэабілітаваны 17.III.1965.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 97866.

Літ.: 58¹⁰, с. 624.

АНУШКЕВІЧ Вячаслаў Антонавіч [нар. 14.X.1931, г. Ляхавічы Баранавіцкага пав. Наваградскага ваяводства, цяпер Берасцейскай вобл.], удзельнік антыкамуністычнай падпольнай моладзевай групы ў Ляхавічах. Пасля заканчэння ў 1952 двухгадовага аддзялення пры Інстытуце Народнай Гаспадаркі ў Менску, працаваў спачатку ў Шчучыне, а потым у Ляхавічах. У Ляхавічах са сваім старэйшым братам Антонам і суседскім хлопцам Юзікам Анушкевічам вырашылі ў знак пратэсту супраць палітычнай і сацыяльнай рэчаіснасці пісаць і распаўсюджваць антысавецкія ўлёткі. Улёткі, як больш адукаваны, запісваў на аркушах паперы Вячаслаў. У іх утрымлівалася крытыка савецкіх парадкаў, свавольства чыноўнікаў і камуністычных функцыянераў, выкрывалася бессаромная фальш выбарчай сістэмы. Улёткі,

якія звычайна заканчваліся заклікам “Смерць камунізму!”, распаўсюджваліся ў Ляхавічах, Баранавічах, у суседніх гарадах і мястэчках, у цягніках. Група дзейнічала каля паўтара года – у 1956—57. А. быў выяўлены па рэгістарцыйнай картцы ў пашпартным аддзяленні міліцыі, у якой атрымальнікі пашпарта павінны былі пакідаць узоры почыркаў. Паводле дадзеных следства 3.IV.1957 пакінуў на выбарчым бюлетэні антысавецкія заклікі. Арыштаваны 6.IV.1957, падвергнуты працяглым допытам у вядомай баранавіцкай турме “Крывое кола” і ў Берасцейскай турме. Не выдаў сяброў і ўсю віну ўзяў на сябе. Асуджаны паводле артыкула 72-а КК БССР “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 20.VI.1957 на 4 гады ППЛ і 3 гады пазбаўлення правоў. З чэрв. 1957 па 6.IV.1961 адбываў пакаранне ў Дубраўлагу МУС Мардоўскай АССР (Зубапалянаўскі р-н, пас. Сасноўка, ЖХ 385—7/1). На зоне сустракаўся з шэрагам беларускіх, польскіх, расійскіх, украінскіх палітзняволеных, у тым ліку з выдатнейшымі беларускім патрыётам выкладчыкам Гарадзенскага педінстытута Браніславам Ржэўскім, пляменнікамі Якуба Коласа братамі Леанідам і Міхалам Бельмі, маладым лекарам з Менска Віктарам Чарняўскім, хлопцамі з Меншчыны і Гарадзеншчыны, што сядзелі за антысавецкія вершы і ўлёткі, або за Армію Краёву. Пасля вяртання са зняволення ў Ляхавічы А. падваргаўся ўціску з боку начальства і спецслужбаў, меў пастаянныя цяжкасці з уладкаваннем на працу. Адносны спакой займеў, калі пачаў працаваць на тыповых для дысідэнтаў савецкага часу пасадах – вартаўніком ды качагарам. Рэабілітаваны 29.I.1992 Прэзідыумам Берасцейскага абласнога суда. Цяпер на пенсіі. Жыве ў Ляхавічах. З’яўляецца аўтарам успамінаў пра сябе і людзей, якіх сустракаў у турмах і канцлагерах.

Кр.: *Архіў УКДБ па Брэсцкай вобл.*, а/с № 10468-с; *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 82573.

Літ.: 58¹⁰, с. 624.

Міхась Чарняўскі

АРЛОЎ Уладзімір (Уладзімір Аляксеевіч) [нар. 25.VIII.1953, Полацк], беларускі пісьменнік, публіцыст, грамадскі дзеяч, удзельнік самвыдату 1970—1980-х гадоў і палітычнай апазіцыі ў другой палове 1980—1990-х гадоў.

Бацька А. па прафесіі – юрыст, у апошнія гады жыцця быў пракурорам Наваполацка, маці – выкладчыца гісторыі. У 1970 скончыў сярэднюю школу ў Наваполацку, у 1975 – Гістарычны факультэт БДУ. Паказальна, што А. дэбютаваў вершамі ў Наваполацкім самвыдавецкім часопісе “Блакiтны ліхтар” (1971—1974). Таксама стаў адным з ініцыятараў выпуску ў Менску самвыдавецкага літаратурнага альманаху “Мiлавіца” (1974—1976), за што выклікаўся ў КГБ для “прафілактычнай гутаркі”. І хоць сфера ўплыву гэтых самвыдавецкіх часопісаў была вельмі абмежаванаю, але быў створаны цэлы культурны міф пра незалежныя літаратурныя выданні, што мела для развіцця беларускага грамадства 1980-х гадоў культурна-правакацыйнае значэнне. У студэнцкія гады разам з В. Мудровым узяў удзел у памнажэнні шэрагу беларускіх кніг у Наваполацку, сярод якіх быў “Расейска-беларускі (крыўскі) слоўнік” В. Ластоўскага. У 1976 вершы А. пабачылі свет на старонках афіцыйнага друку. Пасля заканчэння вучобы працаваў у Наваполацку выкладчыкам гісторыі ў школе (1975—76), з 1976 па 1986 – у рэдакцыі гарадской газеты “Хімік” (карэспандэнт, загадчык аддзела лістоў і масавай

работы, намеснік рэдактара). У 1986 стаў сябрам Саюзу пісьменнікаў, атрымаў Прэмію ЛКСМБ за кнігу *“Добры дзень, мая Шыпшына”* (Мн., 1986). З 1988 – рэдактар выдавецтва *“Мастацкая літаратура”*. У другой палове 1980-х гадоў камуністычныя ўлады спрабавалі інтэграваць А. у савецкую сістэму, што праявілася і ў наданні прэміі. У нейкай ступені А. быў на гэтае гатовы, нездарма ж ён уступіў у КПСС. Але як паказалі далейшыя падзеі, трываллага супрацоўніцтва не атрымалася. У 1988 А. становіцца сябрам БНФ, з 1992 двойчы абіраўся ў Сойм БНФ. У 1989 выйшаў з КПСС. З 1989 віцэ-прэзідэнт Беларускага ПЭН-Цэнтра. У 1991 узнагароджаны медалём Францыска Скарыны; у 1993 – выдавецкай прэміяй імя Уладзіміра Караткевіча; у 1996 – літаратурнай прэміяй імя Ф. Багушэвіча Беларускага ПЭН-Цэнтра. У другой палове 1980-х – 1990-х А. канчаткова зазначыўся як аўтар гістарычнай прозы і публіцыстыкі. Выкарыстоўваючы малавядомыя факты, А. стварыў свой непаўторны мастацкі свет, знайшоў арыгінальныя кампазіцыйныя рашэнні і эмацыйную танальнасць¹, што было заўважана і высока ацэнена чытачамі. Арнольд МакМілін сцвярджае: “Перыядам сапраўдных дасягненняў у сферы беларускай гістарычнай мастацкай літаратуры сталі 80-я, а галоўным прадстаўніком – Уладзімір Арлоў”². У 1996 цензура спыняе выхад у выдавецтве “Беларусь” кнігі А. *“Адкуль наш род”*, якая пазней выйшла ў ВЦ *“Бацькаўшчына”*, але частка накладу была затрыманая. У тым жа годзе ў выдавецтве *“Мастацкая літаратура”* спыняецца выхад кнігі *“Дзесяць вякоў беларускай гісторыі”*, напісанай разам з Г. Сагановічам. У 1997 А. звольнены з працы ў выдавецтве *“Мастацкая літаратура”* за выпуск “сомнительной исторической и другой литературы”. З 1997 – супрацоўнік рэдакцыі часопісу *“Крыніца”*, да яго ліквідацыі ў сваім класічным выглядзе. Сёння А. – самы вядомы ў чытацкіх колах сучасны беларускі пісьменнік, які, да таго ж, займае выразную прадэмакратычную грамадскую пазіцыю. У пэўнай ступені сучаснае становішча Арлова ілюструе статус часткі беларускай апазіцыі – А. дыстанцуецца ад уладаў ды крытыкуе іх, а яго кніжкі цяпер паспяхова друкуюцца як у недзяржаўных, так і ў дзяржаўных выдавецтвах.

Тв.³: *“Совершенно секретно”, альбо Адзін у трох інастасях*: Літ-публ. артыкулы, эсэ. Мн.: Беларускі Дом друку, 1992; *Мой радавод да пятага калена*. Эсэ. Мн.: ВЦ «Бацькаўшчына», 1993; Беларускія самвыдавецкія альманахі «Блакiтны лiхтар» і «Мiлавiца»: лёсы выданьняў і аўтараў // *Шуфляда*. Т. 1, 1999.

Літ.: Навумчык С. Вяртанне ў памяць сваю // *Вiцебскi рабочы*. 1985.ХІІ.31; (() 147—177; Мудроў В. Вясновае песьня шпака // *Шуфляда*. Т. 2, 2001; Шынкарэнка В. К. *Нястомных пошукаў дарога: Праблема паэтыкі сучаснай беларускай гістарычнай прозы*. Мн.: Беларуская навука, 2002. С. 136—156; *БП*, т. 1; *ЭГБ*, т. 1; *БЭ*, т. 1; *Беларусь. Энц. дав.*; *Кто есть кто в Республике Беларусь*; *Кто есть кто в Беларуси – 99*; *Дэмакратычная апазыцыя*.

А. Дз.

¹ Шынкарэнка В. К. *Нястомных пошукаў дарога*. Мн., 2002. С. 7.

² А. Макмілін. *Беларуская літаратура ў 50—60-я гады ХХ стагоддзя*. Мн., 2001. С. 162.

³ Бібліяграфія Ул. Арлова як літаратара велізарная, таму тут абмяжуемца пазіцыямі, якія тычацца тэмы і храналогіі Даведніка, а таксама пазнейшымі публікацыямі, якія асвятляюць аспекты гісторыі грамадства Беларусі ўзгаданага перыяду.

АЎДЗІЕНКА А. М. – гл. ЛУШНІКАЎ В. І.

АЎСЯНКА Э. Д. [1937 — ?], рабочы, палітвязень. Беларус. Меў сярэдняю адукацыю. Жыхар Гарадоцкага р-на Віцебскай вобл. Раней быў судзімы за замах на забойства. 27.VIII.1986 на лодцы збег у Фінляндыю, маючы намеры потым прасіць палітычнага прытулку ў Швецыі. Пад час вобыску ў яго доме была знойдзена вялікая колькасць рукапісаў антысавецкага зместу, “якія ён збіраўся абнародаваць за мяжою”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 20.IV.1987.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 36, спр. 9389.

Літ.: 58¹⁰, с. 827—828; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

БАРАЗНА Лявон Цімафеевіч [4.II.1929, в. Новае Сяло Талачынскага р-ну Віцебскай вобл. – 15.VIII.1972, Менск, пахаваны на могілках ля ст. Талачын], мастак дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва і даследчык культуры, актывіст захавання гісторыка-культурнай спадчыны; забіты ў 1972 пры нявысветленых абставінах. У 1952 скончыў Менскую Мастацкую Вучэльню, у 1968 – Беларускі Дзяржаўны Тэатральна-Мастацкі Інстытут (Мастацка-прамысловы факультэт, аддзяленне ткацтва). У выставах браў удзел з 1957. У Беларускі Саюз Мастакоў уступіў у 1967. Працаваў у галіне станковага жывапісу і станковай графікі, але асноўная ягоная праца – беларускі сцэнічны касцюм. Яму належаць распрацоўкі касцюмаў для Гарадзенскага ансамбля песні і танца “*Нёман*”, Смаргонскага ансамбля песні і танца імя Агінскага, Наваградскага ансамбля песні і танца “*Свіцязь*”, для фальклорных, харавых і танцавальных ансамбляў Ліды, Слоніма, Паставаў, шэрагу мястэчак і вёсак. Апазіцыйная сутнасць дзейнасці Б. становіцца зразумелай, калі браць да ўвагі палітычныя рэаліі 1950—70-х гадоў. Хоць “сацыялістычны рэалізм” дэклараваўся як “мастацтва сацыялістычнае па змесце і нацыянальнае па форме”, і нават на сцягу БССР імітаваўся адзін з узораў беларускага народнага арнаменту, паглыбленая цікаўнасць да этнаграфіі, народнага мастацтва, увогуле да якой заўгодна праявы нацыянальнага духу трактавалася камуністычнай уладай у Беларусі як з’ява ідэалагічна непатрэбная і палітычна небяспечная.

Русіфікацыя была скіраваная не толькі супраць галоўнага чынніка нацыянальнай тоеснасці – беларускай мовы, але і супраць народнага мастацтва. Як беларускую мову падганялі пад стандарты мовы расійскай, так і на расійскія ўзоры арыентавалі, у прыватнасці, тых, хто распрацоўваў сцэнічныя касцюмы для беларускіх фальклорных ансамбляў. Велізарных намаганняў каштавала, напрыклад, дамагчыся дазволу на тое, каб апрануць ансамбль “*Песняры*” ў строі паводле матываў адзення беларускай шляхты. Праўда, тут прысутнічаў яшчэ і “сацыяльны” аспект: згодна з русіфікатарскай логікай, з якой зыходзіла кіраўніцтва БССР, шляхты ў беларусаў увогуле быць не магло, бо “беларус” – гэта абавязкова “сялянін”, “мужык”. Мастаку, каб быць абвінавачаным у нацыяналізме, дастаткова было намаляваць жанчыну ў намітцы. Намітку немагчыма зблытаць з расійскім какошнікам, таму яна набывала знакавы, сімвалічны сэнс (кшталту “канфедэраткі” ў часы паўстанняў 1830—31 і 1863—64). Наменклатура КПБ—КПСС змагалася з наміткай як з ідэйным ворагам.

Б. быў пачынальнікам вялікай справы, у пэўным сэнсе заснавальнікам школы беларускага сцэнічнага касцюма; школы, якая абапіраецца на нацыянальную традыцыю, на сапраўднае, аўтэнтчнае народнае мастацтва, не скажонае “інтэрнацыяналізмам”. Можна сказаць, што ён прывучыў мадэльераў раіцца з этнографамі. Ягоныя погляды паўплывалі на фармаванне светаўспрымання шэрагу мастакоў і навукоўцаў. Дзейнасць Б. падрыхтавала глебу для ўзнікнення ў Беларусі мастацкага напрамку, вядомага сёння пад назвай “этнаграфізм” (Мікола Купава, Яўген Кулік, Алесь Марачкін і г. д.).

Займаючыся нейтральнай, індывідуальнай да палітыкі этнаграфіяй, Б. па сутнасці займаўся палітыкай. Камуністычная ўлада лічыла, што цікавасць да этнаграфіі праройдзе ў цікавасць да нацыянальнай гісторыі – а гэта ў сваю чаргу будзе мець палітычныя наступствы: ад усведамлення сваіх нацыянальных каранёў і ўсталявання культурнай аўтаноміі недалёка і да палітычнага “сепаратызму” – да непазбежнага распаду СССР. Прадчуванне было правільным. Так, напрыклад, у рэспубліках Балтыі агульнанацыянальныя спеўныя святы, традыцыю якіх не здолела перарваць савецкая акупацыя, плаўна перайшлі ў “спеўныя рэвалюцыі”. Нездарма ў Беларусі так і не было створанае “спеўнае поле” накіраванае тых, што былі ў нашых балтыйскіх суседзяў. Хоць гаворка пра гэта ішла, і, нібыта, ідэя велізарнай “канцэртнай залі” пад адкрытым небам, здольнай змясціць дзесяткі тысяч чалавек – артыстаў і гледачоў, ужо пачала ўвасабляцца ў праекце. Аднак гэты праект улады палічылі неактуальным.

Б. вядомы як даследчык традыцыйнай культуры Беларусі. Ён аўтар альбомаў “*Беларускае народнае адзенне*”, “*Беларуская народная вопратка*”, “*Арнамент паўднёвай Беларусі*”, “*Тканыны Гродзеншчыны*”, якія падрыхтаваў па выніках экспедыцый 1950—60-х г. па Беларусі. Як мастацтвазнаўца, ён даследаваў мастацкую творчасць беларускага першадрукара Францішка Скарыны. Ягоны альбом “*Гравюры Францыска Скарыны*” і сёння адзін са стрыжнёвых твораў навуковай Скарыніяны. У 1966—69 галоўны мастак Мастацкага Фонду Беларусі. Працаваў у тэхніцы жывапісу, акварэлі, графікі і інш.

Б. быў удзельнікам гуртка навуковай і мастацкай інтэлігенцыі “*На Паддасіку*”, сябрамі якой збіраліся самвыдавецкія і забароненыя выданні, рыхтаваліся выставы, арганізаваліся пошукавыя экспедыцыі. Узгадвае сябра гэтага аб’яднання Барыс Мельнікаў: “Чалавек ён быў адкрыты, як сапраўдны мастак, неабаронены, гаварыў усё, што думаў... Мы яму часта казалі, што ўсё што б ты ні гаварыў, побач заўсёды сексоты, але ён, відаць гэтым пагарджаў, не стрымліваў, можа гэта адбілася на ягоным лёсе... Ён у сваім асяроддзі прапагандаваў аддзяленне Беларусі ад Савецкага Саюзу, гэта была ягоная ідэя, ён з ёю падымаўся і клаўся спаць...”

У канцы 1960-х – пачатку 1970-х у Беларусі пачынае стыхійна фармавацца рух у абарону гісторыка-архітэктурнай спадчыны. Гэты рух не быў масавым, ён аб’ядноўваў адносна малалікую творчую і навуковую інтэлігенцыю, а таксама моладзь, якая гарнула да беларушчыны. Аднак сам факт такога кішталту грамадскай ініцыятывы выклікаў занепакоенасць улады. Абаронцаў старажытных бажніцаў і замкаў цкавалі ў прэсе, пазбаўлялі магчымасці публічна выказаць свае думкі. У школах і ВНУ была ўзмоцненая “антырэлігійная прапаганда” і, зразумела, “барацьба з нацыяналізмам”.

У маскоўскай прэсе ўжо тады абмяркоўваліся пытанні захавання і выкарыстання архітэктурных помнікаў: у Маскве выходзілі кнігі, якія прапагандавалі культуру г. зв. Кіеўскай Русі, навукоўцы гаварылі пра страты, якія панесла краіна ад ваяўнічага атэізму і “сацыялістычнай рэканструкцыі” гарадоў і паселішчаў. А ў Беларусі надзвычайнай падзеяй лічылася з’яўленне на газетнай паласе фотаздымка бажніцы, замка і нават старога гарадскога кварталу (рэдактар звычайна пасля гэтага мусіў даваць тлумачэнні свайму куратару з райкаму, абкаму альбо ЦК КПБ – у залежнасці ад статусу газеты). Такая сітуацыя была адной з праяваў каланіяльнага стану Беларусі. Каланіяльная адміністрацыя (у дадзеным выпадку структуры КПБ—КПСС) заўжды больш кансерватыўная, больш прымітыўная за чынавенства метраполіі. Гэтым тлумачыцца жорсткасць у стасунках з апанентамі, схільнасць да “сілавых рашэнняў”, калі, здавалася б, няцяжка знайсці кампраміс. Шэраг гістарычных будынкаў быў знішчаны ў Менску якраз напрыканцы 1960-х – пачатку 1970-х, здавалася б, без усялякае патрэбы (на іх месцы так нічога і не пабудавалі). Адзінай мэтай гэтага вандалізму было паказаць, хто ў горадзе гаспадар. Гэта была нервовая рэакцыя БССР аўскага чынавенства на спробы грамадства паставіць нейкія межы ягонаму самавольству, прымусіць чыноўніка лічыцца з меркаваннем людзей.

У 1969 Б. разам з Зянонам Пазыняком выступіў у абарону вуліцы Нямігі – горадабудаўнічай каштоўнасці Менску. Запланаванае знішчэнне Нямігі ўлады тлумачылі неабходнасцю вырашэння транспартнай праблемы. Лабіравала гэты праект група архітэктараў, якія збіраліся на месцы знішчанага гістарычнага пабудовы ўзвесці гмах, які “цягнуў” на Дзяржаўную прэмію БССР. Артыкул Б. і З. Пазыняка, у якім яны выказалі свае погляды на праблему захавання культурнай спадчыны ўвогуле і старажытнай менскай вуліцы ў прыватнасці, быў змешчаны ў газеце “*Правда*”. Узнікла надзея, што верх возьме здаровы сэнс, што гэты куток старажытнага Менску будзе захаваны. Аўтары артыкула набывалі палітычную вагу і вядомасць на абшарах СССР, станавіліся небяспечнымі ворагамі БССР аўскай наменклатуры.

У 1972 Б. рыхтаваў публічную акцыю пратэсту супраць разбурэння Нямігі. 15.VIII.1972 ён быў забіты. Следчыя органы трактавалі гэтае забойства як звычайны крымінал, але пэўныя акалічнасці даюць падставы падазраваць ў здзяйсненні злачынства савецкія спецслужбы, пра што пісалася ў прэсе 1990-х гадоў. У 1975 сябры Б. наладзілі ў Менску ягоную персанальную выставу, якая мела вялікі грамадскі рэзананс, а запісы ў кнізе водгукаў адлюстравалі настроі ў беларускім грамадстве.

Тв.: *Гравюры Францыска Скарыны*. Мн., 1972, 2-е выд. 1990; *Выстаўка твораў мастака А. Ц. Баразны (1928—1976)*. Каталог. Мн., 1975; Позняк З., Борозна Л. Заботясь о будущем // *Правда* (Масква). 1969.IV.13.

Літ: Пазняк З. Гэты родны свет // *Маладосць*. 1976, № 4. С. 153—162; Рачила, Сергей. Политическое убийство? // *Рэспубліка*. 1992.IX.18, № 179; Базылевіч, Мар’яна. Помнік Лявону Баразне // *Культура*. 1992.X.12. № 39; Михайлов, Сергей. Жил-был художник один // *Уголовное дело*. 1996, № 11; *Ля вытокаў*. С. 9—10; *Дэмакратычная апазыцыя*, с. 12—15; *ЭліМБел*, т. 1; *БЭ*, т. 2.

Пётра Васілеўскі

БАРБАРЧУК Ніна Іосіфаўна [1910, паводле іншых звестак 1919, Менск — ?], медык, палітвязень. Беларуска. Паходзіла з сям'і рабочага. Атрымала вышэйшую адукацыю. Жыхарка Менска. Працавала доктарам у 10-й паліклініцы, 5-й бальніцы Менска. Несямейная. Паводле дадзеных следства, на працягу 1960—61 пісала і рассылала антысавецкія лісты. У снеж. 1960 накіравала ананімны ліст прэзідэнту ЗША Д. Кенэдзі з крытыкай жыцця ў СССР. Арыштавана 28.X.1961. Асуджана 15.I.1962 Вярхоўным Судом БССР паводле артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” на 5 гадоў ППЛ. Рэабілітавана Прэзідыумам Вярхоўнага Суда Беларусі 16.XII.1991.

Кр.: *Цэнтральны архіў КДБ РБ*, а/с № 32070-С; *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 91673; *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 579.

БЕЛАКОЗ Алесь (Аляксандр Мікалаевіч) [нар. 11.XI.1928, в. Ляткі Ваўкавыскага пав. Беластоцкага ваяводства, цяпер Мастоўскі р-н Гарадзенскай вобл.], настаўнік, краязнавец, музеязнавец. Нарадзіўся ў сям'і малаземельнага селяніна, які ў сярэдзіне 1920-х гадоў ездзіў на працу ў Бразілію, а па вяртанні на заробленыя грошы пабудаваў дом у Лятках ды адчыніў сваю краму. Б. амаль усё жыццё пражыў у роднай вёсцы, якая з часам злілася з больш вялікімі Гудзевічамі. Да нямецкай акупацыі скончыў 5 класаў Гудзевіцкай няпоўнай сярэдняй школы. У часе вайны займаўся пад кіраўніцтвам роднай сястры Веры, якая вучылася ў Віленскай беларускай гімназіі. “У 1943 годзе, — успамінаў Б., — на нашу і іншыя хаты напалі бандыты, якія пасля называлі сябе партызанамі, з мэтай рабунку. Тата хаты не адчыняў і выбухам гранаты быў забіты. Давялося гаспадарку браць на свае плечы”. У кастр. 1944 пачаў вучыцца ў восьмым класе расійскае школы № 1 Ваўкавыска, якую скончыў у 1947. “Тады ні ў Ваўкавыскім, ні ў Мастоўскім, ні ў Свіслацкім, ні ў Бераставіцкім раёнах не было беларускае школы, якая мела б восьмы клас”. Няўдалыя спробы паступіць у Менскі Медыцынскі Інстытут вымусілі Б. часова адмовіцца ад планаў пра вышэйшую адукацыю і ўладкавацца ў 1948 на працу ў якасці настаўніка другіх і чацвёртых класаў у Гудзевіцкай школе. З 1949 Б. распачаў завочнае навучанне на беларускім аддзяленні Гарадзенскага Педагагічнага Інстытута. “Я заўсёды любіў матэматыку, -- узгадваў Б. -- і хацеў стаць матэматыкам, але лічыў, што найпершы абавязак кожнага чалавека, а тым больш настаўніка, добра ведаць родную мову”.

Яшчэ ў 1948 уласнаручна вырабіў улеткі кароткага зместу (напрыклад, з заклікам “Змагайцеся за незалежную Беларусь!”) і ўпершыню раскідаў іх з цягніка па шляху ў Менск; раскідваў іх і ў Менску. У 1949 здолеў здабыць ужо шрыфт і выдрукаваў улетку антысавецкага зместу, якую распаўсюджваў разам з сябрамі ў Гародні. Б. цудам удалося пазбегнуць арышту, калі пры наклеяванні ўлеткі на будынак міліцыі іх заўважылі. Пасля гэтага выпадку ў Гародні пачаліся арышты, у прыватнасці, ва ўніверсітэце. Б. узгадвае: “Я прышоў да высновы, што нельга гэтага рабіць, бо церпяць невінаватыя людзі”.

З часоў навучання Б. успамінае: “Найбольшае ўражанне на мяне зрабіў выкладчык беларускай літаратуры Браніслаў Ржэўскі, які можна нёс патрыятычнае слова сярод крыжоў па задушанай мове, культуры, гісторыі

Беларусі. Патрыёта Ржэўскага за беларускі патрыятызм у час праўлення Хрушчова засудзілі на сем гадоў зняволення. Тады я зразумеў, што палітыка забойства беларускай мовы – гэта палітыка партыі”.

Пад час вучобы Б. працаваў у розных школах: 1953—54 – настаўнік пачатковых класаў у Струзе, 1954—55 – выкладчык фізікі і матэматыкі ў Тупічанскай сямігодцы, 1955—59 – выкладчык беларускай, нямецкай моваў у Радзвіцкай сямігодцы. Па заканчэнні інстытута ў 1958 уладкаваўся выкладчыкам беларускае мовы і літаратуры ў Гудзеўскай сярэдняй школе.

Праца з вучнямі і прага вывучэння беларускай гісторыі, мовы, культуры захапіла Б. У 1965 ён наладзіў ліставанне вучняў з вядомымі беларускімі пісьменнікамі, арганізаваў школьны кабінет беларускай літаратуры. Вучні захапіліся літаратурнай і пошукавай дзейнасцю, іх працы пачалі друкавацца ў беларускіх газетах і часопісах. У 1965 арганізаваў акцыю лістоў слухачоў Курсаў удасканалення настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры (у Менску) на адрас ЦК КПБ з выкладаннем праблемаў статусу беларускай мовы. Загітаваў на гэтую акцыю Арсень Ліс. Акцыя выклікала незадаволенасць уладаў. Надалей настаўніцкая дзейнасць Б. знаходзілася пад пастаянным кантролем.

У 1966 Б. разам з вучнямі выдаў першы нумар машынапіснага літаратурна-краязнаўчага альманаху “*Праменьчык*”. Выданне выходзіла раз на два гады. Усяго да канца 1980-х гадоў выйшла 14 нумароў, па 4 асобнікі кожны. У 1968 на базе кабінета беларускай мовы і літаратуры быў створаны літаратурна-краязнаўчы музей, які складаўся з літаратурнага, этнаграфічнага аддзелаў, аддзела гісторыі Гудзеўскай школы, а таксама “небяспечных” аддзелаў гісторыі Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады і КПЗБ. За актыўную дзейнасць па збіранні нацыянальнай спадчыны і распаўсюджанні беларускай мовы Б. неаднойчы адчуваў уціск з боку кіраўніцтва мясцовых аддзелаў адукацыі, а таксама КГБ. Аднак, нягледзячы на перашкоды, музей працягваў існаваць і нават пашыраўся. З 1990 Гудзеўскі літаратурна-этнаграфічны музей мае статус дзяржаўнага і налічвае больш за 12 тысяч экспанатаў, сабраных Б. разам з вучнямі. Таленавіты настаўнік, ён распрацаваў спецыяльную методыку далучэння вучняў да літаратурна-краязнаўчага пошуку, музейнай справы і праз гэта да каштоўнасцяў беларускай гісторыі і культуры.

Тв.: Школьны літаратурна-краязнаўчы музей // *ПГКБ*. 1973, № 4; Як стварыць этнаграфічны музей у школе // *Беларуская мова і літаратура ў школе*. 1990, № 8; Гудзевіцкі літаратурна-этнаграфічны музей // *ЭГБ*, т. 3. Мн., 1996; Гэта быў род волатаў // *Беларускі Гістарычны Часопіс*. 2003, № 6; *Радзе Свабода* Галасы стагодзьдзя. Мінулы век у памяці сучаснікаў).

Літ.: “Я ўвесь час думаю, што зрабіў мала”: З А. Белакозам размаўляе А. Пяткевіч // *Свіцязь. Гісторыка-культурны часопіс Гарадзенічыны*. 1994, № 2; Белакоз Алесь // *ЭГБ*, т. 1. Мн., 1994; *Дэмакратычная апазыцыя; Беларускі Гістарычны Часопіс*. 2002, № 2—3.

Наталля Гардзіенка

Галасы стагодзьдзя : Мінулы век у памяці сучаснікаў:

«Закаханасць да Беларусі, да беларускай мовы прыйшла да мяне з раньняга дзяцінства. Вялікае ўражаньне зрабіла на мяне барацьба

нашых мяйсцовых патрыётаў, якія, калі зачынілі Грамаду, сталі сябрамі камуністычнай партыі Заходняй Беларусі. Гэта таксама былі шчырыя беларускія партыёты: змагаліся за беларускія школы, прынцыпова размаўлялі толькі па-беларуску, і гэта на мяне рабіла ўражаньне...

Ну, а потым ужо, калі я сам стаў выкладаць беларускую мову, я ўбачыў, што, напрыклад, мэблю з нашага габінэту, якую мы бераглі некалькі гадоў, і яна выглядала як новая – забралі ў ваенны габінэт, нам паставілі самую горшую. Усё самае горшае давалі ў беларускі габінэт. А ў КГБ мне адкрыта сказалі: “Беларуская мова далжна ішчэзнуць, вы нам мяшаеце.” Так што не таіліся з гэтым.

Наогул, да 50-х гадоў я лічыў, што застаўся адзіным беларусам у Беларусі. А потым пачалі неяк знаходзіцца людзі, якія таксама горача любілі сваю Бацькаўшчыну».

Алесь Белакоз, Гудзевічы

БЕЛЫ Лявон (Леанід Міхайлавіч) [нар. 1.IV.1927, в. Мікалаеўшчына Стаўбцоўскага пав. Наваградскага ваяводства, цяпер Стаўбцоўскі р-н Менскай вобл.], публіцыст, бібліятэкар, палітвязень. Пляменнік Якуба Коласа. Вучыўся ў польскай школе ў Мікалаеўшчыне (скончыў 7 класаў). У 1943—44 працягваў вучобу ў Нясвіжскай Настаўніцкай Семінарыі. У 1947 скончыў сярэдняю школу ў Стоўбцах і ў 1948 паступіў на Факультэт беларускай і расійскай мовы і літаратуры БДУ. У 1953—56 вучыўся ў аспірантуры па спецыяльнасці “Беларуская літаратура”. Далей выкладаў на падрыхтоўчых курсах Менскага Лесатэхнічнага Інстытута. Выказваючы сваё стаўленне да палітыкі русіфікацыі Беларусі ў 1957 напісаў верш у абарону беларускай мовы “Усе народы прагнуць сваёй волі, улады, песні...”, які пасля размножыў і расклеіў у Менску разам са сваім братам Міхасём **БЕЛЫМ** на плоце каля Медыцынскага інстытута і на дрэвах у парку імя Горкага. КГБ вызначыла аўтара ўлётак па почырку, і пасля некалькіх месяцаў следства адбыўся закрыты суд над абодвума братамі. Асуджаныя 27.VI.1957 паводле арт. 72-а КК БССР (антысавецкая агітацыя і прапаганда; рэдакцыя 1928 г.) на 10 гадоў пазбаўлення волі. Этапам накіраваны ў лагер Явас на станцыі Поцьма Мардоўскай АССР. Пазней тэрмін зняволення скарачаны на 4 гады. Вызвалены ў 1963 і да выхаду на пенсію ў 1992 працаваў у бібліятэцы № 10 Менска. Б. так і не атрымаў дазволу абараніць дысэртацыю. Друкаваў артыкулы па беларускай літаратуры і бібліятэчнай справе ў “*Чырвонай змене*”, “*Мінскай праўдзе*”, “*Вечернем Мінске*”, у кнізе свайго брата Сымона Беллага “*На бацькоўскай зямлі*” (пад імем брата там апублікаваны артыкул “Да новага жыцця”). На пенсіі, інвалід 1-й групы. У палітычным жыцці ўдзелу не бярэ.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 82756.

Літ.: *Дэмакратычная апазыцыя*, с. 17—18; 58¹⁰, с. 335; *Рэпрэсаваныя*, т. 1.

БЕЛЫ Міхась (Міхаіл Міхайлавіч) [2.V.1931 в. Мікалаеўшчына Стаўбцоўскага пав. Наваградскага ваяводства, цяпер Стаўбцоўскі р-н Менскай вобл. – 18.VIII.1970, Стоўбцы], бухгалтар, палітвязень. Пляменнік Якуба Коласа. Да 1953 вучыўся ў сярэдняй школе ў Мікалаеўшчыне, у тым жа годзе паступіў у Інстытут Народнай Гаспадаркі ў Менску на Гандлёва-эканамічны факультэт (спецыяльнасць – бухгалтар). Пражываў у Менску па адрасу: вул. Бабруйская, д. 20, п. 303. Зняволенне не дало Б. магчымасці скончыць

апошні, чацвёрты, курс і атрымаць дыплом. У 1957 дапамог свайму брату Лявону Беламу распаўсюдзіць улёткі ў абарону беларускай мовы (змест улёткі складаў верш Лявона Белага “Усе народы прагнуць сваёй волі, ўлады, песні...”). Б. развесіў улёткі на сваім факультэце, а таксама на плоце каля Медыцынскага інстытута. Арыштаваны 19.IV.1957: пад час аднаго са спатканняў братаў у рэстарачыі, дзе яны знаходзіліся, завязалася бойка. У выніку Лявон і Міхась Б. трапілі ў пастарунак. Пры іх быў знойдзены пачак улёткаў – і справа пачала разгортвацца. На закрытым судовым працэсе 27.VI.1957 браты Белья былі прызнаныя вінаватымі паводле арт. 72-а КК БССР (антысавецкая прапаганда і агітацыя; рэдакцыя 1928 г.). Б. атрымаў тэрмін у 7 гадоў ППЛ і 3 гады пазбаўлення правоў. Этапам накіраваны ў лагер Явас на станцыі Поцьма Мардоўскай АССР (Дубраўлаг п/с 385/7). Пасля тэрмін быў скарачаны на 4 гады. Б. вызвалены ў маі 1960 і вярнуўся на Радзіму. Скончыў навучанне і атрымаў дыплом. Працаваў бухгалтарам і інжынерам-эканамістам “Белсельгастэхнікі” ў Новым Свержані (Стаўбцоўскі р-н) і Стоўбцах. Як сведчаць аператыўныя матэрыялы КГБ, увесь гэты час за ім быў усталяваны тайны нагляд і вёўся запіс ягоных размоваў. Так, у 1962 было зафіксавана, што ў прыватнай гутарцы Б. заяўляў пра неабходнасць стварэння падпольнай беларускай нацыянальнай арганізацыі. Пры гэтым ён казаў, што дзеля паспяховай барацьбы з савецкай уладай неабходна наладзіць кантакты з літоўскімі і грузінскімі нацыянальнымі сіламі. Рэабілітаваны Пленумам Вярхоўнага Суда Беларусі 18.VI.1992.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 82756; *РГАНІ*. Ф. 5, воп. 55, спр. 51, арк. 39.

Літ.: *Дэмакратычная апазыцыя*, с. 18; 58¹⁰, с. 335; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3; Пыжиков А. В. *Хрущевская «оттепель»*. М., 2002. С. 198.

БЕМБЕЛЬ Алег Андрэевіч (літаратурныя псеўданімы: Зьніч, А. Зьніч; у манастве Мікалай) [нар. 16.XII.1939, Менск] паэт, філосаф, публіцыст, музыкант; аўтар забароненых у БССР кніг, якія ў 1985—1988 выходзілі на Захадзе. Пасля заканчэння ў 1956 сярэдняй і музычнай школ паступіў на Энергетычны факультэт БПІ. Але ў далейшым вырашыў працягнуць заняткі музыкай і з 4 курса пакінуў БПІ: з 1959 па 1963 вучыўся ў Менскай Музычнай Вучэльні, з 1963 па 1969 – студэнт Беларускай Дзяржаўнай Кансерваторыі па спецыяльнасці “Фартэпіяна”. Адначасова працаваў выкладчыкам у музычных школах. Пошук новых творчых формаў прывёў да ідэі злучыць паэзію, музыку і жывапіс; у выніку нарадзіўся вершаваны сцэнар, які быў прызнаны антысавецкім. Гэты тэкст у раздрукаваным выглядзе стаў як самвыдат хадзіць па руках, пакуль не патрапіў у КГБ, куды на “прафілактычную гутарку” быў выкліканы бацька Алега, вядомы скульптар Андрэй Бембель. Аўтар вымушаны пакінуць Беларусь і некалькі год працаваў выкладчыкам музыкі ў Калужскай вобл. Расіі. Пасля вяртання ў Менск у 1971 паступіў у аспірантуру пры Інстытуце філасофіі і права АН БССР, дзе займаўся да 1974. Потым да 1983 малодшы навуковы супрацоўнік таго ж Інстытута. У 1981 прыняў праваслаўны хрост. Падрыхтаваў кандыдацкую дысертацыю “*Нацыянальнае і інтэрнацыянальнае ў мастацкай культуры*”, якая мела рабочую назву “*Што мы думаем пра цябе, родная мова*”. Але яго погляды выглядалі занадта радыкальнымі, шансаў на абарону дысертацыі не было. З 1983 па 1984 працаваў на Беларускай тэлебачанні. У 1984 зноў вярнуўся на

працу ў Акадэмію Навук. Аддрукаваны тэкст сваёй працы “*Роднае слова і маральна-эстэтычны праэрс*”, дзе даваўся аналіз моўнае сітуацыі ў Беларусі, Б. адксерыў (што ў тагачасных умовах было зрабіць вельмі складана) і раздаў знаёмым. Аляксей Каўка пераправіў тэкст ў Лондан, дзе ў 1985 была выдадзена кніга. Урыўкі з тэксту зачытвалі на “*Радыё Свабода*”. Пасля выхаду кнігі распачаўся пераслед Б. – яго пазбавілі статуса навуковага супрацоўніка і выключылі з КПСС. Рэпрэсіі абрынуліся і на Інстытут, дзе быў скасаваны Сектар сацыяльнай псіхалогіі і эстэтыкі, дзе працаваў Б. У 1987 Б. вымушаны канчаткова пакінуць Акадэмію навук. З таго часу ён – вольны літаратар. У 1988 у ЗША і Польшчы выходзяць дзве кнігі паэзіі, у Беларусі ягоныя творы не друкуюцца. У 1989 актыўна супрацоўнічае з рэдакцыяй самвыдавецкай “*Праваслаўнай думкі*”, дзе ўпершыню на Радзіме выдаецца ягоны зборнік “*Малітвы за Беларусь*” (як літаратурны дадатак да газеты). Сябра СП Беларусі з 1989. З 1991 супрацоўнік Нацыянальнага Навукова-Асветнага Цэнтру імя Францішка Скарыны. З 8.VII.1996 – паслушнік Свята-Успенскага Жыровіцкага Праваслаўнага Манастыра. Гэтаму папярэднічалі сямейныя праблемы, калі праз суд Б. быў пазбаўлены ўласнага жылля. У 2002 прыняў пострыг пад імем Мікалай. Рэдагуе багаслоўска-літаратурны альманах “*Жыровіцкая абіцель*”.

Тв.: *Роднае слова і маральна-эстэтычны праэрс*. Лёндан, 1985; *Рэха малітвы*: Вершы. Нью-Ёрк, 1988; *Саната ростані*: Вершы. Беласток, 1988; *Малітвы за Беларусь*. Першы зборнік на Радзіме. Менск, 1989.

Інтэрвію з Алегам Бембелем: “Безь мяне нічога ня зробіце...” // *Студэнцкая думка*. 1989, № 3. С. 7—12; “Трэба часцей бываць у абіцелі...” (інтэрвію брала Марына Коктыш) // *Народная Воля*. 1998.V.29; “...Я чую голас успамінаў...” // *Літаратура і Мастацтва*. 1999, 17.09, № 37. С. 14-15.

Літ.: *Дэмакратычная апазыцыя*, с. 19; Толочко, Михаил. Поэт во Христе // *Советская Белоруссия*. 2002.X.12.

А. Дз.

БЕРАЗОЎСКИ Г. А. [1925 — ?], майстра таксаматорнага парку, палітвязень. Беларус. Жыхар Менска. Меў сярэдняю адукацыю. Раней судзімы за хуліганства. Па дадзеных следства, у чэрв. 1953 у аўтобусе лаяў савецкую ўладу; у лагеры сярод зняволеных праводзіў антысавецкую агітацыю. У снеж. 1957 даслаў у партыйныя і савецкія органы “масу лістоў”, дзе лаяў камуністаў (“Вы, камуністы, паламаць жыццё ўмеце, а дапамагчы не хочаце, жывяце самі, як захудалыя памешчыкі”). 28.X.1958 у выканкаме раённага Савета казаў, што ў выпадку вайны будзе сам забіваць камуністаў. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 22.IX.1959. Рэабілітаваны 25.XI.1960.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 88918.

Літ.: 58¹⁰, с. 537—538.

БОЛСУН А. П. [1937 — ?], студэнт Віцебскага Ветэрынарнага Інстытута, вязень. Беларус. Член ВЛКСМ. Паводле дадзеных следства, 2.X.1957 быў затрыманы за хуліганства, у дзяжурным пакоі міліцыі лаяў урад, “выказваў тэрарыстычныя намеры”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 17.XII.1957. Справа перакваліфікавана 25.XI.1960.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 83321.

Літ.: 58¹⁰, с. 402.

БРАНАВІЦКІ Уладзімір Іванавіч [1927, г. Баранавічы Навагрудскага ваяводства, цяпер Берасцейскай вобл. – ?], літаратурны супрацоўнік. Беларус. Паходзіў з сям'і рабочага. Удзельнік вайны. Атрымаў сярэдняю адукацыю. Працаваў у баранавіцкай раённай газ. «*Чырвоная звязда*». Быў жанаты. Жыў у Баранавічах па адрасу: зав. Пархоменка, д. 5. Арыштаваны 29.XII.1957; асуджаны 28.II.1958 паводле арт. 72-а КК БССР («антысавецкая прапаганда і агітацыя») на 4 гадоў ППЛ і 2 гады пазбаўлення правоў. Накіраваны ў Берасцейскую турму. Рэабілітаваны Вярхоўным Судом Беларусі 5.I.1993.

Кр.: *Архіў УКДБ па Брэсцкай вобл., а/с № 12072-С.*

Літ.: *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

БРАНШТЭЙН Янкель Ізраілевіч [1929, мяст. Грозава Грэскага р-на Менскай вобл., цяпер Капыльскага р-на Менскай вобл. – 30.VI.1963, Ленінград, шпіталь закрытага тыпу], служачы. Яўрэй. Паходзіў з сям'і службоўцаў. Атрымаў сярэдне-спецыяльную адукацыю. Жыў у Пінску па адрасу: вул. Зоі Касмадзям'янскай, д. 61, кв. 19. Быў жанаты, гадаваў двух дзяцей. Працаваў майстрам цэха на Пінскім птушкакамбінаце. Уступіў у КПСС. Арыштаваны 30.VIII.1962 па абвінавачанні ў «спекуляцыі валютнымі каштоўнасцямі». Асуджаны 9.III.1963 паводле арт. 85 КК БССР на прымусовае псіхіятрычнае лячэнне. Змешчаны ў бальніцу закрытага тыпу, дзе скончыў жыццё самагубствам. Рэабілітаваны Судовай калегіяй па крымінальных справах Вярхоўнага Суда БССР 20.VIII.1963.

Кр.: *Цэнтральны архіў КДБ РБ, а/с № 18117-С.*

Літ.: *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

БУЗІННІКАЎ, палітвязень. Жыхар Светлагорску Гомельскай вобл. Быў знаёмы з М. Кукабакам, які прыязджаў да яго ў госці. У 1970-я асуджаны за «антысавецкую агітацыю і прапаганду». Паводле дадзеных следства слухаў заходнія радыёстанцыі ды збіраў на гарадскім сметніку старыя кнігі, у тым ліку працы Зіноўева і Троцкага.

Літ.: Апошніяе слова Міхася Кукабакі // *Права на Волю*. 2002, красавік, № 7, с. 5.

БУРШТЫН Г. М. [1933 — ?], селянін, палітвязень. Беларус. Жыхар Маларыцкага р-на Берасцейскай вобл. Інвалід (невідушчы). Паводле дадзеных следства, дамовіўся з П. Дворакам і І. Ляшуком пісаць ды распаўсюджваць антысавецкія вершы і ўлёткі. 20.V.1953 Дворак вывесіў у вёсцы напісаную Бурштынам улётку і дапісаў да яе пагрозы ў адрас камсамольцаў. Асуджаны паводле артыкулу «антысавецкая агітацыя і прапаганда» 28.VII.1953.

Кр.: *ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 48633.*

Літ.: 58¹⁰, с. 167.

БУРЫ Аляксандр Сцяпанавіч [1927, Менск — ?], ваеннаслужачы. Беларус. Меў незакончаную сярэдне-спецыяльную адукацыю. Уступіў у ВЛКСМ. Служыў матарыстам в/ч 45036 у Менску. Нежанаты. Арыштаваны 19.II.1961. Асуджаны паводле арт. 72-а КК БССР («антысавецкая агітацыя і прапаганда») 14.VII.1961 на 7 гадоў ППЛ. Накіраваны ў Комі АССР. Вызвалены

ў 1966. Рэабілітаваны 3.VII.1989 Пракуратурай БВА. Асабістая справа № 27163-с разам з фота захоўваецца ў архіве КДБ РБ.

БЫКАЎ Васіль (Васіль Уладзіміравіч) [19.VI.1924, в. Бычкі Полацкай акругі, цяпер Ушацкі р-н Віцебскай вобл. — 22.VI.2003, шпіталь у Бараўлянах пад Менскам], класік беларускай літаратуры, лідэр нонканфармісцкай плыні ў літаратуры і грамадскай думцы 1960—90-х гадоў.

Паходзіў з сялянскай сям’і. У 1939—40 вучыўся на скульптурным аддзяленні Віцебскай Мастацкай Вучэльні, але вымушаны быў пакінуць вучэльнію з-за нішчымніцы. Далей вучыўся ў школе ФЗО (фабрычна-заводскага навучання). У ліп. 1941 мабілізаваны на абарончыя работы на тэрыторыі Украіны, куды падаўся ў пошуках працы (г. Шостка Сумскай вобл.). З лета 1942 у Чырвонай Арміі; скончыў Саратаўскую пяхотную вучэльнію са званнем малодшага лейтэнанта. З 1943 ваяваў на 2-м і 3-м Украінскіх франтах, прайшоў па тэрыторыі Румыніі, Балгарыі, Венгрыі, Югаславіі, Аўстрыі, двойчы быў паранены, ляжаў у шпіталях. У 1944 бацькі Б. атрымалі паведамленне, што ён загінуў пад Кіраваградам (гэта было засведчана і на абеліску). Дэмабілізаваўся ў 1947. Пасяліўся ў Гародні, дзе працаваў у мастацкіх майстэрнях, у газ. «Гродзенская праўда». Упершыню творы Б. былі апублікаваны ў 1947, аднак сваю творчую біяграфію пісьменнік адлічваў ад апавяданняў, напісаных у 1951. У 1949—55 зноў мабілізаваны ў Савецкую Армію; служыў на Далёкім Усходзе. Пасля неаднаразовых рапартаў быў пераведзены на службу ў Беларусь, дзе ў званні маёра дэмабілізаваўся па стану здароўя (а гэта прыпала на акцыю па скарачэнні войска). Зноў пасяліўся ў Гародні. Працаваў літаратурным супрацоўнікам, літаратурным кансультантам газ. «Гродзенская праўда» (1956—72). У 1959 прыняты ў СП СССР. У 1964 стаў лаўрэатам Літаратурнай прэміі імя Я. Коласа (за апавесць «Трэцяя ракета»). На працягу 1972—78 займаў пасаду сакратара Гарадзенскага аддзялення СП БССР. У 1978 пераехаў на сталае жыхарства ў Менск, застаўшыся на творчай працы, г. зн. не звязаным з якой-небудзь службай і сталым акладам. Некаторыя творы пісьменніка, такія як апавесці «Трэцяя ракета» (1963), «Альпійская балада» (1966), «Дажыць да світання» (1975), «Воўчая зграя» (1976), «Абеліск» (1977), «Узыходжанне» (1977, паводле «Сотнікава»), «Знак бяды» (1985) былі экранізаваныя.

Менавіта з 1960-х Б. становіцца шырока вядомым сваімі бескампраміснымі творамі пра падзеі Другой Сусветнай вайны. «...ягоная «праўда пра вайну» на практыцы азначае праўду пра падазронасць, страх, цынізм, некампетэнтнасць і здрадніцтва, якія значна павялічылі і так складанае жыццё простых савецкіх людзей, што імкнуліся абараніць сваю айчыну... Ідэя Быкава заключаецца не столькі ў тым, што кампрамісу быць не можа, колькі ў тым, як проста ўсё можа павярнуцца дрэнным бокам у напружанай сітуацыі ваеннага часу: кожны выпадак, кожны індывідуальны лёс, падкрэслівае аўтар (безумоўна, наперакор непахіснаму дагматызму і максімалізму, уласціваму савецкім адносінам да Вялікай Айчыннай вайны), трэба разглядаць асобна, не ў плане дактрыны, а ў плане разумення. Чытач мусіць не толькі адчуць фізічны жах і цяжкасці партызан, але і паразважаць над тым, а што б ён (ці яна) зрабіў бы ў падобнай сітуацыі. Усёй сваёй творчасцю аўтар нязменна процістаіць догмам, што ігнаруюць рэальныя

абставіны: як Салжаніцын, і амаль у той самы час, ён абараняе тых, хто, па няшчасцю трапіўшы ў варожае акружэнне, лічыўся здраднікам...»⁴.

У творах Б. абавязкова прысутнічае смерць – галоўныя героі мусяць загінуць, падкрэсліваючы гэтым самым бессэнсоўнасць любых спробаў што-небудзь пазітыўна змяніць у навакольным свеце. Б. як аўтар і танатолаг не пакідае чалавеку шансаў для паспяховай творчай дзейнасці ці асабістага шчасця, а нават для атрымання простага задавальнення ад жыцця. І гэта не зусім аўтарскія песімізм ці фаталізм, якія кантраставалі з афіцыйным аптымізмам савецкай эпохі – Б. падводзіць чалавека да краю экзістэнцыйнай бездані і дае яму магчымасць крыху зазірнуць туды, адчуць незнікнёнасць зла. Такім бязрадасным Б. быў і ў сваіх актуальных публіцыстычных тэкстах, такім суворым выглядае яго аблічча на ўсіх ягоных фотакартках.

Творчасць Б. стала аб'ектам нападаў савецкай крытыкі, якая абвінавачвала пісьменніка ў ачарненні савецкага ладу. Асабліва паказальна тут гісторыя з публікацыяй аповесці «*Мёртвым не баліць*». Упершыню аповесць была апублікавана ў 1965 (*Малодосць*. № 7, 8) дзякуючы спрыяльнай пазіцыі галоўнага рэдактара П. Панчанкі. У 1966 у час. «*Новы мир*» (№ 1, 2) з'явіўся расійскі пераклад твору.

«Новы мир» тады ўжо бамбавалі з усіх інстанцыяў – з Галоўліту, з СП, з ЦК. Выходзіў часопіс нерэгулярна, кожны раз з вялікім спазненнем. Спазьніліся і №№ 1—2 з маёй аповесцю і трапілі якраз падчас чарговага і, можа, самага рэакцыйнага з'езду КПСС⁵ – то быў яму падаруначак! У той час, як з'езд набіраўся рашучасці рэабілітаваць сталіншчыну, абяліць запэцканыя Хрушчовым слаўныя чэкісцкія органы, Твардоўскі⁶ б'е іх залпам з двух нумароў, у якіх зьмешчана аповесць беларускага пісьменніка. Мабыць, сваіх у Маскве не знайшлося. Тым горш для «Новаго мира».

Інстанцыі зрэагавалі аператыўна, і праз колькі дзён выйшаў чарговы нумар «Правды» зь вялікім артыкулам У. Сеўрука (як пасья выявілася, слухача Акадэміі грамадскіх навук). У гэтым артыкуле канстатавалася несумненная няўдача пісьменніка, абараняўся гонар Савецкай Арміі, пераможцы фашызму, даваліся ўстаноўкі, як трэба пісаць на тэму мінулай вайны. Мабыць, артыкул дужа спадабаўся галоўнаму ідэолягу КПСС тав. Сулаву, бо аўтар неўзабаве быў пакліканы на Старую плошчу⁷, дзе зрабіў нечуваную для правінцыйнага (здаецца, чукоцкага) журналіста кар'еру. Родам гэты чалавек быў зь Беларусі і, мабыць, на гэтай падставе стаў галоўным дарадцам Сулава – сьпярша па творчасці Быкава, а пасья і па ўсёй савецкай літаратуры.

За праўдзінскім артыкулам, бы па камандзе, пасыпаліся вельмі крытычныя, часта зьневажальныя артыкулы з палітычным падтэкстам ва ўсіх іншых цэнтральных газетах. Абвінавачанні кожны раз гучалі ўсё болей грозна. «Красная звезда» ў артыкуле Баранца і Лашкова выкінула свой галоўны абвінаваўчы козыр – намер аўтара сутыкнуць два спрадвечу братнія народы, беларускі і ўкраінскі. Ветэраны ў сваіх лістах у рэдакцыі, як заўжды, скардзіліся на прыніжэнне іхняй ролі ў

⁴ МакМілін А. *Беларуская літаратура ў 50—60-я гады ХХ стагоддзя*. Мн., 2001. С. 212, 219.

⁵ Вядзецца пра ХХІІІ з'езд КПСС (29.ІІІ.—8.ІV.1966).

⁶ Галоўны рэдактар час. «Новый мир».

⁷ Месцазнаходжанне ў Маскве ЦК КПСС.

разгроме нямецкіх захопнікаў. Вельмі хутка да абвінаваўчага хору маскоўскіх газэт падключыўся і беларускі друк. Можна, даўжэй за іншыя трымаў паўзу «ЛіМ». Правінцыйныя газеты, якія не маглі апэратыўна арганізаваць уласныя артыкулы супраць «ідэалогічнай дывэрсіі» Быкава, перадрукоўвалі іх з цэнтральных. У тым ліку і мая родная «Гродзенская праўда». Цікава, што ўвогуле аўтара білі за што заўгодна – паклёп, прыніжэньне, скажэньне – але нідзе не было сказана ніводнага слова пра «сьмерш», ці НКВД, ці КДБ. Быццам напісанае ў аповесці ня мела ніякага дачынення да гэтых «органаў». Я чытаў і ня мог даўмецца: што гэта? Знарок ці непаразуменьне?»⁸

Дваццаць гадоў гэтая аповесць была фактычна пад забаронай – яна нідзе не перадрукоўвалася, узгадваць пра яе не дазвалялася, што было дакладным выкананнем дэрыктываў М. Суслава⁹ і М. Зімяніна¹⁰. У той жа час за межамі СССР выходзілі пераклады гэтага твору на іншыя мовы, праўда, з расійскага тэксту, а не з беларускага арыгіналу.

«У выдавецка-рэдактарскай практыцы было прынята, што выдаўцы-рэдактары ніколі не спасылаліся на цэнзуру або начальства, рабілі глыбакадумны выгляд, што літаратурна-ідэйныя хібы выявілі толькі яны. Тое ставіла аўтара ў ідыёцкае становішча, калі ён ідыётам лічыў менавіта таго, хто яму прапаноўваў ідыёцкія патрабаваньні. Напраклад, я шмат гадоў ня ведаў, што негатыўныя адносіны да «Мёртвым не баліць» запачаткаваў сам старшыня КДБ СССР Сямічасны, як ён абвясціў пра тое на сакрэтнай нарадзе адразу пасля публікацыі твору ў «Новом мире». Вядома, вырак галоўнага чэкіста краіны быў даведзены да ўсіх ніжэйшых зьвёнаў КДБ, партыйных органаў, цэнзуры, рэдакцыяў літаратурных ды іншых выданьняў. Ня ведаў пра тое толькі аўтар, які меркаваў, што гэтка вырак знайшоў разумны шараговы рэдактар, які зь ім размаўляў. Але рэдактар найперш дбаў пра свой хлеб»¹¹.

Ужо толькі ў 1982 дырэктар выдавецтва «Мастацкая літаратура» Міхась Дубянецкі дамогся ўключэння ў т. 4 Збору твораў Б. аповесці «Мёртвым не баліць»¹².

Памятным для многіх літаратараў засталася выступленне Б. на V з'ездзе пісьменнікаў Беларусі ў маі 1966. У пераважна пануючай у залі атмасферы фіміяму да партыйнага кіраўніцтва літаратурай Б. раптам заяўляе: «Па ўсім відаць, наша літаратура перажывае крызіс... Мне задецца, што прычыны гэтага заняпаду ляжаць якраз там, дзе планаваліся поспехі. Адбылася вельмі простая з'ява: у адносінах да літаратуры дзесьці згубілі меру, яе закіравалі, яе заняньчылі...» Анатоць Кудравец прыгадвае: «І пасля першых некалькіх фраз аў пісьменніка, можна сказаць, у самым пачатку яго выступлення ў прэзідыуме сходу раптам адбыўся непрадугледжаны рытуалам рух: Машэраў

⁸ Васіль Быкаў. *Доўгая дарога дадому*. С. 246—248.

⁹ Міхаіл Сулаў (1902—1982), сакратар ЦК КПСС, галоўны ідэолаг КПСС, «шэры кардынал» СССР.

¹⁰ Міхаіл Зімянін (1914, Віцебск – 1995), сакратар ЦК КПСС (1976—1987), курыраваў пытанні друку.

¹¹ Васіль Быкаў. *Доўгая дарога дадому*. С. 325.

¹² Абставіны гэтай публікацыі абнародаваў сам выдавец, гл.: Дубянецкі М. Злое вогнішча. Да гісторыі выдання аповесці Васіля Быкава «Мёртвым не баліць» // *Народная Воля*. 12.VIII.1998; *Польмя*. 1999, № 2. С. 161—191.

дэманстрацыйна устаў, хуткім крокам перасёк сцэну і знік за кулісамі. Папросту – уцёк... Усе зразумелі: “гаспадар” злуецца, “гаспадару” штосьці не даспадобы”¹³.

Між тым жыццё ў Гародні рабілася для Б. усё больш складаным. Апроч зачэпак партыйнага кіраўніцтва і пастаянай увагі КГБ сталі рэгулярна здарацца інцыдэнты:

«Дома, на Кашавога¹⁴, яшчэ было ня позна, бліскаў тэлевізар, і раптам – удар у акно, шыбіна – у друз, на падлозе кавалак цагліны. Я выбег на вуліцу – нідзе нікога. Назаўтра пасья невясёлага роздуму пайшоў у міліцыю, напісаў заяву. Пасья змусілі перапісаць, казалі, будуць расьследваць. Нейкі час чакаў выніку, пасья перастаў чакаць. Пачаў чакаць іншых вынікаў, якія і пасьледвалі.

На той час Карпюк дамогся ад абласнога начальства, каб пісьменьнікам паставілі нарэшце тэлефоны, і тое было зроблена. стала зручна куды пазваніць, не трэба было бегчы на пошту ці да аўтаматаў, якія ніколі не былі спраўныя. Але пачалося іншае ліха, прынамсі для мяне. Пачалі званіць – з Горадні, Менску, Масквы ці чорт ведае адкуль, — не называючыся. То быў форменны тэлефонны тэрор, пэўна ж кімсьці арганізаваны. Але вядома, кім. У любы час дня і ночы трашчэў тэлефон, устрывожаны, я ўскокваў з ложку і чуў першае пытаньне: «Да якога часу вы будзеце падрываць савецкую ўласць?» Або: «Многа вам заплаціла ЦРУ за паклёп на партыю і Чырвоную Армію?»...

Маё жыццё ў Гародні, да якой я прывязаўся, рабілася, аднак, усё меней прывабным. Сыцяна адчужэньня між мной і рэдакцыйным калектывам расла ўсё болей. (Хаця калі разважыць, магло быць і горш). Пасада мая заставалася ранейшаю – літаратурны кансультант, але аплату для мяне зрабілі зьдэльнаю, — пачалі плаціць толькі за адказы аўтарам. Набіраліся за месяц капейкі...»¹⁵

Але выкарыстоўваліся таксама метады запалохвання і прамога фізічнага ўздзеяння:

«Сталася так, што я ўжо мала з кім таварышаваў у Гародні. Усе знаёмья былі занятыя асабістымі справамі, а галоўнае – пабойваліся занадта кантактаваць з апальнымі пісьменьнікамі. Часам сустракаўся з Барысам Клейнам, калі той ня быў заняты ў інстытуце...

Аднойчы ўвечары ён прыйшоў да мяне на кватэру, мы пасядзелі трохі, і я пайшоў яго праводзіць дадому. Самую важную частку размовы, вядома, прыпасалі да гэтага часу. Клейн жыве недалёка, у цэнтры горада, каля турмы. Прайшлі ў адзін канец, затым у другі. Было ўжо цёмна, людзей на вуліцы трапляла няшмат. Ля самага яго пад'езу раптам перад намі выніклі трое, заступілі дарогу. Сьпярша мы нават не зразумелі, чаму яны перагарадзілі нам вузкі шлях, як тут жа атрымалі па ўдару ў твар – я і Барыс. У таго адразу ўпалі пад ногі акулеры, я здушана крыкнуў: «У чым справа?» І зноў атрымалі – другі раз. Тады мы закрычалі – на ўсю вуліцу. Адзін таропка перайшоў на другі бок, дзе ўжо стаяў трэці зь іх групы. Астатні раптам наблізіўся амаль ушчыльную, але

¹³ Кудравец А. На крыжы // *Народная Воля*. 2003. IV. 8.

¹⁴ Вуліца, на якой жыве ў Гародні Васіль Быкаў.

¹⁵ Васіль Быкаў. *Доўгая дарога дадому*. С. 291—293.

замест таго, каб ударыць, ціха сказаў: «Простите, ребята!» І пайшоў да тых.

Я памог Барысу адшукаць у цемры яго акуляр. Знэрваваныя, мы яшчэ пастаялі, гледзячы, як трое нетаропка пайшлі сабе ў бок турмы. Што было рабіць далей? Блізка было ўпраўленьне міліцыі, насупроць ад яго ўпраўленьне КДБ. Але мы туды не пайшлі. Мы наогул нікуды не пайшлі ні тады, ні назаўтра. Мы зразумелі, чыіх гэта рук справа і што скардзіцца – марна. Зноў жа не так ужо яны нас і пабілі – сінякоў не засталася. Шкельцы ў акуларах Барыса замянілі, а я наогул выйшаў бяз стратаў. Заставалася толькі дзякаваць Богу і чакаць новых прыгод.

Празь дзень я патэлефанаваў у Менск Матукоўскаму, распавёў, што ў нас адбываецца. Мікалай Ягоравіч паўздыхаў у трубку і сказаў, што трэба мне перабірацца ў Менск. У Горадні цябе з'ядуць. Ці заб'юць, што таксама ня лепей...»¹⁶

У такой атмасферы для Б. усё вастрэй стала адчувацца праблема з празмерным ужываннем алкаголю. Хоць сам пісьменнік прызнаваўся, што па тактычных меркаваннях не імкнуўся бурыць свой вобраз піякі:

«Што да выпівання... — за мной быў такі грэх. Асабліва падчас паездак на розныя пісьменьніцкія мерапрыемствы. Адночы, памятаю, на пленуме ў Маскве праседзелі з адным маім сябрам увесь дзень у буфэце, дзе, вядома ж, пілі. Але ня толькі пілі, а і вельмі актыўна дыскутавалі з двума ўкраінскімі артадоксамі з поваду пераследу Віктара Някрасава.

Спрэчка перайшла ў злосную сварку, і мы сварыліся (і пілі) аж да сканчэння мерапрыемства. Так і не зайшоўшы ў залю.

Тое ж няраз здаралася ў Менску... Зь мяне памалу ствараўся вобраз пуставатага абібока і п'янтоса. Я не бурыў той вобраз, я яго падтрымліваў у якасці пэўнай абароны ад таго, што магло спасьцігнуць адказнага, разважлівага і цвярозага. І спасьцігала не аднаго...

У даволі драматычным і багемным пісьменьніцкім побыце немалая праблема складалася праз алкаголь. Частыя паездкі, бадзяньні і гасьцяваньні, паседжаньні і зьезды амаль ніколі не абходзіліся без таварыскіх пачостак, нярэдка даўгіх і празмерных. Не заўсёды яны міналіся ў таварыскай лагодзе – часам адбываліся ў сварак і каштавалі нэрваў...

Першы адчуў кепскае ў маім жыцці Аляксей Карпюк, каторы пачаў захады здалёку. Адночы паехаў у Менск і насварыўся на маіх сяброў за тое, што яны нібыта спойваюць Быкава. Тады гэта мяне абурыла, і я пасварыўся з Карпюком. А як пагляджу цяпер, з вышыні пражытых гадоў, дык бачу, што цвярэзьнік Карпюк меў рацыю. Хаця яго прынцыповая цвярозасьць, штодзённыя зарадкі і наогул любоў да фізкультуры не прадоўжылі ягонага жыцця. На чалавека заўжды знойдзецца якая халера – ня рак, дык начальства, якое ня горш за хваробы ўмеє загнаць чалавека ў дамавіну. А што да гарэлкі, дык хто яе ня піў? Як казалі мае землякі, той ня п'е, у каго няма грошаў. Неўпрыцям стварыўся пэўны імідж Быкава, вядома, ня самы лепшы, і я

¹⁶ Васіль Быкаў. *Доўгая дарога дадому*. С. 298—299.

знарок не бурый яго. Ён што-нішто мне выбачаў, найперш у вачох начальства»¹⁷.

Тое, што Б. пры канцы жыцця вырашыў пакінуць успаміны і пра такія эпізоды, сведчыць, што ён імкнуўся папярэдзіць стварэнне ідэальнага вобразу, як бы нагадваў – з Б. не варта рабіць аб'ект пераймання, лепш успрымайце яго як чалавека, які шмат чаго перажыў і пабачыў. Таму яго досвед яшчэ больш карысны.

Але трэба адзначыць, што з 1970-х гадоў, калі Б. быў ужо шырока вядомым пісьменнікам, улады, як саюзныя, так і беларускія, спрабавалі праводзіць адносна Б. і іншую лінію, паралельную ўнутрана непрыхільнай. У 1974 Б. быў узнагароджаны Дзяржаўнай прэміяй СССР (за аповесці «Абеліск» і «Дажыць да світання»); у 1978 – Дзяржаўнай прэміяй БССР імя Я. Коласа (за аповесці «Воўчая зграя», «Яго батальён»); у 1980 атрымаў званне Народнага пісьменніка Беларусі; у 1984 стаў Героем Сацыялістычнай Працы; у 1986 уганараваны Ленінскай прэміяй (за аповесць «Знак бяды»). З 1978 і да 1990 быў дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР. Улады імкнуліся інтэграваць Б. у савецкую ідэалагічную сістэму, прынамсі, яны пакідалі адчыненымі для лаяльнасці дзверы. Важны аспект – Б. з выбітных беларускіх пісьменнікаў быў адным з нямногіх, хто не ўступіў у камуністычную партыю.

Асобнага разгляду патрабуе эпизод пачатку 1974 з падпісаннем ліста ў асуджэнне акадэміка Андрэя Сахарава і пісьменніка Аляксандра Салжаніцына. Гэты правакацыйны тэкст, створаны ў нетрах ЦК, папярэднічаў арышту і высылцы Салжаніцына па-за межы СССР ды ўзмацненню ізаляцыі Сахарава – ліст мусіў даць ідэалагічнае апраўданне такіх дзеянняў і пад ім павінны былі з'явіцца подпісы вядомых у СССР і ў свеце людзей. Б. прыгадваў, што, прадчуваючы нядобрае, ён пэўны час нават хаваўся ад непажаданых сустрэч і размоваў з савецкімі спецслужбоўцамі – жыў у сяброў у Маскве¹⁸. Але Быкава ўсё ж знайшлі на пісьменніцкай сустрэчы ў Магілёве – яго паклікалі да тэлефону:

«...Нарэшце далі трубку, у якой я пазнаў голас аднаго тагачаснага беларускага цэкоўца. Ён ветліва і ціха паведаміў, што ў ЦК КПСС ёсць ліст слынных дзеячаў культуры, якія рашуча асуджаюць падрыўную дзейнасць Сахарава і Салжаніцына. Ад Беларусі той ліст падпісаў Мележ, трэба, каб быў і подпіс Быкава. Я сказаў, што той ліст не чытаў, таму падпісваць яго не магу. Ён сказаў, што то мая справа, але ён павінен папярэдзіць аб магчымых наступствах. Я, не разьвітаўшыся, паклаў трубку і выйшаў з кабінэту.

...Да гатэлю я дабраўся самапасам. А як прыехаў, ці ня ўсе мае калегі сядзелі перад тэлевізарам, глядзелі праграму «Время». Знаёмая дыктарка якраз чытала той самы ліст з «Правды», дзе група савецкіх пісьменнікаў асуджала Сахарава і Салжаніцына. З асаблівай інтанацыяй пералічыла падпісантаў, у тым ліку і маё прозьвішча. Мае калегі ажывіліся, некаторыя павярнуліся да мяне. Іван Чыгрынаў моўчкі, але выразна паціснуў руку. Іншыя нядобра нахмурыліся. Я быў разгублены і падаўлены...»¹⁹

¹⁷ Васіль Быкаў. *Доўгая дарога дадому*. С. 295, 392—393.

¹⁸ Так рабілі тады і некаторыя іншыя савецкія пісьменнікі – Г. Бакланаў інкогніта жыў у Ленінградзе ў рэжысёра Хейфіца.

¹⁹ Васіль Быкаў. *Доўгая дарога дадому*. С. 389—390.

Ад свайго маскоўскага прыяцеля і аўтара кнігі пра яго творчасць Л. Лазарава Б. пачуў такія словы: «Не тузайся, не апраўдвайся, нічога нікому не тлумач. Тыя, што цябе ведаюць, усё зразумеюць бяз слоў, а хто ня ведае, таму не растлумачыш. Хай застаюцца пры сваім».

«Тым не менш тлумачыць давялося – тады і пасья. Некаторыя слухалі і маўчалі. Некаторыя абураліся. Я пачуваўся вінаватым...²⁰ Шмат гадоў пасья адзін адказны працаўнік ЦК КПСС па шчырасці растлумачыў мне, што тое было зроблена дзеля майго паратунку. Інакш яны змушаны былі б скіраваць мяне сьледам за Салжаніцыным»²¹.

Побач з пісьменнікам, у Быкаве заўжды жыў публіцыст, што асабліва праявілася ў гады «перабудовы», калі ён актыўна выступаў у беларускай і маскоўскай прэсе. Насуперак змрочным прадказанням, зробленым у яго творах, Б. актыўна далучыўся да грамадска-палітычнага жыцця – спрычыніўся да стварэння «*Мартыралогу Беларусі*» і БНФ; у 1989 абраны Народным дэпутатам СССР; у 1990—93 быў Прэзідэнтам Згуртавання беларусаў свету «*Бацькаўшчына*»; з 1995 Старшыня Наглядальнай Рады Беларускага Хельсінкскага Камітэта; з 1996 Прэзідэнт Беларускага ПЭН-Цэнтра. Склалася сітуацыя, калі ў канцы 1980 – пачатку 1990-х гадоў многія важныя публікацыі ў Беларусі выходзілі з прадмоваю Б. Аўтарытэт пісьменніка як бы падмацоўваў тэксты, выхад у свет якіх мог быць няпросты, альбо грамадскае гучанне якіх трэба было ўзмацніць. Так, да прыкладу, артыкул З. Пазьняка і Я. Шмыгалёва «*Курпаты – дарога смерці*» з'явіўся ў тыднёвіку «*ЛіМ*» (1988.VI.3) з прадмоваю Б.²² «У 1999 годзе, калі калолі і секлі Фронт, усчалася кампанія за перацягванне Быкава. Як і трэба было чакаць, Быкаў ад Фронту адышоў. Мае сябры папракалі, чаму я нічога не тлумачу Быкаву, чаму яму нічога не кажу. Паглядзі, маўляў, якая сумніўная публіка імкнецца да яго ў субяседнікі. Але я не адказваў. Я разумеў, што тут, як з Курпатамі, агітацыя не патрэбна. Тут – маральны выбар. Пераконваць можна звычайных людзей. Быкаў – асоба»²³.

Пасля пэўнай паўзы Б. публічна заняў вельмі крытычную пазіцыю да метадаў кіравання прэзідэнта А. Лукашэнкі. Сярэдзіна 1990-х гадоў нібы вярнула пісьменніка ў савецкія часы. Зноў распачалося цікаванне ў дзяржаўнай прэсе, здараліся выпадкі цэнзурных абмежаванняў на выхад яго новых твораў. На гэтай глебе ў Б. пагоршылася здароўе. Па запрашэнню Саюза пісьменнікаў Фінляндыі летам 1998 Б. выехаў у Фінляндыю. Вось што ён казаў у інтэрв'ю на гэтую тэму:

«Сейчас ездят за границу не только писатели. И не только Быков. Люди, долго находясь в состоянии изоляции, наконец начали активно ездить на Запад. Полагаю, что я тоже имею такое право, пока еще не закрылся железный занавес. Раньше у меня не было подобной возможности. Наши писатели, в том числе и я, за рубежом находились в состоянии безденежья. Денег не было даже на обратный билет. Правда,

²⁰ Магу падзяліцца тут сваімі ўспамінамі – пад час размовы з адным з кіраўнікоў маскоўскага «Мемарыялу», сынам дысідэнта Юлія Даніэля Аляксандрам Даніэлем, апошні выказаў перакананне, што В. Быкава не варта разглядаць у кантэксце нонканфармізму, бо ўрэшце рэшт ён падпісаў «антысалжаніцкі» ліст – А. Дз.

²¹ Васіль Быкаў. *Доўгая дарога дадому*. С. 392.

²² «Гэта была моцная падтрымка, бо развязаła рукі рэдакцыі газеты, дала падпорку» (Пазьняк З. Ён заўсёды быў, каб падаць руку... // *Народная Воля*. 2003.VIII.21).

²³ Пазьняк З. Ён заўсёды быў, каб падаць руку...

обратный билет обычно вынуждали покупать еще здесь. Наши же гонорары присваивались государством через систему ВААП, Союз книги и т.д. Мои книги в те годы издавались за рубежом довольно часто – у меня стоит целый шкаф этих книг. Но вместо гонораров я получал какие-то символические деньги на карманные расходы. И то не всегда. Впрочем, в финансовом отношении сейчас тоже ничего не изменилось. И по-прежнему у меня нет средств поехать за границу и там жить. Но я получил, можно сказать, персональную гуманитарную помощь от финского Союза писателей. Мне предложили какое-то время пожить в условиях цивилизованного общества. А поскольку жизнь моя уже на закате, и, кроме того, я нуждаюсь в лечении, то решил воспользоваться этим приглашением. Виза открыта сроком на год. И если даст Бог и добрые люди, несколько летних месяцев я проведу в Хельсинки»²⁴.

У самым пачатку 2000 Б. перабраўся ў Германію, а ў снеж. 2002 пасяліўся ў Чэхіі. У рашэнні праблемы пераезду Быкава ў Чэхію актыўны ўдзел прымала канцылярыя чэшскага прэзідэнта і асабіста Вацлаў Гавел. Хоць многія распараджэнні Гавела, які ўжо рыхтаваўся пакідаць сваю пасадку, гаслі ў бюракратычных нетрах. У скрусе Б. потым скажа ў інтэрв'ю, што да таго моманту, як пераехаць жыць у Еўропу, ён не верыў словам іншых, што пасапраўднаму мы можам быць цікавымі толькі самім сабе, а іншыя нацыі ставяцца да нас апатычна:

«Я понял: то, о чем когда-то говорили диссиденты и чему я слабо верил, — горькая правда. Мы, инакомыслящие с Востока, представляем интерес для западных интеллектуалов-демократов только до тех пор, пока обитаем там. Как только мы сваливаемся им на голову, они теряют к нам всякий интерес»²⁵.

Падобна, што Б. няпроста давалася новае жыццё ў еўрапейскіх краінах – ён быў ужо вельмі сталым, каб змяняць свае штодзённыя звычкі, а публічная ўвага да сваёй асобы, якая так раздражняла яго на Радзіме, у многім знікла. А Б. усё ж разумеў уласную грамадскую значнасць. Сам Б. ніколі не разглядаў свой ад'езд як эміграцыю, часам ён наязджаў у Беларусь. У студз. 2000 пісьменнік атрымаў расійскую прэмію ў галіне культуры «Трыумф». У Чэхіі Б. перанёс аперацыю па выдаленні ракавай пухліны страўніка. У чэрв. 2003 пісьменнік знаходзіўся ў Беларусі на рэабілітацыі пасля перанесенай аперацыі, аднак развіццё харобы спыніць не ўдалося.

Публ.²⁶: *Выбраныя творы*. Т. 1—2. Мн., 1974; *Збор твораў*. Т. 1—4. Мн., 1980—1982; *Збор твораў*. Т. 1—6. Мн., 1994; *На крыжах*: Выступленні, артыкулы, інтэрв'ю. Мн., 1992; *Доўгая дарога дадому*. Кніга ўспамінаў. Мн., 2002; <http://bykau.by.ru>.

Літ.: Буран В. *Васіль Быкаў*: Нарыс творчасці. Мн., 1976; Лазарев Л. *Василь Быков*: Очерк творчества. М., 1979; Дедков И. *Василь Быков*: Очерк творчества. М., 1980; Костенко Н. *Василь Быков*. К., 1980; *Василь Быкаў – Василь Быков* [Фотаальбом] / Аўтар тэксту А. Адамовіч. Мн., 1986; Бугаёў Дз.

²⁴ Газ. «Имя». 4 июня 1998 г., № 22 (154) [Інтэрв'ю браў Сяргей Шапран] (<http://bykau.by.ru/articles/ru1.htm>).

²⁵ Василь Быков, писатель: Возвращаются знаки беды [Інтэрв'ю браў Аляксандр Архангельскі] // *Известия*. 2003. II. 4.

²⁶ Абмяжуемся тут толькі выданнямі збораў твораў ды той мемуарыстыкай і публіцыстыкай, якія важныя для тэмы нашага выдання.

Васіль Быкаў: Нарыс жыцця і творчасці. Мн., 1987; Дедков И. *Василь Быков: Повесть о человеке, который выстоял*. М., 1990; МакМілін А. *Беларуская літаратура ў 50—60-я гады ХХ стагоддзя*. Мн., 2001; *ЭліМБел*, т. 1; *БП*, т. 1; *ЭГБ*, т. 2; *БЭ*, т. 3; *Historical Dictionary*, р. 70—71; *Кто есть кто в Беларуси-99*; *Кто есть кто в Республике Беларусь-99*.

Алег Дзярновіч

БЯЛЯЦКІ Алесь (Аляксандр Віктаравіч) [нар. 25.IX.1962, в. Вяртсіля, Сартавальскі р-н, Карэльская АССР, РСФСР], грамадзкі дзеяч, літаратуразнаўца, крытык, актыўны ўдзельнік незалежнага выдавецкага руху 1980—90-х гадоў. З 1979 вучыўся на Гісторыка-філалагічным факультэце Гомельскага Дзяржаўнага Універсітэта, які скончыў у 1984. З 1984 па 1989 аспірант Інстытута літаратуры АН БССР (з перапынкам з-за службы ў войску). Навуковы супрацоўнік Музея Гісторыі Беларускай Літаратуры (1989), у тым жа годзе абраны дырэктарам Літаратурнага музея Максіма Багдановіча (працаваў да 1998). Ад 1981 звязаны з беларускім моладзёвым рухам. У 1982 уступіў у “*Майстроўню*”, браў удзел у стварэнні, друку і распаўсюджванні незалежнага самвыдавецкага часопісу “*Бурачок*”. Адзін са стваральнікаў Таварыства Маладых Літаратараў “*Тутэйшыя*” (1986—89), старшыня “*Тутэйшых*”; адзін з стваральнікаў “*Мартыралёгу Беларусі*”, сябра Арганізацыйнага камітэту БНФ “*Адраджэньне*”, адзін з заснавальнікаў Беларускай Каталіцкай Грамады (1990). Быў адным з заяўляльнікаў “*Дзядоў-87*”, заяўляльнік “*Дзядоў-88*”. Друкаваўся ў самвыдавецкіх часопісах “*Бурачок*”, “*Вера*”, у газ. “*Грунвальд*”. Рэдагаваў з удзелам Сяргея *Дубаўца* № 1 і № 2 часопіса Таварыства Маладых Літаратараў “*Тутэйшыя*” “*Кантроль*” (1988—89). Рэдагаваў час. “*Вера*” (1988). За актыўную дзейнасць у “*Тутэйшых*” некалькі разоў “разбіраўся” на агульным сходзе Інстытута літаратуры АН БССР, дзе ў той час быў аспірантам. З 1987 – пад пільным наглядам КГБ. За арганізацыю і ўдзел у акцыі “*Дзяды-88*” затрыманы і пакараны адміністрацыйным штрафам. У 1992—96 – дэпутат Менскага Гарадскога Савета. Быў сакратаром Управы БНФ. З 1998 старшыня Праваабарончага Цэнтра “*Вясна-96*”, рэдактар бюлетэня “*Права на Волю*” (выходзіць са студз. 1998). Сябра Саюзу Беларускіх Пісьменнікаў.

Тв.: *Літаратура і нацыя*. Мн., 1991.

Літ.: *Пазацэнзурны пэрыядычны друк Беларусі*. С. 23—25, 58—59, 84—85; *Дэмакратычная апазыцыя; Кто есть кто в Беларуси - 99*.

ВАЙЦЕНКА Рыгор Сяргеевіч [нар. 15.V.1924, в. Дручаны, цяпер Полацкі р-н Віцебскай вобл.], заводскі рабочы, палітвязень. Беларус. Жыхар Полацка. Раней двойчы судзімы, у тым ліку паводле арт. 59-7 КК РСФСР. Паводле дадзеных следства, у ліп. 1961 збіў брыгадзіра, 9.XII.1961 у нецвярозым стане ў аўтобусе, а 22.XII.1961 у Доме культуры казаў: “*Камуністычная партыя смокча кроў з рабочага класу*”. Асуджаны 12.V.1962 Віцебскім Абласным Судом паводле артыкула “*антысавецкая агітацыя і прапаганда*”.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 99879; *Архіў НИПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 589.

ВАКУЛОЎСКАЯ Лідзія Аляксандраўна [20.II.1926, г. Шчорс Чарнігаўскай вобл., Украіна – 28.VIII.1991, тамсама], празаік, сцэнарыст, у другой палове 1960-х гадоў трапляла пад цэнзурны прэсінг і пераследавалася. Нарадзілася ў сям’і вайскоўца. Пад час вайны знаходзілася ў эвакуацыі ў Стаўрапольскім краі, дзе ў 1945 скончыла сярэдняю школу. У 1946 паступіла ў Кіеўскую школу кінаактораў пры Кінастудыі імя А. Даўжэнкі. Пасля закрыцця школы (1948) перавялася на Расійскае аддзяленне Актарскага факультэта Кіеўскага Тэатральнага Інстытута. Па заканчэнні Інстытута (1952) атрымала накіраванне ў Адэскі Тэатр Расійскай Драмы, але па сямейных абставінах працаваць у ім не змагла. Нейкі час кіравала драмгуртком ў Клубе чыгуначнікаў (Шчорс). У 1954 пераехала на Чукотку. З гэтага часу пачала выступаць у друку, працавала ў рэдакцыі газ. “*Заря Севера*”, потым у Калінінградзе ў газ. “*Калининградская правда*”. У 1963 на Кіеўскай кінастудыі па сцэнары В. пастаўлена камедыя “*Лушка*”.

У сувязі з пераводам мужа Сяргея Вінаградава на новую работу ў 1965 апынулася ў Менску, перайшла на творчую працу, г. з. магла не працаваць на афіцыйнай службе. Сябра СП СССР з 1963, у беларускай пісьменніцкай арганізацыі з 1965. У Беларусі пачала друкавацца з 1966 у часопісе “*Нёман*”: апавяданні “*В пургу*” (1966), “*Таюна*” (1967). На кінастудыі “*Беларусьфільм*” выйшаў фільм “*Саша-Сашачка*” (1966) паводле сцэнарыя В.

На кватэры В. рэгулярна збіралася вальнадумная інтэлігенцыя Менску. Як высветлілася пазней, у гэты своеасаблівы клуб пранік агент КГБ Зоя Б. З лістапада 1967 В. пераследавалася з боку КГБ і трапляла пад цэнзурныя рэпрэсіі, раскручвалася “справа Вакулоўскай”. Пісьменніцу абвінавачвалі ў спробах перадаць на Захад для публікацыі свае творы, распаўсюджванні забароненай літаратуры, закліках да тэрору і антысавецкай прапагандзе. Пётр Машэраў, выступаючы на партактыве, з гэтай нагоды заявіў, што “кампетэнтныя органы ўскрылі антысавецкі нарыў”, а “з асобамі, якія рэгулярна наведвалі кватэру сябры Саюзу пісьменнікаў Л. А. Вакулоўскай, дзе сістэматычна наладжваліся п’янкі ды вяліся злосныя антысавецкія размовы”, пачалі праводзіцца прафілактычныя размовы²⁷. З ліст. 1967 сябры і калегі В. таксама дапытваліся ў КГБ, многія былі пазбаўлены працы альбо спазналі іншыя формы ціску. У 1988 В. напісала апавесць пра сталінскія рэпрэсіі “*Вольфрам – метал твёрдый*”.

Тв.: *Первый снег*: [Нарыс]. Магадан, 1956; *Толино лето*: Повесть. Калининград, 1960; *Свой след на земле*: Повесть. Калининград, 1960 (сааўтар В. Доўгі); *Пурга уходит через сутки*: Повесть. Магадан, 1963; *Сашка, моя знакомая*: Повесть. М., 1964; *Последняя радиogramма*: Повесть. Магадан, 1965; *200 километров до суда*: Четыре повести. Магадан, 1969 (2-е изд. Магадан, 1974); *Хозяйка Птичьей скалы*: Рассказы. Магадан, 1971; *Улица вдоль океана*: Повесть; Рассказы. М., 1972; *Женщины*: Повести и рассказы. Мн., 1975; *Свадьба*: Повести и рассказы. Мн., 1979; *Путёвка в «Белую долину»*: Повести. Мн., 1980; *Письма любимого человека*: Повесть и рассказы. Мн., 1982; *Вступление в должность*: Повести. М., 1985; *И снятся белые снега*: Рассказы и повести. Мн., 1986; *История одной любви*: Повести. Мн., 1988; *Сколько бы ни пришлось, буду ждать...*: Повести, рассказы. Мн., 1990.

²⁷ Тарас В. На острове воспоминаний // *Нёман*. 1998, № 5. С. 91.

Літ.: Тарас В. На острове воспоминаний // *Нёман*. 1998, № 5. С. 83—95; *Письменнікі Савецкай Беларусі*: Кароткі даведнік. Мн., 1981; *БП*, т. 1. С. 500—501; *Дэмакратычная апазыцыя*.

А. Дз.

ВАЛОДЗЬКІН Віктар Андрэевіч [нар. 1933, в. Новая Буга Дрыбінскага р-на Магілёўскай вобл.]. Асуджаны 12.VI.1963 Цалінным Краевым Судом (цяпер г. Астана Казахстана) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НІПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

ВАСІЛЬЕЎ Аляксей Пятровіч [1925, в. Мазепаўка Рыльскага р-на Курскай вобл. Расіі — ?], палітвязень. Асуджаны Менскім Абл. Судом 15.VIII.1962 паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НІПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

ВІКТОРЧЫК А. Г. [1936 — ?], палітвязень. Беларус. Жыхар Берасцейскай вобл. Двойчы судзімы. Паводле дадзеных следства, сярод зняволеных праводзіў антысавецкую агітацыю, перапісваў вершы «19 партсъезд», «Закон», пісаў скаргі і заявы с просьбаю пазбавіць яго савецкага грамадзянства. Зноў асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 31.VIII.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 80477.

Літ.: 58¹⁰, с. 362.

ВІННІКАЎ Г., сябра “Партыі Свабоды Рускага Народу” (ПСРН), палітычны вязень. Працаваў прадаўцом на мясакамбінаце. Паводле ягоньх уласных словаў, гарача падтрымаў ідэю стварэння партыі, да якой 2.XI.1956 яму прапанавалі далучыцца М. Грачуха і Ф. Казлоўскі: “Грачуха і Казлоўскі мяне не ўцягнулі ў гэтую арганізацыю. Я б знайшоў іх сам, бо быў падрыхтаваны да ўступлення ў такую партыю”²⁸. За ўдзел у ПСРН Судовай калегіяй па крымінальных справах Гомельскага Абласнога Суда 16.IX.1957 асуджаны на 5 гадоў турмы. Далейшы лёс невядомы.

Кр.: *Архіў УКДБ па Гомельскай вобл.* Следчая справа № 175.

Літ.: Градзіцкі А. Першы вопыт іншадумства: “Гомельскія дысідэнты” 50-х гг. // *Гомельшчына: старонкі мінулага*. Нарысы. Вып. 2. Гомель, 1996. С. 158—161; Градзіцкі А. Гомельскія дысідэнты 50-х гг. // *Навіны Палесся+* (Гомель). 29.IV.1998. С. 4; *Дэмакратычная апазыцыя*.

Алег Гардзіенка

ВІЦКІ Дзмітрый Уладзіміравіч [1914, г. Полацк Віцебскай губ., цяпер Віцебскай вобл. — ?], служачы. Беларус. Паходзіў з сялянскай сям’і. Атрымаў сярэднюю адукацыю. З ліп. 1943 па май 1945 служыў у Чырвонай Арміі. Быў жанаты, гадаваў трох дзяцей. Жыў у в. Гейценава Дрысенскага р-на, цяпер Верхнядзвінскага р-на Віцебскай вобл. Працаваў тэхнікам-землеўпарадчыкам

²⁸ Градзіцкі А. *Гомельскія дысідэнты...*

Маладзечанскага аддзялення землеўпарадкавання. Арыштаваны 20.XII.1954; асуджаны 19.V.1955 паводле арт. 72-а КК БССР (“антысавецкая прапаганда і агітацыя”) на 5 гадоў ППЛ і 3 гады пазбаўлення правоў. Рэабілітаваны Віцебскім абласным судом 9.XI.1993. Асабістая справа № 23306-п захоўваецца ў архіве УКДБ па Віцебскай вобл.

ВОЛКАЎ Іван Іванавіч [1918, в. Бучкава Цвярской губ., цяпер Цвярской вобл., Расія – ?], вязень. Рускі. Паходзіў з сялянскай сям’і. Атрымаў сярэдне-спецыяльную адукацыю. Быў жанаты, гадаваў двух дзяцей. Удзельнічаў у вайне. Уступіў у КПСС. У 1953 быў вязнем Берасцейскай турмы (вул. Дэпутацкая, д. 32). Зноў арыштаваны 10.V.1953; асуджаны 12.IX.1953 паводле арт. 72-а КК БССР (“антысавецкая прапаганда і агітацыя”) на 10 гадоў ППЛ (заменена на 5 год ППЛ). Накіраваны ў Аршанскую турму. Рэабілітаваны Судовай калегіяй па крымінальных справах Вярхоўнага суда РБ 21.I.1992. Асабістая справа № 11094-с захоўваецца ў архіве УКДБ па Берасцейскай вобл.

ВЯЧОРКА Вінцук (Валянцін Рыгоравіч) (псеўданімы: В. Берасьць, Мікола Сыцьвіскі, В. Б., В. Мяцеліца) [нар. 7.VII.1961, Бярэсце], палітычны і грамадскі дзеяч, філолаг, выкладчык, журналіст. Ініцыятар многіх грамадскіх ініцыятываў у канцы 1970-х – першай палове 1980-х гадоў; у 1988 стаў адным з заснавальнікаў Беларускага Народнага Фронту “Адраджэньне” (БНФ). Скончыў Філалагічны факультэт БДУ (1983), аспірантуру пры Інстытуце мовазнаўства Акадэміі Навук БССР (1986). З 1990 выкладаў у Менскім Дзяржаўным Педагагічным Інстытуце (цяпер Беларускі Дзяржаўны Педагагічны Універсітэт) і ў Беларускім Гуманітарным Ліцэі. З 1992 сябра рэдкалегіі час. “Спадчына”, з 1997 намеснік галоўнага рэдактара. Асноўная тэматыка мовазнаўчых прац В. – спроба нармалізацыі беларускага правапісу на сучасным этапе. Актыўна выступае на старонках друку як яркі публіцыст. Валодае некалькімі еўрапейскімі мовамі (англійскай, літоўскай, польскай, украінскай).

У 1979 стаў адным з заснавальнікаў “*Майстроўні*”, што дзейнічала да 1984. У 1979—85 уваходзіў у выдавецкую суполку, якая падпісвалася калектыўным псеўданімам “*Беларуская Талеранцыйная Грамада*”. У 1985 – адзін з заснавальнікаў *Клубу імя У. Караткевіча*; у 1986—89 удзельнік “*Талакі*”; у 1986—90 уваходзіў у групу “*Незалежнасьць*”; у 1988—89 адзін з лідэраў *Канфэдэрацыі Беларускіх Маладзёжных Суполак*. З першых дзён (ад утварэння Аргкамітэту ў 1988) у БНФ, адзін з аўтараў тэксту праграмы БНФ; у 1995 абраны намеснікам старшыні БНФ. Ад 1995 кіруе створанай ім грамадскай арганізацыяй Цэнтрам “*Супольнасьць*”. У 1999—2000 старшыня Рабочай групы Асамблеі Дэмакратычных Няўрадавых Арганізацыяў Беларусі. З 1980 стала кантактуе з дэмакратычнымі асяродкамі Украіны, з 1987 – Літвы. Паводле В. для яго заўсёды “ідэал незалежнай і некамуністычнай Беларусі быў адным цэлым”²⁹.

У 1980 разам з С. Дубаўцом і С. Сокалавым выдаваў пазацэнзурны літаратурны і палітычны час. “*Дюстра дзён*” (вышла 4 нумары), які падпісваўся калектыўным псеўданімам “*Беларуская Талеранцыйная*

²⁹ Уліцёнак А. *Іншадумцы*. С. 202.

Грамада"; большасць тэкстаў рыхтаваў В.³⁰ У 1986—1987 разам з С. Дубаўцом і А. Бяляцкім выдаваў самвыдавецкі часопіс “*Бурачок*”, які выклікаў пільную ўвагу КГБ³¹. З 1990 па 1993 уваходзіў у склад рэдакцыі “*Навінаў Беларускага Народнага Фронту “Адраджэньне”*”³². Рэгулярна друкаваўся ў газ. “*Свабодa*”.

В. адчуваў на сабе прэсінг з боку недэмакратычных уладаў Беларусі. 13.VI.1984 быў затрыманы за ўдзел у мітынгу пратэсту супраць зносу будынка тэатру XIX ст. у Менску (каля Кансерваторыі). Раніцай 27.IV.1996 пасля “*Чарнобыльскага шляху*” быў затрыманы ў двары свайго дому. В. у знак пратэсту абвясціў галадоўку і быў выпушчаны праз чатыры дні пад падпіску аб нявыездзе³³. У сувязі з падзеямі 25.III.1996 супраць яго была пачатая крымінальная справа, якая працягнулася да 1998. У 1997 быў затрыманы на суткі за ўдзел ў антыінтэграцыйнай акцыі (2.IV.1997) і аштрафаваны.

Пасля таго, як у 1996 З. Пазыняк вымушана эміграваў на Захад, у БНФ з асаблівай сілай у 1999 разгарнуліся дыскусіі адносна змены лідэра, В. называўся як найбольш адпаведная кандыдатура. В. заявіў тады: “*Рашэнні Фронта павінны прымацца ў Беларусі*”³⁴. Урэшце рэшт гэтая палеміка прывяла да расколу ў БНФ – у кастр. 1999 В. быў абраны старшынёй Партыі БНФ і стаў лідэрам Грамадскага Аб’яднання БНФ “*Адраджэньне*”; прыхільнікі З. Пазыняка ўтварылі Кансерватыўна-Хрысціянскую Партыю БНФ.

Тв.: *Пра герб і сцяг*. Мн., 1993; Правапіс. Спроба сучаснае нармалізацыі // *Спадчына*. 1995, № 5. С. 247—288 (<http://txt.knihi.com/mova/pravapis.html>).

Літ.: Уліцёнак А. *Іншадумцы = Мыслящие иначе*. Мн., 1991; *Менская вясна 1996. Кроніка, дакумэнты, сьведчаньні*. Менск; Падкова-Лесьна, 1996; *Пазацэнзурны пэрыядычны друк Беларусі (1971—1990)*. Каталёг. Мн., 1998; *Дэмакратычная апазыцыя; Кто есть кто в Беларуси – 99* (<http://slounik.org/80031.html>; <http://www.belarustoday.info/?pid=397>).

Ірына Кашталян, Алег Дзярновіч

ГАЛДОВІЧ Аляксандр Аляксандравіч [нар. 21.VIII.1947, Масква]. Беларус. Асуджаны 2.XII.1985 Краснадарскім Крайвым Судом (РСФСР) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

ГАЛУБОВІЧ Фёдар Міхайлавіч [1920, в. Сініца Бабруйскага пав. Менскай губ., цяпер Асіповіцкі р-н Магілёўскай вобл. – ?]. Асуджаны 8.III.1962 Гарадзенскім Абласным Судом паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

³⁰ *Пазацэнзурны пэрыядычны друк Беларусі*. С. 30.

³¹ *Пазацэнзурны пэрыядычны друк Беларусі*. С. 23—25.

³² *Пазацэнзурны пэрыядычны друк Беларусі*. С. 98—99.

³³ *Менская вясна 1996*. Мн.; Падкова-Лесьна, 1996 С. 134.

³⁴ *Навіны*. 26.V.1999.

ГАРАЧЫ Міхаіл Максімавіч [нар. 15.IX.1930, в. Шапчыцы Рагачоўскага р-на Гомельскай вобл.]. Асуджаны 18.VIII.1962 Чаркаскім Абласным Судом (Украіна) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НІПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

ГАРАЧЫ Эдуард Мікалаевіч [нар. 1936, г. Яраслаўль, Расія], актор тэатра, палітвязень. Беларус. Паходзіў з дваранскай сям’і. Меў вышэйшую адукацыю. Пражываў у Менску па адрасе: вул. К. Лібкнехта, д. 172. Працаваў у Беларускай Рэспубліканскай Тэатры Юнага Гледача. Арыштаваны 25.I.1962. Паводле дадзеных следства, з 1957 чытаў і распаўсюджваў сярод сваіх сяброў атрыманыя з Масквы рукапісныя зборнікі і анекдоты: пародыю на гімн СССР, прозу Уліціна (“*Табу*”, “*Анты-Асаркан*”). У судзе заявіў, “што быў незадаволены савецкай уладай, меркаваў, што сацыялізм будзе на прыгнёце асобы, што савецкая прамысловасць пабудавана на прыгнёце сялян”. Асуджаны 6.VI.1962 Вярхоўным судом БССР паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” (67/1 КК БССР) на 2 гады ППЛ. Тэрмін зняволення адбываў на ст. Поцьма (Дубраўлаг). Рэабілітаваны Пленумам Вярхоўнага суда БССР 9.12.1983.

Кр.: *Архіў КДБ РБ*, а/с 35747-с; *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 92547; *Архіў НІПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 592; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ГАРНОЎСКАЯ В. Д. [1924 — ?], хатняя гаспадыня, рэлігійная актывістка, вязень сумлення. Польшка. Мела адукацыю ў 6 класаў. Жыхарка Рыгі. Раней судзімая. Член секты “Сведкі Еговы”. Асуджана разам з Івановым В. у Маладзечанскай вобл. паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 4.XI.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 36, спр. 287.

Літ.: 58¹⁰, с. 390.

ГАРНОЎСКІ А. М. – гл. **ПЯТРОЎ І. І.**

ГАРЫН П. П. [1906 — ?], селянін, вязень. Беларус. Жыхар Берасцейскай вобл. Удзельнік 2-й Сусветнай вайны. Паводле дадзеных следства, 10.VIII.1956 у чайной пад час распіцця спіртowych напояў выказваў незадаволенасць кіраўнікамі КПСС за выкрыццё культа Сталіна. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 5.XI.1956.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 77247.

Літ.: 58¹⁰, с. 260.

ГЕНІЮШ Ларыса Антонаўна (дзявочае прозвішча Міклашэвіч) [27.VII(9.VIII).1910, маёнтка Жлобаўцы каля в. Воўпа Гарадзенскага пав., цяпер Ваўкавыскі р-н Гарадзенскай вобл. – 7.IV.1983, мяст. Зэльва Гарадзенскай вобл.], вядомая беларуская паэтка, маральны лідэр незалежнага беларускага грамадства. Нарадзілася ў шматдзетнай сям’і землеўласніка сялянскага паходжання. Скончыла Ваўкавыскую гімназію (1928). Узяла шлюб з Янкам Геніюшам – студэнтам медыцыны ў Празе (Чэхія) і пераехала туды.

Калі Чырвоная Армія заняла Заходнюю Беларусь, у 1939 быў арыштаваны бацька Ларысы. Пасля нядоўгага зняволення ў Гарадзенскай турме ён быў расстраляны. Маці Ларысы і яе дзве сястры былі высланыя ў Казахстан.

З 1937 па 1948 Г. жыла ў Празе. Там яна наладзіла стасункі з нацыянальна-дэмакратычнай беларускай эміграцыяй, брала ўдзел у працы Ураду Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР) на эміграцыі. У сакавіку 1943 Г. стала Генеральным сакратаром і займалася захаваннем ды ўпарадкаваннем архіву БНР, пераправіла найбольш каштоўную частку архіву ў бяспечнае месца. Яна таксама апекавалася беларускімі эмігрантамі, палітычнымі ўцекачамі, беларускімі работнікамі і ваеннапалоннымі ў Нямеччыне, была знаёмая з многімі ўдзельнікамі беларускага адраджэнскага і нацыянальна-вызвольнага руху – В. Захаркам, К. Езавітавым, В. Русаком, С. Грынкевічам, А. Клімовічам, Я. Найдзюком, з пісьменнікамі і артыстамі – Н. Арсенневай, М. Сяднёвым, М. Забэйдам-Суміцкім і інш.

Трагічна склаўся лёс усіх членаў сям'і паэткі. У 1945 ў Казахстане ад голаду памерлі маці і дзве сястры; адзін брат з высылкі трапіў у армію Андэрса і загінуў пры вызваленні Італіі; другі брат загінуў як жаўнер польскага войска ў Нямеччыне.

5.ІІІ.1948 Г. арыштаваная з мужам у Вімпэрку (Чэхія); 12 жніўня іх перадалі савецкім уладам і яны знаходзіліся ў савецкіх турмах Вены і Львова, з канца 1948 – у турме ў Менску, дзе Г. дапытваў вядомы сваёй жорсткасцю міністр Дзяржбяспекі БССР А. Цанава. Савецкія ўлады беспаспяхова патрабавалі ад Г. перадаць ім архівы БНР. У лютым 1949 Вярхоўны суд БССР прыгаварыў Г. да 25 гадоў зняволення ў лагерах. Разам з ёю і на такі ж тэрмін быў асуджаны Янка Геніюш. Пакаранне адбывала ў лагерах Інты і Абезі (Комі АССР) і ў Мардоўскай АССР, дзе вяла асветную працу сярод палітзняволеных беларусаў; усталявала кантакты з прадстаўнікамі ўкраінскага і польскага дэмакратычнага і вызвольнага руху.

У 1956 Г. разам з мужам часткова рэабілітаваныя, тэрмін пакарання зменшаны да 8 гадоў, якія ўжо прайшлі з моманту прысуду. Але цалкам Геніюшы не рэабілітаваныя і да цяперашняга часу. Пасля вызвалення пасяліліся на радзіме мужа ў Зэльве. Да апошніх дзён свайго жыцця Г. засталася перакананай антыфашысткай і антыкамуністкай, нязломнай беларускай патрыёткай, вернай незалежніцкім ідэалам БНР, яна прыняццова адмаўлялася прымаць савецкае грамадзянства. Геніюшам перашкаджалі сустракацца з сынам Юркам (пасля арышту бацькоў у 1948 ён застаўся на волі, пераехаў у Польшчу, дзе жыў у Беластоку да сваёй сьмерці ў 1985; быў вядомы як медык і літаратар). Г. брала актыўны ўдзел у жыцці царкоўнай абшчыны мястэчка – гэта быў час, калі царква знаходзілася пад шалёным прэсінгам з боку савецкіх уладаў.

Дом Геніюшаў у Зэльве стаўся прыцягальным асяродкам для патрыятычнай творчай моладзі Беларусі. Нягледзячы на нагляд КГБ, тут бывалі частымі гасцямі паэты і пісьменнікі, мастакі, навукоўцы, моладзь. Г. была сімвалам непарыўнасці беларускай традыцыі дэмакратызму і незалежнасці; яе слова шмат значыла для людзей, якія не прымалі таталітарнага рэжыму. У Г. шукалі парады і маральнай падтрымкі, вакол яе аб'ядналіся многія былыя палітзняволеныя Беларусі.

Яшчэ ў гімназіі Г. пачала пісаць вершы, а друкавацца з 1939 – у беларускіх перыядычных выданнях “*Раніца*”, “*Беларускі работнік*”, “*Новы*

шлях” і інш. У 1942 у Празе выйшаў першы зборнік яе паэзіі “*Ад родных ніў*”. Пісала вершы і ў зняволенні. Пасля вызвалення Г. яе творчасць 10 гадоў была забароненая. У 1967 пры спрыянні вядомага беларускага паэта Максіма Танка надрукаваны яе першы ў Савецкай Беларусі зборнік “*Невадам з Нёмана*”. Далей жа Г. дазвалялі выступаць толькі як дзіцячай пісьменніцы (апублікавала 2 кніжкі вершаў для дзяцей). Ужо пасля заняпаду таталітарызму пасмяротна былі выдадзеныя найбольш поўныя і найбольш значныя зборнікі яе твораў – паэтычнай спадчыны і кніга ўспамінаў “*Споведзь*”. Ва ўспамінах адлюстравалася драматычная рэчаіснасць Заходняй Беларусі ў складзе Польскае дзяржавы, шматграннае жыццё беларускай эміграцыі ў Празе, нацыянальна-вызвольны рух, лёс заснавальнікаў БНР і іх пераемнікаў, падзеі ваеннага часу ў Цэнтральнай Еўропе і ў Беларусі. Асаблівае месца ва ўспамінах займаюць гады, праведзеныя ў камуністычных турмах і канцлагерах, трагічныя лёсы паэтки, яе сям’і, сулагернікаў – пераважна ўдзельнікаў беларускага, украінскага, польскага антыбальшавіцкага супраціву. Паэтычнай творчасці Г. характэрныя лірызм, глыбокая народнасць і гуманізм, філасофскае асэнсаванне жыцця, моцныя хрысціянскія і нацыянальна-патрыятычныя матывы. Прыкметнае месца займае гістарычная тэматыка. Шэраг вершаў прысвечаныя выдатным сучаснікам, дзейнасць і творчасць якіх сталі з’явай айчыннае гісторыі – Міхасю Забэйдзі-Суміцкаму, Максіму Танку, Уладзіміру Караткевічу, Зянону Пазыняку і інш. І цяпер Г. застаецца адной з самых папулярных беларускіх паэтак.

Пасля смерці Г. у 1983 на яе магіле пастаўлены помнік коштам ахвяраванняў з краю і замежжа. Традыцыйна ў дзень нараджэння Г. ля яе магілы прадстаўнікі дэмакратычнага беларускага грамадства ладзяць памятныя акцыі.

Тв.: *Ад родных ніў*. Прага, 1942 (факсімільнае выд. Слонім, 1995); *Невадам з Нёмана*. Мн., 1967; *Казкі для Міхаські*. Мн., 1972; *Добрай раніцы, Алесь*. Мн., 1976; *На чабары настоена. Лірыка*. Мн., 1982; *Dziewiać wieršaj*. Biełastok, 1987; *Белы сон: Вершы і паэмы*. Мн., 1990; *Вершы: Руканісны зборнік з 1945—1947 г.* Лондан, 1992; *Маці і сын*. Беласток, 1992; *Споведзь*. Мн., 1993; *Выбраныя вершы*. Мн., 1997; *Выбраныя творы*. Мн., 2000; *Гасціна*. *Выбранае*. Мн., 2000; *Ластаўка: Вершы*. Мн., 2000; Лісты Ларысы Геніюш да Міколы Ермаловіча // *Arche = Памятак*. 2003. № 3. С. 201—209.

Літ.: Бічэль-Загнетава Д. З прынямонскіх вярбін // *Польмя*. 1988, № 4; Neureiter F. Larysa Henijuš // *Weissrussische Antologie*. München, 1983; Марціновіч А. “Адзінай мэты не зракуся...”: Крыжовы шлях Ларысы Геніюш // *Роднае слова*. 1992, № 2. С. 46—50; Марціновіч А. “Ты мой боль святы, Беларусь мая...”: Творчы партрэт Ларысы Геніюш // *Роднае слова*. 1992, № 3. С. 26—34; Сачанка Б. Ларыса Геніюш // *Малодосць*. 1988, № 10. С. 163—165; Супрун В. *Жыць для Беларусі*. Менск; Слонім: БГАКЦ, 1998. 250 с. (паэтычная перапіска з Супруном: С. 35—80); *БП*, т. 2; *ЭГБ*, т. 2; *Ля вытокаў*. С. 9; *Дэмакратычная апазыцыя*.

Міхась Чарняўскі

ГЕРМЯНЧУК Ігар Іванавіч (псеўданімы: Пятро Панкратовіч, Мікола Грынявіцкі) [1.1.1961, в. Стракавічы Светлагорскага р-на Гомельскай вобл. – 29.IV.2002, Менск], журналіст, удзельнік беларускага незалежніцкага руху 1980 — 90-х гадоў, галоўны рэдактар газеты “*Свабода*” (1991—99). Г. па

сканчэнні Светлагорскай сярэдняй школы ў 1977 паступіў на Факультэт журналістыкі БДУ, дзе вучыўся, за выняткам перапынку на вайсковую службу (1979—81), да 1984. Па заканчэнні універсітэта працаваў карэспандэнтам газ. “Голас Радзімы”, а з 1987 – уласным карэспандэнтам Агенцыі друку “Новости” (АПН) у Беларусі.

Яшчэ ва універсітэце Г. разам са сваімі аднадумцамі паўсюль падкрэслівалі сваю беларускасць, прынцыпова здавалі іспыты на беларускай мове, што выклікала неразуменне некаторых выкладчыкаў. Пачаткам сваёй апазіцыйнай дзейнасці лічыў 1979, калі разам з Сяргеем Дубаўцом, Вінцуком Вячоркам і Сяргеем Запрудскім вырашылі выдаваць падпольны часопіс “Вястун”, выданне якога не ажыццявілася з-за тэхнічных прычынаў. У 1981 Г. далучаецца да “Беларускай Сьпеўна-Драматычнай Майстроўні”, бярэ ўдзел у фальклорных святах, што ладзіла “Майстроўня”, а таксама ў пастаноўцы народнай драмы “Цар Максімілян”. Аднак пачатак сур’ёзнай палітычнай дзейнасці Г. адносіў да выбарання яго ў 1990 дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР 12 склікання па Бараўлянскай выбарчай акрузе № 71 Менскай вобл. Далучыўся да фракцыі БНФ у парламенце. Увайшоў у Камісію па пытаннях галаснасці, СМІ і правоў чалавека. Разам з іншымі дэпутатамі ад апазіцыі працаваў над папраўкамі да праекту Дэкларацыі пра суверэнітэт Беларусі. З крас. 1991 – галоўны рэдактар газ. “Свабодa”, якая за часам рэдактарства Г. у першай палове – сярэдзіне 1990-х гадоў стала найбуйнейшым апазіцыйным выданнем у Беларусі. 12.IV.1995 разам з іншымі дэпутатамі апазіцыі БНФ абвясціў галадоўку ў знак пратэсту супраць ініцыяванага Аляксандрам Лукашэнкам рэфэрэндуму (па пытаннях дзяржаўных сімволікі і мовы). У ноч на 13.IV.1995 у залу пасяджэння ВС быў уведзены АМОН і спецназ, а дэпутаты выкінутыя з залі ды жорстка збітыя.

Супраць Г. як галоўнага рэдактара “Свабоды” Пракуратура РБ чатыры разы заводзіла крымінальныя справы за публікацыю антыпрэзідэнцкіх матэрыялаў. З мэтай аказання ціску на яго невядомыя зрабілі прыцэльны стрэл па вокнах ягонага дому. 24.XI.1997 газ. “Свабодa” была забароненая. Адрэзлася яна ў студз. 1998 пад назвай “Навіны”. Але ў той час, калі для масавага чытача газеты не існавала, яна выходзіла ў Інтэрнэце. У студз. 1999 у канфліктнай сітуацыі з выдаўцом газеты Паўлам Жуком Г. пакінуў пасаду галоўнага рэдактара “Навінаў” і заснаваў грамадска-палітычны часопіс “Кур’ер”, першы нумар якога выйшаў у сак. 2000. У 1996 Беларускі ПЭН-Цэнтр прысудзіў Г. прэмію “За высокі прафесіяналізм у барацьбе супраць аўтарытарнай дыктатуры ў Беларусі”.

Літ.: *Народныя дэпутаты Рэспублікі Беларусь. Дванаццатае скліканне.* Мн., 1992; *Дэмакратычная апазіцыя; Кто есть кто в Беларуси – 99; Кто есть кто в Республике Беларусь – 99; Электронная Энцыклапедыя* (<http://slounik.org/80052.html>); *Кто есть кто в Беларуси* (http://who.fnp.org/wsee/see_sod.phtml?kod=247); <http://txt.knihi.com/nn/2002/22/20.htm>

Алег Гардзіенка

Сяргей Дубавец. Вайсковыя лісты. Эсэ
[<http://txt.knihi.com/nn/2002/22/20.htm>]:

«Я ўспамянаю яго кожнага разу, калі хачу зразумець, як і адкуль з’явілася ў нас цікавасць да беларушчыны, якая стала ўрэшце

зместам нашых заняткаў, а ў выніку — і жыцця. Відаць, сталася гэта ў той дзень, калі мы разам апынуліся за дзвярыма стацыянару факультэту журналістыкі. На экзаменах не дабралі балаў і разам пайшлі на вечаровае аддзяленьне.

На журфак мы з Ігарам Герменчуком паступілі ў 1977-м. Яшчэ жывы Караткевіч, яшчэ Быкаў не напісаў свайго “Знаку бяды”, яшчэ не настала пяцігодка палітычных хаўтураў і Брэжнеў трымаецца без “батарэек”. На вечаровым журфаку збіраецца цёплая кампанія. Мы з Герменчуком пасья працы нудзімся на лекцыях, пачынаем пісаць. Ён радок, я радок, ён радок, я радок. Спачатку апавяданьні, пасья п’есы і нават раманы. У працэсе да гэтае справы далучаецца Віталь Шхіньян. Гермянчук працуе на паліграфкамбінаце імя Коласа, ездзіць на аўтакары, Шхіньян — на тэлевізіі, я — у газэце “На страже Окцябры”. Апроч таго, знаходзіцца час сустракацца на кватэры. Найчасьцей у Віталя Тараса. Музыку паслухаць, пагаварыць, пабыць разам...

...

А яшчэ ў той самы час зьяўляецца ідэя што-небудзь выдаваць. Пасья мы ўсё жыццё будзем друкаваць газэты, часопісы, кнігі. А тады ідэя выданьня зводзілася да стварэньня падпольнай друкарні.

Каб ня войска, тая эпоха не была б так падрабязна і дэталёва зафіксаваная на паперы — у нашых лістах...

...

Мы тады яшчэ ня ведалі нікога з старэйшых і з тых, хто мог бы паспрыяць нам у беларусізацыі. Мы — вельмі вузкае кола: Вінцук Вячорка з сваёй яшчэ ня жонкай Арынай, Гермянчук і я. Мяне забіраюць у войска. Пачынаецца перапіска.

Ігар на паліграфкамбінаце сочыць за ўсім, што там друкуецца. Пра ўсё падрабязна піша мне. Ён таксама сядзіць у бібліятэцы — вышуквае рарытэты, якія пераздымае фотаапаратам. Да прыкладу, паэму “На куцыю” Янкі Купалы, якая ў той момант лічылася забароненым творам і ў выданьні паэта не ўваходзіла.

...

А ў гэтым лісьце гаворка ідзе пра “капэрты” — так мы называлі заплянаванае нелегальнае выданьне. Ігар выносіў з камбінату літаркі, якіх не ставала для падпольнай друкарні. Запуск выданьня, якое мусіла змяшчаць маніхвэст, мы называлі ў лістах “адпраўкай капэрты на конкурс”. Гэты запуск адкладаўся. Спрэчкі вяліся вакол спосабу распаўсюду.

Зь ліста ад 5 сакавіка 1979 г., Менск:

“Ты зноў трымаешся сваёй пазыцыі на распаўсюджваньню капэрт. Вельмі ты ўжо наўна глядзіш на адпаведныя ўстановы, на іх магчымасьці. Адмаўляеш іх выхад на нас. Штосьці і ты, і мой Вінцук мне не падабаецца гэтымі сваімі прапановамі. Але зразумейце, што праз гэтыя вашыя шляхі распаўсюду мы вельмі хутка будзем там, дзе камусьці гэта патрэбна. Патрэбны трэці шлях. Трэці! Прамежны! Я ўжо рабіў некалькі сынтэзаў, але вынікі незадавальняючыя. Зразумей, што для сучаснай крыміналістыкі нават папера пахне целам яе ўладальніка. Тут яшчэ думаць, думаць і думаць...”

Мы не былі антысаветчыкамі. Скажы нам тады пра “вяртаньне да ленінскіх нормаў”, мы б пагадзіліся і, бадай, спрычыніліся да яго. Іншая рэч, што мы ў тое вяртаньне ня верылі і гэта змушала нас усё глыбей спазнаваць прыроду ладу, у якім мы існавалі. А гэта ўжо вяло і да перагляду поглядаў на Леніна.

Зь ліста ад 10 траўня 1979 г.:

“Слухай, Сяргей, у партыю табе трэ ўступіць абавязкова, і мне таксама. Таму што першым пакараньнем нашым у якім-небудзь выпадку будзе выключэньне з партыі. Strata nievidikalajd’...

Альбо яшчэ адзін прыклад.

Зь ліста ад 27 верасьня 1980 г., Архангельск:

“...Зь месяца таму ў мяне была адна з самых прыемных сустрэч за апошнія паўтара гады. Неяк зайшоў павячэраць у сталовую. Стаю ў чарзе. Уперадзе невялікая група з выгляду турысты. І тут пачуў, што барадаты, які стаіць наперадзе мяне, павёў гаворку на мове, з прыемнейшым беларускім вымаўленьнем. Я да яго. Сапраўды, зь Менску. Яго і астатніх здзівіла, што на мове размаўляю. У іх было дужа мала часу. Сьпяшаліся ў аэрапорт. Ужо дамоў ляцелі. З хвілін дзесяць-пятнаццаць (пакуль стаялі ў чарзе і елі) гаварыў зь імі. У асноўным з гэтым барадатым. Назвайся Садоўскім, навуковы супрацоўнік з інстытуту мовазнаўства. Да халеры знаёмае прозьвішча, думаю. Толькі адкуль, не магу ўспомніць. А неяк, перачытваючы “ЛіМы”, якія ў апошні раз даслаў Вінцук, зноў праглядзеў артыкул аднаго з чэрвеньскіх нумароў, у якім ідзе гаворка аб мове і вымаўленьні дыктараў бел. радыё, TV, артыстаў тэатра і г.д. Аўтар — гэты ж Садоўскі. Яшчэ больш стаў паважайць яго”.

ГРАВЯНЧУК І. П. [1931 — ?], рабочы, рэлігійны дысідэнт, вязень сумлення. Беларус. Жыхар г. Калінкавічы Гомельскай вобл. Меў адукацыю ў 4 класы. Рабочы мэблевай фабрыкі. Пяцідзсятнік. Праходзіў па адной справе з Жураўлём П. і Петрушэнкам Л. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 16.IX.1972.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 36, спр. 7192.

Літ.: 58¹⁰, с. 743.

ГРАШЧАНКА Павел Паўлавіч [1909, мяст. Прапойск Быхаўскага пав. Магілёўскай губ., цяпер г. Слаўгарад Магілёўскай вобл.]. Асуджаны 29.VIII.1961 Луганскім Абласным Судом (Украіна) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НІПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

ГРАЧУХА М., сябра “Партыі Свабоды Рускага Народу” (ПСРН), палітычны вязень. Працаваў памочнікам санітарнага ўрача Гомельскай абласной эпідэманстанцыі. Менавіта ён і Ф. Казлоўскі 2.XI.1956 прынялі рашэньне пра стварэньне арганізацыі. Адстойваў прынцыпы настойлівай і карпатлівай працы па прыцягненьні ў партыю новых сяброў. Арыштаваны 9.II.1957. Судовай калегіяй па крымінальных справах Гомельскага абласнога суда 16.IX.1957 асуджаны на 10 гадоў турмы. Далейшы лёс невядомы.

Кр.: *Архіў УКДБ па Гомельскай вобл.* Следчая справа № 175.

Літ.: Градзіцкі А. Першы вопыт іншадумства: “Гомельскія дысідэнты” 50-х гг. // *Гомельшчына: старонкі мінулага*. Нарысы. Вып. 2. Гомель 1996. С. 158—161; Градзіцкі А. Гомельскія дысідэнты 50-х гг. // *Навіны Палесся+* (Гомель). 29.IV.1998. С. 4; *Дэмакратычная апазыцыя*.

Алег Гардзіенка

ГРЫГОР’ЕЎ Аляксандр Уладзіміравіч [нар. 15.II.1923, в. Макарка Беластоцкага ваяводства], стваральнік антысавецкай арганізацыі, палітвязень. Паводле звестак КГБ у канцы 1950-х стварыў падпольную арганізацыю “Беларуская Рэвалюцыйная Партыя”, куды ўцягнуў В. Ракашэвіча. Арганізацыя стаяла на пазіцыях узброенай барацьбы з Савецкай уладай. Арыштаваны КГБ у верасні 1963. Асуджаны Берасцейскім Абл. Судом 10.IV.1964 паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 98102; *РГАНИ*. Ф. 5, воп. 55, спр. 71; *Архіў НИПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 653.

ГРЫНБЛАТ Леапольд Саламонавіч [13.XI.1901, Менск — ?], пенсіянер, палітвязень. Яўрэй. Адукацыя вышэйшая – інжынер-электрык. Жыхар Менска. Па дадзеных следства, ў студз. 1968 скапіраваў і даваў чытаць знаёмым антысавецкі “*Ліст сябру*”; рэгулярна слухаў “*Голас Амерыкі*” і “*Голас Ізраіля*”. Пад час вобыску была знойдзена сіянісцкая літаратура. На паведамленні аб арышце Г. пракурор Адзела па нагляду за следствам у органах дзяржаўнай бяспекі Пракуратуры СССР пакінуў рэзалюцыю: «Г. Бялінскі [следчы – Рэд.] піша нейкую лухту. “Праслухоўваў...” – у гэтым няма складу злачынства! А “Ліст сябру” АДЗІН, сам па сабе яшчэ недастатковы для арышту 67-гадовага старога. Што, у Беларусі няма чаго т. Бялінскаму рабіць?» Асуджаны Вярхоўным судом БССР паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 4.XII.1968.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 36, спр. 2595; *Архіў НИПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 692—693; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ДАВЫДОВІЧ Я. А., пенсіянер, удзельнік яўрэйскага нацыянальнага руху. Жыхар Менска. Удзельнік вайны. Захоўваў пісталет “ТТ” з патронамі. Разам з Г. Кіпнісам распаўсюджваў літаратуру і лісты пра становішча яўрэяў ў СССР. У адным з пасланняў гаварылася: “Калі я бачу цкаванне і здзек над яўрэйскім народам, маё сэрца абліваецца крывёю. Я бачу, як мабілізаваны друк, радыё, тэлебачанне, лектары і прамоўцы, увесь дзяржаўны апарат велізарнай сусветнай дзяржавы, каб задушыць у маіх братоў-яўрэяў веру ў сябе, узвесці на іх паклёп і абылгаць іх перад грамадзянамі сваёй краіны і перад усім светам... У мяне часта пытаюцца – навошта я ўзняў голас пратэсту... скажу – нельга гэтым сабакам-чарнасоценцам вечна ўсё спускаць з рук. Яны запаўняюць усю краіну, увесь свет”. Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР Указам ад 22.V.1973, улічваючы ўдзел у вайне, заслугі ў працоўнай дзейнасці, узнагароджанне баявымі ордэнамі і медалямі СССР, прымаючы да

ўвагі стары ўзрост і слабы стан здароўя, вызваліў Д. ад крымінальнай адказнасці.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 36, спр. 5584.

Літ.: 58¹⁰, с. 750; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ДАНИЛАЎ Віктар Пятровіч [нар. 20.VII.1927, Яраслаўль, Расія], вязень ГУЛАГу ў 1948—1955, рэлігійны дысідэнт, ад 1976 – святар Грэка-Каталіцкай Царквы ў падполлі. Сваю грамадскую дзейнасць Д. пачаў чалавекам камуністычных поглядаў, быў кандыдатам у члены КПСС. У 1947 у сваім родным Яраслаўлі Д. паступіў у Педагагічны інстытут, а ў чэрвені 1948 студэнтам 1-га курсу ён быў арыштаваны за свае крытычныя выказванні пра Сталіна і быў абвінавачаны ў антысавецкай агітацыі. Д. узгадвае пра свае думкі напярэдадні арышту: “...лічыў, што рыба гніе з галавы, я стаў марыць пра вяртанне партыі да ленінскага мінулага. Тады я стаў крытыкам рэжыму злева – як мне тады здавалася, з пазіцыяў ленінізму”³⁵. Д. быў асуджаны паводле артыкулаў 58-10 і 58-11 КК РСФСР на 10 гадоў лагераў. Тэрмін адбываў у лагеры для асабліва небяспечных палітычных злачынцаў у Інце, Комі АССР. За падрыхтоўку ўцёкаў атрымаў лагерную судзімасць тэрмінам у 10 гадоў. За час знаходжання ў лагеры Д. пераасэнсаваў свае пазіцыі, адмовіўся ад таталітарнага калектывізму і марксізму ўвогуле, адмовіўся таксама ад атэізму. Шмат у чым гэтаму паспрыялі кантакты з іншымі людзьмі, зняволенымі ў лагеры паводле палітычных абвінавачанняў. У лагеры ж Д. прыняў каталіцкае веравызнанне ў каталіцкага святара, чаму папярэднічалі доўгія развагі былога атэіста. У 1955 Д. быў вызвалены з лагера па амністыі і ў далейшым займаўся ў падполлі місіянерскай дзейнасцю на карысць Каталіцкай Царквы. Па вяртанні з лагера Д. са снежня 1955 узнавіў вучобу на Гістарычным факультэце Яраслаўскага Педагагічнага Інстытуту. Аднак па заканчэнні ў дыпламе яму адмовілі па той прычыне, што Д. быў актыўным вернікам, пра што адміністрацыі інстытута стала вядома з даносу. Толькі настойлівасць Д., ягонья афіцыйныя звароты ў дзяржаўныя ўстановы з заявамі пра рэлігійную дыскрымінацыю дазволілі ва ўмовах палітычнай лібералізацыі – “адлігі” часоў Мікіты Хрушчова, адстаяць свае правы і атрымаць дыплом аб вышэйшай адукацыі. Але ўладкавацца па спецыяльнасці ён усё адно не змог, і з 1959 працаваў электрамонтажнікам. У 1963 завочна скончыў Маскоўскі Фінансава-Эканамічны Тэхнікум. У 1960 Д. пераязджае ў больш ліберальныя рэгіёны савецкае імперыі – спачатку ў Вільню, а ў 1967 – у Гародню. Але і тут Д. пастаянна знаходзіўся пад наглядом КГБ – яго шматразова выклікалі на допыты, двойчы адбываліся ператрусы ў ягоным доме “на прадмет канфіскацыі рэлігійнай літаратуры”, Д. не дапускаўся да абароны навуковай дысертацыі, да кар’ернага росту на працы, дыскрымінаваўся ў павышэнні заробку – так савецкія ўлады ацэньвалі яго місіянерскую дзейнасць.

Актыўнасць Д. у хрысціянскай асвеце была заўважаная і ў колах Каталіцкай Царквы – у пачатку 1970-х гадоў ён атрымаў прапанову вучыцца на святара грэка-каталіцкага абраду. У 1976 у Львове Д. быў тайна пасвечаны ў прасвітары мітрапалітам Украінскай Грэка-Каталіцкай Царквы Уладзімірам Стэрнюком. Д. вярнуўся ў Гародню і пачаў сваё святарскае служэнне ва

³⁵ Данилаў В. *Мой путь к Богу и к Католической Церкви*. Полоцк, 1997. С. 16.

ўмовах падполя. Трэба адзначыць, што акрамя існавання ў СССР заканадаўчых абмежаванняў на рэлігійную дзейнасць, Грэка-Каталіцкая Царква ўвогуле была па-за законам – юрыдычна яна не існавала.

Да Д. па дапамогу звярталіся грэка-каталікі з усёй Беларусі і з іншых частак савецкае імперыі. Час ад часу ён выязджаў у іншыя рэгіёны СССР, аж да Сібіры і Каўказа. Д. падтрымліваў кантакты з рэлігійнай апазіцыяй камуністычнаму рэжыму ў Расіі, Украіне, Літве, Латвіі, Польшчы. Цесныя адносіны ў яго склаліся з праваслаўнымі святарамі ў Расіі – Дзімітрыем Дудко і Аляксандрам Менем. Д. пісаў рэлігійныя працы для самвыдату.

З распадам СССР і ўстанаўленнем незалежнасці Беларусі Грэка-Каталіцкая Царква была легалізаваная, з 1992 Д. – ігумен грэка-каталіцкай парафіі ў Гародні.

Тв.: *Мой путь к Богу и к Католической Церкви*. Полоцк, 1997.

Літ.: *Дэмакратычная апазіцыя; Рэпрэсаваныя*, т. 1.

Алег Дзярновіч

ДАСТАНКА А. Ф. [1903 — ?], інжынер, палітвязень. Працаваў галоўным інжынерам Інстытута па праектаванню аб'ектаў энергетыкі. Жыхар Менска. У жн. 1958 – крас. 1959 вырабляў фотамантажы з карыкатурамі на савецкі лад і дасылаў іх у рэдакцыі газет і часопісаў з гарадоў, куды ездзіў у камандзіроўкі. Асуджаны паводле артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 30.VII.1959.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 86961.

Літ.: 58¹⁰, с. 533; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ДВОРАК П. Н. [1937 — ?], селянін, палітвязень. Беларус. Жыхар Маларыцкага р-на Берасцейскай вобл. Меў адукацыю ў 7 класаў. Паводле дадзеных следства, дамовіўся з І. Ляшук і Г. Бурштынам пісаць ды распаўсюджваць антысавецкія вершы і ўлёткі. 20.V.1953 вывесіў у вёсцы напісаную Бурштынам улётку і дапісаў да яе пагрозы ў адрас камсамольцаў. Асуджаны паводле артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 28.VII.1953. Тэрмін зняволення скасаваны 3.VII.1954.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 48633.

Літ.: 58¹⁰, с. 167.

ДЗЕХЦЯРОЎ М., сябра “Партыі Свабоды Рускага Народу” (ПСРН), палітычны вязень. Працаваў электраманцёрам Гомельскай ЦЭС. Наладзіў кантакты ПСРН з гравёрам А. Яткіным. За ўдзел у ПСРН Судовай калегіяй па крымінальных справах Гомельскага Абласнога Суда 16.IX.1957 асуджаны да 1 году пазбаўлення волі. Далейшы лёс невядомы.

Кр.: *Архіў УКГБ па Гомельскай вобл.* Следчая справа № 175.

Літ.: Градзіцкі А. Першы вопыт іншадумства: “Гомельскія дысідэнты” 50-х гг. // *Гомельшчына: старонкі мінулага*. Нарысы. 2-гі выпуск. Гомель, 1996. С. 158—161; Градзіцкі А. Гомельскія дысідэнты 50-х гг. // *Навіны Палесся+* (Гомель). 29.IV.1998. С. 4; *Дэмакратычная апазіцыя*.

Алег Гардзіенка

ДЗЯДЗЮЛЯ Павел [нар. 25.II.1936, в. Маркаўшчына Лагойскага р-на Менскай вобл.], па абвінавачанні ў сувязях з прадстаўнікамі “Акадэмічнага

асяродку” ў канцы 1974 звольнены з пасады старшага выкладчыка Менскага Інстытута Замежных Моваў. Затым каля году не мог уладкавацца на працу па спецыяльнасці.

Міхась Чарняўскі

ДЗЯМІДАЎ Я. В. (Демидов Е. В.) [1927 — ?], без пэўных заняткаў, вязень. Рускі. Паводле дадзеных следства, 7.X.1956 у рэстарачыні станцыі Магілёў называў Леніна “шалёным дурнем”, Сталіна – злодзеем, Горкага – п’яніцам. Асуджаны паводле артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 31.I.1957.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 78350.

Літ.: 58¹⁰, с. 269.

ДЗЯРНОВІЧ М. В. [1932 — ?], цясляр, рэлігійны дысідэнт, вязень сумлення. Беларус. Жыхар Магілёўскай вобл. Меў адукацыю ў 2 класы. Член грамады евангельскіх хрысціян-баптыстаў. Праходзіў па адной справе з Сатнічэнкам А. Асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 12.I.1973.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 36, спр. 6894.

Літ.: 58¹⁰, с. 746.

ДОЎБІК Аляксандр (псеўданім Садоўнік) [нар. 6.VII.1921, хутар Сенніца Слуцкага павета, цяпер Слуцкі р-н Менскай вобл.], праваабаронца, палітычны вязень. У 1940 скончыў курсы падрыхтоўкі настаўнікаў для няпоўных СШ пры Карагандзінскім Педагагічным Інстытуце, пасля чаго ў вер. 1940 быў мабілізаваны ў Чырвоную Армію, дзе знаходзіўся да снеж. 1945. Па вайне пайшоў на сталую працу настаўніка. З 1946 па 1947 Д. настаўнічаў у Жухавіцкай няпоўнай СШ Мірскага р-на Баранавіцкай вобл. З 1947 быў настаўнікам Мядзвянскай няпоўнай СШ Мірскага р-на, пасля чаго ў 1954 патрапіў на працу ў Радуньскую няпоўную СШ Карэліцкага р-на, стаў яе дырэктарам. У 1950 Д. завочна скончыў Баранавіцкі Настаўніцкі Інстытут.

Для Д. былі відавочнымі разыходжанні паміж прынцыпамі, якія дэкларавала кіраўніцтва СССР ды рэальнай практыкаю ў галіне правоў чалавека. Асабліва, паводле ягонага меркавання, гэта выяўлялася ў падпісанні СССР у 1948 “*Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека*” і адначасовым парушэнні гэтай Дэкларацыі. Д. меркаваў, што існуюць міжнародныя інструменты ўплыву на ўнутраную палітыку СССР. Гэта падштурхнула Д. у ліст.-снеж. 1956 праз амбасады ў Маскве накіраваць адмысловыя лісты да кіраўнікоў шэрагу ўплывовых краінаў свету: прэзідэнту ЗША Эйзенхаўэру, прэм’ер-міністра Вялікабрытаніі Ідэну, прэм’ер-міністра Індыі Дж. Нэру. У лістах Д. крытыкаваў Хрушчова і камуністаў, заклікаў замежныя ўрады дапамагчы ў вызваленні савецкага народа, называў імёны вядомых яму ахвяраў савецкага рэжыму. Гэтыя лісты былі перахопленыя КГБ. У ліп. 1957 накіраваў ананімны ліст В. Молатаву ў яго падтрымку.

Арыштаваны 15.X.1958 і 22.XI.1958 на закрытым судовым працэсе Гарадзенскага абласнога суда асуджаны паводле арт. 72-а КК БССР на 10 гадоў пазбаўлення волі. У выраку мелася фармулёўка: “изготовление и распространение анонимных писем, содержащих злобную клевету на КПСС и советское правительство, внешнюю политику СССР, экономические условия

жизни трудящихся и призывы к правительствам империалистических государств к вмешательству во внутренние дела СССР с целью изменения существующего в СССР строя". У зняволенні знаходзіўся у лагерах Мардовіі. 17.VII.1959 тэрмін зняволення быў скасаваны.

Са здабыццём Беларускай незалежнасці Д. актыўна спрычыніўся да грамадска-палітычнага жыцця ў краіне. З 30.III.1994 ён у БНФ. Выконваў пэўныя даручэнні БНФ у часе выбарчых кампаніяў. Быў дэлегатам 1-га з'езду ТБМ. Абіраўся старшынёй Карэліцкай раённай суполкі Беларускай Асацыяцыі Ахвяраў Палітычных Рэпрэсіяў (БААПР); сябра Рады БААПР. Выяўленыя ім імёны ахвяраў рэпрэсіяў увайшлі ў кнігу "Памяць" Карэліцкага р-ну, а таксама змешчаныя ў створаным у Вашынгтоне Мемарыяле-музеі ахвярам камуністычных рэжымаў. Цяпер жыве ў мястэчку Уша Карэліцкага р-на Гарадзенскай вобл.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 86067.

Літ.: *Дэмакратычная апазыцыя*; 58¹⁰, с. 486; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

Юры Грыбоўскі, Алег Дзярновіч

ДУБАВЕЦ Сяргей Іванавіч (псеўданімы: Алесь Кебік, Андрэй Корсак, Іван Мялешка, Сяргей Паўлоўскі, Адам Праціста, С. Пхоў; крыптонімы: С. Д., С. П. і інш.) [нар. 17.IX.1959, Мазыр Гомельскай вобл.], ідэолаг, журналіст, літаратар, крытык, выдавец; аўтар многіх незалежніцкіх выдавецкіх і палітычных ініцыятываў 1980—90-х гадоў. У дзяцінстве разам з бацькамі пераехаў у Менск. У 1976 годзе скончыў сярэдняю школу, працаваў на заводзе "Гарызонт", выпускным у газ. МУС "На страже Октября". З 1979 вучыўся на Факультэце журналістыкі БДУ, які скончыў у 1984 (пра тыя гады Д. прыгадвае: "Калі я вучыўся на журфаку, там ці не за мэту ставілася выбіць з чалавека ягоную індывідуальнасць"). Пад час вучобы стаў адным з заснавальнікаў маладзёжнага аб'яднання *Беларуская Сьпеўна-Драматычная Майстроўня*, ставіў народную драму "Цар Максімільян". За актыўны ўдзел у акцыях "Майстроўні" Д. некалькі разоў затрымліваўся міліцыяй і атрымліваў вымовы па камсамольскай лініі. Пасля заканчэння універсітэту працаваў малодшым рэдактарам Рэдакцыі літаратуры БелСЭ. Потым выехаў у Гомель, дзе працаваў у рэдакцыі абласной газ. "Гомельская праўда". З 1987, жывучы ў Маладэчна, працаваў у Аддзеле крытыкі і мастацтва час. "Нёман" (Менск). У восень 1990 перасяліўся ў Вільню, што расцэнвалася ім самім як сімвалічны акт аднаўлення старой беларускай традыцыі, а таксама як пачатак новай культурнай практыкі ("...гэты горад настолькі самадастатковы, "кандыцыйны", што... гэта ён уплывае на нас, а не мы на яго"). Узнагароджаны медалём Літоўскае Рэспублікі "13 студзеня" за адвагу і самаахвярнасць, працяжэння пры абароне незалежнасці Літвы.

Літаратурную дзейнасць пачаў у "самвыдаце". Пад час службы ў войску выконваў абавязкі карэспандэнта дывізійнае газ. "Боевой прызыв", якая знаходзілася на тэрыторыі Менскага апэратыўнага палка ("Белполк"). На рэдакцыйнай машыцы друкаваў самвыдавецкую газ. "Дюстра дзён", якую ў 1980 пачаў выдаваць разам з Вінцуком Вячоркам і Сяргеем Сокалавым пад калектыўным псеўданімам "Беларуская талеранцыйная грамада". У 1984 у Слоніме супольна з Сяргеем Астраўцовым выдаваў літаратурную газ. "Набойні", дзе змяшчаў свае творы. У 1986 разам з талакоўцамі выпускаў "Бурачок". У 1988 супольна з Алесем Бяляцкім пачаў выдаваць бюлетэнь

Таварыства маладых літаратараў “Тутэйшыя” “Кантроль”. У 1989 – рэдактар альманаху “Літаратура”, таксама ўдзельнічаў у выданні газ. “Навіны БНФ”. Абіраўся сябрам Сойму БНФ. У 1990—91 – рэдактар газ. “Свабода”; з пераездам у Вільню перадаў рэдактарства І. Герменчуку. З 1991 – галоўны рэдактар газ. “Наша Ніва”. У сяр. 1990-х пачаў супрацоўнічаць з Беларускай рэдакцыяй *Радыё Свабода*, дзе з 1997 вядзе штотыднёвую аўтарскую праграму “Віленская брама”, за якую ў 1998 узнагароджаны медалём імя Алеся Адамовіча Беларускага ПЭН-Цэнтра. У 2000—01 рэдактар віленскай радыёстанцыі “Балтыйскія хвалі”. У 2000 адмовіўся ад рэдактарства ў “Нашай Ніве”, але стала выступае на яе старонках як публіцыст.

Друкаваўся ў зборніках “Дзень паэзіі”, “З гісторыяй на Вы”, “Вобраз”, часопісах “Польмя”, “Нёман”, “Крыніца”, у “Літаратурнай газетэ”. Напісаў прадмовы да кнігаў “Мур” Ж.-П. Сартра (1991), “Адвечным шляхам” І. Абдзіраловіча (1993), пераклаў гэты твор на расійскую мову для час. “Нёман”.

Яшчэ з перыяду падполля (канца 1970–80-х гадоў) стылістыка палітычнай дзейнасці Д. – не публічная, што адкладае адбітак на ўдзел Д. у фармальных структурах. Хоць увогуле ацэньвае апазіцыйнасць як “вымушаныя ўцёкі ад нармальнай працы і ад свабоды”. Выкарыстоўваючы прыёмы парадаксальнасці, арыгінальную вобразнасць, заўжды асвятляючы актуальную праблематыку, публіцыстыка Д. прыцягвае ўвагу публікі. Адначасова публіцыстыка Д. мае жорсткі ўнутраны каркас і па сваёй будове не прадугледжвае дыскусій і рознаварыятыўнасць развіцця. Зрэшты, разгубленай беларускай свядомасці 1990-х – 2000-х гадоў імпанавала яснасць адказаў. Д. застаецца адным з вядучых публіцыстаў Беларусі і, адпаведна, уплывае на інтэлектуальную атмасферу ў ёй.

Тв.: *Практыкаванні: Проза, эсэ, крытыка*. Мн., 1992; *Русская книга*. Мн., 1998; *Дзёньнік прыватнага чалавека, 1989–1998*. Мн., 1998.

Літ.: Залозка Ю. *Версіі*. Мн., 1995. С. 371–407; *Пазацэнзурны пэрыядычны друк Беларусі*. С. 23–25, 30–31, 84–85, 88–89, 123–127; *БЭ*, т. 6; *Дэмакратычная апазыцыя; Кто есть кто в Беларуси – 99; ЭГБ*, т. 6-2.

А. Дз.

ДУБІНІН Н. П. [1926 — ?], цясяр, вязень. Беларус. Жыхар Магілёўскай вобл. Па дадзеных следства, у 1957—58 у нецвярозым стане ў кіно і ў лазні лаяў камуністаў і жыццё сялянаў у СССР, хваліў жыццё ў ЗША, “распаўсюджваў хлуслівыя чуткі аб страйку рабочых Маскоўскага Шарыкападшыпнікавага Заводу”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 5.IX.1958.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 86800; Ф. 9474, воп. 41, спр. 3060.

Літ.: 58¹⁰, с. 470.

ДУБОУСКИ Фёдар Васільевіч [6.V.1923, в. Радзівонаўка Аршанскай акругі РСФСР, цяпер Горацкі р-н Магілёўскай вобл. — ?], аўтар пратэстных матэрыялаў, палітвязень. Беларус. Жыхар Оршы Віцебскай вобл. Меў сярэднюю адукацыю. Інвалід, не працаваў. Раней судзімы за хуліганства. Па дадзеных следства, 18.VI.1963 у аўтобусе заклікаў знішчаць камуністаў ды параўноўваў іх з фашыстамі; 3.VIII.1963 скандаліў дома і пагражаў забіць суседа – члена КПСС; “усхваляў жыццё беспрацоўных у ЗША”. Напісаў антысавецкія вершы. “У лісце дзяржаўнаму сакратару ЗША Д. прасіў аказаць

яму і яго сям’і дапамогу, але як заявіў асуджаны, гэты ліст ён не адправіў у Амерыку, бо зрабіць гэта яму не дазволіла пралетарскае сумленне і ён не хацеў прыніжацца перад замежнікамі”. Асуджаны 11.ІІ.1964 Віцебскім Абласным Судом паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 96009; *Архіў НІПЦ “Меморіал”*. Ф. 167..

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.ІІІ.16; 58¹⁰, с. 649.

ДУБЯНЕЦКІ Міхась (Міхаіл Фёдаравіч) [4.ІІІ.1927, в. Востраў Пінскага павета Палескага ваяводства, цяпер Пінскі р-н Берасцейскай вобл. – 3.ІХ.1990, Менск], грамадскі дзеяч, кнігавыдавец, перакладчык і публіцыст. Нарадзіўся ў шматдзетнай сям’і, у якой заўсёды панавала атмасфера чалавекалюбства і дабрыні, выхоўваліся працавітасць, любоў да роднай зямлі, да пазнання новага, нязведанага. Імкненне дзяцей да вучобы настойліва падтрымліваў бацька, Фёдар Ігнатавіч, чалавек па тым часе адукаваны, які некалі сам скончыў народную вучэльню. У свае няпоўныя сем год Міхась стаў вучнем сямігадовай польскай школы ў роднай вёсцы, а ў 1938 быў накіраваны на вучобу ў адну з гімназіяў у Познані. У сувязі з пачаткам ІІ Сусветнай вайны і далучэннем Заходняй Беларусі да БССР Міхась вымушаны спыніць навучанне і вярнуцца дамоў. У ліст. 1940 органамі НКВД быў арыштаваны ягоны бацька, які абвінавачваўся ў агітацыі сярод аднавяскоўцаў супраць савецкай улады і выбараў у Саветы, ва ўдзеле ў польскім “контаррэвалюцыйным Саюзе рэзэрвістаў”; пры пасляваенным пераглядзе справы яго прызналі невінаватым.

У 1944 Д. скончыў кароткатэрміновыя настаўніцкія курсы ў Пінску і працаваў настаўнікам пачатковых класаў у Лемяшэвіцкай няпоўнай сярэдняй школе Пінскага р-на. У 1945—51 службы ў арміі. Пасля дэмабілізацыі ў снеж. 1951 уступіў у КПСС, а потым скончыў Рэспубліканскую Партыйную Школу пры ЦК КПБ (1956) і працаваў загадчыкам Аддзела прапаганды і агітацыі Ганцавіцкага райкама КПБ. У 1958—61 – намеснік рэдактара ганцавіцкай раённай газ. “*Сялянская праўда*”. Адначасова з працай у газеце завочна скончыў Вышэйшую Партыйную Школу пры ЦК КПСС па спецыяльнасці журналістыка (1960). Ягоныя публікацыі ў раённым друку вызначаліся вострай публіцыстычнай накіраванасцю і адначасова сцверджаннем дабрыні, чалавечай годнасці і справядлівасці. З 1961 працаваў у Менску рэдактарам Выдавецтва “*Беларусь*”, загадчыкам Рэдакцыі эканамічнай літаратуры і галоўным рэдактарам Выдавецтва “*Ураджай*”. У 1968—75 у якасці інструктара Сектара друку ЦК КПБ актыўна садзейнічаў удасканаленню і развіццю кнігавыдавецкай і энцыклапедычнай справы ў рэспубліцы, быў ініцыятарам стварэння і выпуску шматтомных выданняў беларускай нацыянальнай літаратуры і фальклору. З 1975 працаваў адказным сакратаром—намеснікам галоўнага рэдактара *Беларускай Савецкай Энцыклапедыі*, у 1979—86 – дырэктарам Выдавецтва “*Мастацкая літаратура*”.

На гэтых пасадах найбольш поўна раскрыўся ягоны талент арганізатара кнігавыдавецкай справы. Добра ведаючы чыноўніцкую кухню партыйных органаў, Галоўліта і Дзяржкамвыда БССР і “слабыя” месцы ў сістэме цензуры, Д. прыклаў шмат намаганняў дзеля абароны ад іх лепшых твораў беларускіх

пісьменнікаў. Пасля доўгага змагання з партыйна-чыноўніцкім свавольствам у 1982 яму ўдалося дабіцца завяршэння выдання чатырохтомнага збору твораў Васіля Быкава і ўключэння ў яго раней забароненай ЦК КПСС аповесці “*Мёртвым не баліць*”.

З 1964 выступаў як перакладчык з расійскай, польскай і ўкраінскай моваў. У ягоным перакладзе на беларускую мову выйшлі кнігі В. Распуціна, С. Жаромскага, Г. Цюцюнніка, зборнік украінскіх апавяданняў, “*Блажадная кніга*” А. Адамовіча і Д. Граніна ды інш. Пераклады Д. пазначаны высокім мастацкім густам, выразнасцю слова, глыбокім пранікненнем у сутнасць арыгіналу. Сябра Саюзу Беларускіх Пісьменнікаў з 1984.

У 1986 па стане здароўя Д. выйшаў на пенсію, але прымаў самы актыўны ўдзел у грамадскім жыцці. Улетку 1988 па ініцыятыве гісторыка-мемарыяльнай камісіі Беларускага Фонду Культуры, якую ён узначальваў, была створаная арганізацыйная група “*Камітэт-58*”. Гэтая група падрыхтавала Устаноўчы сход “*Мартыралёгу Беларусі*”, які выступіў з ідэяй стварэння БНФ. 19.X.1988 Д. старшынстваваў на Усебеларускім устаноўчым сходзе прадстаўнікоў грамадзкасці, які прыняў рашэнне аб стварэнні “*Мартыралёгу Беларусі*”, быў абраны ў склад яго Грамадскай рады. Увайшоў у склад выбранага на гэтым сходзе Аргкамітэту па стварэнні БНФ.

22.X.1988 па сваёй ініцыятыве Д. “пранік” скрозь кардоны міліцыі ў Дом палітасветы Менскага абкаму КПБ, дзе партыйная наменклатура, сарваўшы пасяджэнне дыскусійнага клуба “*Современник*”, наладзіла своеасаблівы мітынг супраць арганізацыі БНФ, і спрабаваў растлумачыць мэты і дэмакратычны характар Фронту. Пасля гэтага ў афіцыйнай беларускай прэсе Д. і ўсіх, хто прысутнічаў на ўстаноўчым сходзе “*Мартыралёгу Беларусі*”, абзывалі “самазванцамі”, “нефармаламі”, а сход “незаконным”. Улады выказвалі незадавальненне ягоным удзелам у падрыхтоўцы лістоў у ЦК КПСС супраць дзяржаўна-асімілятарскай палітыкі і практыкі, за неабходнасць адраджэння нацыянальных традыцыяў і духоўных дэмакратычных каштоўнасцяў беларускага народа. Па партыйнай лініі Д. вынеслі вымову за “ідэйнае перараджэнне”; у гэтым жа годзе ён дабраахвотна выйшаў з шэрагаў партыі.

На Устаноўчым з’ездзе БНФ, які адбыўся ў Вільні 24—25.VI.1989, Д. быў абраны сябрам Сойму Беларускага Народнага Фронту “Адраджэнне”. Прымаў удзел у падзеях, звязаных з адзначэннем “*Дзядоў*” 30.XI.1988, у арганізацыі мітынгаў і іншых палітычных акцыяў апазіцыі, у распрацоўцы праграмных і бягучых дакументаў БНФ, выступаў на семінарах і канферэнцыях яго актыву, у перыядычным друку.

Выхаваны пры таталітарызме, Д. раней, чым хто, зразумеў ягоную антыдэмакратычную і антычалавечую сутнасць, змог пераасэнсаваць многае і ўзняцца над самім сабой, актыўна змагацца са злом, заступацца за сумленага чалавека-сабрата па жыцці і пярэ, не баяўся ўзяць на сябе ўдар чарговага цэрбера-бюракрата, мог выйсці і не раз выходзіў насуперак партакратыі. Пра гэта яскрава сведчаць дзённікавыя запісы, дакументальна-публіцыстычныя нататкі розных гадоў і іншыя матэрыялы з яго літаратурнай спадчыны. Пасмяротная публікацыя мемуараў Д. “*Трэба рызыкаваць...*” у час. “*Польмя*” была спынена ў маі 2000 са стварэннем т. зв. *Холдыngu* “*Літаратура і мастацтва*” і звальненнем з працы гал. рэдактара часопіса С. Законнікава.

Тв.: Злое вогнішча. Да гісторыі выдання аповесці Васіля Быкава “Мёртвым не баліць” // *Народная Воля*. 12.VIII.1998; *Польмя*. 1999, № 2. С. 161—191; “Трэба рызыкаваць...” // *Польмя*. 2001, № 10—12; 2002, № 1—4.

Пераклады: Распуцін В. Жыві і помні / 3 рас. Мн., 1982; Цюцюннік Г. Клімко / 3 укр. Мн., 1982; Гранін Д. *Гэта дзіўнае жыццё* / 3 рас. Мн., 1983; Адамовіч А., Гранін Д. *Блакадная кніга* / 3 рас. Мн., 1985; Жаромскі С. *Верная рака* / 3 польск. Мн., 1985.

Кр.: *Архіў Саюзу Беларускіх Письменнікаў*. Асабістая справа М. Дубянецкага.

Літ.: Putrament M. U białoruskich pisarzy // *Przyjaźń*. 1980. Nr. 34; Марціновіч А. “Мастацкая літаратура”: Набыткі, планы // *ЛіМ*. 20.II.1981; Zinowies M. “A to echo graia”: Korespondencja własna z Mińska // *Przyjaźń*. 1984. Nr. 16; Хомчанка В. Гісторыя адной тэлеграмы // *ЛіМ*. 11.V.1990; *ЛіМ*. 2000.IX.1; Уліцёнак А. *Іншадумцы = Мыслящие иначе*. Мн., 1991. С. 129—133, 162; Пазьняк З. *Спраўднае аблічча* Мн., 1992. С. 53—54; Пазьняк З. Курапаты: 10 гадоў пасья // *Беларускія ведамасці*. 1996, № 6. С. 14—15; Быкаў В. З высакароднага саслоўя // *ЛіМ*. 7.III.1997; Дранько-Майсюк Л. Дубянецкі // *ЛіМ*. 7.III.1997; Законнікаў С. Прадмова да нататак М. Дубянецкага “Злое вогнішча” // *Польмя*. 1999, № 2. С. 160—161; Законнікаў С. Прадмова да дзённіка М. Дубянецкага “Трэба рызыкаваць...” // *Польмя*. 2001, № 10. С. 150—155; Саламевіч Я. Адданы сын народа // *Роднае слова*. 2002, № 4. С. 104—105; Быкаў В. *Доўгая дарога дадому*. Кніга ўспамінаў. Мн., 2002. С. 474—475; *БП*, т. 2. С. 391—392; *БЭ*, т. 6. С. 250; *Дэмакратычная апазыцыя; Памяць: Ганцавіцкі р-н*. Мн., 1999. С. 414—415; *Памяць: Пінскі р-н*. Мн., 2003. С. 489—491.

Станіслаў Дубянецкі

ЕРАХАВЕЦ Анато́ль Пятровіч [1934, хутар Карпаў Востраў Смалявіцкага р-на Менскай вобл. – ?], інвалід, не працаваў па стану здароўя. Беларус. Паходзіў з сялянскай сям’і. Жыў у в. Калюжкі Смалявіцкага р-на Менскай вобл. Арыштаваны 7.V.1958 па абвінавачанні ў антысавецкай агітацыі. Асуджаны 12.VI.1958 на 2 гады ППЛ. Тэрмін зняволення адбываў у Дубраўлагу МУС Мардоўскай АССР. Вызвалены ў лют. 1960. Рэабілітаваны Вярхоўным судом РБ 3.VIII.1993. Асабістая справа № 35601-с захоўваецца ў архіве КДБ РБ.

ЕРМАЛАЕЎ Мікалай Андрэевіч [1912, в. Помра Ніжагародскай губ., цяпер Дальне-Канстанцінаўскі р-н Ніжагародскай вобл., Расія – ?], служачы. Рускі. Паходзіў з сялянскай сям’і. Меў незакончаную сярэдне-спецыяльную адукацыю. Жанаты, гадаваў двух дзяцей. Жыў у Менску па адрасу: вул. Ульянаўская, д. 4, кв.19. працаваў старшым таваразнаўцам аддзела забеспячэння 2-га Менскага будтрэста. Арыштаваны 9.IV.1957; асуджаны 19.VI.1957 паводле арт. 72-а КК БССР (“антысавецкая прапаганда і агітацыя”) на 3 гады ППЛ і 2 гады абмежавання правоў. Рэабілітаваны Прэзідыумам Вярхоўнага суда БССР 30.VII.1990. Асабістая справа № 31540-с разам з фота захоўваецца ў архіве КДБ РБ.

ЕРМАЛОВІЧ Мікола (Мікалай Іванавіч) (псеўданімы: Сымон Беларус, М. Ермолов, Я. Мікалаеў, Мікола Наваселец, М. Ярмолаў) [29.IV.1921, в. Малья

Навасёлкі Менскага павета, цяпер Дзяржынскі р-н Менскай вобл. – 5.ІІІ.2000, Менск, пахаваны ў Маладзечне], філолаг, літаратурны крытык, літаратуразнавец; заснавальнік новай беларускай рамантычнай гістарыяграфіі; аўтар і выдавец непадцэнзурных тэкстаў 1960—80-х гадоў.

Нарадзіўся ў сялянскай сям’і. Бацька Е. у 1937 быў рэпрэсаваны; рэабілітаваны ў 1956, ужо пасля смерці. У 1938 Е. скончыў Дзяржынскую сярэднюю школу і тады ж паступіў у Менскі Педінстытут на Аддзяленне мовы і літаратуры. Да пачатку вайны скончыў тры курсы. З-за дрэннага зроку быў вызвалены ад вайсковае службы, эвакуяваўся і працаваў настаўнікам расійскай мовы і літаратуры ў в. Лабаскі Мардоўскай АССР. У кастр. 1943 накіраваны на педагагічную працу ў вызвалены ад немцаў раёны Беларусі (спачатку ў Сураж Віцебскай вобл., з 1944 завучам школы ў Дзяржынску). У 1946 аднавіў вучобу ў педінстытуце, які скончыў у 1947; з 1947 па 1948 вучыўся ў аспірантуры, але мусіў быць пакінуць яе, бо Е. прапанаваў для напісання дысертацыі тэму «Вобраз Сталіна ў беларускай літаратуры і фальклору», у той час як ён хацеў працаваць над тэмай «Развіццё беларускай літаратурнай мовы ў XIX ст.». У 1948 пачаў публікаваць уласныя літаратурныя творы, друкаваўся ў маладзечанскай раённай газеце, альманаху «Нарач», газетах «Звязда», «Літаратура і мастацтва», «Голас Радзімы», часопісах «Польмя», «Нёман», «Маладосць». З 1948 па 1955 – выкладчык беларускай літаратуры ў Маладзечанскім Настаўніцкім Інстытуце. У 1955—1957 – загадчык метадычнага кабінету Маладзечанскага Абласнога Інстытута Удасканалення Настаўнікаў. У гэты перыяд многае зрабіў для захавання памятных мясцін, звязаных з класікамі беларускай літаратуры XIX ст.³⁶ З прычыны значнага пагаршэння зроку ў 1957 выйшаў на пенсію. Ад гэтага часу Е. заняўся ўласнай даследчыцкай дзейнасцю, галоўныя тэмы якой – гісторыя Беларусі IX—XIV ст., пытанні засялення славянскімі плямёнамі Усходняй Еўропы, этнагенез беларусаў, палітычная гісторыя старажытных зямель Беларусі, праблемы ўзнікнення ВКЛ, а таксама гісторыя беларускай літаратуры.

У 1959 амаль на цэлае дзесяцігоддзе імя Е. знікла з легальнага друку. Праводзячы ўласныя гістарычныя даследаванні, у 1963 Е. распачаў выдаваць рукапісны самвыдавецкі час. «*Падснежнік*», чатыры выпускі якога выйшлі да 1964. «*Падснежнік*» быў рэфлексіяй на тагачасныя падзеі ў грамадстве. Адхіленне ад улады Мікіты Хрушчова і ўсталяванне атмасферы выкрывальніцтва прымусілі Е. спыніць выданне. У 1968 Е. закончыў працу над кнігай «*Па слядах аднаго міфа*», якая на працягу доўгага часу хадзіла па руках самвыдатам пад заканспіраванаю назваю «*Сто старонак*» (упершыню легальна апублікавана толькі ў 1989). Пасля выхаду ў свет у 1969 працы афіцыйнага гістарыёграфа Лаўрэна Абэцэдарскага «*У святле неабвержаных фактаў*» з выкладаннем савецкага канону старажытнай гісторыі Беларусі, Е. апублікаваў некалькі артыкулаў (найперш: *Где была летописная Литва? // Тезисы докладов к конференции по археологии Белоруссии*. Мн., 1969), якія сталі адказам на тэзісы Абэцэдарскага. У 1970 апублікаваў кнігу, прысвечаную поглядам У. Ульянава-Леніна на Беларусь («*Дарагое беларусам імя*»). Абраная тэматыка дазволіла Е., спасылаючыся на імя Леніна, выкласці

³⁶ Содаль У. Апантаны гісторыяй // *ЛіМ*. 1996.IV.26.

некаторыя погляды на беларускую гісторыю, якія разыходзіліся з афіцыйнымі канцэпцыямі.

У 1975 Е. пад псеўданімам Сымон Беларус узнавіў выпуск самвыдавецкага перыёдыка, але пад новай назвай “*Гутаркі*” (да 1976 выйшла каля 50 выпускаў). “*Гутаркі*” шматразова перадрукоўваліся, перапісваліся, распаўсюджваліся сярод беларускай інтэлігенцыі. Назву выдання аўтар абраў, апелюючы да традыцыяў найбольш пашыранага ў XIX ст. жанру нелегальнага друку – “гутарак”. У сваім выданні Е. змяшчаў творы, якія не маглі быць апублікаваныя ў афіцыйным друку з-за сваёй сацыяльнае і палітычнае накіраванасці. Аўтар рыхтаваў матэрыялы ў Менску (у Дзяржаўнай Бібліятэцы БССР), друкаваў ў Маладзечне на друкарцы, а потым перадаваў Яўгену Куліку для памнажэння. Нумар выходзіў прыкладна раз на тыдзень.

Е. стаў заснавальнікам новай беларускай рамантычнай гістарыяграфіі, якая адкінула савецкія канцэпцыі несамастойнасці гісторыі Беларусі. Працы Е. у значнай ступені паўплывалі на фармаванне сучаснай грамадскай думкі і гістарыяграфіі Беларусі. Паводле палітычных матываў галоўныя канцэптэуальныя працы Е. не маглі з’яўляцца ў афіцыйным друку. Таму рукапісы Е. у 1970—80-х гадах абарачаліся ў непадцензурным друку. Самвыдавецкі памнажалася праца “*Па слядах аднаго міфа: Ці было літоўскае заваяванне Беларусі?*” Былі выпадкі, калі самвыдавецкі памнажаліся працы Е., апублікаваныя і ў афіцыйным друку. Так, да прыкладу, рабіліся фотакопіі з працы Е. “*Балікія плямёны*” (газ. “*Голас Радзімы*”, 5.XI.1981). У машынапісным выглядзе пашыралася праца “*У духу застойнага часу*”. Гэты тэкст Е. напісаў у адказ на артыкул В. Мясешкі і З. Капыскага “*Фактам вопреки*” (“*Советская Белоруссия*”, 28.VII.1987). Пасля таго, як рэдакцыя “*Советской Белоруссии*” адмовілася друкаваць матэрыял, артыкул распаўсюджваўся ў машынапіснай форме. Пазней быў апублікаваны ў “*Студэнцкай думцы*” (1989, № 3). Несавецкае бачанне гісторыі Беларусі выклікала відавочнае раздражненне камуністычных уладаў. Усе 1960—80-я г. Е. адчуваў прэсінг КГБ. Важнейшыя гістарычныя творы Е. ляжалі неапублікаванымі ў рэдакцыях часопісаў, нягледзячы на папулярнасць сярод чытачоў імя аўтара. Толькі з часоў перабудовы свет пабачылі некалькі працаў Е. Аўтар атрымаў Дзяржаўную прэмію Беларусі імя К. Каліноўскага за кнігу “*Старажытная Беларусь*” (1992), Прэмію імя У. Караткевіча, быў узнагароджаны медалём Ф. Скарыны (1993). У 1989 прыняты ў Саюз беларускіх пісьменнікаў. Ад 1993 жыве ў Менску. Трагічна загінуў у выніку аўтамабільнага здарэння.

Створаныя Е. канцэпцыі гісторыі першых дзяржаўных утварэнняў на тэрыторыі Беларусі і ўзнікнення ВКЛ, якія так захапілі беларускую інтэлігенцыю – чытачоў самвыдату 1970-х – першай палове 1980-х гадоў, сталі сапраўднай падзеяй для масавага чытача ў другой палове 1980 – пачатку 1990-х гадоў. Акадэмічная гістарыяграфія мае шмат заўвагаў да прац Е. – аж да поўнага адмаўлення. Але несумненнай заслугай Е. з’яўляецца тое, што сваімі арыгінальнымі інтэрпрэтацыямі гістарычных крыніц, нестандартнымі і настойлівымі дзеяннямі па пашырэнню ўласных прац, ён абудзіў шырокую цікавасць да гісторыі Беларусі, найперш у самой краіне, а таксама выклікаў гістарыяграфічныя дыскусіі і па-за яе межамі. Дзякуючы спрэчным высновам Е. узнікла пляцоўка для навуковай палемікі і паглыбленых даследаванняў. Нават у самыя цяжкія для сябе часы Е. працягваў уласную даследчую працу, і

ў эпоху цензуры явачным парадкам, праз самвыдат, рэалізоўваў прынцыпы незалежнай навуковай творчасці і свабоды слова.

Тв.: Самвыдавецкія публікацыі: *Падснежнік* [1963—1964]; *Гутаркі* (1975—1976; публікацыі асобных выпускаў: *Зрок*. 1993, № 2 – 1994, № 9; *Няміга і Менск*. “Гутарка” № 3 (10). 16.I.1976 г. // *Наша Ніва*. 2001, № 1, 3—9 студз. (<http://gw.lingvo.minsk.by/nn/2001/01.htm>); Аб усім, што баліць... *Гутаркі* // *Польмя*. 2001, № 9. С. 151—183); *Сто старонак* [1968—1980-я] (версія кнігі *Па слядах аднаго міфа*).

Дарагое беларусам імя. Мн., 1970 (Бібліятэчка газ. “Голас Радзімы”) (англ. версія: *Name Dear to Byelorussians*. Minsk, 1980); *Па слядах аднаго міфа*. Мн., 1989 (1-е выд.), 1991 (2-е выд.); *Старажытная Беларусь: Полацкі і Навагародскі перыяды*. Мн., 1990; *Старажытная Беларусь: Віленскі перыяд*. Мн., 1994; *Беларуская дзяржава Вялікае Княства Літоўскае*. Мн., 2000; *Выбраныя творы* (<http://txt.knihi.com/jermalovic/>); *Галасы стагоддзя. Мінулы век у памяці сучаснікаў* // *Радыё Свабода*

Літ.: *Каханоўскі Г., Семашкевіч Р. Нястомны працаўнік* // *ЛіМ*. 1971.V.21; *Сідарэвіч А. Несістэмны гісторык* // *Крыніца*. 1991, № 12. С. 38—39; *Содаль У. Апантаны гісторыяй. Міколу Ермаловічу – 75* // *ЛіМ*. 1996.IV.26; *БП*, т. 2; *Беларусь. Энц. дав.*; *БЭ*, т. 6; *ЭГБ*, т. 3; *Пазацензурны друк; Ля вытокаў*. С. 8—9; *Дэмакратычная апазыцыя; Кто ёсць хто в Рэспубліке Беларусь – 99*; *Аксак В. Сёння, Панядзелак, 6 Сакавіка 2000* // *Радыё Свабода* (<http://www.radiosvoboda.org/ukrainian/2000030601.shtml>); *Грыцкевіч А. Гісторык – патрыёт* (<http://tbm.org.by/ns/no15/ermalov.html>); *Па слядах Ермаловіча [Гутарка Уладзіміра Крукоўскага з Міколам Ермаловічам]* // *Наша Ніва*. 2000, № 9, 28.II – 6.III. (<http://gw.lingvo.minsk.by/nn/2000/09.htm>); [Гардзіенка, Алег] А. Г. Чуйнаваньне ў валадарстве сну [Мікола Ермаловіч] // *Наша Ніва*. 2001, № 1, 3—9 студз. (<http://gw.lingvo.minsk.by/nn/2001/01.htm>); *На Паддашку. Пра Міколу Ермаловіча, “Гутаркі” і 1970-я* // *Наша Ніва*. 2001, № 1, 3—9 студз. (<http://gw.lingvo.minsk.by/nn/2001/01.htm>); *Іпатава В. У імя будучыні* // *Польмя*. 2001, № 4. С. 220—223; *Марачкін А. Вёў за сабою невідушчых...* // *Польмя*. 2001, № 4. С. 234—237; *Чарняўскі М. Народны лекар ад бяспамяцтва* // *Польмя*. 2001, № 4. С. 224—233; *Лісты Ларысы Геніюш да Міколы Ермаловіча* // *Arche / Пачаткі*. 2003, № 3 (<http://arche.home.by/2003-3/geni303.html>).

Асноўная бібліяграфія па дыскусіі вакол канцэпцыі М. Ермаловіча: *Наше исследование: Великое княжество Литовское* // *Родина* (Москва). 1993, № 3. С. 81—94; *Петрыкаў П. Ц. Гістарыяграфія Вялікага княства Літоўскага* // *Весці АН Беларусі. Серыя грамадскіх навук*. 1993, № 3. С. 51—64; *Gudavičius E. “Vieno mito pėdsakais”. Slon to slon, a byl li on?* // *Atgimimas*. 1994, liepos 27 d. N. 29. P. 7, 10; liepos 27 d. N. 30. P. 10—11; rugpjūčio 3 d. N. 31. P. 10—11; *Gudavičius E. Following the Tracks of a Myth* // *Lithuanian Historical Studies*. No 1. Vilnius, 1996. P. 38—58; *Традыцыя паміж розумам і інстынктам [Гутарка з Андрэем Кіштымавым]* // *Залозка Ю. Версіі. Шлях да Храма “idea sui”: дзённік, дыялогі, эсэ*. Мн., 1995. С. 337—342; *Яковенко Н. У пошуках витоков: проблемы белорусской историографии Великого князівства Литовського з перспектывы 1991—1992 рр.* // *Історія, історіософія, джерелознавство*. Історичний збірнік. Київ, 1996. С. 112—137; *Шевченко Н.*

В. Білорусько-Літовская держава: нові концептуальні засады сучасной білоруськай історыіграфіі // *Український історичний журнал*. 1997, № 2. С. 55—67; *Гісторыя Беларусі: У 2 ч. Ч. 1: Ад старажытных часоў – па люты 1917* / Пад рэд. Я. К. Новіка, Г. С. Марцуля. Мн., 1998. С. 92—101; Краўцэвіч А. К. *Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага*. Мн., 1999. С. 61—63; Семянчук Г. In memoriam. Мікола Ермаловіч (1921—2000) // *Białoruskie Zeszyty Historyczne* (Białystok). 2000, nr 13 (http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/bzh/13/13biogr_siemianczuk.htm); Гурэвіч Ф. Д. *Летапісны Новгородок (Старажытнарускі Наваградск)*. СПб.—Наваградск, 2003. С. 52—55; Лінднэр, Райнэр. *Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX—XX ст.* СПб., 2003. С. 450—459 (арыгінальная версія: Lindner, Reiner. *Historiker und Herrschaft: Nationalbildung und Geschichtspolitik in Weißrußland im 19. und 20. Jahrhundert* / Ordnungssysteme. Studien zur Ideengeschichte der Neuzeit. Band 5. München, 1999).

Алег Дзярновіч

«Па сьлядах Ермаловіча» [Гутарка Уладзіміра Крукоўскага з Міколам Ермаловічам] // *Наша Ніва*. 2000, № 9, 28.II – 6.III. (<http://gw.lingvo.minsk.by/nn/2000/09.htm>):

У.К.: Але што ўсё ж такі паслужыла першым штуршком да гэтай Вашай працы? Вы неяк па тэлефоне мне казалі, што быў выпадак...

М.Е.: А, так. Быў, ведаеце. Мушу Вам расказаць спачатку трохі біяграфіі — інакш не зразумеете, што да чаго. Я зь сялянскай сям'і. Жылі на хутары пад Койданавам. Бацька, маці і нас чацьвёра: сястра і тры браты. 6 чалавек карміліся з 3-х гектараў ворнай зямлі. Бацьку ў 1937-м арыштавалі, загінуў у ГУЛАГу, конюхам у калгасе быў. Мяркую, з-за дзядзькі Кастуся, бацькавага брата. Ён працаваў настаўнікам і ў 20-х гадах, як ішла гэтая неразьбярыха, застаўся ў Польшчы. Сваяк за мяжой — значыць, уся сям'я пад падазрэннем. Такі быў час. У 1937-м годзе выключылі мяне з 10-й клясы. Не, не за бацьку. Ішоў я са школы, гэта 6 км да хаты, і вучыў з кніжкі «Пісьмо беларускага народу вялікаму Сталіну», адрывак задалі. Спатыкнуўся, кніжка ўпала ў балота, запэцкалася. Я падняў, абцёр і далей іду, чытаю. Назаўтра выклікае дырэктар: «Ты как посмел письмо великому Сталину в грязь бросить? Чтоб ноги твоей здесь не было!»

У.К.: А хто ж Вас «залажыў»?

М.Е.: Свае пацаны, што ішлі разам. Тады гэта была, ведаеце, самая распаўсюджаная забава, гэтыя даносы. Мне потым падказалі, хто данёс. А дырэктар мусіў адрэагаваць, бо на самога данясуць. Але ў Менску быў добры знаёмы, настаўнік, дапамог мне здаць экстэрнам. Паступіў я на падрыхтоўчыя курсы, потым у пэдынстытут на літфак. Прышлося, дарэчы, усе экзамены здаваць: і матэматыку, і фізіку, і хімію і г.д. Вучыўся зь Міколам Аўрамчыкам, Барысам Сасноўскім...

У 1946 г. аднавіўся ў інстытуце, заліковая кніжка ў вайну прапала, але нейкім цудам захаваўся студэнцкі білет. Жыў у інтэрнаце, скончыў інстытут, атрымаў накіраваньне ў аспірантуру, бо добра вучыўся. Але праз год кінуў, бо тое, што я хацеў вывучаць, — не далі, а тое, што прапаноўвалі, — мяне не задавальняла. Я прасіў тэму «Разьвіцьцё

беларускай літаратурнай мовы ў XIX стагодзьдзі». Гэта ж і літаратура, і гісторыя, і палітыка. Можна было б цікавую працу напісаць. Мне прапаноўваюць «Вобраз Сталіна ў беларускай літаратуры і фальклёры». Я сказаў, што такую тэму не падніму, і пайшоў. Пайшоў у міністэрства, было вакантнае месца ў Маладэчне, у настаўніцкім інстытуце, выкладаць беларускую літаратуру. Вось так я апынуўся ў Маладэчне. Літаратуру я знаў добра, шмат чытаў, цэлымі зборамі твораў, таму студэнты былі задаволеныя. Я ж без канспэктаў чытаў, па памяці. Але нагрузка была — ня дай Бог. Філялягічны факультэт, гістарычны факультэт, завочнае аддзяленьне. У 1955 годзе інстытут зьліквідавалі, я яшчэ два гады ў інстытуце ўдасканаленьня папрацаваў дый пайшоў на пэнсію па інваліднасьці.

У.К.: Гэта ўжо які год?

М.Е.: 57-ы. Пэнсія, ведаеце, 67 рублёў, а ў мяне сям'я, паспрабуй пражыві. Аформіўся ў таварыстве сьляпых надомнікам. Клеіў кардонныя каробкі, неблагі быў даробак. Я ўжо тады часам у Менск езьдзіў у бібліятэку, пачаў працаваць над «Мітам». Прыеду зь Менску, сяджу, каробкі клею, побач жонка, услых газэты чытае, часопісы — ідылія. У гэты час я ўжо салідныя манаграфіі па гісторыі прачытаў...”

Міхась Чарняўскі. Народны лекар ад бяспамяцтва // *Польмя*. 2001, № 4. С. 229—230:

“Гэты маленечкі арыткул [“Где была летописная Литва?” – А. Дз.] выклікаў мітусню ў антыбеларускім лагеры. Усчаўся лямант і ўзнікла нават задума ад імя Інстытута гісторыі звярнуцца ў адпаведныя інстанцыі, каб забараніць Ермаловічу друкавацца на гістарычную тэматыку³⁷. Праўда, да такога дзікунства не дайшло, але працавала “тэлефоннае права”, і легальнымі сродкамі даносіць да чытача плён сваіх даследаванняў навукоўцу стала значна цяжэй.

І тады Мікола Ермаловіч пускае сваю працу “ў народ”. Яна размнажаецца самымі рознымі людзьмі і ў самвыдатаўскім машынапісным выглядзе – у звыклых папках для папер, у папках-хуткаспывальніках, а то і пераплеценая ў вокладкі – распаўсюджваецца сярод навукоўцаў і творчай інтэлігенцыі, студэнцкай моладзі. На сваё пяцідзесяцігоддзе Уладзімір Караткевіч атрымаў ад мастакоў цудоўна пераплецены ў цвёрдую вокладку машынапіс працы М. Ермаловіча па сярэднявечнай гісторыі Беларусі. Для пісьменніка гэта быў адзін з найдаражэйшых падарункаў...

Адначасова з працай над гісторыяй Вялікага княства Літоўскага Мікола Ермаловіч рыхтуе да друку брашуру “Дарагое беларусам імя”. Яна, па сутнасці, стала працягам завочнай дыскусіі з Абэцэдарскім і выйшла ў той жа серыі “Бібліятэчка газеты “Голас Радзімы”, такога ж фармату і нават была падобная па знешнім афармленні.

Сённяшняга маладога чытача, не абазнанага з рэаліямі савецкіх часоў, можа здзівіць зварот беларускага патрыёта да Леніна. Але часам толькі апеляцыя да пэўных думак класікаў марксізму-ленінізму давала

³⁷ Праўдападобна, маецца на ўвазе ініцыятыва З. Капыскага – гл.: Па сьлядах Ермаловіча [Гутарка Уладзіміра Крукоўскага з Міколам Ермаловічам] // *Наша Ніва*. 2000, № 9, 28. II – 6. III. (<http://gw.lingvo.minsk.by/nn/2000/09.htm>).

магчымасць сказаць і надрукаваць хоць нешта ў абарону беларускай годнасці і культуры. Рэдактары і цензары не асмелваліся выкрэсліваць цытаты і пра “шматвяковую³⁸ імперыю Рурыкавіча” і пра “Расію – турму народаў”, і пра “абруселых інародаў”, асабліва заядлых у справе ісцінна рускага духу”.

ЖАЎЛАКОЎ Н. Я. [? — ?], рабочы, вязень. Жыхар Магілёўскай вобл. Удзельнік 2-й Сусветнай вайны, інвалід. Паводле дадзеных следства, 11.IX.1957 прыйшоў у партбюро завода з нагоды выключэння яго дачкі з дзіцячага садка, выказваў незадаволенасць савецкай уладай: “Вы, камуністы, апранутыя ў фашысцкія шкуры, здэкваецца з рабочага класу... Рабочы клас уздыме паўстанне, толькі няма каму кіраваць паўстаннем і няма рабочага класу”. Пагражаў напісаць у ААН. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 30.X.1957. Справа перакваліфікаваная 15.XI.1957.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 82418.

Літ.: 58¹⁰, с. 388.

ЖДАНЮК В. І. [1939 — ?], без пэўных заняткаў і месца жыхарства, вязень. Беларус. Меў адукацыю ў 5 класаў. Інвалід (без рукі). Раней судзімы. Затрыманы на тэрыторыі Маскоўскай вобл. 6.XII.1957 за жабраванне ў цягніку. У міліцыі лаяў камуністаў і ўрад. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 8.II.1958.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 84097.

Літ.: 58¹⁰, с. 419.

ЖУРАВЕЛЬ П. Н. [1903 — ?], рэлігійны дысідэнт, вязень сумлення. Беларус. Жыхар г. Калінкавічы Гомельскай вобл. Меў адукацыю ў 3 класы. Раней двойчы судзімы. Пяцідзсятнік. Праходзіў па адной справе з Грабянчуком І. і Петрушэнкам А. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 16.IX.1972.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 36, спр. 7192.

Літ.: 58¹⁰, с. 743.

ЗАЙЦАЎ Вячаслаў Кандратавіч [18.IX.1917, в. Ахлябініна Уфімскага р-на, Башкартастан – 19.IV.1992, Уладзімір, Расія; пахаваны там жа на могілках Улыбышава], літаратуразнавец-славіст, перакладчык, касмолаг, прадстаўнік інтэлектуальнай апазіцыі, супраць якога выкарыстоўваліся метады карнай псіхіятрыі. Паходзіў з сям’і ўкраінскіх перасяленцаў. Скончыў Уфімскі Механічны Тэхнікум (1935), Ленінградскі Дзяржаўны Універсітэт (1951). У 1939—46 служыў у памежных войсках, дзе ў 1941 уступіў у КПСС (у 1948 выключаны за касмапалітызм, адноўлены ў 1950-х). З 1951 – выкладчык, дацэнт кафедры славянскіх дысцыплін Ленінградскага Дзяржаўнага Універсітэта. Кандыдат філалагічных навук (1954). Пад час працы вызначыўся ідэалістычнымі поглядамі і быў адпраўлены як мага далей ад Ленінграда – практычна сасланы ў Беларусь. З 1964 жыў у Менску, працаваў старшым навуковым супрацоўнікам Інстытута Літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР. Аўтар працаў па праблемах харвацкай і сербскай літаратуры. Яму прысвяціў

³⁸ Відавочна – выдавецкая памылка, трэба «шматковую...».

свой верш У. Караткевіч (“Калі паміраюць...”). У 1969 апублікаваў манаграфію “Между Львом и Драконом: Дубровницкое Возрождение и эпическая поэма И. Гундулича “Осман””. Пад час працы ў Беларусі прафесійна заняўся праблемамі беларускай культуры эпохі Адраджэння. Адзін з аўтараў выдадзенай у 1968 “Гісторыі беларускай дакастрычніцкай літаратуры”, дзе разглядаў дзейнасць першадрукара Францішка Скарыны ў кантэксце еўрапейскага Адраджэння. Даследаваў касмічныя рэмінісцэнцыі ў помніках старажытных літаратур, захапляўся тэмай “Космас і Біблія”. У альманаху “Байкал” апублікаваў працу “Боги приходят из космоса”. За гэтую публікацыю рэдактар альманаху быў звольнены з працы. У маскоўскай газ. “Известия” яго абвясцілі “союзником западных богословов”. Значны рэзананс сярод акадэмічнай грамадскасці меў удзел З. у фільме заходнегерманскага рэжысёра Эрыха фон Дэнікена “Успаміны пра будучыню”. У абставінах нарастання пераследу навукоўца была сарвана абарона ягонай доктарскай дысертацыі “Франциск Скорина и гуманистическая мысль в Белоруссии XV—XVI вв.” У 1974, пад час кампаніі пераследу ў АН БССР апазіцыйна настроеных супрацоўнікаў, як сведчаць сучаснікі, З. “чуть ли не в лицо швыряет академическим бонзам билет члена КПСС” [Букчин С.], і пасля гэтага, за два гады да пенсіі, быў звольнены з інстытута. Пасля звальнення навуковец распачаў лектарскую дзейнасць у гарадах СССР.

За публічныя эсхаталагічныя выступы арыштаваны органамі КГБ 23.XI.1978. Паводле дадзеных следства на працягу 1970—78 З. вырабіў больш за 30 улётак “рэлігійна-містычнага зместу”: «Тайна беззакония (кто сидит на атеистическом престоле)», «Евреи, домой!», «Разбой на дорогах познания», «Тайна беззакония (разгадка числа 666)» і інш. З дапамогаю знаёмых памножыў іх і ў ліст. 1978 раскідаў некалькі соцень улётак у розных раёнах Масквы. Пад час ператрусу было канфіскавана каля 1000 асобнікаў улётак. Абвінавачваўся паводле артыкулу 190¹ КК РСФСР. З 14.II па 7.III.1979 утрымліваўся ў Інстытуце Судовай Псіхіятрыі (Масква), дзе быў вынесены дыягназ – вялацякучая шызафрэнія (самы папулярны дыягназ для іншадумцаў у СССР) і прынята рашэнне аб неабходнасці для З. прымусовага лячэння ў Казанскім Спецыяльным Псіхіятрычным Шпіталі. Вярхоўны Суд БССР 15.VI.1979 разгледзеў справу і пастанавіў накіраваць навукоўца на прымусовае лячэнне. Пасля неаднаразовых зваротаў казанскіх псіхіятраў Вярхоўны Суд БССР 18.I.1982 прыняў рашэнне спыніць прымусовае лячэнне і З. быў вызвалены. У 1983 вярнуўся ў Беларусь. Крымінальная справа ў адносінах да З. была спыненая 14.IX.1992 Прэзідыумам Вярхоўнага Суда Рэспублікі Беларусь.

Тв.: Эпическая поэма Ивана Гундулича «Осман»: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1954; Богомильское движение и общественная жизнь Северной Италии эпохи Дученто. Мн., 1967; Боги приходят из космоса // Байкал. 1967, № 5—6; 1968, № 1; Между Львом и Драконом: Дубровницкое Возрождение и эпическая поэма И. Гундулича «Осман». Мн., 1969; Франциск Скорина и гуманистическая мысль в Белоруссии XV—XVI вв.: Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. Мн., 1970; Как меня учили любить Советскую власть // Европейское время. 1992.X, № 2.

Пераклад: Гундулич И. Осман / С сербохорв. Мн., 1969.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 36, спр. 8327.

Літ.: *Известия*. 1969, № 144; Мальдзіс А. *Жыцце і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча: Партрэт пісьменніка і чалавека*. Мн., 1990. С. 64—65, 143, 180; Букчин С. И увидел я отверстие небо... Судьба учёного Вячеслава Зайцева // Букчин С. *Хроника суверенного болота*. Мн., 1996. С. 225—243 (газетная версія: *Европейское время*. 1992.Х, № 2, XII, № 4); *БП*, т. 6. С. 590—591; *БЭ*, т. 6; *Дэмакратычная апазыцыя*; 58¹⁰, с. 782; *Рэпрэсаваныя*, Т. 1.

Віталь Скалабан

Семен Букчин. И увидел я отверстие небо... Судьба филолога Вячеслава Зайцева // Букчин, Семен. *Хроника суверенного болота. Беларусь в эпоху независимости, или плоды интеллигентской рефлексии*. Мн., 1996. С. 226, 229:

«Увы! – несмотря на старания Вячеслава Кондратьевича зажечь меня, я оставался глухим к его религиозно-космическим идеям и рассказы об их таинственных земных проявлениях слушал с несвойственной мне терпеливой вежливостью. Слушал, потому что тянуло меня сильно к этому человеку. Мне и сейчас, спустя долгие годы, трудно определить причину этой тяги. Наверное, всё-таки дело было в том, что на сероватом провинциальном фоне Зайцев резко выделялся своей непохожестью, независимостью. Да и судьба его ко времени нашего знакомства была особой, за ней тянулся шлейф своеобразного диссидентства...

Зайцев не был диссидентом в привычном, политическом, «антисоветском» значении этого слова. И, несомненно, он был диссидентом – по духовному противостоянию Системе. Его Христос, пришедший из Космоса, был противником советского тоталитаризма. Власть чувствовала сопротивление упрямого одиночки, тем более, что какие-то публикации ускользали из-под её контроля».

Адам Мальдзіс. *Жыцце і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча: Партрэт пісьменніка і чалавека*. Мн., 1990. С. 64—65:

«Зайцаў пераконваў нас, цытуючы Біблію, што Хрыстос быў прышэльцам з косаму, прадстаўніком вышэйшай, чым зямная, цывілізацыі.

– Вячаслаў Кандратавіч, – пакепліваў Валодзя [Караткевіч – А. Дз.], – ну празнайцеся нам па шчырасці! Вы – таксама адтуль?

Зайцаў не прычыў: яму падабалася выглядаць выключэннем. Былы асабіст, ён абвострана ўспрымаў многія тагачасныя з’явы і пратэставаў супраць іх, часам экстравагантна. Яго лекцыі “Космас і розум” збіралі вялікую аўдыторыю і заканчваліся “аргвывадамі” (асабліва не цяпеў іх тагачасны акадэмік-сакратар Аддзялення грамадскіх навук АН БССР Ц. С. Гарбуноў). Караткевіч адносіўся да Зайцава з цікаўнасцю, але многія яго ідэі не ўхваляў:

– Падумаць толькі: чалавек – вынік чыйгосці эксперыменту, зборшчык інфармацыі для вышэйшай цывілізацыі... Хоць ты ўзвый на месяц, стаўшы ракам!...

Потым, калі Вячаслава Кандратавіча за яго крайнія погляды (ён сцвярджаў, што ў Брэжнева ўсяліўся дэман, які раней знаходзіўся ў Мао, што жанчыны не павінны нараджаць, пастаўляючы ваеннаму

молаху гарматнае мяса) звольнілі з работы, Караткевіч і Гапава спачувалі яму, часам падкормлівалі. Але “касмічныя” ідэі Зайцова... па-ранейшаму выклікалі ў іх іранічную ўсмішку».

ІВАНОЎ В. Д. [1883 — ?], рэлігійны актывіст, вязень сумлення. Рускі. Меў адукацыю ў 2 класы. Раней судзімы. Член секты “Сведкі Еговы”. Асуджаны разам з Гарноўскай В. у Маладзечанскай вобл. паводле артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 4.XI.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 36, спр. 287.

Літ.: 58¹⁰, с. 390.

ІВАНОЎСКИ Э. Б. [1913 — ?], пастух, вязень. Паляк. Жыхар Гарадзенскай вобл. Інвалід. Раней судзімы. Паводле дадзеных следства, 17.V.1957 пад час падпіскі на дзяржаўную пазыку выказваў пагрозы на адрас камуністаў. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 5.VII.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 83317.

Літ.: 58¹⁰, с. 339.

ІВАШКЕВІЧ Віктар Анатольевіч [нар. 21.IX.1959, Менск], актывіст нацыянал-дэмакратычных рухаў 1980—90-х гадоў, прафсаюзны дзеяч, журналіст. Паходзіць з сям’і тэхнічнай інтэлігенцыі. Закончыўшы восем класаў пайшоў у прафесійна-тэхнічную вучэльню. Пасля войска працаваў грузчыкам-стروпальшчыкам на чыгунцы (1981—90) і адначасова ў 1982—88 завочна вучыўся на журфаку БДУ. Па палітычных матывах не прайшоў іспытаў па “навуковым камунізме”. Атрымаў дыплом пра заканчэнне універсітэту толькі ў 1991. У 1983 пазнаёміўся з аднакурснікам па журфаку сваёй жонкі Алены Радкевіч Алесем Сушам, праз якіх далучыўся да беларускага руху; у 1983 увайшоў у склад “Майстроўні” і Таварыства Беларускай Школы пры ёй. У 1984 – у Клубе імя У. Караткевіча. Успамінаючы той перыяд, В. адзначае, што “хоць куды больш цікавіўся пытаннямі агульнапалітычнага плану, але прыняў і праблематыку нацыянальнага адраджэння... Беларуска-чына стала для мяне нейкай урадлівай глебай, маральнай базай, сумясцілася з унутранай прагай насычанага дзейнасці”³⁹. У 1985 удзельнічаў у стварэнні “Талакі”, стаў адным з лідэраў і арганізатараў талакоўскіх акцыяў: маршу-пратэсту па Дзвіне-Даўгаве супраць будаўніцтва Даўгаўпільскай ГЭС (1987), экалагічнага маршу па Прыпяці (1988). З кастр. 1988 – сябра Аргкамітэту БНФ, затым (1989—95) сябра Сойму БНФ, выканаўчы сакратар Управы БНФ (1990—95). У 1989 стаў адным з заснавальнікаў і ідэолагаў Рабочага Саюзу, які, паводле В., займаўся палітызацыяй забастовачнага руху і яго каардынацыяй. У 1989 браў удзел у арганізацыі страйку кіроўцаў гарадскіх аўтобусаў Менска, у 1991 – стачкамаў на менскіх прадпрыемствах. Рабочы рух Беларусі лічыў адным з галоўных чыннікаў сацыяльных і палітычных пераменаў у краіне. З 1995 па 1999 выканаўчы дырэктар Грамадскага Навукова-Аналітычнага Цэнтру “*Беларуская Перспектыва*”. З 1999 – віцэ-прэзідэнт Беларускага Кангрэсу Дэмакратычных Прафсаюзаў. Ад пачатку сваёй апазіцыйнай дзейнасці прымае актыўны ўдзел у выдавецкіх ініцыятывах – адзін з стваральнікаў

³⁹ Уліцёнак А. *Іншадумцы*. С. 102.

“Бурачка” (1986—87), затым газетаў “Навіны БНФ “Адраджэньне””, “Свабода”. З 1997 галоўны рэдактар газ. “Рабочы” – выдання Свабодных прафсаюзаў Беларусі. З 1999 сакратар Управы БНФ, цяпер – намеснік старшыні Партыі БНФ. Неаднаразова затрымліваўся як удзельнік і арганізатар масавых акцыяў, караўся штрафамі. Двойчы трымаў галадоўку (15 дзён). 8.VI.2004 далучыўся да галадоўкі, якую абвясцілі дэпутаты парламенцкай групы «Рэспубліка».

Літ.: Уліцёнак А. *Іншадумцы = Мыслящие иначе*. Мн., 1991. С. 101—122; *Пазашэнзурны пэрыядычны друк Беларусі*. С. 23—24, 97; *Дэмакратычная апавяданьне; Кто есть кто в Беларуси* – 99.

А. Дз.

КАВАЛЁЎ Канстанцін Фёдаравіч [нар. 1936, г. Ташкент, Узбекістан]. Беларус. Асуджаны 22.IV.1963 Растоўскім Абласным Судом (РСФСР) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

КАЗАК Аляксандр Аляксандравіч [1913, ст. Баранавічы Наваградскага пав. Менскай губ., цяпер горад у Берасцейскай вобл. – ?]. Асуджаны 17.VII.1961 Вярхоўным Судом Комі АССР (РСФСР) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

КАЗАК Іван Віктаравіч [1935, в. Колбаўка Веткаўскага р-на Гомельскай вобл. — ?], рабочы, палітвязень. Беларус. Жыхар Бабруйска. Меў адукацыю ў 6 класаў. Паводле дадзеных следства, 9.XI.1961, 28.II. і 15.III.1962 раскідаў па гораду вялікую колькасць улётак, заклікаў не галасаваць за кандыдатаў у дэпутаты – камуністаў; 18.III.1962 зрабіў “паклёпніцкія надпісы” на двух выбарчых бюлетэнях. Слухаў радыёстанцыі “Голас Амерыкі”, “Свабода”, “Свабодная Расія”. Зрабіў шэраг антысавецкіх запісаў у сваім нататніку. Асуджаны 10.VI.1962 Магілёўскім Абласным Судом паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 92910; *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 592.

КАЗЛОЎ Уладзімір Георгіевіч [1934, Віцебск — ?], студэнт Менскага Медыцынскага Інстытута, палітвязень. Беларус. Нежанаты. Член ВЛКСМ. У Менску жыў па адрасу: вул. Чырвоная, д. 19, кв. 21. Арыштаваны 19.X.1954. Па дадзеных следства, з 1951 у размовах са знаёмымі абмяркоўваў праблемы пабудовы сацыялізму ў СССР пасля смерці Леніна. Разам з Д. Марошакам напісаў “*Маніфест рускіх марксістаў-ленінцаў*”, дзе КПСС называлася “халопска-дыктатарскай партыяй”, а дзяржаўны лад у СССР “дзяржаўным капіталізмам”. У “*Маніфесте*” заяўлялася: “Мы з такой сьвядомасцю яшчэ прэтэндуем на сацыялізм! Не! Спачатку трэба дасягнуць вяршыняў буржуазнай культуры, а тады марксісцкую тэорыю народ вельмі хутка і па-сапраўднаму ўспрыме... Справа ўся была ў тым, што ва ўмовах усеагульнай

нацыяналізацыі сродкаў вытворчасці і невысокай свядомасці мас... быў непазбежны дзяржаўны капіталізм, дыктатура аднаго чалавека”. Асуджаны паводле артыкулаў 72-а і 76 КК БССР (“антысавецкая агітацыя і прапаганда” і “арганізацыйная дзейнасць”) 4.I.1955 на 5 гадоў ППЛ і 3 гады пазбаўлення правоў. Тэрмін зняволення скасаваны 15.IX.1956 да 2 гадоў. Рэабілітаваны 19.VIII.1997 Прэзідыумам Вярхоўнага Суда РБ.

Кр.: *Цэнтральны архіў КДБ РБ*, а/с № 37027-с; *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 71161.

Літ.: 58¹⁰, с. 237; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

КАЗЛОЎСКИ Ф., сябра “Партыі Свабоды Рускага Народа” (ПСРН), палітычны вязень. Працаваў загадчыкам крамы № 3 Гомельскага гархарчгандлю. Разам з М. Грачухам 2.XI.1956 стаў ініцыятарам стварэння падпольнай арганізацыі. 5.I і 12.I.1957 на ягонай кватэры праводзіліся сходкі сяброў партыі. Быў прыхільнікам актыўных дзеянняў: заклікаў да выпуску ўлётак, радыёпрапаганды, дапускаў мажлівасць ужыцця зброі. За ўдзел у ПСРН Судовай калегіяй па крымінальных справах Гомельскага Абласнога Суда 16.IX.1957 асуджаны на 10 год пазбаўлення волі. Далейшы лёс невядомы.

Кр.: *Архіў УКДБ па Гомельскай вобл.* Следчая справа № 175.

Літ.: Градзіцкі А. Першы вопыт іншадумства: “Гомельскія дысідэнты” 50-х гг. // *Гомельшчына: старонкі мінулага*. Нарысы. 2-гі выпуск. Гомель 1996. С. 158—161; Градзіцкі А. Гомельскія дысідэнты 50-х гг. // *Навіны Палесся+* (Гомель). 29.IV.1998. С. 4; *Дэмакратычная апазыцыя*.

Алег Гардзіенка

КАМОВІЧ І. В. [1910 — ?], рабочы, вязень. Беларус. Жыхар Віцебскай вобл. Раней судзімы. Пад час 2-й Сусветнай вайны служыў у паліцыі. Паводле дадзеных следства, пры нагадванні яму пра гэта 28.X.1956 заявіў: “Прыйдзе нашая ўлада, і мы вас, усіх камуністаў, перастраляем”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 5.X.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 79971.

Літ.: 58¹⁰, с. 378.

КАРДАШ Фёдар [нар. 5.I.1932, в. Харашкі Наваградскага ваяводства, цяпер Дзятлаўскі р-н Гарадзенскай вобл.], журналіст, крытык калгаснага ладу ў СССР. У 1955 скончыў Факультэт журналістыкі БДУ. Працаваў у раённай газеце адказным сакратаром. Паводле ўспамінаў колішніх студэнтаў БДУ, быў маўклівым, задумлівым і спакойным чалавекам. Больш слухаў іншых, чым гаварыў сам. За год працы ў газеце непасрэдна сутыкнуўся з савецкай рэчаіснасцю і зразумеў яе загананасць. Вынікам назіранняў і крытычных роздумаў стаў рукапісны ліст аб'ёмам у агульны сшытак з крытыкай калгаснай сістэмы, ананімна пасланы тагачаснаму Першаму сакратару ЦК КПСС М. Хрушчову. Канкрэтныя факты ў лісце (прозвішчы, назвы калгасаў, лічбы і інш.), а таксама почырк дазволілі органам бяспекі хутка выявіць аўтара. У пачатку восені 1956 К. быў арыштаваны ў студэнцкім інтэрнаце універсітэту на вул. Бабруйскай у Менску, куды зазірнуў да знаёмых. Нейкі час вяліся допыты, у тым ліку аднакурснікаў К., а 16.X.1956 малады журналіст быў асуджаны “за антысавецкую агітацыю і прапаганду” на два гады зняволення. Пакаранне адбываў у лагерах Мардовіі. Разам з ім у

зняволенні знаходзіліся два беларускія дэсантнікі, закінутыя ў 1955 на тэрыторыю краю (адзін з іх меў прозвішча Касцюк), а таксама ваеннаслужачы з Менску Аляксандар Ходар (пасля вызвалення выехаў у Польшчу). Па заліках за звышпланавы выкананне заданняў знаходжанне ў лагеры для К. скарацілася амаль на год, і 23.X.1957 ён быў адпушчаны на волю. Першыя месяцы пасля вяртання ў Беларусь прайшлі ў пошуках працы, затым К. удалося ўладкавацца школьным настаўнікам, а прыкладна праз 3 гады з дапамогай вядомага журналіста і літаратара Яраслава Пархуты, які выкарыстаў часовую адсутнасць галоўнага рэдактара ружанскай раённай газеты, ён займеў працу па спецыяльнасці журналіста. Пазней, ажно да пенсіі, К. працаваў у лідскай газеце. Ажаныўся, мае дачку і сына. Цяпер жыве ў Менску. Зняволенне і паслялагерныя цяжкасці не змянілі светапогляду К., ён і цяпер актыўна ўдзельнічае ў дэмакратычным руху.

Тв.: Братазабойства // *Народная воля*. 25.IX.2002; У цянётах акупацыі // *Боль сквозь годы: Свидетельства жертв политических репрессий в 1930—1950 гг.* Мн., 2004. С. 88—126.

Кр.: Вусная інфармацыя Фёдара Кардаша, а таксама Ніла Гілевіча, Анатоля Клышкі, Арсеня Ліса, Паўла Місько, Валянціна Тараса, Восіпа Хаўратовіча.

Літ.: *Дэмакратычная апазыцыя*.

Міхась Чарняўскі

КАРПЮК Аляксей (Аляксей Нічыпаравіч) [14.IV.1920, в. Страшава Беластоцкага ваяводства, цяпер Падляшскае ваяводства Польшчы – 14.VII.1992, Гародня], літаратар, лідэр вальнадумнай інтэлігенцыі Гародні ў 1960—90-х гадах. Паходзіў з сялянскай сям'і, яго бацька быў сябрам КПЗБ. Сам няраз арыштоўваўся польскай паліцыяй. У 1934 скончыў сямігодку і ў 1938—39 вучыўся ў польскай гімназіі ў Вільні, пасля яе закрыцця з 1939 па 1941 – у Наваградскай педвучэльні (разам з У. Калеснікам). З пачатку нямецка-савецкай вайны браў удзел у партызанскім руху. У снеж. 1942 трапіў у нямецкі палон у канцлагер Штутгаф (Прусія), што яшчэ не раз адмоўна адаб'ецца на ягонай біяграфіі. У 1943 здолеў збегчы з канцлагера, зноў пайшоў у партызаны, арганізаваў з мясцовае моладзі партызанскі атрад імя Кастуся Каліноўскага ды стаў ягоным камандзірам. У жн. 1944 мабілізаваны ў Чырвоную Армію. Быў двойчы паранены, стаў інвалідам II групы. Узнагароджаны ордэнамі Чырвонага Сцяга, Айчынай Вайны 2-й ступені, польскім залатым крыжам Ордэна “Віртуці Мілітары”.

Адразу па сканчэнні вайны паступіў у Гарадзенскі Педінстытут (Аддзяленне ангельскай мовы), які скончыў у 1949. У 1947 уступіў у КПСС. Працаваў загадчыкам раённага Аддзелу адукацыі ў мяст. Сапоцкін (1949—51), з-за канфлікту з кіраўніцтвам пераведзены на пасаду дырэктара Біскупскай сямігадовай школы Ваўкавыскага р-на (1951—53). Калі пачалася гвалтоўная калектывізацыя заходнебеларускай вёскі, на пленуме райкама К. выступіў у абарону мясцовых сялян; «жупел “бухарынца” потым некалькі гадоў суправаджаў яго, а што да кляйма “парушальніка партыйнай дысцыпліны”, то яно засталася на ўсё жыццё»⁴⁰. У далейшыя гады (па 1959) працаваў, апроч іншага, журналістам (“Гродзенская праўда”, “ЛіМ”). У 1961 закончыў

⁴⁰ Тычына М. Адысея праўдалюбца // *Роднае слова*. 1995, № 4. С. 17.

Вышэйшыя Літаратурныя Курсы ў Маскве. Ад 1961 працаваў загадчыкам агенцыі “Інтурыст” у Гародні. Пасля з’яўлення ў мюнхенскім час. “Бацькаўшчына” ўхвальнай рэцэнзіі на аўтабіяграфію К., апублікаваную ў час. “Малодосць” (“Мая Джамалуньма”), сакратар абкама Міцкевіч у 1965 распарадзіўся звольніць К. З гэтай нагоды сакратар ЦК КПБ Сяргей Прытыцкі, выступаючы перад студэнтамі ў Беларускай Політэхнічным Інстытуце, заявіў, што ў Беларусі адкрытых Сіняўскіх і Даніэляў няма, тут яны скрытыя, як Карпюк, якога пахваліла “Бацькаўшчына”. У сваім выступленні 13.V.1966 на V з’ездзе Саюзу пісьменнікаў БССР К. даў агляд гэтым падзеям і ўзняў голас супраць савецкай цензуры. Гэты выступ стаў падзеяй у жыцці пісьменніцкай арганізацыі.

Вакол К. у Гародні ў 1960—70-я гады ўзнік своеасаблівы клуб вальнадумнай інтэлігенцыі. У розныя часы з гэтым асяродкам кантактавалі Васіль Быкаў, Данута Бічэль-Загнетава, Вольга Іпатава, Браніслаў Ржэўскі... Сам К. пашыраў забароненую ў БССР літаратуру, ліставаўся з А. Салжаніцыным, які перадаў яму для магчымай публікацыі сваю п’есу “Свеча на ветру” ды апаবাদанні “Правая кисть” і “Как жаль!”; кантактаваў зь сям’ёй Геніюшаў... Тэлефонныя размовы К. пачалі праслухоўваць, у ягонай кватэры рабіліся тайныя ператрусы. Адночы нехта папярэдзіў пра мяркуемы ператрус – тады К. знішчыў лісты А. Салжаніцына, самвыдат (апроч іншага, раман Гінзбурга “Крутой маршрут” і г. д.). Паводле ўспамінаў жонкі К., “нелегальную прадукцыю” “ўначы склалі і ўтапілі... Але нешта і захавалася”.

20.VI.1969 старшыня КГБ СССР Юры Андропаў накіраваў у ЦК КПСС сакрэтны ліст, дзе гаварылася: “Комитет государственной безопасности Белоруссии располагает данными о политически нездоровых настроениях белорусских писателей – члена КПСС Карпюка и Быкова... Карпюк нелегально распространяет среди своих знакомых различные пасквили в виде книги Гинзбурга-Аксёнова “Крутой маршрут” и другие. Отрицательно воздействует на молодёжь... Комитетом госбезопасности Белоруссии с санкции ЦК компартии республики готовятся мероприятия, направленные на предотвращение возможных враждебных акций названных лиц”⁴¹. К. быў выключаны з КПСС 21.IV.1972 па абвінавачванні ў нацыяналізме, кулацкім паходжанні, хлусні пра сваё мінулае – лагерныя дакументы былі сфальшаваныя афіцэрамі КГБ Фаміным і Клімовічам⁴² (цяпер на месцы лагера, які знаходзіцца на тэрыторыі Польшчы, створаны музей). У 1970—72 не мог нідзе ўладкавацца на працу. К. прабіўся да П. Машэрава, і той дапамог яму – у крас. 1973 К. даў вымову (за выступы супраць афіцыйнай палітыкі партыі) і аднавілі ў партыі. Назіранні за К. працягваліся. Але, як сведчаць сучаснікі, “не было ніводнага якога-небудзь прадстаўнічага пісьменніцкага форуму ў Беларусі, дзе б не выступаў Карпюк... ён не саромеўся казаць праўду”⁴³, “не было ні аднаго сабраання в Союзе писателей, на котором не выступил бы Карпюк и не “врезал” бы по первое число какому-нибудь

⁴¹ Российский Государственный Архив Новейшей Истории. Ф. 5, воп. 61, спр. 81-82 (ролік № 009867); Бабич Д. Он был в России больше, чем поэт... // Комсомольская правда. 16.X.1992.

⁴² Каментары-інтэрв’ю з А. Карпюком // Рэанімова. 1990, № 1; Быков В. В железной раковине // Литературная газета. № 14, 4.VI.1990; Быкаў В. Доўгая дарога дамоў. Мн., 2002. С. 303—309, 317—319.

⁴³ Быков В. В железной раковине.

освіневшему главначпуцу – партыйному или літаратурному”⁴⁴. Сын К. Іван напісаў у траўні 1976 ліст, адрасаваны Андрэпаву, дзе гаварылася, што яму, выдатніку МФТІ, не даюць уладкавацца на працу, бо на ім нейкае таўро.

У 1972—77 упаўнаважаны Усесаюзнай Агенцыі па Аўтарскім Праве па Гарадзенскай і Берасцейскай абл. У 1977—81 – дырэктар Беларускага Музея Гісторыі Рэлігіі (у той час – Рэспубліканскі Музей Атэізму і Гісторыі Рэлігіі), аднаго з самых нацыянальных па духу музеяў Беларусі ў савецкія часы. Літаратар К. вядомы як аўтар твораў пра жыццё Заходняй Беларусі ў першай палове ХХ ст. – тэме, якая дазваляла ва ўмовах савецкай цэнзуры раскрываць некаторыя старонкі нацыянальнай гісторыі (аповесць “*Данута*”, раман-быль “*Вершалінскі рай*” ды інш.).

У 1978—82 К. – сакратар Гарадзенскага аддзялення Саюзу Пісьменнікаў. На пачатку 1980-х г. разам з А. Адамовічам спрабаваў стварыць Усесаюзнае Таварыства Цвярозасці, але гэтыя намаганні былі безвыніковымі. За кнігу прозы “*Сучасны канфлікт*” (1985) атрымаў Літаратурную прэмію імя І. Мележа (1986). У другой палове 1980-х актыўна ўдзельнічае ў дэмакратычным жыцці Гародні: адзін з актывістаў БНФ, адзін з заснавальнікаў “*Бацькаўшчыны*”, меў цесныя кантакты з клубам “*Паходня*”... У 1989 К., актыўна праявіў сябе як публіцыст – апублікаваў шэраг артыкулаў са сваёй трактоўкай падзеяў вер. 1939, далёкай ад афіцыйнай ацэнкі (*Печальныя былі; Чтобы больше было правды; Варашылаўскія стралкі*). Бюро Гарадзенскага абкаму КПБ прыняло спецыяльную пастанову пра гэтыя артыкулы, дзе сцвярджалася, што “Карпюком суб’ектыўно, адносторонне показана освободительная миссия Красной Армии в сентябре 1939 года, по-своему трактуется отношение жителей к воинам и ход коллективизации в 40—50-е годы”⁴⁵. Менавіта гэтая пастанова была падставаю для напісання Васілём Быкавым артыкула ў абарону К.⁴⁶ Пісьменнік стаў аб’ектам нападак у ідэалагічным рупары КПБ часопісе “*Политический собеседник*”⁴⁷, дзе пра К. былі пададзеныя фальшывыя звесткі. К. падаў у суд на аўтара артыкула і 2.IV.1991 выйграў працэс. Вярхоўны Суд БССР 12.VII.1991 пацвердзіў асноўныя пункты судовага выраку. 5.IV.1991 К. выйшаў з КПСС, матывуючы гэта тым, што “разуверыўся ў прынцыпах марксізму-ленінізму ды прыйшоў да высновы, што ідэі яго ўтапічныя,... прыдуманая бюракратамі ў кабінетах”, але партыйны білет пакінуў сабе “на памяць аб летуценнях сваёй маладосці”.

Тв.: *Выбраныя творы*. Т. 1—2. Мн., 1980; *Выбраныя творы*. Т. 1—2. Мн., 1991; *Печальныя былі // Гродненская правда*. 20—21.VII.1989; *Чтобы больше было правды // Гродненская правда*. 5.X.1989; *Варашылаўскія стралкі // ЛіМ*. 20.X.1989.

Кр.: *Российский Государственный Архив Новейшей Истории (Москва)*. Ф. 5, воп. 61, спр. 81-82 (ролік № 009867); АНГ, Ф3 (Аляксей Карпюк).

Літ.: Постановление Бюро Гродненского обкома КПБ “Об обращении и письмах ветеранов войны и труда в обком КПБ на публикации А. Н. Карпюка в газете “Гродненская правда” // *Гродненская правда*. 23.XII.1989;

⁴⁴ Тарас В. На острове воспоминаний // *Нёман*. 1998, № 5. С. 99.

⁴⁵ Постановление Бюро Гродненского обкома КПБ “Об обращении и письмах ветеранов войны и труда в обком КПБ на публикации А. Н. Карпюка в газете “Гродненская правда” // *Гродненская правда*. 23.XII.1989.

⁴⁶ Быков В. В железной раковине.

⁴⁷ Леде неев Я. Истина дороже всего // *Политический собеседник*. 1990, № 10.

[Каментары-інтэрв'ю з А. Карпюком да артыкула ў “Гродненской правде” за 23.XII.1989] // *Рэанімова* 1990, № 1 (7); Быков В. В железной раковине // *Литературная газета*. № 14, 4.VI.1990 (перадрук: Быкаў В. *На крыжах*. Мн., 1992. С. 157—173); Леденеев Я. Истина дороже всего // *Политический собеседник*. 1990, № 10; Бабич Д. Он был в России больше, чем поэт... 14 малоизвестных фактов из жизни Ю. В. Андропова // *Комсомольская правда*. 16.X.1992; Бабич Д. Как “жучки” точили книги Быкова // *Комсомольская правда*. 16.II.1993; Gawin T. Aleksiej Karpiuk – honor i sumienie narodów Białorusi // *Głos z nad Niemna*. 1993.IX.6—12. S. 1, 4; Тычына М. Адысея праўдалюбца // *Роднае слова*. 1995, № 4. С. 15—25; Тарас В. На острове воспоминаний // *Нёман*. 1998, № 5; Быкаў В. *Доўгая дарога дамоў*. Мн., 2002. С. 272—273, 284—287, 303—309, 317—319; БП, т. 3; *Беларусь. Энц. дав.*; БЭ, т. 8; ЭГБ, т. 4; *Дэмакратычная апазыцыя; Электронная энцыклапедыя* (<http://www.slounik.org/81074.html>).

Алег Дзярновіч

Валентин Тарас. На острове воспоминаний // *Нёман*. 1998, № 5. С. 99—100:

“Он умер не так давно, Алёша Карпюк, неутомонный, беспокойный человек, чудака, настоящий Дон-Кихот, воевавший, однако, не с ветряными мельницами, а с партбонзами всех рангов и калибров. Не было ни одного собрания в Союзе писателей, на котором не выступил бы Карпюк и не “врезал” бы по первое число какому-нибудь освиневшему главначпуцу – партийному или литературному. Над Карпюком посмеивались, не принимали его всерьез: а, опять Карпюк руками машет, права качает! А вот те, у кого Алексей “качал права”, те, кому он не давал покоя, не считали его смешным, не посмеивались благодушно, слушая его нервные, страстные выступления. Они не только исключили его из партии, но и возвели на него злобную клевету: мол, никакой он не партизан Великой Отечественной, не организатор партизанского отряда, а самозванец, агент то ли СД, то ли абвера, что он не бежал из лагеря смерти Штуттгоф, а был отпущен специально для того, чтобы затем “пробраться” в партизаны. Но и этого им показалось мало: они пустили слух, что он вообще не был ни в лагере смерти, ни в партизанах, что он – миф, созданный им самим. И только тогда, когда подвели его к краю бездны, когда дали ему заглянуть в нее, заставили походить по кабинетам ЦК в поисках правды, когда вырвали у него признание, что он “ошибался и вел себя неправильно”, – смиловились. Но глаза его утратили свой живой блеск навсегда. После партийной “амнистии” это был уже совсем другой Карпюк – молчаливый, понурый, сломленный...”

Кто заступился за него в то время? Разве что один Василь Быков. Но что он мог сделать, чем и как мог помочь, сам атакованный со всех сторон той же волчьей стаей, которая набросилась на его друга?”

Василь Быкаў. *На крыжах*. Мн., 1992. С. 158—160:

“...Не было ни одного сколь-нибудь представительного писательского форума в Белоруссии, где бы не выступил Карпюк. И надо сказать, что в те затхлые, застойные времена он не стеснялся сказать правду, как её понимал, и его слушали, ему внимали.

При всей внешней сдержанности и даже некоторой суровости характера он наделён впечатлительной душой, легкоранимым сердцем, способным глубоко переживать все собственные и чужие несообразности жизни. Заступиться за обиженного, за справедливость и попранное право кого-то – обычное для него дело... В то время как многие хитроумно помалкивали, согласно поддакивая начальству, Карпюк шёл в обком и по шесть часов кряду в жарком, безоглядном споре старался переубедить руководство в ошибочности его политики – в экономике, сельском хозяйстве и культуре. В самую пору застоя, когда за некоторые публикации на автора этих строк обрушилась зубодробительная критика партийной и военной печати, когда любое партийное мероприятие в Гродно, чему бы оно не посвящалось, сводилось в итоге к излюбленной теме проработки Быкова за его «клевету» на героизм Советской Армии в годы Великой Отечественной войны, – в такой обстановке я не тешил себя надеждой на чьё-либо заступничество. Но Карпюк заступился. С трибуны одного из партийных активов он выразил дерзкое недоумение: почему генерал Епишев⁴⁸ вмешивается в литературу? («Если он генерал, то пусть командует войсками, а с повестями Быкова должны разбираться критики»). Разумеется, я был благодарен Карпюку за его заступничество, хотя и не отдавал себе отчёта, чем оно может обернуться для нас обоих.

Обладая многолетним опытом проживания в условиях провинции, хочу упомянуть о некоторых её особенностях для жизни провинциальных писателей. Обычная немногочисленность членов областных писательских организаций, жизнь у всех на виду, постоянная поднадзорность со стороны начальствующих и «курирующих» органов, неумное стремление последних поучать и воспитывать, категорическое неприятие малейшего намёка на критику местных порядков вынуждает творческих людей либо к конформизму, либо к постоянной конфронтации с властями. Это уж в зависимости от характера, а также от масштаба таланта. Так уж повелось, что в провинции нередко благоденствуют литераторы скромных дарований, в то время как обладатели несомненного таланта либо выезжают из неё, либо капитулируют, либо спиваются. Немногие, подобно Карпюку, обрекают себя на бессрочное «испытание провинцией». Нормальное развитие таланта в провинциальных условиях весьма проблематично.

Справедливости ради надо сказать, что, может быть, не всё в выступлениях Алексея Карпюка было совершенно бесспорным, взвешенным и выверенным. Но по обыкновению всё шло у него от чистого сердца, без своекорыстия, от стремления к справедливости”.

КАСЦІНЕВІЧ Н. Г. [1925 — ?], вязень. Беларус. Жыхар Магілёўскай вобл. Меў адукацыю 5 класаў. Раней судзімы. Паводле дадзеных следства, 5.X.1956 у цягніку выкрыкваў нецэнзурную лаянку на адрас кіраўнікоў КПСС і савецкага ўраду. Асуджаны паводле артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 24.VII.1957.

⁴⁸ Генерал арміі Епішаў – начальнік Галоўнага Палітычнага Упраўлення Савецкай Арміі і Ваенна-Марскога Флоту. У сваёй прамове, апублікаванай цэнтральнай савецкай прэсай, збэсціў расійскіх аўтараў Еўтушэнку, Вазнясенскага, Аксёнава, а таксама Быкава.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 81246.

Літ.: 58¹⁰, с. 349.

КАЎКА Аляксей Канстанцінавіч (псеўданімы: А. Кастрыца, А. Каваль, К. Лямец, А. Канстанцінаў) [20.IX.1937, в. Равіцкі Бор (цяпер Машчаліна) Чэрвеньскага р-ну Менскай акругі, цяпер Чэрвеньскі р-н Менскай вобл.], літаратуразнаўца, актыўны ўдзельнік руху самвыдату 1970 – першай паловы 1980-х гадоў, шмат зрабіў для перасылкі беларускіх альтэрнатыўных тэкстаў на Захад і выдання іх там. У 1954 скончыў Менскі Бібліятэчны Тэхнікум, у 1961 – Філалагічны факультэт БДУ. Працаваў бібліятэкарам. Перад К. паўставалі перспектывы службовай кар’еры ў савецкай сістэме, у прыватнасці, у камсамольскай сферы. Быў інструктарам, а ў 1959—63 – першым сакратаром Чэрвеньскага райкаму ЛКСМБ; з 1963 – сакратар Менскага абкама ЛКСМБ; з 1968 – адказны арганізатар Міжнароднага аддзела ЦК ВЛКСМ, “курыраваў” польскі камсамол. У 1971 скончыў Акадэмію Грамадскіх Навук пры ЦК КПСС, тады ж стаў кандыдатам гістарычных навук.

Паступова дзве рысы біяграфіі – выразнае адчуванне нацыянальнае прыналежнасці і шырокае для савецкага чалавека знаёмства з рэаліямі па-за СССР, прывялі К. да пераасэнсавання сваёй асабістай ролі ў жыцці грамадства. На працягу ліст. 1976 – крас. 1977 ён піша “*Письмо русскому другу*”. Напісаны ў форме звароту да расійскай інтэлігенцыі, гэты тэкст быў прысвечаны асэнсаванню гістарычнага шляху беларусаў, адстойванню самабытнасці гэтай культуры, даказваў права беларусаў на самавызначэнне. У “*Письме*” культурніцкая палітыка камуністычных уладаў у Беларусі была дакладна вызначаная як асіміляцыйная. Роўнасць у БССР беларускай і расійскай моў параўноўвалася з роўнасцю Чырвонага Каптурка і Шэрага Ваўка. Тэзіс пра падобны на каланіяльны стан Беларусі стаў пасля адным з асноўных для незалежніцкае беларускае думкі. У гістарыясофскім сэнсе аўтар прытрымліваўся канцэпцыі разарванасці лёсу Беларусі паміж Расіяй і Польшчай. Нягледзячы на тое, што ў “*Письме*” адчуваецца “мяккі” ўплыў марксізму, адносна камуністычнае перспектывы выказаны іронія і скепсіс.

У 1977 К. пачынае распаўсюджаць ананімны тэкст “*Письма*” ў Маскве, Беларусі, Польшчы. “*Письмо*” было перакладзенае Джымам Дынглі на ангельскую мову і выдадзенае ў 1979 ў Лондане як дакумент беларускага самвыдату – “*Letter to a Russian Friend: A “samizdat” publication from Soviet Belorussia*”. “*Письмо*” атрымала шырокую вядомасць, зачытвалася беларускай і ўкраінскай рэдакцыямі *Радыё “Свабода”*, публікавалася і цытавалася ў эміграцыйным беларускім, польскім, украінскім, расійскім друку (*Современник* / Таронта. 1980, № 45—46). Як пазней зазначаў К., задума напісаць такі тэкст і займацца яго распаўсюджаннем нарадзілася спантанна. “Гэта здарылася ўвосень 1976 г. пад час адной з чарговых “застольных” размоваў з расійскім сябрам, калісьці калегам па міжнароднай дзейнасці ў ЦК ВЛКСМ (ён сам з Пецярбургу, філолаг, балканіст, вялікі інтэлектуал, з ліку “радетелей и страдателей” за Русь, носьбіт і творца рускай ідэі ў яе “единоделимой, собирательной”, праваслаўнай, вядома ж, сутнасці). Мой суразмоўца ў кантэксце размовы пра беларусаў натуральна заўважыў, не без цынізму: “Ну дык вы ж не хахлы (маўляў нашыя, крэўныя), на вас можна пакласціся. А калі так даражыце сваёй “моваю”, што ж, пакіньце сабе сваё “ў”, вымаўляйце “Уладзімір” замест “Владимир” (маўляў, крыўдаваць не будзем)”.

Гэты выпадак стаў імпульсам: “Змаўчаць не выпадала – пачалася праца над “Письмом русскому другу”.

На працягу 1971—79 К. працаваў у Інстытуце Эканомікі Сусветнай Сацыялістычнай Сістэмы АН СССР, дзе спецыялізаваўся на польскай праблематыцы, быў старшым навуковым супрацоўнікам, потым загадчыкам аддзелу ПНР. Далей К. накіраваў на дыпламатычную службу – дарадцам пасольства СССР ў ПНР, дзе займаўся культурнымі кантактамі (1979—1982), выконваў функцыі прадстаўніка Саюза Савецкіх Таварыстваў Сяброўства і Культурных Сувязей з Замежжам. Гэтаму перыяду прысвечаны “Недыпламатычныя нататкі” К. З 1983 працаваў у розных акадэмічных інстытутах, у 1987—89 быў галоўным рэдактарам час. “Советское славяноведение”. Ад 1989 да цяпершняга часу – вядучы навуковы супрацоўнік Інстытута Сусветнае Літаратуры імя М. Горкага РАН. Доктар філалагічных навук (1991). Мае шмат публікацыяў па гісторыі беларускае літаратуры і культуры, а таксама па гісторыі Польшчы XX ст. К. уяўляе сабой рэдкі для Беларусі прыклад чалавека, які зрабіў паспяховую кар’еру на дзяржаўнай службе і адначасова праводзіў канспіраваную апазіцыйную дзейнасць, змог пазбегнуць пры гэтым сур’ёзных рэпрэсіяў.

Дзякуючы дыпламатычнаму пашпарту Каўкі на Запад была перапраўленая паштоўка беларускага мастака Яўгена Куліка, прысвечаная 1000-годдзю Беларусі (1980). Гэтая дата была адзначаная цэлым шэрагам акцыяў беларускае грамадскасці, сярод якіх і выпуск паштовак. Беларуская дыяспара ў ЗША аддрукавала паштоўку і распаўсюдзіла яе па свеце, у тым ліку і ў Беларусі. Факт выхаду такой паштоўкі стаў прадметам разбору КГБ.

К. таксама пераслаў на Запад рукапіс кнігі беларускага сацыёлага Алега Бембеля “Родная мова і сацыяльны прагрэс”. Гэтая кніга сталася вынікам сацыялагічных даследаванняў і экспертных ацэнак статусу беларускае мовы ў БССР і сведчыла пра палітыку КПСС у нацыянальнай сфэры. У 1985 кніга была выдадзеная ў Лондане на беларускай мове і атрымала распаўсюджанне ў колах беларускае апазіцыі. Супраць аўтара адразу распачаўся пераслед, але пачатак перабудовы выратаваў яго. Гэтая кніга мела вялікае значэнне для развіцця беларускае грамадскае думкі ў другой палове 1980-х гадоў. У перасылцы рукапісу на Запад праз Варшаву К. дапамагаў гісторык, дзеяч беларускага руху ў Польшчы Юры Туронак.

К. уступіў у КПСС у 1956. У студз. 1991, на другі дзень крывавае драмы ў Вільні, даслаў з Ленінграду (быў там у камандзіроўцы) тэлеграму на імя М. Гарбачова ў ЦК, а таксама сакратару парткаму свайго Інстытута, дзе заявіў пра выхад з шэрагаў “партыі-жандара і ворага нацыянальнага самавызначэння народаў”.

У 1989 быў абраны ў Сойм БНФ I-га склікання. Пасля адышоў ад партыйнае дзейнасці. У нашыя дні жыве ў Маскве і працягвае займаць актыўную грамадскую пазіцыю. У 1995 пераклаў з беларускай на расійскую мову (сааўтар перакладу, аўтар прадмовы) і выдаў у Маскве паэму Ведымака Лысагорскага (вобразны і легендарны псеўданім невядомага аўтара) “*Луку Мудзішчаву прывітанне з Расіі*”, дзе ў вострай сатырычнай форме дадзена ацэнка аўтарытарнага рэжыму Аляксандра Лукашэнкі. К. бярэ актыўны ўдзел у арганізацыі і правядзенні ў Маскве акцыяў, накіраваных на абарону правоў чалавека ў Беларусі. У 1988—90 старшыня Рады Маскоўскага Таварыства

Беларускае Культуры імя Ф. Скарыны. Укладальнік літаратурна-навуковых штогоднікаў “Скарыніч”. Актыўна працуе як даследчык і публіцыст.

Тв.: *Письмо русскому другу* (ад 1977, у самвыдаце); *Letter to a Russian Friend: A “samizdat” publication from Soviet Belorussia* London, 1979; *List do przyjaciela Rosjanina // Argumenty do dialogu polsko-białoruskiego*. Warszawa: Przedświt, 1986. S. 26—42; *Письмо русскому другу // Скарыніч*. Вып. 1. Мн., 1991. С. 153—174; *Ліст да рускага сябра / Пераклад У. Арлова // З гісторыяй на “Вы”*. Мн., 1991. С. 370—391; *Письмо русскому другу* (Фрагменты) // Каўка А. *Будам жыць! Пра тое самае*. Мн.; М., 1998. С. 162—169.

Польская Народная Республика М., 1974 (у сааўтарстве); *Польша: Отечество и социализм*. М., 1977; *Тут мой народ: Францішак Скарына і беларуская літаратура XV – пачатку XX ст*. Мн., 1989; *Великою ласкою. Францішек Скорина и традиции славянского просветительства* М., 1994; *Жывом! Старонкамі беларускага самапазнання*. М.; Мн., 1997; *Будам жыць! Пра тое самае*. Мн.; М., 1998; *Янка Купала: драма поэтичнай судыбы // Нацыя, личность, литература*. Вып 1. М., 1996; *Белорусское возрождение в историко-литературном контексте // История национальных литератур. Перечитывая и переосмысливая*. М., 1996; *Янка Купала* (артыкул з энтыкляпэдыі) // *Наша Ніва* 28.VII.1997, № 25—26; *Недывпляматычныя нататкі. Беларускі дзёньнік // Наша Ніва* 1.XII.1997, № 34. Укладанне: *Скарыніч. Літаратурна-навуковы гадавік*. Вып. 1, 2, 3. Мн., 1991, 1993; Смаленск, 1997.

Літ.: *Аптымістычныя імпрэсіі з ускраіны імперыі // Залозка, Юрась. Версіі*. Мн., 1996. С. 182—201; *Аляксей Каўка // Кантакты і дыялогі*. 1996, № 5. С. 34; *Запруднік Я. Беларусь на гістарычных скрыжаваннях*. Мн., 1996. С. 135; *Беларусь. Энц. дав.*; *Скалабан В. У. Каўка Аляксей // ЭГБ, т. 4; Скалабан В. У. Каўка Аляксей // БЭ, т. 8; Ля вытокаў*. С. 12—13; *Дэмакратычная апазыцыя; Шыбека З. Нарыс гісторыі Беларусі (1795—2002)*. Мн., 2003. С. 382.

Алег Дзярновіч

КАЎРУС Алесь (Аляксандр Аляксандравіч) [нар. 18.V.1935, в. Брусы Пастаўскага павета Віленскага ваяводства, цяпер Мядзельскі р-н Менскай вобл.], мовазнавец, удзельнік нацыянальна-патрыятычнага руху навукоўцаў Акадэміі Навук БССР 1960-пачатку 1970-х (“Акадэмічны асяродак”). Жыве ў Менску. К. вучыўся ў Мядзельскай сярэдняй школе, вядомай традыцыямі нацыянальна-патрыятычнага руху. У 1959 скончыў Менскі Дзяржаўны Педінстытут, працаваў настаўнікам і дырэктарам у школах Мядзельскага р-на. Пасля навучання ў аспірантуры пры Менскім Педінстытуце ў 1965 абараніў кандыдацкую дысертацыю. Затым працаваў старшым выкладчыкам Мазырскага Педінстытута (1965—68), старшым навуковым супрацоўнікам Інстытута Мовазнаўства імя Я. Коласа АН БССР (1968—74).

К. балюча ўспрымаў знішчэнне беларускай сярэдняй і вышэйшай адукацыі, якое праводзіў камуністычны рэжым у краі, усеагульную русіфікацыю грамадскага і палітычнага жыцця, не прымаў антыбеларускую па сутнасці пазіцыю тагачаснага кіраўніцтва акадэмічнага Інстытута Мовазнаўства, падтрымліваў кантакты з аднадумцамі з акадэмічнага і выкладчыцкага асяроддзя. У сваіх публікацыях, на лекцыях у інстытуце, у выступях і навуковых дыскусіях К. пастаянна адстойваў самабытнасць

беларускай мовы, яе правы ў грамадскай сферы. Гэта не прайшло міма ўвагі камуністычных русіфікатараў. У газ. “Звязда” ў 1972, як водгук на партыйныя ўстаноўкі па моўным пытанні, што прагучалі на адпаведнай нарадзе ў ЦК КПБ, з’явіўся артыкул вядомага “набліжальніка” беларускай мовы да расійскай К. Крапівы “Грамадская неабходнасць і беспадстаўнае наватарства”, у якім адмоўна згадваліся імёны мовазнаўцаў Ф. Янкоўскага, П. Сцяцко, А. Каўруса. У пачатку 1974 К. быў дастаўлены ў КГБ на допыт, а 22 сакавіка Вучоная Рада Інстытута, якая знаходзілася пад ціскам парткама і дырэкцыі, выносіць рашэнне аб неадпаведнасці ўжо шырока вядомага на той час беларускага мовазнаўцы займаемай пасадзе. У пратаколе пасяджэння Рады ў прыватнасці было запісана: “Знаходзяцца яшчэ ў нашым асяроддзі людзі, якія свядома становяцца на пазіцыі нашых ідэйных праціўнікаў і спрабуюць весці барацьбу супраць палітыкі партыі і ўраду... Партарганізацыя і дырэкцыя маюць матэрыялы, з якіх відаць, што гэта група (гаворка ідзе пра навукоўцаў з “Акадэмічнага асяродку” – М. Ч.) сыходзілася ў поглядах, перыядычна збіралася, затым вяла гутаркі, абмяркоўвала свае пытанні ў закрытым парадку”. 4.IV.1974 паводле загаду дырэктара К. быў звольнены з працы.

Але на гэтым пераслед К. не скончыўся – былі вернутыя з выдавецтва рукапісы яго манаграфіі і артыкулаў, ягонае прозвішча выкрэслівалася з публікацый іншых аўтараў. Нават прозвішча ягонай жонкі было выкрэслена з адпаведных тамоў “Беларускай Савецкай Энцыклапедыі”, над якімі яна працавала як рэдактар. І толькі ў 1980, пасля шасці гадоў вымушанай паўзы, убачыла свет новая апублікаваная праца беларускага навукоўца-патрыёта.

Больш за паўгады пасля звальнення з Інстытута К. быў без працы. 17.X.1974 з дапамогай намесніка Старшыні Савета Міністраў БССР Н. Сняжковай, якая ўвогуле з пэўным разуменнем ставілася да беларускага адраджэння, яму ўдалося ўладкавацца на пасаду рэдактара Выдавецтва “Народная асвета”. Такія ж цяжкасці сустракаў ён і ў далейшым, і толькі з 1981 пачынае працаваць на кафедры беларускага мовазнаўства ў Беларускам Дзяржаўным Педагагічным Інстытуце, дзе, нарэшце, мог цалкам прысвяціць сябе выкладчыцкай і навуковай дзейнасці. На сёння К. аўтар 7 кніжак і больш як 120 артыкулаў.

Тв.: “Сочтёмся славою...”, альбо крыху пра міфатворчасць // *Наша слова*. 15.IX.1993.

З крыніц народнай мовы. Мн., 1968; *Стылістыка беларускай мовы*. Мн., 1980 (3-е выд. 1992); *Культура слова*. Мн., 1983; *Слова наша роднае*. Мн., 1986; *Мова народа, мова пісьменніка*. Мн., 1989; *Дакумент па-беларуску*. Мн., 1994; *Уводзіны ў стараславянскую мову*. Мн., 1998 (разам з М. М. Круталевічам).

Літ.: Крапіва, Кандрат. Грамадская неабходнасць і беспадстаўнае наватарства // *Звязда*. 1972.III.29; Антановіч С. Быць ідэйна свядомымі. Заўвагі на палях стэнаграмы красавіцкага (1974 г.) пленума ЦК КП Беларусі // *ЛіМ*. 10.V.1991; Міско С. Міфы застаюцца толькі міфамі // *Менская грамада*. 1994, № 1 (6), ліпень; Рабкевіч В. Група пяцёх // *Наша Ніва*. 1995, № 3; Клышка А. [Прадмова да артыкула А. Каўруса “Да свайго слова”] // *Польмя*. 1995, № 5; *БЭ*, т. 8; *Дэмакратычная спазыцыя*.

Міхась Чарняўскі

Анатоль Клышка [Прадмова да артыкула А. Каўруса “Да свайго слова”] // *Польмя*. 1995, № 5. С. 269:

“Алесь Каўрус ніколі не быў дысідэнтам, ён вельмі асцярожна выказваўся на палітычныя тэмы: увесь папярэдні вопыт савецкага мовазнаўства як бы засцерагаў ад палітыкі.

Не дапамагло... Змаганне за самабытнасць роднага слова – гэта ўжо само па сабе было страшным выступам супраць русіфікацыйнай палітыкі СССР, бо мова, як вядома, трымае граніцы незалежнасці народа нават тады, калі іх ужо не можа ўтрымліваць ніякая зброя.

У красавіку 1974 старшы навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства АН БССР Алесь Каўрус быў звольнены з пасады. Дзесятак гадоў чытач не сустракаў у друку Алесевых артыкулаў, рэцэнзій.

Памятаю, як адзін з кіраўнічых мовазнаўцаў, які перад гэтым захапляўся ўдалымі прапановамі Алесья Каўруса (напрыклад, верительная грамота – даверчая), пасля казаў: “Трэба рашуча выкараняць каўрусізмы” (г. зн. уводзіць у слоўнікі русізмы)”.

КАХАНОЎСКІ Генадзь Аляксандравіч (псеўданімы: Габрук Верасень, Г.

Гак, Г. Дамашовец, Г. Канстанцінаў) [8.I.1936, в. Дамашы Маладзечанскага пав. Віленскага ваяводства, цяпер Маладзечанскі р-н Менскай вобл. – 15.I.1994; пахаваны ў в. Насілава Маладзечанскага р-на], гісторык, археолаг, краязнавец, фалькларыст, музейзнавец, папулярны гісторык і краязнаўца. Праз сваю патрыятычную пазіцыю ў канцы 1960—70-х звальняўся з працы.

У 1963 скончыў Гісторыка-філалагічны факультэт Маскоўскага Педагагічнага Інстытута. Пад час навучання ў Маскве ачольваў зямляцтва студэнтаў-беларусаў. Працаваў у васьмігадовай школе ў в. Ленкаўшчына на Маладзечаншчыне, потым – у школах Маладзечна. З 1964 працаваў ў Менскім Абласным Краязнаўчым Музеі (Маладзечна): з 1966 – навуковы супрацоўнік, 1968 – намеснік дырэктара па навуковай працы, з 1978 – дырэктар Музея. З 1982 – старшы навуковы супрацоўнік Інстытута Мастацтвазнаўства, Этнаграфіі і Фальклору АН БССР. У 1989 спрычыніўся да заснавання Беларускага Краязнаўчага Таварыства, быў ягоным першым старшынёй. З 1991 загадчык Аддзелу краязнаўства ў Нацыянальным Навукова-Асветным Цэнтры імя Ф. Скарыны. У 1992 абараніў дысертацыю на званне доктара гістарычных навук па крыніцазнаўстве матэрыяльнай і духоўнай культуры Беларусі, што было першай дысертацыяй такога кшталту ў Беларусі. У тым жа годзе ўзнагароджаны медалём Ф. Скарыны. Як даследчык увёў у навуковы ўжытак новыя дакументы і рукапісы З. Даленгі-Хадакоўскага, Т. Нарбута, А. Кіркора, У. Завітневіча і інш. Адзін з аўтараў помніка “*Дарозе*” ў в. Мясата на Маладзечаншчыне.

Краязнаўчая і даследчыцкая праца К. часам выклікала занепакоенасць тагачаснага партыйнага кіраўніцтва. У 1969 была скліканыя атэстацыйная камісія, у склад якой увайшла начальнік Упраўлення культуры Менскага аблвыканкама В. Васільеў, дырэктар музея Г. Паўлава, іншыя партфункцыянеры. Абвінавачванні, якія закідаліся К., былі бязглуздыя, звязаныя з ягоным патрыятычным стаўленнем да гістарычнай спадчыны беларускага народа. Выснова камісіі была несуцяшальная – звольніць з працы. Толькі дзякуючы ўмяшальніцтву Генадзя Бураўкіна, Янкі Брыля, Івана

Новікава, Максіма Танка, гісторыкаў Міхася Ткачова і Міхася Чарняўскага К. быў адноўлены на працы. Чарговыя напады на К. адбываліся ў 1974 пад час разгрому “Акадэмічнага асяродку”.

Тв.: *Маладзечна: Гістарычна-эканамічны нарыс*. Мн., 1971; *Вілейка: Гістарычна-эканамічны нарыс*. Мн., 1971; *На заповітай зямлі*. Мн., 1974; *У родным краі*. Мн., 1983; *Адчыніся, таямніца часу: Гісторыка-літаратурныя нарысы*. Мн., 1984; *Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI—XIX стст*. Мн., 1984; *Повязь часоў*. Мн., 1985; *Маладзечна: 600: Гістарычна-эканамічны нарыс*. Мн., 1971; *Беларуская фалькларыстыка: Эпоха феадалізму*. Мн., 1989 (разам з А. Малаш, К. Цвіркама); *Прадвесне навукі*. Мн., 1990; *Руплівец нашай старасветчыны: Яўстах Тышкевіч*. Мн., 1991 (разам з А. Каханоўскім); *А сэрца ўсё імкне да бацькоўскага краю...: З біяграфіі М. Багдановіча*. Мн., 1991.

Літ.: Чарняўскі М. Памяці адраджэнца // *Культура*. 19.XII.1994; Мальдзіс А. Ён валодаў таямніцай часу // *Звязда*. 11.I.1996; Саламевіч Я. Руплівец // *ЛіМ*. 29.XII.1996; Кенька М. Збіральнік скарбаў мінуўшчыны // *Падарожнік*. 1997, № 4; *БП*, т. 3; *Беларусь. Энц. дав.*; *ЭГБ*, т. 4; *БЭ*, т. 8; *Дэмакратычная апазыцыя*.

Алег Гардзіенка

КВАКТУН М. Х. [1918, г. Віцебск — ?], эканаміст, палітвязень. Яўрэйка. У лістах да сваякоў і ў коле сваіх знаёмых неаднаразова выказвала незадаволенасць умовамі жыцця ў СССР, крытыкавала палітычнае і прававое становішча яўрэяў. Асуджана паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 9.V.1953.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 38574.

Літ.: 58¹⁰, с. 99—100; *Рэпрэсаванья*, Т. 3.

КІПНІС Г. Я., пенсіянер, удзельнік яўрэйскага нацыянальнага руху. Жыхар Менска. Удзельнік вайны. Захоўваў пісталет “ТТ” з патронамі. Разам з Я. Давыдовічам распаўсюджваў заклікі, літаратуру і лісты пра становішча яўрэяў ў СССР. Прэзідыум Вярхоўнага Савета БССР Указам ад 22.V.1973, улічваючы ўдзел у вайне, заслугі ў працоўнай дзейнасці, узнагароджанне баявымі ордэнамі і медалямі СССР, прымаючы да ўвагі стары ўзрост і слабы стан здароўя, вызваліў К. ад крымінальнай адказнасці.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 36, спр. 5584.

Літ.: 58¹⁰, с. 750; *Рэпрэсаванья*, Т. 3.

КЛЕЙН Барыс Самуілавіч [нар. 1.XI.1928, Віцебск], гісторык. У 1951 скончыў Ленінградскі Універсітэт (ЛГУ). Ад 1951 працаваў памочнікам пракурора ў Ленінградскай вобл., потым юрысконсультам Гарадзенскага аддзела Беларускай Чыгункі. Як лектар супрацоўнічаў з Таварыствам “Веды” і ў 1955 увайшоў у Праўленне Гарадзенскага абласнога аддзялення таварыства. У 1964 пачаў працаваць на кафедры гісторыі КПСС Гарадзенскага Медыцынскага Інстытута. Як гісторык даследуе нацыянальна-вызваленчыя і рэвалюцыйныя рухі Беларусі, Літвы, Расіі. Уваходзіў у своеасаблівы клуб вальядумных гарадзенскіх інтэлектуалаў, ядром якога былі А. Карпюк і В. Быкаў. У другой палове 1960-х г. выступаў з крытыкай палітычнага курса кіраўніцтва КПСС, асудзіў увод войск Варшаўскай Дамовы ў Чэхаславакію. Як

высветлілася пазней, усе размовы К. па тэлефоне, а таксама прыватныя гаворкі ў хаце запісваліся КГБ, потым гэтыя запісы былі скарыстаныя як кампрамат. У 1971 быў выключаны з КПСС, пазбаўлены вучонай ступені, звання і працы. Вымушаны ўладкавацца грузчыкам на гарадской гародніннай базе; у далейшым працаваў юрысконсультам ў Гарадзенскім гархарчгандлі, кіраўніком групы сацыялагічных даследаванняў Гарадзенскага хімкамбіната. У 1976 рашэннем Бюро ЦК КПБ адноўлены ў КПСС. У 1979 адноўлены вучоная ступень і званне; пачаў працаваць на Кафедры гісторыі СССР і БССР Гарадзенскага Універсітэта. У пачатку 1980-х г. судоваму пераследу падвяргаўся старэйшы брат К. – вядомы ленінградскі археолог Леў Клейн (фармальнае абвінавачанне – гомасексуалізм). Ад 1992 К. жыве ў ЗША, навуковы супрацоўнік Універсітэту Мінесоты.

Тв.: *Найдено в архиве*. Мн., 1968; *В годину испытаний*. Мн., 1986; *За дело правое: Борьба КПЗБ с буржуазным террором (1920—1938 гг.)*. Мн., 1986; *Время выбора*. Мн., 1987; *Взгляд из прошлого*. Мн., 1989; *Poles in Belarus: Revival of Heritage and Search for Ancestors* (<http://www.polishroots.com/history/belarus-history.htm>); Недагаворанае. Разьдзелы з успамінаў // *Дзеяслоў*. № 10 (3), травень—чэрвень 2004. С. 187—195.

Літ.: Быкаў В. *Доўгая дарога дамоў*. Мн., 2002. С. 312—316; БЭ, т. 8; ЭГБ, т. 4.

Алег Дзярновіч

Васіль Быкаў. *Доўгая дарога дамоў*. Мн., 2002. С. 312—316:

“Наш сябра Барыс Клейн быў чалавек разумны і заўсёды даваў слушныя парады... Болей схільны да безнадзейнасці, я часам лічыў, што нічога не зробіш, трэба мірыцца з тым, што ёсць. Ён жа заўсёды раіў змагацца, некуды пісаць, ездзіць, зьвяртацца. Толькі аднойчы я ўбачыў яго разгубленым, гатовым зьняверыцца ва ўсім.

Неяк я сядзеў за сталом, штосьці пісаў, ды ў вакно пастукаў Карпюк (я жыў на першым паверсе). Як я выйшаў на вуліцу, Аляксей запытуўся: “Барыс табе не званіў?” – “Не, не званіў. А ў чым справа?” – “А ў тым, што яго зранку паклікалі ў гаркам і дагэтуль няма. Пойдзем у парк, там пачакаем”.

Тое ўжо была навіна – кепская навіна. Мы моўчкі дайшлі да Каложы, селі пад кустом на ўзьмежак. Клейн ведаў гэтае мейсца і павінны быў прыйсці. Мы маўчалі. Пра што было гаварыць?

Ён і праўда прыйшоў, гадзіны празь дзье, ужо надвячоркам. Прыйшоў і стомлена сеў побач. “Ну, усё! Усё прапала. Выключылі і мяне... Зьнялі з работы... Цяпер я – ніхто...”

Але што здарылася? І што прычынай таму?

Пачалося, аказваецца, не цяпер, – здаўна, пра што Барыс не здагадваўся і не падазраваў. Пры ўсёй яго памяркоўнай асьцярожнасьці, трапіў, бы выпрук у нерат, зь якога наўрад ці было як выкруціцца.

Кандыдацкую дысэртацыю Барыс Клейн абараняў у Вільні, дзе спатыкаўся з тутэйшым дацэнтам, былым аднакашнікам па ЛГУ. Якраз на той час усчалася барацьба з літоўскім нацыяналізмам, і Клейн дачуўся, што ягонага дацэнта звольнілі з працы і збіраюцца выключыць з партыі. Рухомы сэнтымэнтальнымі пачуцьцямі, Барыс аднойчы па

дарозе з Ленінграду ў Горадню забег да знаёмага. Якраз было трохі часу, і ён хацеў паспачуваць небараку. Яны няблага пагаварылі той вечар, трохі выпілі. Разышліся ў добрых адносінах. Па дарозе дадому Барыс усё перажываў за калегу, думаў, як яму дапамагчы. Застаўшыся ў сваёй віленскай кватэры, калега таксама ня меў злога намеру адносна гарадзенца, але ён баяўся. Ён баяўся, што ягоны госьць мог быць падасланы ад КДБ, запісаў іхнюю гаворку і данясе ў сваю бясьпеку. Немаведама, колькі часу гэтак прапакутваўшы, ён надумаў апярэдзіць Клейна і сам напісаў пра іхнюю сустрэчу і крамольную размову. Літоўскі КДБ пераслаў тую інфармацыю ў Менск. Менск праз Горадню пачаў разьбірацца.

Разьбіраліся доўга і грунтоўна. Сачылі і зьбіралі выказваньні. Зь вялікай дакладнасьцю запісалі ўсе тэлефонныя размовы, хатнія размовы з жонкай і, вядома, зь сябрамі. Абвінавачаньні склалі грунтоўныя, адкруціцца ад якіх было няпроста. Сыцьвярджалася, што ўжо з пачатку 60-х гадоў Барыс Клейн пераконваў людзей весьці барацьбу супраць сталіністаў і крамлёўскага кіраўніцтва, якое назваў “групай вырадкаў”, і шмат што іншае. Зьбянтэжаны Клейн ня ведаў, як і апраўдацца. Выключылі аднагалосна. Адначасова ён страціў мейсца дацэнта ў мэдынстытуце, неўзабаве змушаны будзе здаць свой кандыдацкі дыплём і сапраўды стане ніхто.

“І ты паднімеш рукі! Здасіся гэтым душагубам? Ты ж мне раіў тузацца, бы жаба ў малочным збане? Дык тузайся! Пішы, хадзі – не сьпі ў шапку!” – злосна раіў яму Карпюк. Сам ён усё і ўсяляк тузаўся, праўда, пакуль без жаданага выніку. Цяпер будуць тузацца ўдвух. Але тузацца ўдвух ім ніхто не дазволіць, бо тое групуваха – гэта яшчэ больш строгі артыкул. Паасобку, па адным, яшчэ дазвалялася.

Увечары мне хтосьці пазваніў, ціхім голасам сказаў, каб я трымаўся далей ад тых двух. Бо яны нібыта хочучь утапіць і мяне. У тое я слаба паверыў, але ранейшая ахвота сустракацца, абмяркоўваць, гутарыць пакрысе змарнела. І я парадаваўся тады, што ня член партыі, не дацэнт, што мяне выключыць няма адкуль. Хаця, канешне, можна зрабіць шмат іншага, ад чаго не ўзрадуешся. І я міжволі стаў чакаць гэтага іншага. Бо адчуваў – чарга набліжаецца.

Клейн тузаўся. Як звычайна ў такіх выпадках, змушаны быў прайсьці ўсе дантавы колы пакутаў – найперш шматлікія парткамісіі са злосьнымі кáтамі – састарэлымі бальшавікамі, якія, бы помсьцячы за безьліч уласных пакутаў і прыніжэньняў, зласьліва прыніжалі выключанага, прымушалі яго прызнацца ў злачынстве, раззброіцца перад партыяй і савецкім народам. Сінхронна з партыйнымі органамі працавалі і ўсе іх кафедры, вучоныя саветы, рэктараты і ВАКі. Я, хоць сам адчуваўся дужа няпэўна, распавядаў пра гродзенскія драмы, дзе толькі было магчыма, у тым ліку і ў Маскве. Адночы зьвярнуўся і да Кузьміна⁴⁹. Той з уважлівай заклапочанасьцю выслухаў, пагадзіўся, што Клейн разумны чалавек і добры навуковец, але і ўсё. І я зразумеў, што ёсьць іншыя сілы, уладай над якімі сакратар ЦК не валодае. Хугчэй – яны валодаюць уладай над ім.

⁴⁹ Аляксандр Т. Кузьмін (нар. 1918) – з 1962 загадчык Аддзела прапаганды і агітацыі ЦК КПБ, з лют. 1971 па жн. 1986 сакратар ЦК КПБ.

Вельмі хутка гісторык Клейн апынуўся на гарадзкой гародніннай базе, дзе цягаў скрынкі з буракамі і морквай. Але суда над ім не было, нікога не пасадзілі. Тое ўжо было зразумета як добры сімвалічны знак, амаль вястун лібэралізацыі”.

КЛІМАШЭЎСКАЯ Т. І. [1938 — ?], беспрацоўная, палітвязень. Беларуска. Жыхарка Докшыцкага р-на Віцебскай вобл. Мела адукацыю ў 4 класы. Паводле дадзеных следства, разам з Паўловіч Н. 15.III.1961 на ўзлеску і 18.III.1961 ля ўваходу на выбарчы ўчастак павесіла плакаты з антысавецкімі надпісамі. Асуджана па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 18.VII.1961.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 90588.

Літ.: 58¹⁰, с. 562.

КОРШЫКАЎ Уладзімір Маісеевіч [нар. 1936, в. Задруцце Рагачоўскага р-на Гомельскай вобл.]. Асуджаны 28.II.1963 Гомельскім Абласным Судом паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

КРУМКАЧОЎ Н. В. [1920 — ?], селянін, вязень. Беларус. Жыхар Магілёўскай вобл. Раней судзімы за калабарацыю з акупантамі. Паводле дадзеных следства, 23.VII.1958 у нецвярозым стане ў бухгалтэрыі калгаса нецэнзурна лаяўся і патрабаваў выдачы грошай у лік авансу, прычым дапусціў антысавецкія выказванні; збіў старшыню калгаса. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 28.X.1958.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 86684.

Літ.: 58¹⁰, с. 482.

КУЗНЯЦОЎ В. М. [1895 — ?], чыгуначнік, вязень. Рускі. Матарыст Заходняй чыгункі, жыхар г. Орша Віцебскай вобл. Двойчы судзімы. Паводле дадзеных следства, 4 і 6.III.1953, даведаўшыся аб хваробе і смерці Сталіна, казаў: “Нарэшце, дачакаўся!” Асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 18.IV.1953. Справа перагледжана 12.I.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 77152; Ф. 9474, воп. 39, спр. 963.

Літ.: 58¹⁰, с. 70.

КУЗЬМЯНКОЎ Я. Я. [1930 — ?], член Царквы пяцідзсятнікаў, вязень сумлення. Беларус. Жыхар Магілёўскай вобл. (?). Раней судзімы за адмову службы у арміі. Паўторна асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” разам з Салапаевым Н. і Скачковым П. 12.XII.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 56263.

Літ.: 58¹⁰, с. 401.

КУКАБАКА Міхась (Міхаіл Ігнатавіч) (у заходняй прэсе Mikhail Kukobaka) [нар. 3.XII.1936, Бабруйск], праваабаронца, аўтар публіцыстычных матэрыялаў, якія ў 1970—80-я гады распаўсюджваліся праз самвыдат і замежныя радыёстанцыі; палітычны вязень. К. выхоўваўся ў дзіцячым прытулку, бо ягоны бацька загінуў пад час 2-й Сусветнай вайны, а маці

памерла ўжо пасля вайны. Скончыў рамесніцкую вучэльню і быў накіраваны на працу ў Сібір. Пасля пераязджаў у розныя рэгіёны СССР – Казахстан, Украіна. У жн. 1968 быў выкліканы ў Дарніцкі ваенкамат Кіева. Там К. заявіў, што “калі накіруеце ў Чэхаславакію, павярну аўтамат супраць вас: саўдзельнікам злачынства савецкага ўраду не буду, выступлю на баку чэхаславацкага народа”. К. таксама перадаў намесніку Генеральнага консула Чэхаславакіі свой артыкул з асуджэннем увяду савецкіх войскаў і папрасіў перадаць гэты тэкст на Захад. У той час з вялікай цяжкасцю К. выратаваўся ад псіхушкі. Але давялося з’ехаць з Кіева ў Аляксандраў Уладзімірскай вобл. Расіі. Вось як патлумачыў К. свой выбар: “Аляксандраў — гэта сто першы кіламетр ад Масквы. А сталіца на той час была адзіным месцам, дзе было магчыма ўступіць у кантакты з замежнымі карэспандэнтамі, то бок, адзінай магчымасцю перадаць нейкую інфармацыю ў вольны свет. Масква была самым спрыяльным горадам для антыдзяржаўнай дзейнасці”⁵⁰.

Працаваў электрыкам на радыёзаводзе. КГБ вызначыла, што К. настойліва шукае кантактаў з заходнімі карэспандэнтамі. 14.IV.1970 К. арыштаваны. Пад час ператрусу знойдзены напісаны К. “Адкрыты ліст англійскаму журналісту Айвару Мантэгу” ў абарону Анатоля Кузняцова, аўтара “Баб’ега яра”. Гэты артыкул К. быў адказам на паклёпніцкую публікацыю ангельскага літаратара ў газеце “Комсомольская правда”. Былі таксама знойдзены падрыхтаваныя лісты да Л. Брэжнева.

Пазней, ужо ў 1990, К. так адказваў на пытанне аб тым, з чаго пачыналася ягонае іншадумства: “У мяне [была] звычайная біяграфія звычайнага, простага чалавека. Мае погляды фарміраваліся выключна на аснове асабістага досведу. Я не слухаў замежныя перадачы, не чытаў самвыдатаўскай літаратуры, нават не ведаў, што такая ўвогуле існуе. Таму маё грамадзянскае “сталенне” праходзіла даволі павольна. Я толькі дзесьці на мяжы свайго 30-годдзя пачаў сур’ёзна разважаць аб рэвалюцыі і яе выніках, аб тым, у імя якой будучыні краіна забрала мільёны жыццяў”.

У 1970 для К. пачалася доўгая турэмна-лагерная адысея. За адмову дапамагчы КГБ ў фальсіфікацыі кампрамату на заходненямецкага дыпламата Мюлера КГБ параіла Інстытуту імя Сербскага абвясціць К. вар’ятам (шызафрэнікам), што і было зроблена. 4.XI.1970 Судовая калегія па крымінальных справах Уладзімірскага Абласнога Суда пастанавіла, што дзеянні К. “уяўляюць асаблівую грамадскую небяспеку” і накіравала яго на прымусовае псіхіятрычнае лячэнне. Паводле дадзеных следства, на працягу 1967—70-х гадоў на заводзе і ў інтэрнаце сярод рабочых казаў, што дэмакратычныя свабоды існуюць толькі ў капіталістычных краінах, крытыкаваў савецкі лад. У пастанове суда прыводзіліся такія прыклады злачыннае дзейнасці: “На вечарынцы пад Новы год у жаночым інтэрнаце... усхваляў жыццё народу за мяжою і паклёпнічаў на становішча рабочай класы ў СССР”; “У лютым 1970 году пад час прыборкі тэрыторыі радыёзаводу... варожа адгукаўся пра лозунг: “Жыць і працаваць па-ленінску”...” К. быў накіраваны ў спецпсіхлякарню ў горад Сычэўка Уладзімірскай вобл. (дзе знаходзіўся ў момант суда), а праз 3 гады пераведзены ва Уладзімірскую псіхлякарню. У 1970 медэксперты ў сваім заключэнні зазначылі: «Заняткі

⁵⁰ Міхал Кукабака: «Я застаюся дысідэнтам» // *Наша Ніва*. 1998, № 12.

спортам, цікавасць да замежных моў і філасофіі прывялі да хваравітых зменаў асобы»

Вызвалены толькі ў 1976 – доктар Валашановіч засведчыў К. як здаровага, але сам публічна адкрыў сваё імя толькі пасля таго, як з’ехаў на Захад. Некаторы час К. жыў у Маскве, але потым вярнуўся ў Бабруйск. Там ён напісаў свой знакаміты нарыс “*Скрадзеная Бацькаўшчына*” (25.III.1978), прысвечаны новай для яго тэме планавай русіфікацыі Беларусі: “Калі спускаўся па чыгуначным пераездзе, пабачыў надпіс: “Берегись поезда!” і адразу ўгадаў – тут жа 25 год таму было напісана “Сцеражыся цягніка!”, і толькі ўнізе расійскі пераклад. Цяпер беларускі выраз знік. І дзіўна, мяне гэта непрыемна закранула. Нечакана я ўсвядоміў сябе беларусам”. К. запісаў на магнітную стужку тэкст гэтага нарысу, таксама тэкст уласнага артыкулу “*Абарона правоў чалавека і разрадка – непадзельныя*” (3.IV.1978). Стужка трапіла на Захад. Тэкст нарысу “*Скрадзеная Бацькаўшчына*” зачытваўся радыёстанцыяй “*Нямецкая хваля*” 9 і 10.VII.1978, друкаваўся ў розных эміграцыйных выданнях (напрыклад, “*Время и Мы*”, Мюнхен). Савецкія ўлады за гэты нарыс абвінавацілі К. ў скажэнні “ленінскай нацыянальнай палітыкі”. Артыкул “*Абарона правоў чалавека і разрадка – непадзельныя*” быў прысвечаны тэме пашырэння праблематыкі правоў чалавека па-за межы ўнутраных справаў кожнага ўраду, інтэрнацыяналізацыі гэтай праблемы. Тэкст артыкула ў ліст. 1977 зачытваўся “*Радыё Свабода*”. Яшчэ адзін нарыс “*Спатканне з дзяцінствам*”, быў прысвечаны антымілітарысцкай тэме, за што К. абвінавацілі ў абгаворванні Савецкай Арміі. К. пашыраў таксама “*Адкрыты ліст міністру аховы здароўя СССР*”, скіраваны супраць выкарыстання псіхіятрыі ў палітычна-рэпрэсіўных мэтах. К. распаўсюджаў таксама “*Усеагульную дэкларацыю правоў чалавека*”. У крас. 1977 К. звярнуўся да ўладаў з заяваю пра выезд з СССР.

К. два разы (увосень 1976 і ўвосень 1977) прымусова змяшчалі ў Магілёўскую Псіхіятрычную Лякарню з дыягназам “шызафрэнія і паранаідальны сіндром”. Працоўная камісія іншадумцаў ахарактарызавала гэты факт як “тыповы прыклад выкарыстання псіхіятрыі ў рэпрэсіўных палітычных мэтах” і звярнулася з лістамі-пратэстамі ў Міністэрства Аховы Здароўя СССР і непасрэдна ў лякарню. У кастр. 1978 К. быў арыштаваны, і 20–21.VI.1979 ў Бабруйску над ім адбыўся суд. На судзе К. заявіў, што камунізм савецкага ўзору ёсць сістэмаю поўнага задушэння і разбурэння асобы, а СССР – ні што іншае, як бязмежны канцэнтрацыйны лагер. К. прыйшоў да поўнага разрыву з сістэмай і афіцыйна адмовіўся ад савецкага грамадзянства, патрабаваў выпусціць яго з СССР. На судзе пад час абарончай прамовы прыгадаў таксама лёс В. Зайцава. Асуджаны на тры гады зняволення ў калоніі агульнага рэжыму паводле артыкулу 67 КК БССР (антысавецкая агітацыя і прапаганда). Накіраваны ў Наваполацкую калонію.

У лагеры К. працягваў займаць актыўную грамадзянскую пазіцыю – абараняў правы зняволеных, пісаў скаргі ў пракуратуру пра незаконныя дзеянні адміністрацыі, праводзіў дэманстрацыйныя галадоўкі пратэсту. Рэакцыя карных органаў была адпаведнай. У 1982 паводле арт. 186¹ КК БССР (распаўсюджанне хлуслівых звестак) зноў асуджаны на 3 гады зняволення. 7.III.1985 К. атрымаў чарговы пакаральны прысуд. Фармальна пасяджэнне Віцебскага Абласнога Суда было адкрытым, але насамрэч – закрытым, бо пасяджэнне адбывалася ў службовым памяшканні аршанскага “учреждения

УЖ-15/6” (калонія), куды доступ мелі толькі службоўцы лагера ды прыведзеныя зняволеныя. Гэты суд “за систематическое распространение заведомо лживых вымыслов, позорящих советский государственный и общественный строй: признал виновным в антисоветской пропаганде и агитации и на основании статьи 67 часть 1 Уголовного кодекса БССР” і пакараў б-цю гадамі пазбаўлення волі з высылкай на 4 гады з адбываннем пакарання ў папраўча-працоўнай калоніі ўзмоцненага рэжыму. У зняволенні супраць К. выкарыстоўваўся тэрор крымінальнікаў.

Шмат у інфармаванні грамадскасці, асвятленні становішча К. зрабіў акадэмік Андрэй Сахараў, а таксама маскоўскія дысідэнты Віктар Некіпелаў (сам праз год арыштаваны), Грыгорый Пад’япольскі, Марыя Пятрэнка. На Захадзе была арганізаваная грамадская кампанія ў абарону К., адпаведныя публікацыі з’явіліся ў “*Нью-Йорк Таймс*”, інфармацыю распаўсюджвала “*Радыё Свабода*”. К. быў прызнаны *Amnesty International* вязнем сумлення. Беларуская дыяспара ў ЗША стварыла “*Камітэт вязняў сумлення ў Беларусі*”, які арганізаваў шмат акцыяў. Лідэрам Камітэта стаў Павел Янкоўскі – псеўданім для савецкіх органаў Яна Запрудніка, галоўнага рэдактара газ. “*Беларус*”. Актыўнымі ў арганізацыі абароны К. былі прадстаўнікі беларускай дыяспары і ў іншых краінах – Згуртаванне Беларусаў Вялікай Брытаніі (Аляксандр Зданковіч, Лондан), Свецік Карзанеўскі (Аўстралія), у Новай Зеландыі. Амерыканскі кангрэсмен Біл Грын улучыў гісторыю К. у спецыяльную запіску, адрасаваную Кангрэсу. У абарону вязня актыўна выступаў сенатар Роберт Доўл. Адпаведныя акцыі праводзілі прафсаюзы Англіі і Даніі. У той жа час з самой Беларусі не раздалося ніводнага голасу ў абарону К. – выявілася спецыфіка краю, дзе асабліва шчыравалі “глушыльнікі” заходніх радыёгаласоў, дрэнна даходзіў самвыдат з іншых рэгіёнаў СССР.

6.XII.1988 напярэдадні візыту ў ЗША Міхаіла Гарбачова ў газ. “*Нью-Йорк Таймс*” была апублікаваная нататка аглядальніка Разэнталя пад назвай “*Падарунак Гарбачова Нью-Йорку*” – так было ацэненае вызваленне апошняга “сямідзесятніка” з сумна вядомага Пермскага лагера. Але само вызваленне К. было не менш характэрным у параўнанні з ягоным арыштам. К. застаўся ў “сваім” лагера апошнім асуджаным паводле “антысавецкага” артыкула. Следчы КГБ і адміністрацыя лагера настойвалі, каб К. падаў просьбу пра памілаванне. К. меркаваў, што такі крок стане адназначным прызнаннем сваёй віны і таму адмаўляўся ад падавання такой просьбы, ён патрабаваў рэабілітацыі. Урэшце К. быў памілаваны паводле Указу Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 30.XI.1988. У 1989 незалежная псіхіятрычная экспертыза ў Маскве засведчыла псіхічнае здароўе К.

Такім чынам, К. быў асуджаны паводле палітычных матываў 4 разы і правёў у турмах, лагерах і вар’ятнях каля 17 гадоў. К. неаднаразова пасля вызвалення звяртаўся з патрабаваннямі сваёй юрыдычнай рэабілітацыі. Толькі пасля звароту К. да тагачаснага першага намесніка Старшыні Вярхоўнага Савету БССР Станіслава Шушкевіча ў жн. 1990 Прэзідыум Вярхоўнага Суда БССР 10.XII.1990 адмяніў вердыкт Судовай калегіі па крымінальных справах Магілёўскага Абласнога Суда ад 21.VI.1979 і пастанову Судовай калегіі па крымінальных справах Вярхоўнага Суда БССР ад 24.VII.1979; справа была спыненая “паводле матываў адсутнасці... складу злачынства”. А да таго моманту Указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР ад 21.IV.1989 быў адменены артыкул 186 КК БССР.

Цяпер К. жыве ў Маскве. Сябра Radical Party, працуе ў Маскоўскай Хельсінкскай Групе. У жн. 1991 быў у шэрагах абаронцаў законнай расійскае ўлады, прыйшоў да Крамля з нацыянальным беларускім бел-чырвона-белым сцягам. Пасля абвешчэння Беларуссю незалежнасці рабіў спробы пераехаць у Менск, дзеля гэтага звяртаўся ў беларускі парламент. Але ідэя пераезду не была рэалізаваная. Бярэ ўдзел у акцыях беларускай дыяспары ў Маскве (<http://www.zbsb.org/infocenter/17-1.html>) і ў іншых краінах (<http://belarus8.tripod.com/hazeta/cikago.htm>).

Асоба К. дастаткова нетрадыцыйная для Беларусі 1960—80-х гадоў. К. так выразна сфармуляваў праваабарончую праблематыку, як гэта не рабілася ў сучаснай яму Беларусі. К. падтрымліваў сувязі з дысідэнцкімі коламі Масквы і Расіі, што таксама нетрадыцыйна для руху іншадумцаў у Беларусі. К. можна назваць прадстаўніком класічнага дысідэнцкага руху, які не атрымаў у Беларусі дастатковага распаўсюджвання, бо тут былі прадстаўленыя іншыя формы іншадумства і апазіцыі таталітарнаму рэжыму. Але ўвесь час у сваёй праваабарончай і публіцыстычнай дзейнасці К. надаваў вялікую ўвагу Беларусі і яе праблемам. Арганізатарамі кампаніі абароны К. на Захадзе ў канцы 1970—80-х гадоў былі беларускія эмігранцкія колы. У 1980-я гады імя К. шмат што значыла для новага дэмакратычнага руху Беларусі.

Тв.: *Защита прав человека и разрядка – неделимы* (3.IV.1977) [Тэкст зачытваўся на “*Радыё Свабода*” ў лістападзе 1977]; *Украденная Родина* (25.III.1978) [Тэкст зачытваўся Радыёстанцыяй “*Нямецкая хваля*” 9.VII.1978 у 18.20 і 10.VII.1978 у 20.45; друкаваўся ў розных эміграцыйных выданнях, у тым ліку “*Время и Мы*” (Мюнхен), 1986, № 3]; *История одного ненаписанного рассказа: наброски с натуры* (самвыдат; 30.XI.1990) [Тэкст зачытваўся на “*Радыё Свабода*”]; “КГБ – социальная чума”, — свидетельствует жертва советского гестапо // *Содействие* (Вільня). № 15, 1990; Беженцы от Министерства обороны (10.I.1993) (публікацыі ў газ. “*Московские новости*”, “*Экспресс-Хроника*”).

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 36, спр. 4221; *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Mikhail Kukobaka. *Byelorussian Worker, Imprisoned in the Soviet Union for Defending Human Rights // Amnesty International Campaign*. London. June 1988; Richards, Susan. *Encounters in a changing Russia. Epics of Everyday Life*. London, 1989. P. 282—286; Он боролся за нас (судьба М. Кукобаки) // *Ратуша* (Магілёў). 1990, № 2; Уліцёнак А. *Іншадумцы = Мыслящие иначе*. Мн., 1991. С. 223—243; Міхал Кукобака: «Я застаюся дысідэнтам» [Гутарыць Севярын Квяткоўскі] // *Наша Ніва*. 1998, № 12 (<http://txt.knigi.com/nn/1998/12/05.htm>); Котляр И. И. *Права человека в современной Беларуси: состояние, проблемы, перспективы*. Мн., 1999. С. 35—36; *Ля вытокаў*. С. 13; *Дэмакратычная апазіцыя*; 58¹⁰, с. 720; *Рэпрэсаваныя*, т. 1; Апошнія слова Міхася Кукобака // *Права на Волю*. 2002, красавік, № 7, № 8.

Алег Дзярновіч

КУКО А. М. [1937 — ?], аўтар пратэстнага ліста. Жыхар Віцебскай вобл. 8.I.1958 напісаў у ЦК КПСС ліст з крытыкай Хрушчова. Крымінальная справа па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” была спынена 30.IV.1958, бо К. даў паказанні, што імкнуўся патрапіць у турму з-за кепскіх адносінаў у сям’і.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 84357, арк. 4—5.
Літ.: 58¹⁰, с. 441.

КУЛІК Яўген Сяргеевіч [31.X.1937, Менск – 12.I.2002, Менск], мастак-графік, актыўны ўдзельнік адраджэнскага руху 1960—90-х гадоў; у ягонай майстэрні ў 1960-х гадах утварыўся асяродак “*На Паддашкі*”. У 1957 скончыў Менскую Мастацкую Вучэльню, у 1963 – Беларускі Дзяржаўны Тэатральна-Мастацкі Інстытут. Вучыўся ў Л. Лейтмана, А. Малішэўскага, В. Цвіркі, А. Мазалёва. З 1963 удзельнічаў у афіцыйных мастацкіх выставах. У 1965 уступіў у Саюз Мастакоў Беларусі. Маючы жывапісную адукацыю, пасля заканчэння Інстытута пераарыентаваўся на графіку. Аўтар станковых аркушаў і экслібрысаў. Аздабляў кнігі для дзяцей і дарослых, класіку і сучаснасць – у асноўным беларускіх аўтараў. Працаваў мастаком у дзіцячым час. “*Вясёлка*”.

К. уласцівы рамантычны погляд на беларускую мінуўшчыну часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў, а таксама настальгія па традыцыйным побыце, які сыходзіць у нябыт пад націскам урбанізацыі і масавай культуры. Бо традыцыйны побыт у ягоным разуменні – апірышча беларушчыны. К. паставіў творчасць на службу нацыянальнай ідэі, скарыстоўваў кожную магчымасць для прапаганды беларускай гісторыі і культуры. Пік творчасці прыпадае на 1974—83. У гэты час з’явіліся ўсе ягоныя найбольш вядомыя творы: “*Помнікі дойлідства Гарадзеншчыны*” (1974), малюнкi-рэканструкцыі “*Замкі Беларусі*” (1977), аркушы “*На куццю*”, паводле Янкі Купалы (1982) і “*Памяці Алены Кіш*” (1983).

У 1980 мастак робіць ілюстрацыі да класічнага твору беларускай лацінамоўнай літаратуры “*Песні пра зубр*” Міколы Гусоўскага. На той момант, калі К. браўся за гэтую працу, ужо існавалі цудоўныя ілюстрацыі да “*Песні...*”, зробленыя Арленам Кашкурэвічам. Такім чынам, К. уступаў у своеасаблівае спаборніцтва з мэтрам беларускай графікі, і спаборніцтва гэтае пайшло на карысць нацыянальнаму мастацтву. Сёння ілюстрацыі К. да “*Песні...*”, як і ілюстрацыі А. Кашкурэвіча, знаходзяцца ў шэрагу вышэйшых дасягненняў беларускай кніжнай графікі. Выданне славутага твора лацінамоўнага паэта Беларусі М. Гусоўскага ў перакладзе на сучасную беларускую мову стала выдатнай падзеяй у справе асваення беларусамі ўласнай культурна-гістарычнай спадчыны. К. выдатна скарыстаў гэтую нагоду для ўслаўлення гераічнай мінуўшчыны краіны. Гэтую працу можна лічыць кульмінацыйнай творчасці мастака.

К. стварыў шэраг партрэтаў гістарычных асобаў (князя Рагвалода, князеўны Рагнеды, Св. Ефрасінні Полацкай) і сюжэтных кампазіцыяў, прысвечаных драматычным падзеям нацыянальнай гісторыі (у прыватнасці, Паўстанню 1863—64). У сааўтарстве з М. Купавам зрабіў малюнкi гербаў магдэбургскага перыяду для кнігі А. Цітова “*Гарадская геральдыка Беларусі*” (1989). Разам з А. Бажэнавым і М. Купавам маляваў гербы для кнігі таго ж аўтара “*Геральдыка беларускіх месцаў*” (1998). Творасць К. мае выразна асветніцкі характар.

Асобнае месца ў ягонай творчай і грамадскай дзейнасці займае эпізод, звязаны са стварэннем у 1980 паштоўкі з нагоды 1000-годдзя Беларусі і перадачай яе на Захад, дзе намаганнямі беларускай дыяспары паштоўка была

растыражаваная. Імя аўтара хоць не адразу, але ўрэшце стала вядомым КГБ. К. пераследваўся – ужываліся нагляд і допыты.

Ад 1960-х і ажно да 1990-х майстэрня К. была своеасаблівым клубам апазіцыйна настроенай і нацыянальна арыентаванай інтэлігенцыі. Менавіта ў ягонай майстэрні склаўся культурны асяродак “*На Паддашку*” (названы па месцазнаходжанні майстэрні – пад самым дахам у доме насупраць будынка КГБ). У гэтым асяродку збіраліся самвыдатаўскія і забароненыя выданні, рыхтаваліся выставы, арганізоўваліся пошукавыя экспедыцыі. “*На Паддашку*”, па-сутнасці, была адною з нешматлікіх нефармальных групавак у Беларусі, якая функцыянавала, нягледзячы на ўціск з боку ўладаў, на працягу трыццаці гадоў. Потым мастакі гэтага асяродку склалі ядро творчай суполкі “*Пагоня*”.

Напрыканцы 1980-х у выніку актывізацыі палітычнага жыцця ў беларускім мастацтве сцвярджаецца новы напрамак – сац-арт. У той час, як этнаграфізм (К. – выразны прадстаўнік этнаграфізму) стаяў на грунце рэалістычнай мастацкай школы, гістарычнай традыцыі і нацыянальнага рамантызму, апяваў беларускую архаіку і аб'ектыўна быў арыентаваны на даволі шчыльнае кола інтэлектуалаў, сац-арт увасобіў рэаліі ХХ стагоддзя, еўрапейскі досвед (у тым ліку і досвед масавай культуры), дынаміку і супярэчлівасць урбанізаванага грамадства. Этнаграфізм напрыканцы 1980-х ужо быў мастацтвам сталых людзей, сац-арт сцвярджаўся як мастацтва моладзі. Далёка не ўсе мастакі “этнаграфічнай” генерацыі, якія мелі пэўныя заслугі ў сваім часе, здолелі ўсвядоміць, што гэты час скончыўся. Не ўсе яны аказаліся падрыхтаванымі прыняць новую эстэтыку, новую рэчаіснасць.

К. застаўся ў мастацтве кансерватыўным нацыяналістам, але ў палітыцы ён – прыхільнік нацыяналізму радыкальнага. З канца 1980-х у ягонай майстэрні збіраецца ўжо не культурніцкая, але палітычная апазіцыя камуністычнаму рэжыму. Тут планаваліся і абмяркоўваліся шэраг акцыяў Беларускага Народнага Фронту (БНФ). У часе стварэння БНФ К. уваходзіў у кіраўнічыя структуры Фронту. Браў удзел у мастацкім аздабленні шэрагу палітычных акцыяў патрыятычных сіл (з'езды БНФ, мітынгі, дэманстрацыі). У 1991 браў удзел у стварэнні графічнага эталону “*Пагоні*” – Дзяржаўнага герба Рэспублікі Беларусь. У апошняе дзесяцігоддзе ХХ ст. ў творчасці К. не назіраліся новыя тэндэнцыі, не з'яўляліся прынцыпова новыя вобразы і стылёвыя знаходкі. Тое, чым ён займаўся (геральдыка, гістарычныя рэканструкцыі адзення і г. д.), увогуле мае ўскоснае дачыненне да “прыгожага мастацтва”. Гэта бліжэй да працы навукоўца. К. – сябра мастацкай суполкі “*Пагоня*” і адзін з ініцыятараў яе стварэння, удзельнік выставаў суполкі. К. прыклаў руку да шэрагу праграмных дакументаў “*Пагоні*” – статуту, адозваў, заяваў.

Памяці мастака 3.ІІ.2004 у Менску ў Палацы мастацтва адкрылася выстава твораў К. “*Беларусь – мой Свет*”.

Літ: *ЭліМБел.*, т. 3; *ЭГБ*, т. 4; *Гісторыя беларускага мастацтва*. Т. 6. Мн., 1994; *Ля вытокаў*. С. 9—10; *Дэмакратычная апазіцыя*; *БЭ*, т. 9; *На Паддашку*. Пра Міколу Ермаловіча, “*Гутаркі*” і 1970-я [Інтэрв'ю з Яўгенам Куліком] // *Наша Ніва*. 2001, № 1, 3—9 студз. (<http://gw.lingvo.minsk.by/nn/2001/01.htm>); *Лецка Я. Адысці і застацця* // *ЛіМ*. 2002.І.18; *Памёр Яўген Кулік* // *ЛіМ*. 2002.І.18.

Пётра Васілеўскі

КУПЦЭВІЧ Аркадзь Адамавіч (ЛЯВІЦКІ Павел Аляксандравіч) [1906, г. Вязьма Смаленскай губ. цяпер. вобл. Расіі – ?]. Беларус. Асуджаны 3.XII.1963 Кемераўскім Абласным Судом (РСФСР) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НІПШ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

КУР’ЯНОВІЧ Г. І. [1925 — ?], школьны настаўнік, палітвязень. Меў няскончаную вышэйшую адукацыю. Жыхар Менскай вобл. Пад час венгерскіх падзеяў 1956 заклікаў арганізаваць дэманстрацыю пад лозунгам “Хлеба!” Заяўляў аб неабходнасці стварэння другой партыі, апазіцыйнай КПСС. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 5.XI.1957. Рэабілітаваны 26.III.1959.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 80558.

Літ.: 58¹⁰, с. 390; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ЛАГОДЗІЧ Мікалай Васільевіч (псеўданім: Пінчук Палескі) [нар. 6.XII.1928, в. Радаўня Пінскага павета Палескага ваяводства, цяпер Янаўскі р-н Берасцейскай вобл.], праваабаронца, палітычны вязень. Сваю нязгоду з рэчаіснасцю Л. упершыню паспрабаваў выказаць у той час, калі знаходзіўся на ваеннай службе (з 1948). Як адзначае Л., існавала практыка дыскрымінацыі прызыўнікоў з заходніх абласцей Беларусі, якія былі да 1939 у складзе Польскай дзяржавы і ў 1940-х гадах да канца яшчэ не саветызаваныя. Тых, хто нарадзіўся ў Заходняй Беларусі, пасылалі служыць як мага далей ад Беларусі, давалі самую цяжкую і брудную працу, часта іх проста накіроўвалі на працу ў шахты і на лесапавал. Л., які служыў на тэрыторыі Кіраўскай вобл. (Сібір), даслаў скаргу міністру абароны СССР Васілеўскаму з выкладам сітуацыі і папрасіў перавесці яго для службы на тэрыторыю Беларусі. Ужо тады Л. адчуў на сабе ціск з-за сваіх поглядаў. Пасля заканчэння ваеннай службы Л. вярнуўся на Радзіму, у 1956 пасяліўся ў Пінску. Працаваў на Пінскім фанерным заводзе, адначасова завочна вучыўся ў тэхнікуме. Але Л. не мог адмовіцца ад роздумаў над савецкай рэчаіснасцю. Тады Л. яшчэ верыў у магчымасць зменаў у СССР праз адкрытую дыскусію, праз публікацыі ў савецкай прэсе. “...Практычная дзейнасць камуністычнага рэжыму, інфармацыйная хлусня партыйнай прэсы, уся дыктатарская атмасфера, парушэнні Усеагульнай Дэкларацыі Правоў Чалавека падштурхнулі мяне нагадаць рэжыму пра гэта сваімі артыкуламі. Я пачаў пісаць”⁵¹. На пачатку 1960-х гадоў Л. накіроўваў свае артыкулы ў маскоўскія газеты “*Известия*” і “*Правда*”. Вядома, іх там не публікавалі. Тады Л. выслаў яшчэ адзін рукапіс у менскі карпункт газ. “*Правда*”. Гэты артыкул быў падпісаны псеўданімам Пінчук Палескі. КГБ пачаў шукаць аўтара. 29.I.1963 па дарозе з працы Л. быў арыштаваны і дастаўлены ў Берасцейскі аддзел КГБ. Справу Л. вёў падпалкоўнік Гаршкоў. Паводле дадзеных следства Л. “выношваў пачуццё крыўды за рэпрэсію свайго бацькі – памагатага нямецкіх акупантаў”. У 1959—61 напісаў улёткі і лісты з заклікамі змагацца супраць камуністаў і савецкай улады, дасылаў іх у дзяржаўныя ўстановы Менска і іншых гарадоў, раскідваў у грамадскіх месцах. 11.IV.1963 Берасцейскім

⁵¹ Лагодзіч М. Мае ўспаміны // *Маю права!* 1998, № 3.

Абласным Судом Л. асуджаны паводле арт. 67 Крымінальнага кодэкса БССР (“антысавецкая агітацыя і прапаганда”) на 3 гады пазбаўлення волі. Свой тэрмін Л. адбываў у Мардоўскіх лагерах. Пасля вызвалення Л. цярэў ад дыскрымінацыі, пастаянна сутыкаўся з праблемамі ў працаўладкаванні. Ягоная перапіска доўгі час была пад наглядом карных органаў. Пасля атрымання Беларуссю незалежнасці рэабілітаваны ў 1992. У 1990-я гады браў актыўны ўдзел у дэмакратычным руху – быў старшынём Беларускага Дэмакратычнага Аб'яднання “*Ветэран*”; сябрам Беларускай Сацыял-Дэмакратычнай Партыі (“*Грамада*”).

Тв.: Мае ўспаміны // *Маю права!* (Бюлетэнь Пінскага рэгіянальнага аддзялення Беларускага Хельсінкскага Камітэту). 1998, № 3.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 99789; *Архіў НИПЦ “Меморіал”*. Ф. 167 [фігуруе пад прозвішчам «Лагодін»].

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.ІІІ.16; *Дэмакратычная апазыцыя; Рэпрэсаваныя*, Т. 2; 58¹⁰, с. 630.

Таццяна Снітко

ЛАПАЦІНА Вольга К. [1917 — ?], сялянка, вязень. Беларуска. Жыхарка Парыцкага р-на Гомельскай вобл. (цяпер Светлагорскі р-н). У 1950 была судзімая за невыпрацоўку працадзён. Паводле паказанняў сведкаў, 15.ІІІ.1953 прыйшла ў сваю хату на вечарынку “заўважна падпітая і як зайшла, стала танчыць. Я, Бялуга, якія сядзелі ў доме, пачалі закурваць, Бялуга выняў са сваёй кішэні газету, разгарнуў і кажа – глядзіце, як пахавалі таварыша Сталіна; пачула гэтае Лапаціна Вольга і стала казаць з выкрыкам “Сталін наш вораг, ён памёр”. Гэтыя размовы Лапаціна суправаджала нецэнзурнымі грубымі словамі. Сядзелі жыхары в. Пятровічы, нехта сказаў, што так казаць нельга, і пачаў Лапаціну Вольгу супакойваць. Лапаціна не стала спыняць свае выказванні, а наадварот пачала лаяцца нецэнзурнымі словамі... Русіновіч Пётра... нават меркаваў, каб закрылі рот Лапацінай Вользе, каб яна так не выказвалася”. Асуджана па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 13.Ⅵ.1953.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 40974.

Літ.: 58¹⁰, с. 140.

ЛУКАШЭВІЧ Міхаіл Мікалаевіч, ахвяра карнай псіхіятрыі. Жыхар Берасця. У 1984 у Маскве звярнуўся ў адно з замежных пасольстваў. Быў затрыманы міліцыяй, а затым дзяжурным псіхіятрам горада накіраваны ў 14-ы псіхіятрычны шпіталь Масквы “ў сувязі з няправільнымі паводзінамі і адхіленнямі ў псіхічнай дзейнасці”. 3.Ⅺ.1984 пераведзены ў Берасцейскі псіхіятрычны шпіталь. У далейшым выпушчаны з даведкай пра псіхічную недзеяздольнасць. У жн. 1990 экспертная камісія прыйшла да высновы, што Л. псіхічнымі захворваннямі “не хварэў і не хварэе”.

Літ.: Котляр І. І. *Права чалавека в современной Беларуси: состояние, проблемы, перспективы*. Мн., 1999. С. 32—33.

А. Дз.

ЛУЦКАЯ Л. А. [1930 — ?], сялянка, палітвязень. Польшка. Жыхарка Гарадзенскай вобл. Мела адукацыю ў 5 класаў. Член ВЛКСМ. Паводле дадзеных следства, напісала тры ўлёткі, у якіх заклікала палякаў не служыць у

Савецкай Арміі, не адпускаць дзяцей у школы, распраўляцца з камуністамі. Асуджана паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 27.III.1957.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 83320.

Літ.: 58¹⁰, с. 288.

ЛУШНІКАЎ В. І. (Аўдзіенка А. М.) [1927 — ?], рабочы, палітвязень. Жыхар Слонімскага р-на Гарадзенскай вобл. Раней судзімы. Паводле дадзеных следства, у 1957 у лістах да сяброў-сулагернікаў крытыкаваў савецкую рэчаіснасць: “Пры такім становішчы рэчаў чалавек са здаровай, не атручанай свядомасцю безумоўна адчуе смярдзючы пах нашай сістэмы”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 14.VI.1957.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 86877.

Літ.: 58¹⁰, с. 330.

ЛЫСКОВІЧ А. В. [1900 — ?], рабочы, вязень. Беларус. Жыхар мяст. Камянец Берасцейскай вобл. Раней судзімы. Паводле дадзеных следства, вярнуўшыся з месцаў пазбаўлення волі, у 1956—57 сярод жыхароў мяст. Камянец крытыкаваў жыццё ў СССР, казаў “пра непазбежнасць гібелі савецкага ладу ў будучай вайне з Англіяй і ЗША”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 30.IX.1957.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 87924.

Літ.: 58¹⁰, с. 377.

ЛЫЧКОЎСКИ М. Ф. [1915 — ?], інжынер, вязень. Беларус. Жыхар Алтайскага краю Расіі. Меў няскончаную вышэйшую адукацыю. Інжынер энергацягніка. У 1953 быў судзімы паводле артыкула 58 ч. 1 і 2 КК РСФСР (“контррэвалюцыйныя дзеянні”). Паводле дадзеных следства, у жн. 1957 хваліў шматпартыйную сістэму ў Польшчы; называў Хрушчова выскачкам і самазванцам, асуджаў Пастанову “*Аб антыпартыйнай групе*”, распавядаў палітычныя анекдоты ды захоўваў іх запісы. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 14.XII.1957. Рэабілітаваны 17.VI.1965.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 91320; Ф. 9474, воп. 41, спр. 3289.

Літ.: 58¹⁰, с. 401—402.

ЛЯВІЦКІ Павел Аляксандравіч – гл. **КУПЦЭВІЧ Аркадзь Адамавіч.**

ЛЯШУК Іван С. [нар. 15.III.1932, в. Паніквы Берасцейскага павета Палескага ваяводства, цяпер Камянецкі р-н Берасцейскай вобл.], селянін, аўтар антыбальшавіцкіх вершаў, палітвязень. Беларус. Скончыў 10 класаў. Інвалід (невідучы). Жыхар тагачаснага Высокаўскага р-на Берасцейскай вобл. Апазіцыйным да камуністычнага рэжыму пачаў уважаць сябе яшчэ як навучэнец сярэдняе школы. У 1948 пад час прапагандысцкай кампаніі, наладжанай уладамі, адмовіўся паставіць свой подпіс пад Стакгольмскаю адозваю за мір. Паводле дадзеных следства, у 1953 дамовіўся з П. Дворакам і Г. Бурштынам пісаць ды распаўсюджваць антысавецкія вершы і ўлёткі. Пасля арышту ягоных сяброў быў затрыманы таксама. Утрымліваўся ў турме ў Бярэсці. За вершы, у якіх распавядалася пра бяспраўе ды галечу калгаснага жыцця, абвінавачаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”. Асуджаны 28.VII.1953. Тэрмін зняволення адбываў ва Усцінлагу

ў Комі АССР (17.VI.1953 – 1.X.1954). У лагеры стаў вернікам. І пасля вызвалення неаднаразова чуў пагрозы пра новае зняволенне ад лектараў атэістычных курсаў, якіх І. Ляшук публічна ставіў у тупік сваімі пытаннямі з пазіцыі хрысціянства. З пачаткам гарбачоўскай “перабудовы” Л. стаў актыўным удзельнікам акцыяў дэмакратычных сілаў, выступаў на мітынгх са сваімі вершамі. З 1959 па 1994 працаваў у Беларускам Таварыстве Сляпых. Сёння – пенсіянер, жыве ў Пінску.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 48633.

Літ.: Мы вас памятаем! // *Маю права!* Бюлетэнь Пінскага рэгіянальнага аддзялення БХК. 1998, № 3 (5); 58¹⁰, с. 167; Сьнітко, Таццяна. Іван Ляшук // *Шуфляда*. 2001, Т. 2. С. 63—64.

А. Дз.

МАКАРАНКА Г. М. [1935 — ?], шафёр, рэлігійны актывіст, вязень сумлення. Беларус. Жыхар Менска. Меў незакончаную сярэдняю адукацыю. Баптыст. Праходзіў па адной справе з Антоненкам В. і Піліпенкам А. Асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 4.II.1963. Рэабілітаваны 17.III.1965.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 97866.

Літ.: 58¹⁰, с. 624.

МАЛІНОЎСКИ Мікалай Аляксандравіч [нар. 10.IX.1931, в. Мажа Капыльскага р-на, цяпер Менскай вобл.]. Асуджаны 29.I.1982 Чарнігаўскім Абласным Судом (Украіна) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

МАРГОЎЦАВА Ф. Я. [1923 — ?], палітвязень. Беларуска. Без пэўных заняткаў. Паводле дадзеных следства, у 1957 накіравала ліст у амерыканскую амбасаду ў Маскве, распаўсюджвала ўлёткі з заклікамі да звяржэння савецкай улады. Асуджана паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 25.X.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 36, спр. 5428.

Літ.: 58¹⁰, с. 386.

МАРОШАК Даніэль Давыдавіч [1933, Менск — ?], студэнт Менскага медыцынскага інстытута, палітвязень. Яўрэй. Паходзіў з сям’і служачых. Член ВЛКСМ. У Менску жыў па адрасу: вул. К. Лібкнехта, д. 30, кв. 4. Арыштаваны 19.10.1954. Па дадзеных следства, з 1951 у размовах са знаёмымі абмяркоўваў праблемы пабудовы сацыялізму ў СССР пасля смерці Леніна. Разам з В. Казловым напісаў “*Маніфест рускіх марксістаў-ленінцаў*”, дзе КПСС называлася “халопска-дыктатарскай партыяй”, а дзяржаўны лад у СССР “дзяржаўным капіталізмам”. М. так пісаў пра становішча яўрэяў у СССР: “Ініцыятывы ўраду (ганебныя ініцыятывы) знайшлі падтрымку ўнізе ў абліччы цемры, забітасці і зайздрасці найгоршай часткі народа ў адносінах да экспансіўных і здольных яўрэяў... Вярхі пачалі распаўсюджваць шавінізм і антысемітызм таму, што гэта з’явілася заканамерным вынікам усёй палітыкі і ідэалогіі нашай партыі, дакладней, кіраўніцтва партыі”. Асуджаны 4.I.1955

паводле артыкулаў 72-а і 76 КК БССР (“антысавецкая агітацыя і прапаганда”) на 5 гадоў ППЛ і 2 гады пазбаўлення правоў. Тэрмін зняволення скасаваны 15.IX.1956 да 3 гадоў ППЛ. Рэабілітаваны 19.VIII.1997 Прэзідыумам Вярхоўнага Суда РБ.

Кр.: *Цэнтральны архіў КДБ РБ*, а/с № 37027-с; *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 71161.

Літ.: 58¹⁰, с. 237; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

МАРТЫНЮК С. К. [1906 — ?], трубачыст, вязень. Украінец. Жыхар Гарадзенскай вобл. Паводле дадзеных следства, 12.X.1957 на сходзе калгаснікаў пасля дакладу “*Беларусь за 40 гадоў Савецкай улады*” звярнуўся да прысутных і заявіў, што да рэвалюцыі людзі жылі лепей, чым цяпер, “І мхом і карой не харчаваліся, а ў іх хапала хлеба і сала”, што “папы і паны раней шкуру не дралі, а цяпер вось сапраўды з сялянаў здзіраюць шкуру” і “апошняга пеўня могуць забраць”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 29.I.1958.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 83181.

Літ.: 58¹⁰, с. 415—416.

МАТУЗАЎ Ігар Кузьміч [1939, Менск — ?], гравёр. Беларус. Паходзіў з сям’і служачых. У Менску жыў па адрасу: вул. Танкавая, д. 75. Нежанаты. Атрымаў сярэдне-спецыяльную адукацыю. Працаваў на Менскім заводзе Электронна-Вылічальных Машын. Арыштаваны 13.X.1960. Асуджаны 31.I.1961 паводле артыкула “зрада Радзіме” на 3 гады ППЛ. Адпраўлены ў Дубраўлаг (на ст. Поцьма). Вызвалены 12.X.1963. Рэабілітаваны 28.XI.1997 Судовай калегіяй па крымінальных справах Вярхоўнага Суда РБ. Асабістая справа № 37071-с захоўваецца ў архіве КДБ РБ.

МАЦКЕВІЧ Аляксандр Астапавіч [нар. 5.V.1939, в. Стрыжана Полацкага р-на, цяпер Віцебскай вобл.]. Асуджаны 29.XI.1962 Архангельскім Абласным Судом (РСФСР) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

МІЛАДОЎСКІ Язэп Язэпавіч [1923, хутар Савінск Лунінецкага пав. Палескага ваяводства, цяпер Лунінецкі р-н Берасцейскай вобл. — ?], цясляр, рэлігійны актывіст, вязень сумлення. Жыхар Нясвіжскага р-на Менскай вобл. Раней судзімы. Член секты “Сведкі Еговы”. Асуджаны Вярхоўным судом БССР паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 17.VII.1962 (іншыя звесткі – 9.X.1962).

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 93635; *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 595.

МІРОНЧЫК У., медык, аўтар пратэстных матэрыялаў. Працаваў загадчыкам кафедры Менскага Медыцынскага Інстытута, прафесар. Свае погляды на савецкую рэчаіснасць выкладаў у “*Сустрэчных закліках да ЦК*”

КПСС”, якія на працягу 1979—82 дасылаў у вышэйшыя партыйныя інстанцыі. М. узнаўляў форму “*Заклікаў ЦК КПСС*”, якія рэгулярна выпускаліся кожны год да 7 ліст., дакладна паўтараў колькасць саміх заклікаў – 99. Аўтар уклаў у форму афіцыйнага дакумента крытычны змест, да таго ж некаторыя свае “заклікі” падаў у дыяпазоне ад іроніі да сатыры. Але ўсе заклікі тычыліся вострых для савецкай рэчаіснасці пачатку 1980-х гадоў тэмаў – ад Афганскай кампаніі да масавага п’янства. М. дасылаў лісты з выкладаннем сваіх поглядаў таксама ў ЦК КПСС і ЦК КПБ. Менскае абласная ўправа КГБ у крас. 1983 затрымала аўтара “*Заклікаў*”. Пасля допытаў М. прымусілі напісаць заяву, што ён не будзе больш займацца падобнымі рэчамі, і яго адправілі ў псіхіятрычную лякарню, дзе ён прабыў паўтара месяца. Адразу ж М. быў выключаны з шэрагаў КПСС за “паклёп на Савецкі Саюз”, ды пазбаўлены працы ў Менскім Медінстытуце, дзе ён адвучыўся і адпрацаваў 35 гадоў. Уцёск з боку ўладаў адчула таксама сям’я М.

Тв.: Патрыятызм – галоўны стойп // *ЛіМ*. 1993.ІІІ.5.

Літ.: Лыч А., Навіцкі У. *Гісторыя культуры Беларусі*. Мн., 1996. С.

371.

А. Дз.

У. Мірончык. Сустрэчныя заклікі да ЦК КПСС, 1979—1982 гг. (публікацыя паводле: Мірончык У. Патрыятызм – галоўны стойп // *ЛіМ*. 1993.ІІІ.5):

“Далоў афганскую авантуру, а вінаватых за яе пад суд! Кастрычніцкая рэвалюцыя нарадзіла новыя формы эксплуатацыі чалавека чалавекам! Камунізм, як і вечны рухавік, пабудоваць немагчыма! Няхай намі не кіруе састарэлая камуністычная хунта! Няхай выбары ў Саветы будуць дэмакратычнымі! Наша свабода слова – хваліць КПСС і ўрад тады, калі яны гэтага не заслугоўваюць. Далоў цензуру! Няхай будуць свабодны выезд з СССР і ўезд у яго. Сумленнаму чалавеку жыць цяжка! Далоў паказуху, ураўнілаўку, прыпіскі, прывілеі, незаслужаныя ўзнагароды, прэміі і званні! На дэманстрацыю па загаду сумлення і сэрца, а не па спіску і прымусу! Няхай у Беларусі не закрываюцца беларускія школы! Няхай у спецыяльных навучальных установах навучанне вядзецца на роднай беларускай мове! Саюз непарушны рэспублік свабодных з’яднала навекі вялікая Русь... бальшавіцкімі шттыкамі! Краіну давялі да таго, што зямлю скоро не будзе каму даваць! Не ваюй з тымі, у каго купляеш хлеб! Няхай ізноў напоўняцца галасамі дзяцей і моладзі нашы вёскі! КПСС кішыць кар’ерыстамі, прайдзісветамі, жулікамі, якія ўладкаваліся ў партыю па блату! Адноўім нашы гістарычныя помнікі і святыні, чалавечую мараль, гожаць, сумленнасць! Навучым моладзь шчыра працаваць! Няхай члены КПСС і ўрада аб’яднаюцца ў кааператыў і самі сабе пабудуюць дачы за ўласны кошт! Далоў смяротную кару! Медыцынскія работнікі, памрыце, але хабар з хворага не бярыце! Няхай жыве самая перадавая і самая бедная ў свеце савецкая інтэлігенцыя! Сардэчнае прывітанне гаротным савецкім жанчынам, на плячах якіх сям’я, служба, план, а часта і п’яны Іван! Няхай не будзе цяжкіх і малааплачваемых “жаночых прафесій”!”

МІСКО Сцяпан [нар. 18.XII.1930, в. Чамяры Слонімскага паведа Навагрудскага ваяводства, цяпер Слоніскі р-н Гарадзенскай вобл.], тэатразнаўца, публіцыст; быў звольнены з працы ў Акадэміі Навук пад час разгрому ў 1974—75 так звананага “Акадэмічнага асяродку”. М. яшчэ падлеткам браў удзел у савецкім партызанскім руху ў Беларусі (1941—44), адзначаны ордэнам Айчыннай вайны II-й ступені і медалямі. Закончыў Французкі факультэт Менскага Інстытуту Замежных Моў (1952). Выкладаў французскую, нямецкую, беларускую і расійскую мовы ў Альберцінскай сярэдняй школе на Слонішчыне (1952—58). Пасля заканчэння аспірантуры па спецыяльнасці “тэатразнаўства” пры ІМЭФ АН БССР у Інстытуце Мастацтвазнаўства, Фальклору і Этнаграфіі АН Украіны абараніў дысертацыю па тэме “*Вытокі беларускага народнага тэатра*” і атрымаў ступень кандыдата мастацтвазнаўства (1962). Працаваў малодшым, а з 1963 – старшым навуковым супрацоўнікам Сектара тэатра ІМЭФ АН БССР. У 1974 “за няправільнае разуменне палітыкі партыі па нацыянальным пытанні” выключаны з КПСС і звольнены з працы. Працаваў у Дзяржаўным музеі БССР, Кніжнай палаце, а пасля 1987, калі рашэннем парткамісіі ЦК КПСС быў узноўлены ў шэрагах партыі – рэдактарам у Выдавецтве “*Універсітэцкае*”. Віна М., паводле інфармацыі КГБ у партыйныя органы, перадусім у ЦК КПБ, заключалася ў нацыяналістычнай пазіцыі, а фактычна ў тым, што ў сваіх публікацыях у перыядычным друку і ў публічных выступках на з’ездах творчай інтэлігенцыі ён адстойваў правы беларускай мовы, гаварыў пра яе нераўнапраўнае становішча ў БССР. Узяўшы ўдзел на старонках тыднёвіка “*ЛіМ*” і час. “*Нёман*” у дыскусіі пра лёс нацыяў і моваў, М. практычна раскрытыкаваў афіцыйную канцэпцыю пра зліццё моваў як беспадстаўную, псеўданавуковую.

Асноўныя навуковыя інтарэсы М. звязаныя са старажытным тэатрам Беларусі, яго генезісам, тэкстамі. Публікацыі беларускага мастацтвазнаўцы датычаць праблемы вытокаў нацыянальнага тэатру, школьных драмаў, інтэрмедыяў, батлейкі ў Беларусі. М. плённа супрацоўнічае з даследчыкамі старажытнага польскага тэатру. Ём зробленая транслітэрацыя і вялізны каментар да беларускіх драматычных твораў у кнізе “*Dramaty Staropolskie*” (Т. 6, Warszawa, 1963). Усяго М. аўтар звыш ста публікацыяў.

Тв.: Невядомыя беларускія творы першай палавіны XVIII стагоддзя // *Польмя*. 1965, № 9.

Літ.: *Дэмакратычная апазыцыя*.

Арсень Ліс

МІХАТУЛІН Г. Я. [1912 — ?], селянін, вязень. Беларус. Жыхар Магілёўскай вобл. Меў пачатковую адукацыю. Паводле дадзеных следства, 2.X.1957 на пасяджэнні праўлення калгаса заявіў, што ня варта выконваць указанні вышэйстаячых савецкіх органаў і што трэба ўзняць бунт. Асуджаны паводле артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 30.XII.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 83553.

Літ.: 58¹⁰, с. 407.

МУДРОЎ Вінцэсь (Віктар Леанідавіч) [нар. 11.IX.1953, Полацк], літаратар і журналіст, удзельнік руху самвыдату ў 1970—80-х гадах, крытык камуністычнай нацыянальнай палітыкі. Дзяцінства і юнацтва М., сын

савецкага афіцэра (расіяніна па паходжанню), правёў на радзіме маці ў Беларусі. У старэйшых класах сярэдняй школы № 2 Наваполацка ён ужо быў вядомы ў маладзёвым асяродку як чалавек, што крытычна ставіўся да савецкае рэчаіснасці і адчуваў у сувязі з гэтым ціск з боку адміністрацыі, непасрэднай прычынай для якога паслужыла вывешванне на школьнай дошцы аб'яваў праграмаў перадачаў “Голаса Амерыкі”, “Радыё Свабода” і іншых заходніх радыёстанцыяў.

У перыяд вучобы ў Наваполацкім Політэхнічным Інстытуце стаў ініцыятарам выдання рукапіснага літаратурна-мастацкага час. “Блакiтны лiхтар”. Разам з групай аднадумцаў (Валеры Шлыкаў, Анатоль Рыбікаў, Андрэй Грабаў і інш.) выпусціў у 1971—74 15 нумароў часопіса. Нумар, цалкам падрыхтаваны М., змяшчаў ягонья меркаванні па праблеме беларускай мовы і яе перспектываў ва ўмовах СССР. Поруч з чыста літаратурнымі матэрыяламі ў часопісе пастаянна змяшчаліся публіцыстычныя творы, дзе крытыкавалася праводзімая ў Беларусі палітыка русіфікацыі. У адным са сваіх вершаў М. параўнаў беларусаў са зніклым народам этрускаў. Часопіс паступова павялічыў лік аўтараў і акрамя Полацку і Наваполацку дастаткова шырока чытаўся і меў рэзананс у Беларускай Дзяржаўнай Універсітэце і іншых менскіх вышэйшых навучальных установах. У 1974 на след часопіса выйшаў КГБ. У вачох гэтае інстытуцыі ўяўляла грамадскую небяспеку ўжо сама беларуская мова маладзёвага альманаху, які выходзіў у “інтэрнацыянальным сацыялістычным горадзе”, у якасці якога Наваполацк паказваўся афіцыйнай прапагандай. Усе нумары “*Блакiтнага лiхтара*” былі канфіскаваныя. З М. і інш. выдаўцамі былі праведзеныя “прафілактычныя гутаркі”, у выніку чаго выпуск часопіса прыпыніўся.

У 1976 М. скончыў Наваполацкі Політэхнічны Інстытут. Па прычыне палітычнай ненадзейнасці яму было адмоўлена ў прыёме на працу на Наваполацкі завод “*Вымяральнік*”, які належаў да ліку “абаронных” прадпрыемстваў. У другой палове 1970—80-х гадах М. актыўна займаўся капіяваннем і распаўсюджваннем забароненай у СССР літаратуры, у прыватнасці, твораў М. Булгакава “*Ракавяя яйкі*” і “*Сабачае сэрца*”. Асаблівае месца ў гэтай дзейнасці займала нелегальнае распаўсюджванне недаступных беларускаму чытачу навуковых і публіцыстычных матэрыялаў нацыянальнага характару: “*Расейска-крыўскага (беларускага) слоўніка*” В. Ластоўскага, беларускага час. “*Крывіч*”; антыкамуністычных вершаў і паэмаў вязня ГУЛАГу паэткі Ларысы Геніюш. М. наведваў Л. Геніюш у яе доме ў Зэльве Гарадзенскай вобл.; у 1983 удзельнічаў у пахаванні паэткі, якое адбылося пад татальным кантролем КГБ. Працаваў на прадпрыемствах Наваполацка, а пасля Ямала-Ненецкай Аўтаномнай Акругі РСФСР. Пастаянна адчуваў увагу КГБ. У 1986 супрацоўнікі КГБ пад час чарговай “прафілактычнай гутаркі” пагражалі высласць М. з Ямала-Ненецкай Акругі за антысавецкую дзейнасць. У канцы 1980-х гадоў М. вярнуўся ў Беларусь і цяпер жыве ў Наваполацку. Ён займае актыўную грамадскую пазіцыю: з 1990 – сябра Беларускага Народнага Фронту, удзельнічае ў акцыях дэмакратычнай апазіцыі. З 1995 – карэспандэнт “*Радыё Свабода*” па Полацкім рэгіёне. Вядомы таксама як аўтар некалькіх кнігаў мастацкае прозы і перакладчык з албанскае і расійскае моваў. Сябра Беларускага ПЭН-Цэнтру.

Тв.: *Жанчына ля басейна*. Мн., 1992; *Гісторыя аднаго злачынства*. Мн., 1993; *Вясновая песьня шпака // Шуфляда*. Т. 2, 2001

(http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/szuflada/02/02gen_mudrou.htm);
Ператворанья ў попел. З гісторыі „Блакiтнага лiхтара“ // *Arche*. 2001, № 2
(<http://arche.home.by/2001-2/mudro201.html>).

Кр.: *Блакiтны лiхтар* (самвыдавецкi часопiс). Наваполацк, 1971—1974.

Лiт.: Арлоў У. Парыж не бачыў я нiколі // Арлоў У. *Мой радавод да пятага калена*. Мн., 1993. С. 23—29; *Пазацэнзурны перыядычны друк Беларусi (1971—1990)*. Мн., 1998; *Дэмакратычная апазыцыя*.

Уладзiмiр Арлоў

МЯГКОЎ В. А. [1949 — ?], без пэўных заняткаў, палiтвязень. Рускi. Жыхар Менска. Паводле дадзеных следства, у жн. 1972 распаўсюдзiў больш за 30 улётак з заклiкамі: “Далоў чырвоную заразу!”, “Трэба знiшчыць чырвоную сволач!”, “Балшавiкоў трэба вешаць i знiшчаць!”. Асуджаны па артыкулу “антысавецкая агiтацыя i прапаганда” 9.IV.1973.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 36, спр. 5600.

Лiт.: 58¹⁰, с. 749; *Рэпрэсаванья*, Т. 3.

НАВУМАЎ К. М. [1910 — ?], пастух, вязень. Беларус. Жыхар Дубровенскага р-на Вiцебскай вобл. Меў адукацыю ў 3 класы. Раней тройчы судзiмы, у тым лiку за антысавецкую агiтацыю. Паводле дадзеных следства, у размовах з пастухамi крытыкаваў савецкую рэчаiснасць; 26.VI.1957 на станцыi Орша лаяў жыццё ў СССР, кiраўнiкоў КПСС i ўраду, “выказваў тэрарыстычныя намеры” на iх адрас. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агiтацыя i прапаганда” 19.XI.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 89218.

Лiт.: 58¹⁰, с. 394.

НАЎРОЦКI Алесь (Аляксандр Пiлiпавiч) [нар. 12.II.1937 в. Давыдаўка Азарыцкага, цяпер Светлагорскага р-на Гомельскай вобл.], празаiк, паэт, крытык практыкi карнай псiхiятрыi. Нарадзiўся ў сям'i настаўнiкаў. Пасля заканчэння школы вучыўся ў Бабруйскай Школе Санiтарных Фельчароў (1951—54). Далей два гады працаваў па спецыяльнасцi ў в. Вышкава Мiрскага (цяпер Карэлiцкага) р-на Гарадзенскае вобл. З 1956 па 1962 студэнт Менскага Медiнстытута, пасля заканчэння якога працаваў доктарам участковай лякарнi ў в. Аравiчы Хойнiцкага р-на Гомельскай вобл. (1962—65). У 1965 пераехаў у Менск, працаваў на Станцыi хуткай медычнай дапамогi.

Пачаў друкавацца з 1954, шэраг апавяданняў апублiкаваў у часопiсах “*Малодосць*”, “*Польмя*”; выдаў зборнiкi паэзii i кнiгу апавяданняў. У 1975 паступiў на Вышэйшыя Лiтаратурныя Курсы ў Маскве, але скончыць iх не змог па стану здароўя. У гэты ж час распачаўся пераслед пiсьменнiка з боку КГБ. Яго прымусова змясцiлi ў псiхiятрычную клiнiку. “Пратэстуючы супраць прымянення псiхiятрыi ў палiтычных мэтах”, Н. у 1976 выйшаў з СП БССР. Працяглы перыяд заставаўся беспрацоўным.

Тв.: *Неба ўсмихаецца маланкаю*: Паэзiя. Мн., 1962; *Гарачы снег*: Паэзiя. Мн., 1968; *Валун*: Кнiга апавяданняў. Мн., 1976; *Пакаленнi i папалiшчы*: Кнiга вершаў. Мн., 1990.

Лiт.: *БП*, т. 4; *Дэмакратычная апазыцыя*; *БЭ*, т. 11.

НІЗАВЕЦ В. С. [1928 — ?], будаўнік, вязень. Украінец. Жыхар Пінска Берасцейскай вобл. Тройчы судзімы. Па дадзеных следства, 9.VII.1958 на станцыі Пінск скраў валізы і быў затрыманы; у міліцыі лаяў Савецкую ўладу, камуністаў, пагражаў расправаю над імі, “усхваляў агрэсіўную палітыку Эйзенхаўэра, называў яе народнай і прагрэсіўнай”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 4.X.1958.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 88272.

Літ.: 58¹⁰, с. 477.

ПАЗЬНЯК Зянон (Зянон Станіслававіч; псеўданімы: Генрых Ракутовіч, П. Зяновіч) [нар. 24.IV.1944, мяст. Суботнікі Іўеўскага р-на Гарадзенскай вобл.], мастацтвазнавец, археолаг, палітычны дзеяч, публіцыст; у канцы 1960—80-х гадах адзін з лідэраў нонканфармісцкіх і апазіцыйных асяродкаў у Беларусі.

Паходзіць з сям’і, якая мае глыбокія нацыянальна-дэмакратычныя традыцыі. Дзед П., Ян Пазьняк, быў рэдактарам хрысціянскай газ. “*Беларуская крыніца*” (Вільня), у 1939 арыштаваны і забіты бальшавікамі. Бацька П. загінуў у снеж. 1944 на фронце ў шэрагах Чырвонай Арміі. У 1961 П. скончыў Суботніцкую СШ. Працаваў загадчыкам Хілевіцкага сельскага клубу на Іўеўшчыне.

Адміністрацыйныя праблемы меў ужо ў Беларуска-Дзяржаўным Тэатральна-Мастацкім Інстытуце (БДТМІ), дзе вучыўся на Мастацтвазнаўчым аддзяленні. Вось як гэта выглядае ў інтэрпрэтацыі самога П.: “Пратэст супраць сістэмы падаўленьня чалавека... адчуў рана... Двойчы выключалі з інстытута. Першы раз у 1964 годзе падстроілі камуністы, партбюро і т. п. (не падабалася ім мая беларуская мова і крытыка Хрушчова), другі раз – КДБ. Было гэта ў 1967 годзе, калі я здаў усе экзамены за апошні курс, засталася толькі абарона дыплама. Быў у добрым настроі, аж паклікалі мяне ў рэктарат, дзе рэктар тэатральна-мастацкага інстытута палкоўнік у адстаўцы нехта Захараў аб’явіў мне, што я выключаны, і спаслаўся на данос аб маёй нядобронадзейнасці выкладчыка “навуковага камунізму” таксама былога ці то палітрука, ці то зампаліта. Паколькі выключэнне было зроблена з казарменнай простаінейнасцю, палкоўніку Захараву прыходзілася на працягу амаль года даваць тлумачэнні розным маім абаронцам. (Нават шановны Максім Танк хадзіў паглядзець на таго рэктара). Вось тады Захараў і тлумачыў, што “КГБ жмёт” і г. д. Гэтыя “тлумачэнні”, відаць, каштавалі яму пасады рэктара. Неўзабаве яго ціхенька знялі на пенсію. Маўляў, гуляй у даміно, калі някемлівы”⁵². Усё ж П. атрымаў дыплом БДТМІ. Працаваў рабочым сцэны ў Оперным тэатры ў Менску, фатографам у Дзяржаўным музеі БССР і Літаратурным музеі Янкі Купалы, мастаком-афарміцелем на Менскім мастацка-вытворчым камбінаце, у часы пераследу быў беспрацоўным. Вядомы як адметны фатограф. Адметная рыса для моладзі 1960-х гадоў – пошукі іншай рэчаіснасці, спробы ўцэкаў ад савецкага афіцыёзу: “Па маладосці аддаў даніну і астралогіі...”⁵³. Займаўся таксама ёгай.

З 1969 па 1972 вучыўся ў аспірантуры пры Інстытуце Мастацтвазнаўства, Этнаграфіі і Фальклору Акадэміі Навук БССР. З 1972 працаваў малодшым навуковым супрацоўнікам гэтага ж Інстытута. Змагаўся

⁵² Пазьняк З. *Сапраўднае аблічча*. Мн., 1992. С. 204—205

⁵³ Уліцёнак А. *Іншадумцы*. С. 293.

за захаванне помнікаў дойлідства і гістарычнай забудовы старога Менску і ваколіц. У 1969 разам з Лявонам Баразноў апублікавалі ў газ. “Правда” артыкул “*Заботыся о будущем*”, спрабуючы выратаваць ад знішчэння гістарычную вуліцу Менска Няміга. Гэтая публікацыя толькі крыху аддаліла знішчэнне Нямігі, але дапамагла ўратаваць будынак Тэатра імя Янкі Купалы і сквер каля яго.

П.: “...карэспандэнтам па Беларусі.. быў тады Генадзь Бураўкін, а галоўным рэдактарам “Правды” М. В. Зімянін. Адно наклалася на другое і артыкул з’явіўся, адыграў сваю станоўчую ролю. Падпісаць яго я папрасіў для большай важкасці свайго сябру, вядомага мастака Лявона Баразну, ён старэйшы за мяне. У 69-м мне было толькі дваццаць пяць...”⁵⁴.

У 1974 пад псеўданімам Генрых Ракутовіч напісаў аналітычны агляд “*Положение в Белоруси. 1974 год*” (напісанне паводле арыгіналу – А. Дз.), дзе даў аналіз рэпрэсійнай палітыкі савецкіх ўладаў да беларускай інтэлігенцыі. П. так тлумачыў сітуацыю, што склалася ў Беларусі на пачатку 1970-х гадоў: “Политика насилия и лжи проводится в Белоруси, почти не ослабевающая, с 1930-х годов. Во времена так называемой “хрущёвской демократии” мы не смогли полностью реабилитировать большинство своих национальных политических деятелей, писателей и поэтов. Насилие и ложь образовали в республике весьма специфическое положение. По существу мы стоим ещё по горло в крови 1930-х годов. Физические и моральные потери были тотальными и столь существенными, что наше поколение чувствует их постоянно”. Аналітычны агляд пачынаўся са звароту да чытачоў па-за межамі Беларусі: “Уничтожение нашей интеллигенции органами КГБ происходит в полном молчании. Если эти страницы попадут в руки наших братьев и единомышленников из других республик СССР, располагающих более широкими возможностями связи и информации, мы надеемся на их солидарность и помощь”. Перадрукі і фотакопіі гэтай працы распаўсюджваліся ў Беларусі і па-за яе межамі.

У 1975 пад час разгрому “Акадэмічнага асяродку” звольнены з працы. П. прыгадвае: “...апынуўся без працы, без сродкаў да існавання. Тут было ўсё жорстка і доўга – і допыты ў КДБ, і цкаваньне, і г. д. загналі ў шпіталь, атрымаў хваробу сэрца і выбіраўся зь яе гадамі. Асноўная прычына (рэпрэсій – А. Дз.) – у дысертацыі прысьвяціў шмат месца даследаваньню творчасці Францішка Аляхновіча, дзейнасці Каруся Каганца, Леапольда Родзевіча, братоў Луцкевічаў... і ўвогуле ўсяму таму пласту беларускай культуры, пра які тады было забаронена нават успамінаць”⁵⁵.

У 1976 адноўлены ў Акадэміі Навук, але ўжо ў іншай установе – у Інстытуце Гісторыі, дзе даследаваў помнікі археалогіі і архітэктуры сярэднявечча; у далейшым – старшы навуковы супрацоўнік. У 1981 абараніў дысертацыю кандыдата мастацтвазнаўства “*Проблемы становления и развития белорусского профессионального театра на протяжении XX ст. (1900—1917 гг.)*”. Вымушаны быў гэта рабіць у Расіі (Ленінградзе), бо ў Менску абарона была заблакавана. У 1980-я гады вёў актыўную барацьбу за захаванне Верхняга горада Менска. Праводзіў археалагічныя раскопкі помнікаў XV—XVII ст. у Менску, Мядзеле, Лоску (Валожынскі р-н), Суботніках (Іўеўскі р-н); даследаваў архітэктуру і археалогію беларускіх гарадоў. Вакол яго, як яркай і

⁵⁴ Уліцёнак А. *Іншадумцы*. С. 308.

⁵⁵ Пазыняк З. *Сапраўднае аблічча*. С. 205.

неардынарнай асобы, гуртаваліся “нефармальныя” маладзёжныя сілы: “Талача”, “Нашчаджі” (Менскі Педінстытут). Разам з І. Лучанком напісаў песню-малітву “Авэ Марыя” – адну з лепшых у гэтым жанры ў Беларусі.

Працы П., прысвечаныя гісторыка-культурнай спадчыне Беларусі, і, асабліва, помнікам архітэктуры, вылучаліся шырокім сацыякультурным кантэкстам, спецыялізаваным мастацтвазнаўчым аналізам і, адначасова, цёплай інтанацыяй. Чытацкая публіка, якая гарнула да адкрыцця невядомага раней для яе культурнага кантынента Беларусі, знаходзіла ў тэкстах П. новыя веды і пастаноўку нечаканых пытанняў.

“...У гудзе машын, тралейбусаў, вулічнай гамане трэба ўмець чуйна слухаць, каб пераканацца, што тут, у старым горадзе, прыгожым сваёй непаўторнасцю, у голлі квітнеючых ліп шуміць ветрык, шапочуць таполі і вязы, а жоўтае лісце асенніх бяроз бязгучна спадае на дол. Тут, як і ўсюды, плывуць воблакі ў бяздонным небе, грае музыка вечнасці, гучыць мудрая песня прыроды. А калі яшчэ больш засяродзіцца – пачуеш мелодыю даўніх муроў! У гэтым нам шмат дапамогуць дапытлівасць, жаданне і веды.

Пачнём наш шлях раніцай, калі толькі ўзыходзіць летняе сонца і абуджаецца стары горад. Пойдзем па вуліцах і завулках, паходзім па Замчышчы, плошчах і старадаўніх дварах, пакуль не патухне чырвонае неба за былой Нямігай і не запалаяцца першыя зоркі...

Па сённяшні дзень існуюць у цэнтры старога горада муры старажытных кляштараў і даўніх святынь, здранцвела вісяць літыя званы на вежах, ацалелых у часы ліхалеццяў, і голас стагоддзяў знямеў у іх горлах. Крані – загудуць. Ды ці толькі званы! Дакранёмся да камянёў, да чырвоных цаглін і ўявім, што трыста гадоў назад, гэтак жа як мы сёння, іх гладзілі рукі безыменнага мінскага майстра. Прыгледзімся – вось ён пакінуў знак ад кельмы, а вось і адбіткі пальцаў таго чалавека скамянелі ў абпаленай гліне...

Веданне, захаванне і вывучэнне горадабудаўнічай спадчыны – гэта толькі першы этап яе аховы. Важна правільна вызначыць яе месца ў сацыяльна-культурнай структуры цяперашняга горада, знайсці адпаведнае прыстасаванне, тактоўна ўключыць у сучаснае жыццё, аднавіць страчанае, рэстаўрыраваць, абазначыць функцыі і перспектывы існавання. Толькі тады горад зможа жыць як гістарычны арганізм, засведчыць сваё бесперапыннае горадабудаўнічае культурнае развіццё, якое ў Мінска своеасаблівае, багатае і змястоўнае”⁵⁶.

У 1988 П. адкрыў для беларускай і сусветнай грамадскасці трагедыю Курапатаў, апублікаваўшы ў тыднёвіку “ЛіМ” разам з Я. Шмыгалёвым артыкул “Курапаты – дарога смерці”. П. даведаўся пра Курапаты яшчэ на пачатку 1970-х гадоў, але захоўваў таямніцу і асцярожна працягваў збіраць сведчанні:

“У тых умовах публічна раскрыць таямніцу Курапатаў было б злачынствам. Зьнішчылі б, як Нямігу, і абыггалі б усё. Дзякуй Богу, ніякіх ілюзіяў адносна камуністычнай нелюдзі ў мяне ніколі не было. Але ішлі гады і жыць было нязносна. Перадумана тысячу плянаў у бяссонныя ночы. Хацелася паставіць на тым месцы крыж у памяць па забітых. Мы абмяркоўвалі нават гэта са Шмыгалёвым, сябрам маім па

⁵⁶ Пазыняк З. *Рэха даўняга часу*. С. 5—6.

таямніцы. Але што азначала паставіць крыж у твая часы? Яго тут жа сьпілавалі б па загадзе райкаму. І хто б яго асьвяціў!»⁵⁷

Эфэкт публікацыі 1988 у Беларусі і СССР можна параўнаць з сапраўдным шокам, пасля якога наступае катарсіс.

“Вось яно, наша світанне, у раскапаных магілах, у Курапатах глядзіць на мяне пустымі вачніцамі, з якіх, нібы слёзы, высьпаецца, сыплецца жоўты пясок. Выбіраем рэшткі... Доўгія валасы жанчыны, светлыя, нібы лён, выцягваем з-пад прастрэленых чарапоў, асцярожна, каб не парваць. Адна пасма, другая, трэцяя... гузікі з-пад бялізны... Мінае працоўны дзень і ноччу прадаўжаецца ўсё ў сьвядомасці – цягну, бясконца выцягваю з-пад касцей кужэльныя валасы, нібы лён, і няма ім канца...

Калісьці, расчышчаючы косці забітых продкаў у брацкай магіле ля Дамініканца⁵⁸, я думаў: Госпадзі, хоць бы апошні раз мне такія раскопкі, хоць бы гэтая чаша мінула мяне! Не мінула. Мы нікуды не дзенемся ад нашай гісторыі. І жывыя і мёртвыя – мы адно. Мы – народ, і калі мы ўжо мёртвых нічым не ўспаможам, то мёртвыя нас успамогуць. Яны могуць асьвяціць нам шлях, асьвяціць нашы душы сваімі пакутамі, ускалыхнуць нашы розумы, сэрцы і дух, калі толькі таго мы захочам... Чуеце, як шалеюць цемрашалы, як яны імкнуцца “забіць” нашых мёртвых, схаваць, абылгаць, абпляваць, затаптаць. Гэй, хто там? Гэта вы, лэдзі Макбэт? – Не зрываецца ж кроў! О, гэтая глыбокая таемнасць смерці! О, сіла продкаў, калі ў Дзень Задушны адбываецца яднанне! І калі мы згубім, страцім гэтую сілу, нас – няма”⁵⁹.

У 1988 П. стаў адным з ініцыятараў стварэння Таварыства памяці ахвяраў сталінізму “*Мартыралёг Беларусі*”. Як наступства раскрыцця тайны Курапатаў, 30.X.1988 адбылася масавая дэманстрацыя памяці ахвяр сталінізму («Дзяды-88»). Дэманстрацыя была разагнаная ўладамі з выкарыстаннем дубінак і слезацечных газаў, што адбылося ўпершыню ў СССР. Вынікам стаў рост апазіцыйных настрояў. У такія крытычныя моманты выразна праявіліся лідэрскія якасці П.

Трэба бачыць тую карціну 30.X.1988 на полі пад Менскам, калі П. прамаўляў сярод шматколкаснага натоўпу, атачонага раззлаванай і разгубленай міліцыяй – люд прысеў на халодную зямлю, каб пачуць прамоўцу, які выступаў не на трыбуне, а стоячы проста на зямлі. Гэты лысы лоб аскета, гэтыя рэдкія валасы, што развяваліся пад колкім кастрычніцкім ветрам – у залежнасці ад прыхільнасцяў, магло падацца, што ён увасабляе інфернальную сілу, альбо наадварот, з’яўляецца месіяй. Невыпадкова потым Васіль Быкаў назаве П. “апосталам праўды і справядлівасці”, які апярэдзіў свой час. Такое сакралізаванае вызначэнне выканае і сваю адмоўную ролю, бо ўмацуе сярод прыхільнікаў уяўленні пра беспамылковасць і пакліканасць П.

У 1989 П. стаў адным з заснавальнікаў і кіраўніком Беларускага Народнага Фронту “*Адраджэньне*” – старшыня Сойму БНФ і партыі БНФ (з 1993). У 1990—95 народны дэпутат Беларусі, лідэр Апазіцыі БНФ у Вярхоўным Савеце Беларусі. Абвостраную грамадскую рэакцыю выклікаў апублікаваны П. 15—17.I.1994 у «*Народнай газеце*» артыкул “*О русском империализме и его*

⁵⁷ *Курапаты / Kurapaty*. С. 6.

⁵⁸ Раскопкі 1986 г. Дамініканскага комплексу ў Менску.

⁵⁹ Пазыняк З. Шумяць над магілай сосны... // *ЛіМ*. 1988.IX.16.

опасности”. П. прама абвінаваціў Расію ў спрадвечнай імперскасці і варожасці да Беларусі. Чытачы ўспрынялі артыкул П. як антырасійскі. Многія аналітыкі потым напішуць, што агучаныя тэзісы П. нанеслі яму шкоду ў далейшай палітычнай кампаніі, а таксама адхіснулі ад беларускіх дэмакратаў тыя сілы ў Расіі, якія патэнцыйна маглі быць саюзнікамі. Сам П. мяркуе, што неабходна было ясна вызначыць сваю пазіцыю.

У 1994 – кандыдат у Прэзідэнты Рэспублікі Беларусь. Пасля абрання прэзідэнтам А. Лукашэнкі П. стаў лідэрам антыпрэзідэнцкай апазіцыі, хоць першыя 100 дзён устрымліваўся ад публічнай крытыкі. 1996 стаў годам найбольшага напружання паміж апазіцыяй і Прэзідэнтам, які падрыхтоўваў радыкальныя змены ў Канстытуцыі. Асабліва гэтага этапу палітычнага жыцця Беларусі – разгортванне масавага пратэстнага руху ў выглядзе дэманстрацый і мітынгаў, напачатку рэй на якіх вёў П. Была праведзена паспяхова акцыя па анігіляцыі П. як уплывовага палітыка. У сувязі з магчымымі рэпрэсіямі ў крас. 1996 пасля шэсця “*Чарнобыльскі шлях-96*” П. праз украінскую мяжу пакінуў Беларусь. Эміграваў у ЗША, дзе папрасіў палітычнага прытулку. 24.VIII.1996 улады ЗША задаволілі хадайніцтва П. З таго часу П. на эміграцыі (Варшава, Нью-Йорк), выдаваў газ. “*Беларускія ведамасці*”. У адсутнасць лідэра ў Беларусі адбыўся раскол у шэрагах БНФ. З кастр. 1999 лідэр той часткі руху, якая засталася вернай П. – Кансерватыўна-Хрысціянскай Партыі – БНФ (Партыя БНФ). Зрэшты, саму мадэль развіцця сітуацыі па такому сцэнары сам П. прадбачыў яшчэ ў 1991: “...на першы план выходзяць амбіцыі, пачынаецца тапленне адных другімі і г. д. У выніку – гібель руху ў цэлым”⁶⁰. Як бы ні былі справядлівымі прэтэнзіі Пазьняку ад былых супартыйцаў, абвінавачанні ў непрымірымасці да поглядаў апанентаў і ягонай упэўненасці ў асабістай беспамылковасці, элімінацыя П., гэтай яркай і харызматычнай фігуры, паглыбіла крызіс БНФ, які стаў нагадваць рух менэджэраў, з усімі станоўчымі і адмоўнымі тут бакамі.

Пры ўсёй маральнай цэльнасці, палітычным поглядам П. характэрны ўнутраная супярэчлівасць. Ён вельмі часта абвінавачвае Еўропу ў філісцёрстве, геданізме і цыннізме, але адначасова працягвае выкарыстоўваць тэзіс пра вяртанне Беларусі ў Еўропу. Чалавек, так многа зрабіўшы для палітызацыі грамадскай думкі, у свой час сфармуляваў прынцып, што “без адраджэння культуры палітызацыя – небяспечны працэс. У кожным выпадку”. У 2003 публічна падтрымаў ваенную кампанію ЗША ў Іраку⁶¹.

П. прызнае, што стаў палітыкам па волі абставін, рэагуючы на выклікі гісторыі перад Беларуссю. Паводле яго словаў, у іншы час ён, хутчэй за ўсё, заняўся б фатаграфіяй. Да свайго лідэрства адносіцца вельмі скептычна: “Каб быць першым, трэба любіць палітыку, а гэта не маё”.

Тв.: Позняк З., Борозна Л. Заботясь о будущем // *Правда*. 1969.IV.13 (перадрук: *Адкрытае грамадства*: Інфамацыйна-аналітычны бюлетэнь. 1998, № 4 [<http://www.data.minsk.by/opensociety/106/6.html>]); *Браслаўшчына* [Фотаальбом]. Мн., 1970; Пазняк З. Гэты родны свет [пра Л. Баразну] // *Малодосць*. 1976, № 4. С. 153—162; *Рэха даўняга часу*. Мн., 1985; У суладдзі з прыродай і чалавекам: Праграматворчая функцыя помнікаў доўгасці // *Мастацтва Беларусі*. 1986, № 4; Пазняк З., Шмыгалёў Я. Курапаты – дарога смерці // *ЛіМ*. 1988.VI.3; *Сапраўднае аблічча*. Мн., 1992; О русском

⁶⁰ Уліцёнак А. *Іншадумцы*. С. 308.

⁶¹ Пазьняк З. *Вайна* // *Народная Воля*. 2003.IV.4.

империализме и его опасности // *Народная газета*. 1994.І.15—17 (<http://txt.knihi.com/pazniak/impieryalizm-ras.html>); *Курпататы / Kurapaty*: Артыкулы, навуковая справаздача, фотаздымкі (З. Пазыняк, Я. Шмыгалёў, М. Крывальцэвіч, А. Іоў). Мн., 1994 (<http://palicka.cjb.net/kurapaty/>); *Глёрыя Патрыя*. Вільня, 2000; *Новае стагодзьдзе*. Варшава, 2002; *Гутаркі з Антонам Шукелойцем*. Варшава, 2004; [Сучасная публіцыстыка]: <http://www.bpfs.boom.ru/zPazniak.htm>; <http://www.belcentrum.org/be/d22be.htm>.

Літ.: Уліцёнак А. *Іншадумцы = Мыслящие иначе*. Мн., 1991. С. 288—310; *Народныя дэпутаты Рэспублікі Беларусь. Дванаццатае скліканне*. Мн., 1992; *Historical Dictionary*. Р. 171; *Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыклапедыя*. Мн., 1993; *Беларусь. Энц. дав.; ЭГБ*, т. 5; *Дэмакратычная апазыцыя*; *Кто есть кто в Республике Беларусь-99*; *Кто есть кто в Беларуси-99* (<http://slounik.org/80223.html>); *БЭ*, т. 11; *Кто есть кто в Беларуси* (http://who.fnpn.org/wsee/see_sod.phtml?kod=284).

Алег Дзярновіч

Зянон Пазыняк. Аснова добра, працы, заможнасьці – свабода, вольны, творчы чалавек // Уліцёнак А. *Іншадумцы = Мыслящие иначе*. Мн., 1991. С.293—295:

“...характар у мяне “ня цукар”. Але ламаю сябе: тут лепш пацярпець, нешта не заўважыць, прапусціць міма вушэй...”

Я цудоўна разумею, што такое сатанізм. Што стаіць за падаграванай цікаўнасьцю да “лятучых талерак”, экстрасэнсаў, ёгаў, будзістаў, калдуноў, да ўсіх гэтых Глобаў, Кашпіроўскіх, да ўсёй гэтай цемры, якая вылезла на паверхню... У маладосьці мне давалося вельмі глыбока вывучаць тыя штучкі. На ёгах здароўе патраціў, але, дзякуй Богу, неяк выйшаў. Займацца гэтым еўрапейскаму чалавеку нельга ні ў якім разе”.

Васіль Быкаў. *Доўгая дарога дадому. Кніга ўспамінаў*. Мн., 2002. С. 517—521.:

“Аналітычныя здольнасьці Зянона здаваліся бязмежнымі. Падобна было на тое, што ён ведаў усё пра Беларусь – сучасную і гістарычную, слухаць ягоня развагі пра яе можна было гадзінамі. Хоць ён не выглядаў красамоўцам, але гэта быў чалавек, на ўсё жыццё хворы Беларусью. Я вельмі цаніў гэтую ягоную якасьць, і нават калі не з усім быў згодны або ня ўсё мне падабалася ў ягоных максімах, не хацеў прэрэчыць. Я не адчуваў за сабой права прэрэчыць чалавеку, апантанаму вялікай ідэяй.

Праўда, Адамовіч [Алесь – А. Дз.], аднойчы прыехаўшы ў Менск і спаткаўшыся з Пазыняком, сказаў, што гэты чалавек сапраўды можа прэтэндаваць на лідэрства ў Беларусі, адзіны яго недахоп – апантанасьць. Кепска быць апантаным, тым больш – ідэяй. Самыя высакародныя ідэі менавіта і банкрутуюць з прычыны апантанасьці іхніх носьбітаў. Увогуле з тым я быў згодны, але не ў дачыненні да Пазыняка. Я меркаваў, што для апалітычнай, рахманай Беларусі

патрэбны менавіта такі лідэр. Толькі такі меў магчымасць, здольнасць і волю абудзіць нацыю, якая багатая што праспала ў сваёй гісторыі...

На жаль, у сваёй газэтна-мітынгавай рыторыцы Пазьняк не заўсёды аддаваў належнае палітычнай лёгіцы і не здолеў пазьбегнуць празьмернасьці ў дэфініцыях – асабліва што да Расеі і расейцаў. Заўсёды надта чулыя да ўласанга нацыянальнага гонару некаторыя зь іх скарысталі пазьнякоўскія інвектывы, каб абвінаваціць яго і БНФ. Прытым без увагі засталіся выказваньні іншага кшталту. Так, калі ў яго на тэлеперадачы запыталі, якую палітыку да рускіх ён будзе праводзіць, як прыйдзе да ўлады, кандыдат у прэзыдэнты Пазьняк сказаў: “Такую, каб расейцам на Беларусі жылося лепш, чым у Расеі”⁶². Што ж, рытарычна, але вычарпальна ў сэнсе аптымальнага стаўленьня да вырашэньня балючай міжнацыянальнай праблемы...

Шмат каму з Пазьняком было нялёгка. Сам будучы чалавекам апантаным, ён гэткай жа апантанасьці чакаў і ад іншых, найперш ад сваіх паплечнікаў. Але кожны зь іншых меў свой, адметны ад ягонага характар...

Бэнээфайцаў, асабліва ветэранаў гэтага руху, часта грэбліва называюць рамантыкамі. Тое не зусім правільна, хаця доля праўды ў тым азначэньні ёсьць. Нейкая мера рамантызму, мабыць, была ўласьціва і Пазьняку. Ня надта добра, што зь цягам часу высакародная ўвогуле ідэя адраджэньня набыла ў вачох грамадства архаічнае адценьне, – не заўсёды зразумелае, а таму і не прымальнае для сучаснага, празьмерна прагматычнага беларуса. Беларускі народ у сваёй масе напрыканцы ХХ стагодзьдзя меў клопат ня так з праблемай **адраджэньня**, як з праблемай **выжываньня**. Хоць як-небудзь, хоць з бальшавіцкім рылам, але каб не ператварыцца ў мерцэвьяка, што ўвогуле было рэальна. Па сутнасьці ішоў працэс паміраньня (ва ўсіх сэнсах), і важна было клапаціцца, як затрымацца на краю гібелі, а не дбаць пра колішнюю веліч часоў ВКЛ. Народ тое адчуваў інстынктыўна і таму на першых прэзыдэнцкіх выбарах у масе сваёй не пайшоў за Пазьняком і БНФ зь іх віртуальным нацыянал-дэмакратызмам, архаізацыяй і без таго ня надта палагоджанай мовы, чым сталася, на думку некаторых, вяртаньне да граматыкі Тарашкевіча... Несумненна, будучы дэмакратамі, лідэры БНФ не зразумелі, што дэмакратыя – гэта не справядлівасьць, а арыфметыка, што нацыянальную будучыню цяпер вырашаюць лічбы, а ня ідэі, якія б разумныя яны ні былі”.

ПАЛЕВІКОЎ Яўген Барысавіч [1936, в. Кленкі Гомельскага р-на – ?], навучэнец. Беларус. Паходзіў з сям’і службоўцаў. Атрымаў сярэдняю адукацыю. Нежанаты. Жыў у Менску па адрасу: вул. Кузьмы Чорнага, д. 15, кв. 23. Вучань мантажніка на Менскім заводзе № 22. Арыштаваны 6.X.1957; асуджаны 18.XII.1957 паводле арт. 72-а КК БССР (“антысавецкая прапаганда і агітацыя”) на 2 гады ППА. У зняволенні знаходзіўся ў «Дубраўлагу» (пас. Яаўс Мардоўскай АССР). Вызвалены 14.II.1959. Рэабілітаваны Судовай калегіяй па крымінальных справах Вярхоўнага Суда БССР 2.III.1990. Асабістая справа № 30856-с захоўваецца ў Цэнтральным архіве КДБ РБ.

⁶² Гэты ж тэзіс у гады свайго прэзідэнства неаднаразова будзе паўтараць Аляксандр Лукашэнка.

ПАМАГАЕЎ Леанід. Асуджаны 29.VII.1964 Ваенным трыбуналам Беларускай Вайсковай Акругі паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” на 10 гадоў пазбаўлення волі. Праходзіў па калектыўнай справе разам з Аляксандрам Удадавым. Адсядзеў 5 гадоў.

Інфармацыя С. Ханжанкова.

ПАНІЗНІК Сяргей Сцяпанавіч (творчы псеўданім Сяргей Папар) [нар. 10.V.1942, в. Бабышкі Мёрскага р-на Віцебскай вобл.], паэт, перакладчык, удзельнік беларускага адраджэнскага руху. У 1962 скончыў Фельчарскае аддзяленне Магілёўскага Медыцынскага Вучылішча. Пачаў друкаваць вершы з 1959. Сябра Саюзу Журналістаў Беларусі з 1966, Саюзу Беларускіх Письменнікаў з 1967. З 1963 вучыўся і ў 1967 скончыў Факультэт журналістыкі Львоўскага Вышэйшага Ваенна-Палітычнага Вучылішча Савецкай Арміі і Ваенна-Марскога Флоту, пачаў працаваць ваенным журналістам. У вер. 1969 без уласнай згоды быў пасланы ў савецкія акупацыйныя войскі ў Чэхаславакіі (перад выездам яму паведамілі, што накіроўваюць у ГДР). Знаходзіўся пераважна ў Мілавіцы пад Прагай, дзе працаваў у армейскай дывізіійнай газеце. Завязаў знаёмствы і падтрымліваў сяброўскія адносіны з чэшкімі пісьменнікамі і навукоўцамі, якія цікавіліся Беларуссю (найперш з Вацлавам Жыдліцкім), а таксама з Міхасём Забэйдам-Суміцкім і некаторымі іншымі прадстаўнікамі старой хвалі беларускай эміграцыі ў Чэхіі. Знаходжанне ў Чэхаславакіі прыгнятала журналіста і паэта, бо тут ён да таго ж быў вымушаны насіць савецкую вайсковую форму, адчуваў сябе міжвольным акупантам. П. пачаў асуджаць увод войскаў Варшаўскага пакту ў Чэхаславакію і ў 1970 публічна папрасіў прабачэння ў чэшскіх вучоных і журналістаў за акупацыю іх Бацькаўшчыны. Пра гэта становіцца вядома ў спецорганах арміі. П. дапытваюць, запалохваюць, шантажуюць, пастаянна за ім наглядаюць. Такім жа чынам затым будуць абыходзіцца і з ягонай жонкай беларускай паэткай Яўгеніяй Янішчыц. У канцы 1970 у Менск, у Саюз Письменнікаў БССР, за подпісам начальніка палітаддзелу дывізіі быў дасланы ліст пра тое, што П., “находзясь за рубежом родной страны, устанавлівал недозволенные личные связи с местными гражданами, в разговорах неправильно толковал интернационалистскую политику Коммунистической партии и Советского правительства... В практической деятельности и повседневной жизни проявляет элементы чуждых советской морали национализма и недовольства... Такой человек не должен быть в рядах Союза писателей”. Маладога ваеннага журналіста збіраюцца выслаць у Забайкалле, але з-за цяжарнасці жонкі вымушаныя былі вярнуць у Беларускаю Ваенную Акругу. Тут ён, жывучы ў ваенным гарадку пад Менскам, працаваў журналістам і сакратаром рэдакцыі ў дывізіійнай газеце, працягваючы сваю паэтычную творчасць, прасякнутую ў шэрагу вершаў патрыятычнымі матывамі, сустракаючыся з колішнімі ўдзельнікамі “Акадэмічнага асяродку”, разгромленага ў 1974, падтрымліваючы адносіны з асобамі, якія былі пад нагодам спецорганаў, у тым ліку з Ларысай Геніюш. Нарэшце ўлады канчаткова зразумелі, што маральна зламаць і застрашыць П. ім не ўдасца, і тады прыступілі да больш рашучых дзеянняў. У кастр. 1976 ён, у абстаноўцы развязанай шалёнай прапаганды, быў выключаны з КПСС, а 1.I.1977 звольнены з працы. Гэтым жа часам перад Саюзам Письменнікаў Беларусі

было пастаўлена пытанне аб выключэнні паэта з сваіх шэрагаў. Але выключэння не адбылося – большасць Прэзідыуму пісьменніцкай арганізацыі не прагаласавала за такое пакаранне. Некалькі месяцаў П. быў беспрацоўным. Затым праз знаёмых уладкаваўся фельчарам у траўмабрыгаду хуткай дапамогі. І толькі праз пэўны час яму ўдалося вярнуцца да творчай дзейнасці і атрымаць магчымасць больш-менш свабодна друкаваць свае творы. На сёння П. – аўтар 13 кніжак паэзіі і дакументальнай прозы. За заслугі перад беларускай культурай узнагароджаны медалём Францішка Скарыны, а перад латышскай – ордэнам “Трох зорак” (1998). Жыве ў Менску.

Літ.: Маліноўскі М. “Лістоў чакаю ад сяброў”, або слова пра Сяргея Панізніка // *Голас Радзімы*. 7.V.1992; Карлюкевич А. Диссидент в... капитанских погонах // *Во славу Родины*. 27.V.1992; Гутарка Кастуся Ладуцькі з Сяргеем Панізнікам // *Чырвоная Змена*. 19.XI.1998; БП, т. 4; *Дэмакратычная апазыцыя*; БЭ, т. 12.

Міхась Чарняўскі

ПАПЛАЎСКІ І. М. [1904 — ?], селянін-аднаасобнік, рэлігійны дзеяч. Беларус. Жыхар Брэсцкай вобл. Кіраваў грамадой пяцідзсятнікаў. Адмаўляўся ўступаць у калгас паводле рэлігійных меркаванняў. Супраць яго была ўзбуджана крымінальная справа па абвінавачанню ў “антысавецкай агітацыі і прапагандзе”. Справа закрыта 17.V.1955.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 66742.

Літ.: 58¹⁰, с. 241.

ПАРФЁНАЎ М. К. [1915 — ?], механік, палітвязень. Беларус. У 1938 быў асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”. Пасля вызвалення пражываў у Магаданскай вобл. Паводле дадзеных следства, з лета 1956 слухаў перадачы замежных радыёстанцый і пераказваў іх змест сваім таварышам па рабоце. Асабліва абмяркоўвалася падаўленне Венгерскай рэвалюцыі 1956. Зноў асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 30.IV.1957. Рэабілітаваны 8.I.1960.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 77597.

Літ.: 58¹⁰, с. 306; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ПАЎЛОВІЧ Н. А. [1923 — ?], беспрацоўная, палітвязень. Беларуска. Жыхарка Докшыцкага р-на Віцебскай вобл. Мела адукацыю ў 6 класаў. Паводле дадзеных следства, разам з Клімашэўскай Т. 15.III.1961 на ўзлеску і 18.III.1961 каля ўваходу на выбарчы ўчастак павесіла плакаты з антысавецкімі надпісамі. Асуджана па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 18.VII.1961.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 90588.

Літ.: 58¹⁰, с. 562.

ПЕТРАШОЎ І. Ф. [1936 — ?], артыст сімфанічнага аркестра, палітвязень. Рускі. Жыхар Менска. Меў сярэдняю адукацыю. Паводле дадзеных следства, у крас. 1977 перадаў амерыканскаму турысту заяву аб тым, што ён падваргаецца ўціску савецкіх уладаў, незаконна звальняўся з працы і г. д. Следства, сцвярджала, быццам П. называў сябе лаўрэатам Міжнароднага музычнага конкурсу, што не адпавядала сапраўднасці. Вёў

антысавецкія размовы, крытыкаваў увод савецкіх войск у Афганістан. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 19.VI.1980.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 36, спр. 8742.

Літ.: 58¹⁰, с. 787; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ПЕТРУШЭНКА А. І. [1933 — ?], памочнік машыніста, рэлігійны дысідэнт, вязень сумлення. Беларус. Жыхар г. Калінкавічы Гомельскай вобл. Меў адукацыю ў 4 класы. Раней судзімы за адмовы прыняць прысягу ў войску. Пяцідзсятнік. Праходзіў па адной справе з Жураўлём П. і Грабянчуком І. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 16.IX.1972.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 36, спр. 7192.

Літ.: 58¹⁰, с. 743.

ПАЛІПЕНКА А. П. [1931 — ?], рабочы, рэлігійны актывіст, вязень сумлення. Украінец. Жыхар Менска. Меў незакончаную сярэдняю адукацыю. Працаваў на мэблевай фабрыцы. Баптыст. Праходзіў па адной справе з Макаранкам Г. і Антоненкам В. Асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 4.II.1963. Рэабілітаваны 17.III.1965.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 97866.

Літ.: 58¹⁰, с. 624.

ПІСТАЛЕЦЕНКА В. К. [1923 — ?], лётчык-інструктар Віцебскага аэраклуба, вязень. Рускі. Меў сярэдне-тэхнічную адукацыю. Раней судзімы. Паводле дадзеных следства, 19.X.1957 ехаў у таксі і сярод пасажыраў “узвёў паклёп на аднаго з кіраўнікоў КПСС”. Асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 14.XI.1957. Прысуд адменены 5.IV.1958.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 80473.

Літ.: 58¹⁰, с. 393; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ПРАХАРЭНКА Аляксей Ніканоравіч [23.VII.1927, в. Малое Арэтава Панізаўскага р-на Смаленскай вобл. Расіі — ?]. Асуджаны 26.VI.1970 Гомельскім Абласным Судом паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

ПРАХАРЭНКА Піліп Якаўлевіч [1908, в. Ганчарова Аршанскага пав. Магілёўскай губ., цяпер Аршанскі р-н Віцебскай вобл. — ?], рознарабочы, рэлігійны актывіст, вязень сумлення. Беларус. Жыхар Віцебска. Меў адукацыю ў 6 класаў. Баптыст, актыўна выступаў за скліканне з’езду Царквы Евангельскіх Хрысціян Баптыстаў. Асуджаны 23.I.1963 Віцебскім Абласным Судом паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 94123; *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 622.

ПРАШКОВІЧ Мікола (Мікалай Іванавіч) [4.V.1932, в. Гарадзішча Бярэзінскага р-на Менскай акругі, цяпер Менскай вобл. – 2.II.1983, тамсама], літаратуразнавец, крытык, перакладчык, удзельнік “Акадэмічнага асяродку”. У 1952 скончыў Сялібскую СШ Бярэзінскага р-на, а ў 1957 Беларускае аддзяленне Філалагічнага факультэта БДУ. Тры гады працаваў настаўнікам у розных школах Беларусі. У 1960 паступіў у аспірантуру пры Інстытуце Літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР. Спецыялізаваўся па старажытнай беларускай літаратуры, таму вучобу працягваў у Ленінградзе, дзе знаходзіўся яго навуковы кіраўнік (І. Яромін) і захоўваецца значная частка беларускай пісьмовай спадчыны. Пасля завяршэння ў канцы 1963 аспірантуры працаваў малодшым, а з 1969 старшым навуковым супрацоўнікам Інстытута Літаратуры імя Янкі Купалы. У 1965 абараніў дысертацыю па творчасці Сімяона Полацкага і стаў кандыдатам філалагічных навук. Значны ўклад ўнёс П. у вывучэнне даўняй беларускай літаратуры. Ён прымаў чынны ўдзел у напісанні яе першай навуковай гісторыі (1968). З 1964 актыўна выступаў у беларускім друку з навуковымі і навукова-папулярнымі артыкуламі па актуальных пытаннях гісторыі, літаратуры, кнігадрукарства, асветы, культурных сувязяў Беларусі як старажытнага перыяду, так і новага часу, рэцэнзаваў новыя творы беларускіх пісьменнікаў і працы навукоўцаў-беларусістаў. Напісаў нарысы пра Ф. Скарыну (апублікаваны ў 1970) і Сімяона Полацкага.

Некаторыя яго выступленні ў друку вылучаліся асаблівай палемічнай завостранасцю, падважвалі афіцыйныя погляды і атрымалі шырокі грамадскі рэзананс у Беларусі. Так, рэцэнзія П. на кнігу А. Коршунава пра Афанасія Філіповіча (*Польмя*, 1965, № 12) выклікала рэзка адмоўную рэакцыю галоўнага афіцыйнага гісторыка Л. Абэцэдарскага і яго аднадумцаў і паслужыла ў 1966 падставай для спецыяльнай навуковай дыскусіі ў Акадэміі Навук па пытаннях беларускай дзяржаўнасці, у ацэнцы ролі царкоўна-рэлігійнай уніі ў гісторыі беларускага народа і інш.

П. у нацыянальна-патрыятычных мэтах імкнуўся аднавіць гістарычную праўду, раскрыць суайчыннікам багацце і высокі еўрапейскі ўзровень культурна-гістарычнай і пісьмовай спадчыны беларускага народа, якою вельмі ганарыўся, узяць іх нацыянальную самасвядомасць і годнасць. Ён балюча перажываў за каланіяльнае становішча Беларусі ў складзе Савецкага Саюзу, які называў турмою народаў, асуджаў нацыянальную палітыку кампартыі, татальную русіфікацыю роднага краю, марыў пра сапраўднае палітычнае і нацыянальнае адраджэнне нашай Бацькаўшчыны. П. сябраваў з многімі патрыятычна настроенымі беларускімі пісьменнікамі і навукоўцамі, асабліва з Л. Геніюш, з якой перапісваўся і якую наведваў у Зэльве, з Д. Бічэль-Загнетавай, У. Караткевічам, А. Мальдзісам, М. Чарняўскім, В. Чамярыцкім. Ён таксама наладзіў сувязі з украінскімі патрыётамі. І калі ў пачатку 1970-х некаторыя з іх (М. Кацюбінская, З. Франко) былі абвінавачаныя ў нацыяналізме і пазбаўленыя працы, П. збіраў сярод сваіх знаёмых сродкі на дапамогу пацярпелым украінскім сябрам. Ён арганізаваў перадачу ў Беларусь праз М. Чарняўскага шырока вядомай сярод патрыятычнай інтэлігенцыі саюзных рэспублік працы ўкраінскага дысідэнта І. Дзюбы “*Інтэрнацыяналізм ці русіфікацыя?*” і быў адным з першых яе чытачоў і распаўсюджвальнікаў у Беларусі.

Даверлівы, адкрыты і залішне эмацыянальны П. быў выкарыстаны спецорганами, пад пільным наглядом якіх знаходзіўся, для дыскрэдытацыі некаторых нацыянальных патрыётаў, фабрыкацыі справы і “выкрыцця” ў 1973—74 “гнязда беларускіх нацыяналістаў” у Акадэміі Навук БССР (“Акадэмічны асяродак”), у выніку чаго разам з ім пацярпела цэлая група беларускіх навукоўцаў, асабліва А. Каўрус, С. Міско, В. Рабкевіч і М. Чарняўскі, якія былі звольненыя з працы і доўгі час не маглі нідзе працаўладкавацца па спецыяльнасці. П. стаўся ахвярай тагачаснай таталітарнай сістэмы, у якой не захоўваліся элементарныя правы і свабоды чалавека, пераследаваліся іншадумцы, а нацыянальна-патрыятычныя пачуцці і імкненні людзей аб’яўляліся шкоднымі для грамадства. Па абвінавачанні ў беларускім нацыяналізме ў 1974 звольнены з працы ў Акадэміі Навук. Пэўны час быў беспрацоўным, затым працаваў грузчыкам, карэктарам у час. “Родная прырода” і газ. “Вечерний Минск”. У 1982 па стане здароўя пакінуў працу. Трагічна загінуў у час пажару ў роднай вёсцы.

Тв.: *Поэзия Симеона Полоцкого: Ранний период (1648—1664)*. Автореф. дисс. ... канд. филол. Н. Мн., 1964; Слова пра Афанасія Філіповіча // *Польмя*. 1965, № 12; *Францішак Скарына – беларускі першадрукар*. Мн., 1970.

Літ.: Люкевич В., Трещенок Я. Истине вопреки // *СБ*. 1966. II. 22; Алексютович М. А дзе ж ісціна аб’ектыўная? // *Польмя*. 1966, № 5; Рабкевіч В. Група пяцёх // *Наша Ніва*. 1995. № 3; *БП*, т. 5; *Historical Dictionary*, p. 178—179; *Дэмакратычная апазыцыя*.

Вячаслаў Чамярыцкі

Адам Мальдзіс. Асэнсаванні // *Новы Час*. 2003, чэрвень, № 9 (14) (<http://nchas.iatp.by/arhiv/14/artuk/13.html>):

«[Прашковіч] – зямны, сялянскі, даверлівы беларускі максімаліст. Нават вучоба ў аспірантуры ў леныградскім Пушкінскім доме не пазбавіла Прашковіча ад сялянскай наіўнасці. Ён мог абы-каму расказаць аб сваёй перапісцы з украінскімі патрыётамі, аб сваіх зборах для іх, звольненых з работы, грошай. Мог абы-каго, абы толькі загаварыў па-беларуску, запрасіць у свой аспіранцкі пакой, а потым у аднапакаёвую кватэру на Куйбышава. Збіраліся ў яго, халасцяка, часта, бо не было дзе. І тады часта нехта спецыяльна пачынаў палітычныя фантазіі: маўляў, каго мы паставім якім міністрам, калі дарвемся да ўлады. Большасць з нас успрымала гэта як гульню.

А Прашковіч як гаспадар сядзеў, слухаў, недзе наіўна паддакваў, не разумеючы, што гэта некаму трэба, каб пайсці ўверх. А зверху пачалі ціснуць. Прыгадалі Прашковічу адну рэцэнзію, на якой варта спыніцца падрабязней.

Першы раз Мікола Прашковіч трапіў пад сур’ёзны разбор у вялікай акадэмічнай канферэнц-зале пасля таго, як у снежні 1965 года надрукаваў у «Польмі» рэцэнзію на кнігу свайго старэйшага калегі па інстытуту Аляксандра Коршунава пра Афанасія Філіповіча. Там крытыкаваў артадаксальнае праваслаўе, асцярожна хваліў уніяцтва, што на той час лічылася вялікай крамолай. Гэта дало падставы двум пільным аспірантам з правінцыі, Люкевічу і Трашчонку, абвінаваціць у «Советской Белоруссии» Прашковіча ў беларускім нацыяналізме. Зверху паступіла каманда: разабрацца, асудзіць. У адрозненне ад мяне, яго

«разбіралі» цэлыя два дні. Зала была поўная, бо многія хадзілі на такія разборы, як на тэатральнае відовішча. Але моладзь падтрымала Прашковіча – хто словам, а хто апладысмантамі. Таму кожны з бакоў лічыў сябе і пераможцам, і пераможаным. Ніякавата пачуваў сябе адзін Коршунаў, бо ў рэцэнзіі яго кнігу ўсё ж нібы хвалілі, а тут ад яго запатрабавалі адмежавацца ад рэцэнзента... З таго абмеркавання ўлады – ад аддзела навукі ЦК да рэдактараў газет і нашага дырэктара – пачалі адносіцца да Прашковіча насцярожана. Да Міколы Прашковіча прыплюсавалі Міхася Чарняўскага з Інстытута гісторыі, Алеся Каўруса з Інстытута мовазнаўства, Сцяпана Міско з Інстытута мастацтвазнаўства, Валянціна Рабкевіча з энцыклапедыі. Атрымалася цэлая «акадэмічная змова»...

Звольнілі таксама ўсіх з акадэмічнай «пяцёркі». Прашковіч доўга хадзіў без работы. Каб пад'есці, часам прыходзіў да Караткевічаў, да нас. Потым неяк уладкаваўся карэктарам. Загінуў трагічна: закурыў папяросу ў роднай хаце на Бярэзіншчыне, прылёг на ложка і – згарэў...»

ПУГАЦЭВІЧ А. В. [1929 — ?], перакладчык, палітвязень. Беларус. Жыхар Масквы. Меў няскончаную вышэйшую адукацыю. Паводле дадзеных следства, на працягу 1956—57 казаў, што ў СССР няма свабоды, асоба прыгнечана, народ эксплуатаецца і г. д. Асуджаны па артыкулу «антысавецкая агітацыя і прапаганда» 30.XII.1957.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 80666.

Літ.: 58¹⁰, с. 407.

ПЫХЦІН М. С. [1926 — ?], студэнт Гарадзенскага Педагагічнага Інстытута, палітвязень. Рускі. Раней судзімы. Па дадзеных следства, 4 і 7 ліст. 1956 ад імя савецкіх грамадзянаў падрыхтаваў два антысавецкія лісты і адправіў іх поштай на адрас англійскага і амерыканскага паслоў у Маскве. У лістах падрабязна выкладаў свае погляды на міжнародную палітыку СССР, падзеі ў Егіпце, Венгрыі і г. д. Асуджаны паводле артыкулу «антысавецкая агітацыя і прапаганда» 28.I.1957. Тэрмін зняволення скасаваны 25.IV.1960.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 79262.

Літ.: 58¹⁰, с. 268; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ПЯЛІНАК Г. В. [1939 — ?], селянін, палітвязень. Паляк. Жыхар Маладзечанскай вобл. Працаваў камбайнёрам. Паводле матэрыялаў следства, «у лістападзе 1956 на дрэве ўчыніў антысавецкі надпіс»: «Таварышы, біце камуністаў хто чым можа, іх хутка не будзе, будзе Амерыка, і мы з ёй». Асуджаны паводле артыкула «антысавецкая агітацыя і прапаганда» 11.IV.1957.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 83258.

Літ.: 58¹⁰, с. 297.

ПЯНТКОЎСКИ Вацлаў [1902 – 1991], рыма-каталіцкі святар, стваральнік падпольнай каталіцкай духоўнай семінарыі, палітычны вязень. Вучыўся ў Рыме, па вяртанні ў Беларусь быў прэфектам Наваградскай гімназіі імя Адама Міцкевіча. Пасля Другой Сусветнай вайны прызначаны пробашчам касцёла ў в. Мядзведзічы Ляхавіцкага р-на Берасцейскай вобл., таксама выконваў

абавязкі генеральнага вікарыя Пінскай Каталіцкай Дыяцэзіі. У 1950 П. быў арыштаваны і сасланы ў казахстанскія лагеры. Паводле абвінавачвання, ён заклікаў сялян не ўступаць у калгас і быў агентам Ватыкану. У Казахстане айцец Вацлаў працягваў душпастырскую дзейнасць. Пад час “хрушчоўскай адлігі” П. вярнуўся ў парафію ў Мядзведзічы.

Каталіцкае жыццё ў 1950—70-х гадах працякала ў складаных варунках. У Беларусі не было спецыялізаваных рэлігійных навучальных устаноў – каталіцкія семінары ў СССР знаходзіліся толькі ў Рызе і Каўнасе. Каб паступіць туды, патрэбны быў дазвол кіраўніка па справах рэлігіі аблвыканкаму, што было вельмі складана. У 1970-я гады ў сваім доме П. адкрыў падпольную семінарыю. Маладыя людзі, якія дзесьці вучыліся ці працавалі, але жадалі стаць святарамі, у вольны час прыязджалі ў Мядзведзічы, слухалі лекцыі кс. Пянткоўскага, раніцой ішлі ў касцёл, дзе бралі ўдзел у імшы. П. выкладаў гісторыю касцёлу, кананічнае права, этыку, замежныя мовы і філасофію, ігру на фісгармоніі. Падпольная семінарыя была добра заканспіраваная. Некаторыя слухачы ўладкоўваліся на працу, таму савецкім партыйным органам было цяжка падвесці іх пад крымінальны артыкул аб ухіленьні ад працы⁶³. Праз пэўны час у Мядзведзічы прыязджалі ксяндзы і экзаменавалі слухачоў. Выпускнікі нават праходзілі “практыку” ў парафіях. Потым яны давучваліся ў Рызе і Каўнасе, або таёмна пасвячаліся ў святарства. За пяць гадоў ксёндз Пянткоўскі падрыхтаваў каля дзесяці чалавек.

Літ.: Толочко М. Цветы на могилу священника // СБ. 1992. II. 11; Глябовіч А. Касцёл у няволі // *Спадчына*. 1994, № 1. С. 31; № 2. С. 24, 27—28; *Канфесіі на Беларусі (канец XVIII—XX ст.)*. Мн., 1998, С. 306; *Дэмакратычная апазыцыя; Рэпрэсаваныя*, т. 2.

Алег Гардзіенка

ПЯТРОВІЧ Сцяпан Афанасьевіч [нар. 4.I.1944, в. Дарасіно Слуцкага р-на, цяпер Любанскі р-н Менскай вобл.]. Асуджаны 17.I.1964 Луганскім Абласным Судом (Украіна) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998. III. 16.

ПЯТРОЎ І. І. (Гарноўскі А. М.) [1924 — ?], маляр, вязень. Беларус. Жыхар мяст. Дрыса (з 1962 – г. Верхнядзвінск) Віцебскай вобл. Неаднаразова судзімы, у тым ліку паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”. Паводле матэрыялаў следства, 26.I.1957 у нецвярозым стане “зайшоў у памяшканне раённай газеты “Патрыёт Радзімы” у г. Дрыса і стаў патрабаваць ад супрацоўнікаў рэдакцыі даплаты за выкананую працу па рамонту будынка, пры гэтым дапусціў выказванне нецэнзурных словаў”, лаяў камуністаў і кіраўнікоў, называў іх фашыстамі. Казаў: “Хрушчоў па радыё вучыць адбіраць у калгаснікаў кароў, але мы кароў не аддамо”. Заявіў, што “прывядзе чалавек 5—6 і ўсіх пераб’е камуністаў”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 10.IV.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 84118.

Літ.: 58¹⁰, с. 295—296.

⁶³ *Канфесіі на Беларусі (канец XVIII—XX ст.)*. Мн., 1998. С. 306.

ПЯТУХОЎСКИ І. І. [1907 — ?], рыма-каталіцкі манах, палітвязень. Беларус. Жыхар Менскай вобл. У 1946 уступіў у манаскі Ордэн Св. Францішка. Паводле матэрыялаў следства, “перастаў займацца грамадска-карыснай працай, і, прыкрываючыся рэлігійнымі забабонамі, займаўся антысавецкай дзейнасцю”: веў каталіцкую прапаганду, дамагаўся адкрыцця ў Менску касцёла, праводзіў дома малельныя сходы, захоўваў літаратуру. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 14.XI.1957.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 86127.

Літ.: 58¹⁰, с. 393; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ПЯХОТА П. А. [1913 — ?], аграном, палітвязень. Беларус. Член КПСС, меў вышэйшую адукацыю. Жыхар Кобрынскага р-на Брэсцкай вобл. 4.I.1957 на закрытым партыйным сходзе калгаса пасля чытання закрытага ліста ЦК КПСС выступіў з прамоваю, у якой крытыкаваў урад і “пераказваў анекдоты антысавецкага зместу”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 27.III.1957.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 83214.

Літ.: 58¹⁰, с. 288; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

РАБКЕВІЧ Валянцін Іванавіч [15.II.1937, в. Аксаміты Капыльскага р-на Менскай вобл. – 6.II.1995, Менск], літаратуразнаўца, перакладчык, паэт. Быў звольнены з працы ў 1974 па абвінавачваньні ў беларускім нацыяналізме (кампанія супраць “Акадэмічнага асяродка”). Дэбютаваў у друку з вершамі ў 1957. У 1959 скончыў Гісторыка-філалагічны факультэт Менскага Педінстытута імя Горкага. З 1959 па 1960 працаваў настаўнікам Іказненскай СШ Браслаўскага р-на Маладзечанскай вобл. (з 1960 Віцебская вобл.), у 1960—63 завучам Барадзеніцкай СШ таго ж р-на, у 1963—65 завучам Ракаўскай СШ Валожынскага р-на Менскай вобл. Вучыўся ў аспірантуры пры Менскім Педінстытуце (1965—68). Член КПСС з 1965. Кандыдат філалагічных навук (1973). З 1967 працаваў старшым рэдактарам, з 1970 загадчыкам Рэдакцыі літаратуры, мовы, фальклору і этнаграфіі Выдавецтва “*Беларуская Савецкая Энцыклапедыя*”. Сябра Саюзу пісьменнікаў Беларусі з 1983. Перакладаў на беларускую мову творы Міхаіла Зошчанкі, Марка Чарамшыны, Коба Абэ, Леа Мэтсара, Муа Марцінсана, Мікалая Гоголя, Сяргея Ясеніна, Ганны Ахматавай і інш.

У 1970-х Р. патрапіў пад прэсінг бэсэсэраўскага КГБ, якое наўмысна вынайшла групу “нацыяналістаў”, каб паказаць сябе ня горшым за ўкраінскае, якое ў той час арганізавала працэсы над нацыяналістамі. Яшчэ ў 1973 менскае КГБ дасылала ў Маскву інфармацыю пра наяўнасць групы нацыяналістычных навукоўцаў у Акадэміі Навук Беларусі, але напачатку справе не быў дадзены ход. У наступным годзе дзеля высвятлення абставінаў справы з Масквы была прысланая спецыяльная камісія. Пасля разгортвання т. зв. “справы пяцёх” (гл. “Акадэмічны асяродак”) 21.III.1974 Р. быў выключаны з КПСС. Фармулёўка пры выключэнні наступная – “нацыяналістычнае разуменне ленінскай нацыянальнай палітыкі”. Р., а таксама С. Міско, М. Прашковіча, М. Чарняўскага, А. Каўруса звольнілі з працы (у выпадку з Р. быў выкарыстаны артыкул 346 “скасаванне працоўнай дамовы па ініцыятыве адміністрацыі”).

Р. апынуўся ў вельмі складаным становішчы – фактычна, па-за грамадствам. Пасля шасці месяцаў пошуку працы Р. і Алесю Каўрусу нечакана прапанаваў працу сакратар ЦК КПБ Кузьмін: “Мы рэшылі оставить вас в сфере идеологической работы. Вас и Кавруса”⁶⁴. Так Р. уладкавалі ў Выдавецтва “*Мастацкая літаратура*”, дзе ён з 1974 працаваў рэдактарам, з 1975 загадчыкам рэдакцыі. З часам Р. заняў пасаду старшага рэдактара. Актыўна публікаваўся на старонках газ. “*ЛіМ*”, “*Наша слова*”, час. “*Нёман*”.

Тв.: *Ад зімы да зімы*: [Вершы]. Мн., 1982; *Паслухай, што людзі кажуць*: Беларускія народныя прыказкі, прымаўкі, прыкметы, жарты. Мн., 1984.

Кр.: *НА РБ*. Ф. 447, воп. 4, спр. 2, арк. 80—82.

Літ.: “Група пяцёх” // *Наша Ніва*. 1995, № 3; *БП*, т. 5; *Дэмакратычная апазыцыя*; *БЭ*, т. 13; *Электронная Энцыклапедыя*: <http://slounik.org/81277.html>

Ірына Кашталян

РАЗАНАЎ Алесь (Аляксандр Сцяпанавіч) [нар. 5.XII.1947, мяст. Сялец Бярозаўскага р-на Берасцейскай вобл.], паэт, перакладчык, эсэіст, адзін з лідэраў вальнадумнага студэнцкага гуртка ў БДУ ў 1968. Нарадзіўся ў сям’і службоўцаў. Бацька – Сцяпан Разанаў, паходзіў з Тамбоўскай вобл. Расіі. У 1966 паступіў на Філалагічны факультэт БДУ, паралельна працаваў ліцейшчыкам на Менскім заводзе ацяпляльнага абсталявання.

У кастр. 1968 студэнты БДУ (сярод лідэраў студэнцкай групы былі Р., Віктар Ярац, Леў Барташ, Юрась Нагорны і інш.) звярнуліся ў ЦК КПБ з патрабаваннем вярнуць навучанне на беларускай мове. Мясцовыя лідэры кампартыі праводзілі курс на татальную русіфікацыю беларускага грамадства; беларуская мова разглядалася як непатрэбная і любы выступ у яе абарону расцэнваўся як нацыяналістычны выклік. Вось чаму справе студэнтаў-філолагаў быў дадзены ход. На іх было павешана таўро нацыяналістаў. Але кіраўніцтва ЦК КПБ не жадала грамадскага рэзанансу, таму справе не надалі палітычную афарбоўку – Р. і В. Яраца выключылі з універсітэту. Дзякуючы падтрымцы Максіма Танка, Уладзіміра Калесніка, які на той час займаў пасаду загадчыка кафедры беларускай мовы і літаратуры ў Берасцейскім Педагагічным Інстытуце, ды рэктара БПІ Сяргея Гусака, Р. удалося працягнуць навучанне на Філалагічным факультэце Берасцейскага Педінстытута, які ён скончыў у 1970.

У 1970—71 працаваў настаўнікам беларускай мовы і літаратуры ў Кругельскай СШ Камянецкага р-на, дзе разам з вучнямі стварыў літаратурны гурток. З 1972 – на літаратурнай працы. Тады ж выдаў свой першы зборнік вершаў “*Адраджэнне*”, і ў тым жа годзе быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў Беларусі. У 1972—74 літаратурны супрацоўнік газ. “*ЛіМ*” і час. “*Родная прырода*”, у 1974—86 супрацоўнік Выдавецтва “*Мастацкая літаратура*”. У 1986 пайшоў на творчую працу (без абавязковага афіцыйнага працаўладкавання). У 1990 абраны старшынёй Беларускага Рэспубліканскага Фонду імя Рэыхаў. З 1992 працаваў у Нацыянальным Навукова-Асветным Цэнтры імя Ф. Скарыны. У 1994—99 супрацоўнік час. “*Крыніца*”. Сябра Беларускага ПЭН-Цэнтру.

⁶⁴ “Група пяцёх” // *Наша Ніва*. 1995, № 3.

Тв.: *Адраджэнне*. Мн., 1970; *Назаўжды*: Вершы і паэма. Мн., 1974; *Каардынаты быцця*: Паэмы. Мн., 1976; *Шлях – 360*: Паэмы і вершы. Мн., 1981; *Вастрыё стралы*: Версэты, паэтычныя мініяцюры. Мн., 1988; *У горадзе валадарыць Рагвалод*: Вершаказы і пункціры. Мн., 1992; *Дзверы*. Беласток, 1994 (разам з Н. Артымовіч); *Паляванне ў райскай даліне*. Мн., 1995; *Рэчаіснасць*. Мн., 1998; *Танец з вужакамі*: Выбранае. Мн., 1999; *Гліна Камень. Жалеза*. Мн., 2000.

Літ.: Калеснік У. Страла і мэта // Калеснік У. *Усё чалавечае*: літаратурныя партрэты, артыкулы, нарысы. Мн., 1993. С. 209—233; Кісліцына Г. М. *Алесь Разанаў: Праблема мастацкай свядомасці*. Мн., 1997; Конан У. *Узыходжанне* // *Польмя*. 1997, № 12; Верына У. Ю. Эвалюцыя паэтычнай сістэмы А. Разанава // *Веснік БДУ*. Сер. 4. 2000, № 2; *БП*, т. 5; *Дэмакратычная апазыцыя*; *БЭ*, т. 13.

Алег Гардзіенка

РАКАШЭВІЧ Васіль Васільевіч [нар. 20.V.1923, в. Хацяж Баранавіцкага пав. Наваградскага ваяводства, цяпер Ляхавіцкі р-н Берасцейскай вобл.], удзельнік падпольнай арганізацыі, палітвязень. Жыхар Берасцейскай вобл. У 1960 уступіў у створанаю Грыгор’евым “Беларускую рэвалюцыйную партыю”, чытаў яе статут і падпісаў прысягу. Паводле сцверджання следства, спрабаваў абрабаваць сельскую краму дзеля здабыцця грошай для партыі. Незаконна захоўваў вінтоўку. Арыштаваны КГБ у верасні 1963. Асуджаны Берасцейскім Абл. Судом 10.IV.1964 паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 98102; *РГАНІ*. Ф. 5, воп. 55, спр. 71; *Архіў НІПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 653; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

РАМАНЮК Я. І. [1935 — ?], вязень. Украінец. Да асуджэння – жыхар Беларусі. Паводле дадзеных новага следства, “спрабаваў з ліку зняволеных стварыць у калоніі антысавецкую арганізацыю, усталяваўшы сувязі з украінскімі нацыяналістамі, з якімі падтрымліваў нелегальную перапіску, выкарыстоўваючы шыфр”. Зноў асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 13.IV.1963.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 93941.

Літ.: 58¹⁰, с. 630; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

РЖЭЎСКИ Браніслаў [25.III.1905, в. Добрыцкае Барысаўскага пав. Менскай губ., цяпер Барысаўскі р-н Менскай вобл. – 10.II.1980, Гародня], літаратуразнавец і педагог; крытык камуністычнай нацыянальнай палітыкі, у сваёй дзейнасці выкарыстоўваў публічныя формы пратэсту; палітычны вязень. У 1927 скончыў Педагагічны тэхнікум у Барысаве і да 1930 працаваў настаўнікам у сёлах Гомельшчыны. У 1930-х г. скончыў Магілёўскі Педінстытут, працаваў у розных адукацыйных установах Магілёва. З сак. 1940 па чэрв. 1941 працаваў у Баранавічах дырэктарам Польскай сярэдняй школы імя Адама Міцкевіча. Пад час 2-й Сусветнай вайны браў актыўны ўдзел у антыгітлераўскім супраціве – на тэрыторыі былой Баранавіцкай вобл. стварыў падпольную дыверсійную групу “*Барыса*”, якой кіраваў. Група

ўвайшла ў кантакт і падтрымлівала сувязь з савецкімі партызанамі – брыгадай імя Суворова. Р. быў прызначаны рэдактарам газ. “*Перамог*” – органа Навамышскага райкама КП(б)Б. За ўдзел у партызанскім руху ўзнагароджаны.

Ад кастр. 1944 па 1955 працаваў выкладчыкам і загадваў Кафедрай мовы і літаратуры ў Баранавіцкім Настаўніцкім Інстытуце. Там стварыў гурток па зборы і вывучэнні вуснай народнай творчасці, фальклору перыяду Другой Сусветнай вайны. Р. уваходзіў у склад Дзяржаўнай Камісіі па зборы матэрыялаў аб злачынствах нямецкіх акупантаў на тэрыторыі Баранавіцкай вобл. У 1952 абараніў дысертацыю пра творчасць паэта Максіма Танка, атрымаў ступень кандыдата філалагічных навук. У 1955 пераехаў у Гародню і да 1957 выкладаў беларускую літаратуру ў Гарадзенскім Педагагічным Інстытуце імя Янкі Купалы.

Хрушчоўская “адліга” была для Беларусі супярэчлівым перыядам – з аднаго боку, тысячы палітвязняў, у тым ліку і вядомыя прадстаўнікі беларускае культуры, вярталіся з лагераў, але адначасова ўзмацняўся прэсінг на беларускае нацыянальнае жыццё, паступова ліквідавалася беларуская школа. Актыўна праводзілася палітыка русіфікацыі, якая трохі пазней, была абвешчана Мікітам Хрушчовым пад час яго візіту ў Менск у 1959 праграмай лініяй КПСС. Але грамадская атмасфера пасля XX з’езду КПСС спрыяла ўзнікненню меркавання, што адкрытымі і публічнымі зваротамі можна дасягнуць пэўных зменаў у сітуацыі.

Р. у 1955 і 1957 праводзіў уласную кампанію публічных і ананімных зваротаў да ўладаў – пісаў лісты і вершы, дасылаў іх у цэнтральныя беларускія газеты і маскоўскую «*Літаратурную газету*», у АН БССР, СП БССР, звяртаўся да вядомых дзеячаў БССР. У гэтых зваротах у рэзкай форме Р. выказваўся пра нацыянальную палітыку, якая праводзілася ў Беларусі, пра адміністрацыйныя абмежаванні выкарыстання беларускай мовы ў сферы адукацыі, культуры і публічнага жыцця. Акрамя таго, Р. арганізаваў напісанне студэнтамі Гарадзенскага Педінстытута заяваў пра становішча нацыянальнай школы (інфармацыя – паводле ўспамінаў тагачаснага студэнта, цяпер вядомага ў Беларусі настаўніка Алеся Белакоза). Трэба адзначыць, што Р. быў вельмі папулярны сярод студэнтаў.

16.ІІ.1957 Р. арыштаваны проста на лекцыі ў інстытуце, у яго доме быў праведзены ператрус. 21.ІІ.1957 праведзены паўторны ператрус, у выніку якога з асабістай бібліятэкі былі канфіскаваны кнігі, выдадзеныя пераважна ў міжваенны перыяд у Заходняй Беларусі, кнігі беларускіх антыкамуністычных аўтараў (Францішка Аляхновіча, ксяндза Адама Станкевіча і інш.), а таксама польскія кнігі. Былі канфіскаваны таксама баявыя ўзнагароды, а таксама рукапісы вершаў, у якіх Р. называў Сталіна забойцам, Неронам і Чынгісханам, заклікаў беларусаў да вызвалення.

У абарону Р. была праведзена грамадская кампанія. Сяляне в. Скарчэва, дзе ў пачатку вайны жыў Р., сабралі 35 подпісаў пад зваротам у яго абарону. Асобна складала хадайніцтва група мясцовых дэпутатаў. Для падпісантаў у той час такі крок патрабаваў грамадзянскай мужнасці.

25.ІІІ.1957 Р. асуджаны Гарадзенскім Абласным Судом паводле артыкулу 72 КК БССР на 7 год пазбаўлення волі за тое, што “с позиций буржуазных националистов возводит злостную клевету на советский общественный строй, советскую действительность и на национальную политику коммунистической

партии и советского правительства”. Р. трапіў у лагеры ў той час, калі тысячы людзей выходзілі з іх. Знаходзячыся ў зняволенні, Р. працягваў сваю кампанію петыцый. Так, 10.X.1957 ён накіраваў члену Прэзідыуму ЦК КПСС К. Фурцавай ліст пра становішча беларускай мовы ў БССР.

Свой тэрмін Р. адбываў у Дубраўлагу (Мардовія). У 1959 жонка зняволенага Аляксандра Ржэўская звярталася ў Вярхоўны Суд БССР з пратэстам на прысуд. Але ёй адказалі, што “оснований для принесения протеста по делу не имеется, поскольку мера наказания определена осуждённому в соответствии с содеянным, с учётом степени вины осуждённого и общественной опасности совершённого им преступления”. 28.IX.1960 Пленум Вярхоўнага Суда БССР усё ж перагледзеў справу і датэрмінова (на 3 гады) вызваліў Р.

Па вяртанні ў Гародню Р. апынуўся ў цяжкай атмасферы ізаляцыі – ён пісаў літаратуразнаўчыя артыкулы і рэцэнзіі, але публікаваць іх было забаронена; шлях у вышэйшую школу для яго быў закрыты. Удалося ўладкавацца выкладчыкам беларускай мовы і літаратуры ў сярэдняй школе. За домам Р. быў арганізаваны нагляд КГБ.

У 1989 час. “Крыніца” ўпершыню апублікаваў фрагмент успамінаў пра Р. Рэдакцыя гэтага ж часопіса і сям’я Р. звярнуліся ў пракуратуру з хадайніцтвам аб рэабілітацыі. 29.III.1990 Пленум Вярхоўнага Суда СССР рэабілітаваў Р. у сувязі з адсутнасцю складу злачынства.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 79613.

Літ.: Громава, Наталля. “На самавольныя дзеянні ўказаць” // *Крыніца*. 1989, № 2. С. 40—41; Пяткевіч А. Педагог, вучоны, вязень ГУЛАГа: Да 90-годдзя Б. А. Ржэўскага // *Гродзенская праўда*. 28.III.1995, № 34. С. 2; *Ля вытокаў*. С. 8; *Дэмакратычная апазыцыя; Рэпрэсаваныя*, т. 2; 58¹⁰, с. 286.

Мечыслаў Ржэўскі, Алег Дзярновіч

РУБАНЦ Н. А. [1937 — ?], на момант арышту вучыўся ў 5-м класе СШ, палітвязень. Беларус. Жыхар Баранавіцкага р-на Берасцейскай вобл. Па дадзеных следства, 22.V.1953, рыхтуючыся да экзаменаў, напісаў каляровымі алоўкамі дзве ўлёткі з заклікам да паўстання супраць савецкай улады, намаляваў на іх свастыку і “амерыканскі знак”. Улёткі павесіў на тэлеграфным слупе. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 25.VII.1953.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 39918.

Літ.: 58¹⁰, с. 165—166; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

РУБІН А. П. [1928 — ?], выкладчык фізкультуры ў Беларускай Політэхнічным Інстытуце, палітвязень. Яўрэй. Меў вышэйшую адукацыю. На маладзёжным фестывалі 1957 у Маскве атрымаў ад ізраільскай дэлегацыі брашуру, сустракаўся з супрацоўнікамі замежных пасольстваў і замежнымі турыстамі. На працягу 1957—58 разам з Я. Хейфіцам і Г. Ясялевічам абмяркоўваў палітыку савецкага ўрада ў адносінах да яўрэяў. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 29.IV.1959. Рэабілітаваны 20.XII.1964.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 85052; Ф. 9474, воп. 41, спр. 3087.

Літ.: 58¹⁰, с. 521—522; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

РУМАЧЫК Пётр Васільевіч [нар. 1.VII.1931, в. Горка (?) Драгічынскага пав. Палескага ваяводства, цяпер Драгічынскі р-н Берасцейскай вобл.]. Асуджаны 7.II.1986 Чыцінскім Абласным Судом (РСФСР) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НІПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

РУСАК Уладзімір Сцяпанавіч [нар. 17.VI.1949, в. Муцькавічы Навамышскага р-на Баранавіцкай вобл., цяпер в. Зорная Баранавіцкага р-на Берасцейскай вобл.], праваслаўны святар, публіцыст, крытык савецкай палітыкі ў дачыненні Царквы, палітвязень. Закончыў Гістарычны факультэт Мінскага Дзяржаўнага Педагагічнага Інстытута (цяпер БДПУ), затым духоўную семінарыю, і ў 1977 – Маскоўскую Духоўную Акадэмію. Абараніў дысертацыю па тэме “*Раннехрысціянскія апокрыфы і іх хрысталагічны змест*” (Загорск, 1967). З 1970 па 1980 працаваў навуковым рэдактарам час. «*Журнал Московской Патриархии*». Паралельна працы ў рэдакцыі з 1976 пісаў кнігу па гісторыі Рускай Праваслаўнай Царквы паслярэвалюцыйнага перыяду, дзе апісваў рэпрэсіі супраць Царквы. Асобныя матэрыялы кнігі публікаваў за мяжою. За гэта пазбаўлены працы ў рэдакцыі і выпраўлены ў Віцебск. Ужо там за казанні пра пакутнікаў за веру ў СССР пры падтрымцы Менскага мітрапаліта Філарэта пазбаўлены права службы⁶⁵. Уладкаваўся дворнікам у Маскве ды працягваў займацца даследчай працай і перасылкай уласных тэкстаў за межы СССР. Рукапіс сваёй кнігі разам з адкрытым лістом накіраваў дэлегатам Генеральнай асамблеі Сусветнай Рады Цэркваў у Ванкуверы. Пасля гэтага ў крас. 1986 арыштаваны. 10.IX.1986 Маскоўскім Гарадскім Судом асуджаны паводле арт. 70 КК РСФСР (“антысавецкая агітацыя і прапаганда”) на 7 гадоў калоніі строгага рэжыму і 5 гадоў ссылкі. У зняволенні знаходзіўся ў Пермскіх лагерах. у 1987 у ЗША была апублікавана кніга Р. У выніку хадайніцтва Кангрэса ЗША і міжнародных праваабарончых арганізацый вызвалены 6.IX.1988; у 1989 высланы ў ЗША. Пражываў у Вашынгтоне, у мястэчку Джорданвіль, дзе выкладаў гісторыю РПЦ і кананічнае праваслаўе ў Свята-Траецкай Семінарыі. Р. аўтар 6 манаграфій і больш за 200 артыкулаў па гісторыі РПЦ. Рэабілітаваны ў 1993. У 1996 зноў пасяліўся ў Маскве. Выкладае ў Расійскім Дзяржаўным Гуманітарным Універсітэце (РГГУ). Асабісты архіў захоўваецца ў ГА РФ, уключае ў сябе, у тым ліку, матэрыялы, канфіскаваныя пад час арышту органамі КГБ і вернутыя ўжо ў 1990-я гады.

Тв.: *Свидетельство обвинения: Церковь и государство в Советском Союзе*: В 3 т. Б. м. [ЗША], 1987.

Кр.: *Архіў НІПЦ “Меморіал”*. Ф. 167; ГА РФ. Ф. 8131, воп. 36, спр. 9380.

Літ.: Сп. Р. Незыванаў. *Царква і Сталін*. На правах рукапісу. [Б. м.], 1998; Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва* 1998.III.16; *Дэмакратычная апазыцыя*; 58¹⁰, с. 823; *Рэпрэсаваныя*, т. 2; *Благотворительный фонд «Русское Православие»* (http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi?4_7767); *Религиозные деятели и писатели русского зарубежья: Библиографический справочник* (http://zarubezhje.narod.ru/rs/r_029.htm); *Всероссийское Генеалогическое Древо*

⁶⁵ Сп. Р. Незыванаў. *Царква і Сталін*. [Б. м.], 1998. С. 6.

(<http://www.vgd.ru/R/rusakov.htm#Русак>); «Русское зарубежье»
(<http://russians.rin.ru/cgi-bin/rus/view.pl?id=2047&idr=514&a=fa>).

Алег Дзярновіч

РЫБАКОЎ А. С. [1899 — ?], рэлігійны актывіст, вязень сумлення. Жыхар Браслаўскага р-на Віцебскай вобл. Член секты “Сведкі Еговы”. Паводле дадзеных следства, публічна заяўляў аб “непазбежнай вайне “армагедон” і гібелі ў ёй існага ў СССР ладу”; у кастр.—ліст. 1962 распаўсюджваў улёткі з заклікам не хадзіць на выбары. Асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 14.ІІІ.1963.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 94759.

Літ.: 58¹⁰, с. 628.

САБИЛА Эрнст [нар. 18.ІІІ. (паводле пашпарту 31.ХІІ.) 1932 в. Дзегцяроўка Менскага р-на, сёння ў межах Менска, раён ЦЭЦ-4], рэлігійны дзеяч, вязень сумлення. З пачатку 1970-х гадоў – адзін з лідэраў духоўнага жыцця беларускіх баптыстаў (вернікаў Евангельскай Царквы). Ад пачатку рэлігійнай дзейнасці знаходзіўся пад пераследам савецкіх спецслужбаў.

У сяр. 1930-х г. сям’ю Сабілаў выселілі “за сто першы кіламетр” як нядобранадзейных, падалей ад блізкай савецка-польскай мяжы. Яны асталяваліся ў Бабруйску. Яшчэ будучы хлопчыкам, С. далучыўся да евангелістаў, чья дзейнасць была легалізаваная пад час нямецкай акупацыі. На працягу 1943—44 сям’я Сабілаў супрацоўнічала з адным з савецкіх партызанскіх атрадаў Бабруйшчыны.

На С. завялі справу ў 1949, калі ён заканчваў Барысаўскую сярэднюю школу. Ім валодала жаданне стварыць беларускую арганізацыю. Тады ён яшчэ не ўяўляў выразна яе форму, але прынцыпы, на якіх яна мусіла базавацца, былі яснымі – абарона нацыянальных, рэлігійных і сацыяльных свабодаў беларусаў. Ва ўмовах савецкае школы такія думкі і паводзіны былі заўважаныя. Гэтыя прынцыпы ён адстойваў усё жыццё і да нашага часу. С. – беларускі дысідэнт, які ўжо пяцьдзясят гадоў вымушаны супрацьстаяць рэпрэсіям і ціску з боку савецкіх спецслужбаў.

Летам 1951 С., першакурснік Менскага Медыцынскага Інстытута, быў арыштаваны МГБ і ўвязнены ў следчай турме “Амерыканцы”. Праз два месяцы асуджаны да расстрэлу паводле артыкулу 72-б КК БССР у фармулёўцы суда за “антысавецкую агітацыю на падставе рэлігійных і нацыянальных забабонаў”. Але праз невялікі час пакаранне было замененае дваццаціпяцігадовым тэрмінам зняволення ў лагерах. “Уся гэтая судзейска-гэбісцкая зграя ненавідзела мяне лютай нянавісцю. Бо ў мяне не было за што зачапіцца. Яны не разумелі – як так, з сялянаў, партызаніў, і пры гэтым агітаваў насуперак іхняй ідэалогіі. Я не ўпісваўся ў іхнія схемы, і гэтым выклікаў яшчэ большую нянавісць. Суддзя быў гатовы выканаць прысуд проста ў залі пасяджэнняў...” З 1951 па 1956 адбываў тэрмін зняволення ў лагерах Электрасталь (Падмаскоўе), Усць-Каменагорск (Паўночны Казахстан), Кемераўскае вобл., а таксама ва Уладзімірскай турме. У 1953 і 1954 двойчы рабіў спробы ўцёкаў, і, паводле ўласнага прызнання, толькі цудам застаўся ў жывых.

У 1956 Судовая Калегія Вярхоўнага Суда СССР рэабілітавала С. Але ён апынуўся на волі адно на некалькі месяцаў. Са студз. 1957 С. ізноў вязень. З

гэтага часу і да 1964 ён знаходзіўся ў Мардовіі. “Тады пачаліся вугорскія падзеі. Нейкія тайныя ўказы былі, савецкія ўлады сталі вяртаць нядаўна вызваленых назад у лагеры. Рашэнне Калегія Вярхоўнага Суда СССР па маёй справе адмянілі “за цяжкасцю здзейсненага злачынства”. У Мардовіі С. увайшоў у склад сябрыны беларусаў-зняволеных, сярод якіх былі такія асобы, як Браніслаў Ржэўскі, Цімох Вострыкаў, а таксама афіцэры беларускага эскадрону Барыса Рагулі і інш. У 1959 ён быў абвінавачаны ў стварэнні няіснай гэтак званай Расійскай Прагрэсіўнай Партыі (РПП), і правёў год пад следствам у Саранскай турме. Па справе РПП прайшло больш за сорок чалавек. Але за недастатковасцю абвінавачванняў справа была закрытая. “Гэта абсурд. Я пісаў у сваёй заяве, маўляў, тады здымайце з мяне абвінавачванне ў беларускім нацыяналізме...”

Адразу па вызваленні ў 1964 за С. быў усталяваны вонкавы нагляд КГБ. Задачай спецслужбаў было выцісненне С. са сталіцы. Яму не давалі менскай прапіскі, імкнуліся перашкодзіць спробам знайсці працу. У 1969 С. усё ж удалося ўладкавацца на Менскі Трактарны Завод. А ў 1970-х гадах ён скончыў вечаровае аддзяленне Менскага Інстытуту Замежных Моў. Напачатку 1970-х г. С. стаў казаннікам адной з незарэгістраваных баптысцкіх грамадаў Менску. Перыяд з гэтага часу і да канца 1980-х г. звязаны з трывалым паляваннем КГБ за С., іншымі вернікамі, аблавамі, ператрусамі на кватэрах, дзе вяліся малебны і г. д. Але штотраз С. удавалася пазбегнуць арышту. “Заўжды знаходзіліся людзі, якія дапамагалі. Часцяком нам даводзілася ўцякаць праз суседнія балконы...” Пераследы паводле рэлігійных матываў улады спалучалі з цікаваннем на працы. Але ж С. імкнуўся не даваць ніводнай падставы для свайго звальнення. Уласную актыўнасць С. скіроўваў на згуртаванне сваёй грамады ды вывад яе з-пад удараў камуністычнай дзяржавы. Разам з тым С. не ішоў на маральныя кампрамісы з уладамі.

З 1988 году С. – прасвітар Евангельскай Царквы ў Менску, рукапакладзены пастарам Васілём Чаропкам. З гэтага перыяду С. звяртаецца да актыўнай грамадскай дзейнасці. Ён асвячаў першы з’езд БНФ, выступаў у сродках масавай інфармацыі і на мітынгх, быў сустаршынём Беларускай Хрысціянска-Дэмакратычнай Злучнасці. Сёння ўзначальвае адзіную беларускамоўную баптысцкую грамаду, зарэгістраваную як Беларуская Евангельская Царква. З сярэдзіны 1990-х найбольшыя намаганні аддае жыццю сваёй Царквы, будаўніцтву евангельскага храма ў Асіповічах.

Літ.: Эрнст Сабіла: “Мая вайна – на калянях перад Богам” [інтэрв’ю браў Севярын Квяткоўскі] // *Наша Ніва*. 1998. № 14; *Дэмакратычная апазыцыя; Рэпрэсаваныя*, т. 2.

Севярын Квяткоўскі

Інтэрнэт-рэсурсы:

: Галасы стагоддзя. Мінулы век у памяці сучаснікаў);

(, 11.XI.2002: Эрнст Сабіла: “Калі нават нікога ня будзе, я буду маліцца па-беларуску”. [падрыхтаваў] Севярын Квяткоўскі).

САВІЦКІ Эдуард Язэпавіч [1921, г. Слонім Гродзенскай губ, цяпер вобл. – ?]. Асуджаны 15.I.1963 Варонежскім Абласным Судом (РСФСР) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

САДОЎНІЧЫ М. Ф. [1902 — ?], рэлігійны актывіст, вязень сумлення. Беларус. Раней двойчы судзімы. Член секты “Сведкі Еговы”. Асуджаны разам з Хілютам В. паводле артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 16.XII.1957. Рэабілітаваны 24.VI.1960.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 83555.

Літ.: 58¹⁰, с. 402.

САЛАВЕЙ Георгій Канстанцінавіч [1926, в. Кучыноўшчына Нясвіжскага пав. Наваградскага ваяводства, цяпер Нясвіжскі р-н Менскай вобл. – ?], медык-эпідэміёлаг. Беларус. Паходзіў з сялянскай сям’і. Меў няскончаную вышэйшую адукацыю. Працаваў інструктарам на Менскай гарадской дэзінфекцыйнай станцыі. Несямейны. Жыў у Менску па адрасу: 2-і Рыгораўскі зав., д. 12, кв. 4. Арыштаваны 20.X.1960 па абвінавачанні ў антысавецкай дзейнасці. Асуджаны 30.XII.1960 на 4 гады ППЛ. Рэабілітаваны Вярхоўным Судом РБ 29.V.1992. Асабістая справа № 35615-с захоўваецца ў Цэнтральным архіве КДБ РБ.

САЛАПАЕЎ Н. Г. [1893 — ?], пенсіянер, член Царквы пяцідзсятнікаў, вязень сумлення. Беларус. Меў сярэдняю медыцынскую адукацыю. Жыхар Магілёўскай вобл. У 1953 быў судзімы за антысавецкую агітацыю і прапаганду. Паўторна асуджаны па тым жа артыкуле разам з Кузьмянковым Я. і Скачковым П. 12.XII.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 56263.

Літ.: 58¹⁰, с. 401; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

САЛАЎЕЎ М. Е. [1900 — ?], вязень. Рускі. Папярэдне быў двойчы судзімы, у тым ліку ў 1938 як “сацыяльна-шкодны элемент”. Жыхар Віцебскай вобл. Меў сярэдняю адукацыю. Доўгі час не мог уладкавацца на працу. У 1957—58, апынуўшыся ў цяжкім матэрыяльным становішчы, напісаў некалькі лістоў да святароў з просьбай аб дапамозе (паводле дадзеных следства, атрымаў больш за 1000 руб.). У гэтых лістах пісаў, што камуністы стварылі для рабочых і асабліва сялянаў “камуністычнае рабства”. Асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 30.VI.1958.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 87046.

Літ.: 58¹⁰, с. 456; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

САТНІЧЭНКА Л. Ф. [1904 — ?], селянін, рэлігійны дысідэнт, вязень сумлення. Украінец. Жыхар Магілёўскай вобл. Двойчы судзімы за ўхіленне ад ваеннай службы. Член грамады Евангельскіх Хрысціян-Баптыстаў. Праходзіў па адной справе з Дзярновічам М. Асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 12.I.1973.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 36, спр. 6894.

Літ.: 58¹⁰, с. 746.

СВЁНТАК (Сьвёнтэк) Казімір [нар. 21.X.1914, г. Валга, Эстонія], кардынал Рьма-Каталіцкай Царквы, арцыбіскуп Менска-Магілёўскай архідыяцэзіі, шматгадовы вязень сталінскіх лагераў.

Паходзіць з польскай шляхецкай сям'і. Пад час Першай Сусветнай вайны сям'я Свёнтакаў была эвакуяваная на Усход (у Сібір). Пасля аднаўлення незалежнасці Польшчы ў 1922 С. разам з маці (бацька загінуў раней у баях пад Вільняй) пераехалі ў Заходнюю Беларусь – у Баранавічы. Пад уплывам ксяндза Зыгмунта Лазінскага ў 1933 паступіў у Вышэйшую Духоўную Семінарыю імя Тамаша Аквінскага ў Пінску, у крас. 1939 быў высвячаны на святара і працаваў вікарыем у Пружанах. У крас. 1941 арыштаваны савецкімі ўладамі па абвінавачванні ў шпіянажы, утрымліваўся ў камеры смяротнікаў Берасцейскай турмы. Нацысцкая акупацыя ў чэрв. 1941 вызваліла С. з турмы, і ён вярнуўся ў Пружаны. У снежні 1944 зноў быў арыштаваны і асуджаны да 10 год пазбаўлення волі за антысавецкую дзейнасць. Зняволенне адбываў у лагерах Сібіры і Комі АССР. Пасля вызвалення 16.VI.1954 вярнуўся да душпастырскай дзейнасці. Ад 1.XII.1954 пробашч у Пінску, сваёй дзейнасцю ператварыў горад у цэнтр каталіцтва на Палессі.

Ягоная дзейнасць працякала ў рэчышчы духоўнай апазіцыі, натхняла вернікаў, дала магчымасць атрымліваць сілы для супраціву – у тым ліку і духоўнага, – савецкай уладзе. Вакол С. пачынае стварацца кола людзей, настроеных апазіцыйна да камуністычнага рэжыму. Для каталікоў Беларусі С. стаў сімвалам духоўнай апазіцыі савецкай уладзе. С. ніколі не ішоў на згодніцтва з уладай; дыстанцыю ад уладаў ён захаваў і ў 1990-я г. Ад 13.IV.1991 арцыбіскуп мітрапаліт Менска-Магілёўскі, апостальскі адміністратар Пінскай епархіі.

30.X.1994 Папа Ян Павел II абвясціў імёны 30-ці новых кардыналаў. Сярод іх быў і С. Ян Павел II даслаў пасланне кс. К. Свёнтку, у якім адзначыў: “Сваёю думкаю ахопліваю ў гэтыя хвіліны ўсіх святароў і ўсіх свецкіх асобаў, якія за вернае трыванне пры Хрыстовым Евангеллі былі прыгавораныя таталітарным рэжымам на вялікія цяжкія, пакаранні і пераследы. Многія з іх страцілі жыццё ў канцлагерах Сібіры, асуджаныя на працу ў нялюдскіх умовах, колькі ж ёсць такіх, пра чый лёс ведае толькі Пан Бог. Ваша Эміненцыя належыць менавіта да гэтых нястомных абаронцаў Хрысціянскае веры”⁶⁶. Узведзены ў ранг кардынала 26.XI.1994.

Літ.: Глябовіч А. Касцёл у няволі // *Спадчына*. 1994, № 1—2, 3; *Канфесіі на Беларусі (канец 18-20 ст.)*. Мн., 1998; Невяроўскі А. Юбілей кардынала // *Навіны*. 13.04.1999; *Беларусь. Энц. дав.; Historical Dictionary; Кто есть кто в Республике Беларусь; Кто есть кто в Беларуси – 99; Дэмакратычная апазіцыя; Рэпрэсаваныя*, т. 2; *ЭГБ*, т. 6-1; *БЭ*, т. 14.

Алег Гардзіенка

СВІСТУН Ф. І. [1906 — ?], палітвязень. Польшка. Жыхарка Зэльвенскага р-на Гарадзенскай вобл. Мела адукацыю ў 4 класы. Паводле дадзеных следства, у лют. 1959 прынесла ў інтэрнат і чытала там закінутую паветраным шарам улётку НТС (“*Народно-Трудовой Союз*”). Асуджана паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 25.XII.1958.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 87921.

Літ.: 58¹⁰, с. 493.

⁶⁶ Невяроўскі А. Юбілей кардынала // *Навіны*. 13.04.1999.

СІДАРЭВІЧ Анато́ль Міха́йлавіч [нар. 1.ІІІ.1948, хутар Доўгі Лес Ганцавіцкага р-на Пінскай вобл., цяпер у в. Задуб'е Ганцавіцкага р-на Брэсцкай вобл.], публіцыст, літаратурны крытык і гісторык, крытык камуністычнай ідэалогіі, з прычыны чаго ў 1960-я г. быў рэпрэсаваны. Належыць да левага лагера беларускай палітычнай думкі, адзін з заснавальнікаў адноўленай беларускай сацыял-дэмакратыі. Жыве ў Менску.

Выхоўваўся ў дзіцячым доме. У школе С. быў вучнем Рыгора Родчанкі – вядомага ў 1950—80-х г. краязнаўцы і нацыянальнага дзеяча са Слуцку. Таксама вялікі ўплыў на фармаванне асобы С. у школьным узросце зрабіла тое, што ў яго сям'і было шмат неапратэстантаў, вядомых сваёй апазіцыйнасцю да камуністычнага рэжыму.

У 1964—65 рабочы Слуцкай макароннай фабрыкі. Са снежня 1966 літсупрацоўнік раённай газ. “*Савецкае Палессе*” (Ганцавічы), у газетах Капыльскага і Смалявіцкага раёнаў. У 1967 на працоўным стане С. былі знойдзеныя ягоня дзённікі, дзе ўтрымлівалася крытыка ленінізму і Леніна. У той час вальнадумства каштавала С. толькі звальненнем з працы.

Далей С. працаваў загадчыкам клуба ў вёсцы. За ім ужо сачылі. С. падтрымліваў актыўныя сувязі з менскімі апазіцыйнымі коламі, перш за ўсё з такімі людзьмі як Алесь Разанаў, Віктар Ярац, Леў Барташ... Улетку 1968 яго зноў пазбавілі працы, на гэты раз у сельскім клубе. У жн. 1968 С. адкрыта выказваўся супраць акупацыі савецкімі войскамі Чэхаславакіі. Тады яго прывезлі ў Баранавіцкае аддзяленне КГБ для “прафілактычнай гутаркі”, дзе быў праведзены допыт і С. атрымаў папярэджанне за антысавецкую агітацыю (крытыку аднапартыйнай сістэмы) і падтрымку замежнай контррэвалюцыі (падтрымку “Пражскай вясны” і нязгоду з уварваннем савецкіх войскаў у Чэхаславакію).

Калі ў вер. 1968 С. захварэў на запаленне лёгкіх, яго з Ганцавічаў падманым шляхам перавезлі ў псіхіятрычнае аддзяленне 2-й Менскай клінічнай лякарні. Трэба адзначыць, што ў Беларусі не існавала спецыялізаваных псіхлякарняў для дысідэнтаў як, напрыклад, сумнавядомая ў Курску (Расія). Быў абвешчаны дыягназ – хвароба Блэйлера (шызафрэнія); уводзілі інсулін і аміназін. С. выйшаў з псіхіятрычнага аддзялення 13.І.1969. Але і надалей афіцыйныя псіхіятары вялі кантроль за ім, што ўплывала на асабістае жыццё і становішча на працы С. КГБ таксама праводзіла прыхаваны нагляд.

Практычную дапамогу ў працаўладкаванні С. – чалавек з таўром псіхічна хворага, атрымаў ад многіх дзячоў беларускай культуры, перш за ўсё ад пісьменніка Янкі Брыля, журналіста і літаратара Міхася Тычыны. Пры дапамозе сяброў С. уладкоўваўся ў вясковыя школы Маларыцкага і Капыльскага раёнаў, але мала дзе яму давалі працаваць працяглы час. У 1970-я гады С. актыўна інтэгруецца ў менскую вальнадумную супольнасць, у 1973 уваходзіць у кантакт з “Акадэмічным асяродкам”. У 1977 завочна закончыў Філасофскае аддзяленне Гістарычнага факультэта БДУ, а потым і аспірантуру. Паводле ўласных слоў, “абараняцца не схацеў, бо навязалі тэму з развітым сацыялізмам”.

Заслуга С. для незалежнай грамадскай думкі Беларусі палягае ў тым, што ён шмат у чым ініцыяваў дыскусію паміж “культурнікамі” і “палітыкамі” – паміж прыхільнікамі пераважна нацыянальна-культурніцкіх формаў актыўнасці, з аднаго боку, і прыхільнікамі праваабарончай дзейнасці, з

другога. С. выступаў як крытык тактыкі пэўных беларускіх апазіцыйных інтэлігенцкіх колаў, перш за ўсё – “Акадэмічнага асяродку”, якая выяўлялася ў свядомым публічным пазбяганні праваабарончых і палітычных тэмаў і праблемаў. Ужо ў наш час ім было прамоўлена аб беларускай апазыцыі: “Нашыя патрыёты-нацыяналісты палітыцы не вучыліся. Цяпер палітыка іх карае... На жаль, той рух, які мог нарадзіцца як праваабарончы, цяпер даводзіцца развіваць з пачатку”⁶⁷. Хоць ужо ў сярэдзіне 1990-х г. С. заяўляў: “Многія з нас умеюць казаць слушныя рэчы, але ў народ трэба несці перадусім друкаванае слова. Самы час сядзець за пісьмовы стол і пісаць, каб падзяліцца сваімі інтэлектуальнымі набыткамі з іншымі. Толькі на такую працу нашым інтэлектуалам бракуе часу альбо нечага іншага”⁶⁸.

У 1980-я гады С. стаў заўважным публіцыстам і літаратурным крытыкам. У 1981—85 працаваў загадчыкам Аддзела крытыкі штотыднёвіка “Літаратура і мастацтва”, у 1987—92 узначальваў Літаратурны аддзел час. “Крыніца”. Ад 1992 выкладаў у ліцэі Беларускага Гуманітарнага Адукацыйна-Культурнага Цэнтра. Даследуе старонкі гісторыі Беларусі ХХ стагоддзя, забароненыя ў савецкай гістарыяграфіі – узнікненне Беларускае Народнае Рэспублікі (БНР) у 1918, дзейнасць буйных прадстаўнікоў беларускай нацыянальнай і дэмакратычнай думкі пачатку стагоддзя – братаў Луцкевічаў. Як толькі ў др. пал. 1980-х г. з’явілася магчымасць публікаваць творы на гэтую тэму, С. зрабіў некалькі важных гістарыяграфічных публікацый. Найбольш заўважнай сталася ягоная кніга “Антон Луцкевіч”, апублікаваная ў час. “Нёман”.

19.X.1988 удзельнічаў ва Устаноўчай канферэнцыі “Мартыралогі Беларусі”, на якой быў створаны Арганізацыйны камітэт БНФ “Адраджэньне”, а ў чэрв. 1989 выступіў з рэфератам пра суверэнітэт на Устаноўчым з’ездзе БНФ. У канцы 1980 – пачатку 1990-х С. стаў адным з заснавальнікаў адроджанай Беларускае Сацыял-Дэмакратычнае Грамады. З 1990 сакратар Ініцыятыўнага, а далей Арганізацыйнага камітэта Грамады; 2—3.III.1991 удзельнік Устаноўчага з’езду Грамады, дзе выступіў з дакладам аб Праграмнай заяве; абраны сябрам Цэнтральнай Рады Выканаўчага камітэта. Паступова С. займае ўсё больш левую пазіцыю, у той час як сацыял-дэмакратыя ў Беларусі на працягу 1990-х г. знаходзіцца ў стане расколу і ідэйнага крызісу. С. – адзін з галоўных ідэолагаў Беларускай Сацыял-Дэмакратычнай Партыі (Народная Грамада), якая знаходзіцца ў апазіцыі да рэжыму Аляксандра Лукашэнкі.

Публіцыстыка С. прыцягвае чытачоў сваёй палемічнасцю. Як аўтар С. выкарыстоўвае таксама прыёмы эпатажу (а, можа, і эклектызму), прыкладам чаго ёсць ягоны подпіс пад артыкулам у абарону Ізраіля “Чаму я жyd”: “...беларус, каталік візантыйскага абраду, сацыял-дэмакрат, марксіст”.

Тв.: Антон Луцкевіч // *Нёман*. 1990, № 7; “Культурнікі” ды “палітыкі” ў сучаснай гісторыі Беларусі // *Шуфляда*. Т. 1, 1999; : Галасы стагоддзя. Мiнулы век у памяцi сучаснiкаў); <http://txt.knihi.com/nn/2002/18/21.htm> (Чаму я жyd // *Наша Нiва*).

Літ: Уліцёнак А. *Іншадумцы = Мыслящие иначе*. Мн., 1991. С. 31—54; Залозка Ю. *Версії*. Мн., 1995. С. 276—285; А потым быў жнівень 1968 году...

⁶⁷ А потым быў жнівень 1968 году... Анатоль Сідарэвіч – пра карную псыхіятрыю ў БССР // *Наша Нiва*. 1997.І.27.

⁶⁸ Залозка Ю. *Версії*. С. 284.

Анатоль Сідарэвіч – пра карную псыхіятрыю ў БССР // *Наша Ніва*. 1997.1.27, № 3—4; *Кто есть кто в Республике Беларусь; Дэмакратычная спазыцыя*.

Алег Дзярновіч

СКАЧКОЎ П. В. [1919 — ?], член Царквы пяцідзсятнікаў, вязень сумлення. Жыхар Магілёўскай вобл. Асуджаны па арыткуле “антысавецкая агітацыя і прапаганда” разам з Кузьмянковым Я. і Салапаевым Н. 12.XII.1957.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 56263.

Літ.: 58¹⁰, с. 401.

СКРАБЕЛЬ Алена Гаўрылаўна [1934, в. Палянка Чэрвеньскага р-на Менскай вобл. – ?], сялянка, вязень. Беларуска. Мела адукацыю 6 класаў. Займалася на курсах трактарыстаў у Смалявіцкім р-не Менскай вобл. Не замужам. Паводле дадзеных следства, 5.III.1953 пасля мітынга жалобы па Сталіну нецэнзурна лаялася, казалася: “Што ён мне зрабіў добрага, ён жа мне не родны бацька”. Потым распавяла выпадак, як нехта паставіў кош з конскім гноем на манумент “аднаго з кіраўнікоў партыі”. Арыштавана 16.III.1953 па абвінавачанні ў паклёпе на кіраўнікоў партыі. Асуджана па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” (арт. 72 КК БССР) 18.IV.1953 на 10 гадоў ППЛ і 3 гады пазбаўлення правоў. Рэабілітавана Судовай калегіяй па крымінальных справах Вярхоўнага Суда СССР 3.VII.1954.

Кр.: *Цэнтральны архіў КДБ РБ*, а/с № 5414-с; *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 38314; Ф. 9474, воп. 40, спр. 876.

Літ.: 58¹⁰, с. 70.

СОКАЛАЎ-ВОЮШ Сяржук (Сокалаў Сяргей Анатольевіч) [нар. 16.X.1957, в. Астроўшчына Полацкага р-на Віцебскай вобл.], паэт, бард, перакладчык, актывіст незалежніцкага руху 1980-х. Вучыўся ў Астроўшчынскай, Гаранскай і Наваполацкай сярэдніх школах. Па заканчэнні вучобы працаваў слесарам на Заводзе жалезабетонных канструкцый (1974—76). Пасля службы ў войску (1976—78) працаваў у Полацку на вытворчым аб’яднанні “*Палімір*” (1979). У тым жа годзе паступіў на Беларускае аддзяленне Філалагічнага факультэта БДУ, пасля 3 курса перавёўся на Завочнае аддзяленне (скончыў у 1985). З 1982 выкладаў беларускую мову і літаратуру ў СШ № 5 Наваполацка. З 1984 працаваў навуковым супрацоўнікам у філіі Музею Якуба Коласа ў Мікалаеўшчыне (Стаўбцоўскі р-н Менскай вобл.). У чэрв. 1985 менавіта ў Мікалаеўшчыне адбывалася святкаванне “*Майстроўняў*” Купалля, удзельнікі якога былі затрыманыя КГБ. С. пазбавіўся працы. Вярнуўся да выкладання ў школе (1985—88, СШ № 5 Наваполацка). У 1988—90 загадчык літаратурнай часткі Лялечнай трупы Беларускага Дзяржаўнага Акадэмічнага Тэатра імя Я. Коласа ў Віцебску. Напісаў п’есу-казку “*Свецяць, свецяць зоракі...*” (пастаўлена ў 1989). Пераклаў на беларускую мову п’есы А. Андрэева “*Манумент*”, “*Любоў да бліжняга*”. Сябра Саюзу пісьменнікаў Беларусі з 1990. З 1990 – на творчай працы.

Пад час вучобы ў БДУ быў адным з заснавальнікаў “*Майстроўні*”. У сяр. 1980-х г. сябра літаб’яднання “*Тутэйшыя*”, наваполацкага экалагічнага руху “*Сакавік*”, з 1989 – сябра БНФ. Першая публікацыя з’явілася у наваполацкай газ. “*Хімік*” (1973), публікаваўся ў альманаху “*Дзень паэзіі*”, часопісах “*Малодосць*”, “*Крыніца*”, тыднёвіку “*ЛіМ*”. Актывна друкаваўся ў самвыдаце:

“Літаратура”, “Ксэракс беларускі”, “Кантроль”. Разам з В. Вячоркам і С. Дубаўцом пад калектыўным псеўданімам “*Беларуская Талеранцыйная Грамада*” выпускаў самвыдавецкую газету “*Люстра дзён*” (1980). Перакладаў з расійскай, украінскай, польскіх моваў. Найбольшую вядомасць атрымаў у др. пал. 1980-х г. як бард і паэт. Ягонья песні і вершы карысталіся вялікай папулярнасцю, але ўлады чынілі перашкоды канцэртнай дзейнасці, С. знаходзіўся пад пільнай увагай КГБ. Традыцыйнымі сталі падпольныя выступы барда ў Менску. Песні з рамантычнага “*Касінерскага цыклу*” гучалі літаральна на кожнай імпрэзе, “*Я – нефармальны беларус*” і “*Фронт*” сталі гімнамі апазіцыі др. пал. 1980-х г. У ЗША і Канадзе выйшлі дыскі з песнямі С.

У 1991 ажаніўся з дачкой беларускіх эмігрантаў Ганнай Бартуль і па сямейных абставінах пераехаў у ЗША. На працягу перш. пал. 1990-х г. у беларускім грамадстве і прэсе актыўна абмяркоўваўся ад’езд С. Пры гэтым спасылаліся на вершы барда, дзе ён не раз дэклараваў нежаданне пакідаць Беларусь. У гэтай дыскусіі праявілася неразуменне розніцы паміж мастацкімі вобразамі і палітычнымі дэкларацыямі ды прыватным жыццём. Пераезд С. усяго толькі сімвалізаваў масавую эміграцыю прадстаўнікоў так званай “адраджэнскай” пlynі беларускага грамадства ў перыяд яшчэ да 1994 г.

Цяпер С. адзін з вядучых журналістаў Беларускай рэдакцыі “*Радыё Свабода*” ў Празе.

Тв.: *Кроў на сумётах*. Вершы і паэма. Мн., 1989; [Выбраныя творы] // <http://txt.knihi.com/vojus/> (*Беларуская Палічка*).

Літ.: БП, т. 5; *Пазачэнзурны друк*, с. 30; *Дэмакратычная апазіцыя; Кто есть кто в Беларуси -99*; <http://slounik.org/81345.html>

А. Дз.

СУША Алесь [нар. 5.IX.1963, Менск], адзін з актыўных удзельнікаў незалежнага выдавецкага і маладзёжнага рухаў у 1980-х г. У перш. пал. 1980-х г. быў сярод удзельнікаў “*Майстроўн*”. У 1985 скончыў Факультэт журналістыкі БДУ. Адзін з заснавальнікаў менскай “*Талак*”. Быў першым рэдактарам “*Навінаў БНФ*” (рэдагаваў да разыходжання з Зянонам Пазыняком у 1991) і газ. “*Экспрэс*” (1989). У 1990-х г. заняўся бізнесам у сферы продажу моднай вопраткі і аксесуараў. У 2002 атрымаў “*Рок-карону*” за аўтарства музычнага праекта “*Я нарадзіўся тут*”.

Тв.: Як распачаўся маладзёжны рух // *Супольнасць*. 1989, № 2 (расійскі пераклад: Как начиналось молодежное движение // *Молодежный ренессанс (Проблемы социализации молодежи)*. Москва, 1990. С. 192—197; *Современные тенденции молодежной социализации: наблюдения, оценки, суждения*. Сборник статей. Москва, 1992. С. 37—41);

Літ.: *Дэмакратычная апазіцыя*.

СЦЕПАНІШЧАЎ (Степанищев) П. М. [1927 — ?], вязень. Рускі. Двойчы судзімы. Знаходзіўся ў зняволенні на тэрыторыі Берасцейскай вобл. Паводле дадзеных следства, у асяроддзі зняволеных лаяў урад і савецкую ўладу, цяжкія ўмовы жыцця, казаў, што Сталін меў тры жонкі, адную з якіх ён расстраляў, а другую адправіў у Сібір. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 8.VIII.1953.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 79085.

Літ.: 58¹⁰, с. 171.

СЯРГЕЕЎ Аляксандр Рыгоровіч [1921, г. Ракаў Цвярской губ., цяпер Цвярской вобл. – ?], служачы. Рускі. Паходзіў з сялянскай сям'і. Удзельнік вайны. Быў жанаты, гадаваў дзіця. Жыў у Менску па адрасу: вул. Стаханаўская, д. 21, кв. 27. Працаваў дыспетчарам камунальна-эксплуатацыйнай службы Менскага гарнізона. Арыштаваны 11.V.1957; асуджаны 18.VII.1957 паводле арт. 72-а КК БССР (“антысавецкая прапаганда і агітацыя”) на 3 гады ППЛ. У зняволенні знаходзіўся ў Дубраўлагу МУС Мардоўскай АССР. Рэабілітаваны Судовай калегіяй па крымінальных справах Вярхоўнага Суда РБ 11.VIII.1995. Асабістая справа № 36713-с захоўваецца ў Цэнтральным архіве КДБ РБ.

СЯРОГІН Георгі Якаўлевіч [30.11.1918, ст. Петрапаўлаўская Краснадарскага краю Расіі — ?], шафёр, палітвязень. Рускі. Меў сярэдняю адукацыю. Раней судзімы. Па дадзеных следства, вясной 1962 па ініцыятыве С. Ханжанкова, які сістэматычна слухаў замежныя радыёстанцыі, разам з В. Храпавіцкім увайшоў у склад антысавецкай арганізацыі (“Ханжанкова група”), якая мела праекты праграмы і статута. Група здабыла друкарскі шрыфт дзеля друкавання ўлётак, зброю і ўзрыўчатку, з мэтай падрыву ў Менску радыёглушыцеля. Асуджаны Вярхоўным Судом БССР па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 7.X.1963 да 10 гадоў зняволення. Пасля просьбы пра памілаванне тэрмін зняволення быў скарачаны да 5 гадоў.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 95626, 95627; *Архіў НИПЦ “Мемориал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 642; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

А.Дз.

ТАРАС Валянцін Яфімавіч (псеўданім: Янка Шчыры) [нар. 9.II.1930, Менск], паэт, празаік, публіцыст, перакладчык; у 1960—80-я г. удзельнік асяродкаў вальнадумнай інтэлігенцыі. З лют. 1943 па ліп. 1944 быў у партызанах (мае ўзнагароды – Ордэн Айчыннай вайны II ступені, медалі). Пасля вяртання ў Менск не знайшоў тут сваіх родных. Толькі праз 17 год яны адшукаліся ў Польшчы. У 1945 скончыў вячэрнюю школу рабочай моладзі, пасля працаваў рабочым Гарадзенскай літаграфіі (1945—48), Менскай бісквітнай фабрыкі (1948—50). Друкуецца з 1948. З 1950 вучыўся на Аддзяленні журналістыкі Філалагічнага факультэта БДУ, якое закончыў у 1955. У 1955—62 працаваў у рэдакцыі газ. “*Звязда*”; у 1962—64 на творчай рабоце; у 1964—68 загадчык Аддзелу прозы час. “*Нёман*”. Сябра Саюзу пісьменнікаў Беларусі з 1961.

У траўні 1968 пад ціскам КГБ вымушаны пакінуць працу ў часопісе. Т. быў адным з асноўных фігурантаў г. зв. “справы Вакулоўскай” (пісьменніцы, на кватэры якой збіраліся літаратары, мастакі, журналісты, якія займалі крытычную пазіцыю ў адносінах да КПСС і КГБ). У далейшым Т. меў абмежаванні для публікацый у Беларусі, не дазвалялася здымаць фільм па сцэнары Т., яго не выпускалі за мяжу, нават да адшуканых пасля вайны блізкіх сваякоў. З тэлебачання таксама была звольненая жонка Т. З таго часу

Т. стаў займацца толькі вольным пісьменствам. Падзеі 1968 падштурхнулі Т. шукаць магчымасці друкавацца ў СССР па-за межамі Беларусі, ягоныя творы сталі з'яўляцца на старонках маскоўскіх часопісаў «Юность», «Вокруг света» і інш.

З пачаткам перабудовы найбольш працуе ў публіцыстыцы, якая мае выразны антытаталітарны, антыбальшавіцкі характар. Удзельнічаў у мітынгх БНФ і іншых дэмакратычных сілаў. Быў у Назіральнай радзе Беларускага Фонду Сораса, сябра Назіральнай рады Беларускага Хельсінкскага Камітэту. Сябра Беларускага ПЭН-Центра з 1995. Адзін з падпісантаў Хартыі-97. У 1990-х артыкулы Т. друкуюцца на старонках газет «Народная Воля», «Имя», «Белорусская газета» і інш., бюлетэня «Правы чалавека». З іншага боку, са старонак «Славянскага набата» на Т. у 1998 абрынуліся хвалі лаянкі – з-за ягонай трывалай антыфашыстоўскай і антыкамуністычнай пазіцыі. Падзеі 1960-х гадоў у Беларусі знайшлі адлюстраванне у кнізе мемуараў «На острове воспоминаний». Жыве ў Менску.

Тв.: *Прощальные костры: Избранные повести и рассказы*. Мн., 1980; *Дань времени: Избранные повести и рассказы*. Мн., 1990; *На острове воспоминаний // Нёман*. 1998, № 5. С. 58—132.

Літ.: БП, т. 6; *Кто есть кто в Республике Беларусь; Дэмакратычная апазыцыя; БЭ*, т. 15; Тычына, Міхась. З жыццём не спрачаюцца. Валянцін Тарас – асоба і творца // *Роднае слова*. 2005, № 2. С. 6—8.

Грына Кашталян, А. Дз.

ТАРАСЕВІЧ С. М. [1923 — ?], селянін, палітвязень. Беларус. Жыхар Маладзечанскай вобл. Меў адукацыю ў 7 класаў. Працаваў у калгасе. Паводле дадзеных следства, неаднаразова слухаў перадачы заходніх радыёстанцый і пераказваў іх знаёмым. Асуджаны паводле артыкула «антысавецкая агітацыя і прапаганда» 17.VIII.1957. Тэрмін зняволення скасаваны 26.IV.1960.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 80694.

Літ.: 58¹⁰, с. 357.

ТАРАСЕВІЧ Фёдар Мацвеевіч [1926, в. Паварчыцы Слуцкай акругі, цяпер Салігорскі р-н Менскай вобл. – ?]. Асуджаны 18.XII.1962 Вярхоўным Судом Літоўскай ССР паводле артыкула «антысавецкая агітацыя і прапаганда».

Кр.: *Архіў НИПЦ «Мемориал»*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

ТРАФІМЧУК Іван Васільевіч [1918, в. Барышына Слонімскага пав. Гарадзенскай губ., цяпер Дзятлаўскі р-н Гарадзенскай вобл. – ?]. Асуджаны 13.IX.1968 Гарадзенскім Абласным Судом паводле артыкула «антысавецкая агітацыя і прапаганда».

Кр.: *Архіў НИПЦ «Мемориал»*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16.

ТРАЯК Іван Сяргеевіч [1923, с. Бялецкае Палонскага р-на Хмяльніцкай вобл. Украіны – ?]. Асуджаны 13.X.1962 Гарадзенскім Абласным Судом паводле артыкула «антысавецкая агітацыя і прапаганда».

Кр.: *Архіў НИПЦ «Мемориал»*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.ІІІ.16.

ТЫЧКОЎ Мікалай Іванавіч [нар. 1926, в. Слабада Чудаўскага р-на Наўгародскай вобл. Расіі]. Асуджаны 29.X.1962 Віцебскім Абласным Судом паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НІПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.ІІІ.16.

УДАЧЫН Аляксандр Алегавіч [нар. 5.IV.1965, г. Клайпеда, Літва]. Асуджаны Ваенным трыбуналам в/ч № 75092 (Бярэсце) 6.IV.1984 паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НІПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.ІІІ.16.

УДОДАЎ Аляксандр Іванавіч [нар. 11.IX.1946, г. Бабруйск]. Асуджаны 29.VII.1964 Ваенным трыбуналам Беларускай Вайсковай Акруті паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” на 10 гадоў пазбаўлення волі. Праходзіў па калектыўнай справе разам з Леанідам Памагаевым (інфармацыя С. Ханжанкова). Пасля вызвалення эміграваў у Рым па ізраільскай візе.

Кр.: *Архіў НІПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.ІІІ.16.

УСЦІНОВІЧ І. І. [1924 — ?], арганіст у касцёле, палітвязень. Паляк. Жыхар Гарадзенскай вобл. Паводле дадзеных следства, 19.XI.1957 распіваў з суседам самагон і казаў аб тым, што хутка можа быць вайна, заклікаў палякаў да паўстання супраць савецкай улады. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 3.I.1958. Справа накіравана на даследаванне 8.VI.1959. Зноў асуджаны 6.X.1959.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 84270.

Літ.: 58¹⁰, с. 408.

ХАНЖАНКОЎ Сяргей Мікалаевіч [нар. 13.III.1942, пас. Усць-Уціны Магаданскай вобл., Расія], арганізатар і кіраўнік антыкамуністычнай падпольнай арганізацыі ў Менску (1962—63). Нарадзіўся ў сям’і былых палітзняволеных (бацька быў асуджаны ў 1935, дзед па матчынай лініі – у 1929). Пасля 1956 бацьку было дазволена пакінуць Магаданскую вобл. і сям’я пераехала ў Менск. Тут Х. скончыў дзесяцігодку і паступіў у БПІ. Вопыт бацькоў, аповяды старэйшых, асабліва колішніх вязняў ГУЛАГу, дух вальнадумства ў хрушчоўскую нядоўгую “адлігу”, радыёстанцыі вольнага свету, голас якіх з цяжкасцю прабіваўся праз савецкія “глушакі” – усё гэта не магло не паўплываць на ўражлівую натуру юнака. Вясной 1962 Х. знайшоў у Менску некалькі аднадумцаў (гл. “Ханжанкова група”). Рашылі пачаць з падрыву “Радыёстанцыі № 3”, а прасцей кажучы – радыёглушака, што дзвюма металічнымі мачтамі ўзвышаўся паміж вуліцамі Даўгабродскай і Чырвоназорнай і быў найвыразнейшым сімвалам савецкага рэжыму. Х. распрацаваў схему падрыву глушака і падпольшчыкі пачалі збіраць снарады і міны, што засталіся з мінулай вайны, назапашвалі друкарскі шрыфт для друкавання ўлётак, вялі антыкамуністычную агітацыю сярод сяброў і знаёмых, спрабавалі займець агнястрэльную зброю. У канцы мая 1963

удзельнікі падпольнай арганізацыі былі арыштаваныя. Да гэтага прыклаў руку правакатар К. Чатыры месяцы доўжылася следства. 7.X.1963 X., Георгі Сярогін па абвінавачанні “у спробе здзейсніць дыверсію і ў правядзенні антысавецкай агітацыі і прапаганды” былі асуджаны Вярхоўным Судом БССР на зняволенне да 10 гадоў кожны, Віктар Храпавіцкі – на 8 гадоў. Х. адмовіўся пісаць просьбу пра памілаванне і адбыў у канцлагеры ў Мардовіі (пас. Сасноўка) увесь тэрмін. Сулагернікамі былі вядомыя дысідэнты – Сіняўскі, Даніэль, Галанскоў, Кузняцоў, Гінзбург. Вярнуўся Х. у Менск у траўні 1973. Працаваў у праектнай дарогабудаўнічай арганізацыі, на заводзе. Цяпер на пенсіі. Застаўся пры сваіх дэмакратычных перакананнях, актыўна ўдзельнічае ў руху былых палітвязняў.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 95626, 95627; *Архіў НИПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 642; Нехамкин, Сергей. Покушение на Радиостанцию № 3 // *Известия*. 2004.IV.20 [<http://www.izvestia.ru/life/article70351>]; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

Міхась Чарняўскі

Сергей Нехамкин. Покушение на Радиостанцию № 3 // *Известия*. 2004.IV.20:

“— Конечно же я [С. Ханжанкоў – А. Дз.] слушал западные радиостанции: «Голос Америки», Би-би-си, «Немецкую волну», «Освобождение» — так тогда называлось «Радио «Свобода». Ламповый приемник — большой такой ящик! — ночью, на кухне сидишь, слушаешь... И идет это навязчивое глушение, которое бесило, — да какое они право имеют глушить! Причем я ведь знал — слушают все! Однако относятся к глушению безразлично, словно к природному явлению. Идет дождь... глушат «голоса»... ничего не поделаешь... надо принаравливаться... Но это же неправильно!

Собственно, так и возникла мысль — взорвать «глушилку»! Боже упаси, никакой крови! Чисто демонстративный акт. Просто однажды вечером тысячи людей привычно включают приемники — а эфир будет чистым. Обязательно пойдут разговоры: взорвали «глушитель»! А что такое «глушитель»? Зачем он вообще нужен? И народ встрепенется... Так примерно виделось.

Дальше заработала мысль: я учусь в политехническом. Военская специальность — сапер. Нас учили взрывать. Все реально!...

— Нас было три человека — я, Виктор Х., Георгий С. Плюс такой К. — но про него особый разговор. (Сергей Николаевич назвал фамилии, но мы решили их не приводить — дело давнее, неизвестно, как сейчас относятся к нему эти люди; кроме того, роль К. оказалась специфической. — *«Известия»*). Виктор — мой однокурсник. Георгий появился позже, человек бывалый, уже посидел по уголовной статье, власть после зоны ненавидел. А К. — мой школьный друг. Все настроены были резко антисоветски. Идею мою поддержали. Возникло то, что потом на суде назвали «ядром антисоветской организации». Дальше «ядра», правда, дело не пошло.

Теперь предстояло достать взрывчатку. Виктор вспомнил, что после войны возле их деревни проводилось разминирование и все, что

саперы находили, они не взрывали, а просто сваливали в лесу в ямы. Мы поехали, одну такую яму раскопали. Нашли несколько старых снарядов. Из них надо было извлечь взрывчатку. Пилили снаряды на заднем дворе за хатой. Потом выковыривали тол...

— Да, возникла и такая идея: после взрыва разбросать по почтовым ящикам разъяснение — почему это сделано. Думали написать короткий текст, как-то его размножить. Действительно, сначала хотели купить машинку. А потом неожиданно у младшего брата (совсем мальчишки) я увидел типографские литерки. «Где взял?» Выяснилось: неподалеку типография, отработанный шрифт там выкидывается на свалку. У местных пацанов забава — собирать его. Я у брата литерки забрал и попросил, чтобы он и у всех дворовых приятелей собрал. Вышло несколько килограммов. Потом, во время следствия, в КГБ каждую букровку пропечатали, доказывая, что шрифт был в рабочем состоянии...

— Нас сдал К. Потом выяснилось: чуть ли не на следующий день после того, как я свою идею высказал, побежал в КГБ. Когда я это понял — многое стало на свои места. Ведь масса вещей казались случайными, глупыми. А это просто КГБ нам через него подкидывал всякие «обманки-ловушки», чтобы мы поглубже завязли...

Вот, собственно, и все. Дальше в судьбе Сергея Николаевича Ханженкова — тюрьма, следствие, лагерь... По делу «подрывников» работала целая бригада следователей. Он усмехается: такое чувство, что белорусский КГБ впервые за много лет имел дело с настоящими, а не дутыми антисоветчиками, которые реально собирались что-то совершить, — и очень обрадовался. Никакого хамства, никаких зверств, обращение только на «вы», по имени-отчеству — прямо облизывали, боясь, что из-за какой-нибудь глупости дело не удастся довести до конца. Один следователь как-то бросил: «Советская власть для вас... а вы...» Ханженков после этого перестал отвечать на вопросы. Так того следователя на завтра сменили...

Сергей Ханженков был признан организатором и руководителем антисоветской организации, обвинялся в попытке совершить диверсию, а также в антисоветской агитации и пропаганде. Получил десять лет строгого режима. С. тоже дали десять (вторая судимость!), Х. — восемь. В лагере они написали заявление о помиловании и вышли через пять лет. Ханженков о помиловании не просил, в содеянном (замысленном) раскаиваться не собирался, так что его отношения с бывшими товарищами разорвались. Где они сейчас — не знает. Сдавший всех К. на скамью подсудимых не попал, проходил по делу свидетелем.

Срок Ханженков отбыл от звонка до звонка. Сидел в Мордовии со всеми знаменитыми диссидентами, про которых сквозь непресеченный им гул глушилок годами говорили советскому народу «голоса» — Синявский, Даниэль, Галансков, Кузнецов, Гинзбург... Про него рассказывал западным журналистам Солженицын: *«Вспоминается судьба Сергей Ханженкова, отсидевшего (...) за попытку — или даже намерение — взорвать глушитель в Минске. А ведь исходя из общечеловеческих ценностей нельзя понять этого преступника иначе как борца за всеобщий мир»*. Выйдя на волю, вернулся в Минск, тихо работал инженером, хотя с диссидентской средой не порывал и

продолжал находиться «под колпаком». Сейчас на пенсии. От нынешней белорусской оппозиции держится вдалеке — он против разрыва Белоруссии и России, да и не забыл, что на заре перестройки лидер Белорусского народного фронта Зенон Позняк бросил в его адрес: «Террористов нам не надо!» Не реабилитирован и просить о реабилитации не собирается, поскольку по-прежнему убежден в правоте того, что собирался совершить:

— Советская власть рухнула и признана преступной. Глушить перестали. Значит, это я оказался прав. Значит это я их должен реабилитировать».

ХЕЙФІЦ Я. Р. [1925 — ?], лекар, палітвязень. Яўрэй. Меў вышэйшую адукацыю. Жыхар Менска. Член КПСС, удзельнік вайны. На працягу 1957—58 разам з А. Рубінам і Г. Ясялевічам абмяркоўваў палітыку савецкага ўрада ў адносінах да яўрэяў. Асуджаны паводле артыкула «антысавецкая агітацыя і прапаганда» 29.IV.1959. Рэабілітаваны 20.XII.1964.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 85052; Ф. 9474, воп. 41, спр. 3087.

Літ.: 58¹⁰, с. 521—522; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ХІЛЮТА В. П. [1893 — ?], рэлігійны актывіст, вязень сумлення. Беларус. Жыхар Гарадзенскай вобл. Раней двойчы судзімы. Член секты «Сведкі Еговы». Асуджаны разам з Садоўнічым М. паводле артыкула «антысавецкая агітацыя і прапаганда» 16.XII.1957. Рэабілітаваны 24.VI.1960.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 83555.

Літ.: 58¹⁰, с. 402.

ХРАПАВІЦКІ Віктар Іванавіч [нар. 1937, г. Глыбокае Віленскага ваяводства Польшчы, цяпер Віцебская вобл.], удзельнік антысавецкай падпольнай арганізацыі ў Менску (1962—63), палітвязень. Беларус. Студэнт БПІ. Паводле дадзеных следства, вясной 1962 па ініцыятыве С. Ханжанкова, які сістэматычна слухаў замежныя радыёстанцыі, разам з Г. Сярогіным увайшоў у склад антысавецкай арганізацыі, якая мела праекты праграмы і статута («Ханжанкова група»). Група здабыла друкарскі шрыфт дзеля друкавання ўлётак, зброю і ўзрыўчатку, з мэтай падрыву ў Менску радыёглушыцеля. Асуджаны Вярхоўным Судом БССР паводле артыкула «антысавецкая агітацыя і прапаганда» 7.X.1963 да 8 гадоў зняволення. Пасля просьбы пра памілаванне тэрмін зняволення быў скарачаны да 5 гадоў.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 95626, 95627; *Архіў НІПЦ «Меморіал»*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 642; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

А. Дз.

ЦЮРЫН (Тюрин) Валянцін Нічыпаравіч [1927, в. Знаменка Знаменскага р-на Тамбоўскай вобл. — ?], майстар тэхнічнага вучылішча, палітвязень. Рускі. Паходзіў з сялянскай сям'і. Быў жанаты, гадаваў дзіця. Меў незакончаную вышэйшую адукацыю. Працаваў у Менскім тэхвучылішчы № 2. У Менску жыў па адрасу: 4 Загарадны зав., д. 56а, кв. 9. Арыштаваны 18.II.1957. Па дадзеных следства, ў 1956 спрабаваў стварыць падпольную

“Усерасійскую рабоча-сялянскую партыю” дзеля барацьбы супраць КПСС і савецкай улады. Напісаў праграму і статут, вербаваў сяброў партыі. Асуджаны паводле артыкулаў 72 і 76 КК БССР (“антысавецкая дзейнасць”) 29.IV.1957 на 10 гадоў ППЛ і 5 год абмежавання правоў. Знаходзіўся ў зняволенні ў пас. Зубава Мардоўскай АССР (п/с 385/7). Памілаваны 27.VIII.1963. Рэабілітаваны Вярхоўным Судом РБ 12.XI.1993.

Кр.: *Цэнтральны архіў КДБ РБ*, а/с 35677-с; *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 88454.

Літ.: 58¹⁰, с. 306; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ЧАРНЯЎСКИ Міхась (Міхаіл Міхайлавіч) [нар. 7.III.1938, в. Круці Вілейскага пав. Віленскага ваяводства, цяпер Мядзельскі р-н Менскай вобл.], адзін з актыўных удзельнікаў інтэлектуальнай апазіцыі 1960—80-х г.

У 1957—61 выкладаў гісторыю ў школах Мядзельскага р-на. У 1960 скончыў Менскі Педагагічны Інстытут. Ч. – археолаг, займаецца праблемамі першабытнай гісторыі Беларусі, даследуе матэрыяльную і духоўную культуру плямён каменнага і бронзавага вякоў Паўночнага Захаду Беларусі, першабытнае мастацтва. Актыўны папулярызатар гісторыі, аўтар навукова-папулярных і прэзентацыйных твораў. Ад 1966 працуе ў Інстытуце гісторыі Акадэміі Навук Беларусі, кандыдат гістарычных навук (1971), у 1990—2001 загадчык Аддзела археалогіі каменнага і бронзавага вякоў.

У 1962 Ч. стаў адным з удзельнікаў “Акадэмічнага асяродку” – нефармальнага клуба пераважна супрацоўнікаў Акадэміі Навук БССР, якія бачылі сваё прызначэнне ў зборы і трансляцыі інфармацыі аб беларускай нацыянальнай і дэмакратычнай традыцыях. Сябры гуртка збіралі ўспаміны, кнігі і часопісы пераважна часоў знаходжання Заходняй Беларусі ў складзе Польскай дзяржавы. Для гэтага арганізоўваліся экспедыцыі ў малыя мястэчкі, ладзіліся сустрэчы з ветэранамі нацыянал-дэмакратычнага руху Беларусі (Ларыса Геніюш, Язэп Сушынскі, Мікола Улашчык ды інш.). Ч. і “Акадэмічны асяродак” у цэлым асабліваю ўвагу надавалі ўсталяванню кантактаў са студэнцтвам – распаўсюджанню сярод іх сабранай інфармацыі, прыцягванню ў сферу сваёй дзейнасці. Наладжваліся кантакты таксама з іншымі вальнадумнымі групамі ў Беларусі і па-за яе межамі. У Менску партнерскія адносіны “Акадэмічнага асяродка” ўсталяваліся з аб’яднаннем мастакоў “На Паддашкы”, а Ч. непасрэдна ўваходзіў у гэтае творчае аб’яднанне з сярэдзіны 1960-х гадоў. Прыярытэтнымі былі адносіны з украінскімі патрыятычнымі коламі. Так, у 1964—65 Ч. усталяваў кантакты з дэмакратычна настроенымі супрацоўнікамі ўкраінскай Акадэміі Навук, пераважна ў Інстытуце мовазнаўства.

Маральным лідэрам “Акадэмічнага асяродку” стаў беларускі літаратар Уладзімір Караткевіч. Ч. быў адным з арганізатараў акцыяў “Акадэмічнага асяродка”, а таксама актыўна падтрымліваў кантакты з іншымі аб’яднаннямі вальнадумцаў. “Акадэмічны асяродак” займаў адметнае месца ў асяроддзі беларускай апазіцыі таталітарнаму рэжыму, сканцэнтраваўшы сваю ўвагу на асвеце і персанальнай працы з людзьмі. Ч. узгадвае: “...мы сьвядома імкнуліся пазьбегнуць магчымых абвінавачанняў у антыкамунізме. Мы сыходзілі з таго, што беларускай... інтэлігенцыі, падрыхтаванай да якіх-небудзь дзеянняў, на той час было вельмі мала. Наш даволі слабы рух было лёгка прыдушыць, і мы не маглі губляць сілы на агульнадэмакратычныя задачы... Нават у час

акупацыі Чэхаславацчыны ў 1968 годзе пасля цяжкіх роздумаў і дыскусіяў было вырашана ўстрымацца ад публічных акцыяў пратэсту”⁶⁹. Трэба адзначыць, што такая пазіцыя мела апанентаў у беларускім грамадстве. Вядома палеміка з удзельнікамі “Акадэмічнага асяродку” Анатоля Сідарэвіча, які абвінаваціў сваіх калегаў па дэмакратычным лагеры ў “культурніцтве”.

Калі ў 1972—73 КГБ займалася разгромам патрыятычнага руху ва Украіне, то пры ператрусах і на допытах былі выяўленыя сляды сувязяў з Беларуссю – у руках КГБ апынулася некалькі лістоў сяброў “Акадэмічнага асяродку” з ацэнкай нацыянальнай палітыкі КПСС, а таксама з выкладам планаў каардынацыі супрацьдзеяння гэтай палітыцы. КГБ непасрэдна занялося “Акадэмічным асяродкам” улетку 1973 – у Менску і ў іншых гарадах Беларусі пачаліся допыты. Разам на гэтыя допыты было выклікана каля сотні навукоўцаў, выкладчыкаў універсітэтаў, студэнтаў. КГБ устанавіла, што менавіта Ч. прывёз з Украіны рукапіс кнігі У. Дзюбы “*Інтэрнацыяналізм ці русіфікацыя?*” дзеля яе пашырэння ў Беларусі.

КГБ пачало раскручваць справу пра падпольную нацыяналістычную арганізацыю. Але тут умяшалася кіраўніцтва ЦК КПБ, якое было незацікаўленае ў пашырэнні інфармацыі пра справу – паводле партыйнай дактрыны, Беларусь была самай інтэрнацыянальнай рэспублікай СССР, дзе ўвогуле не магло існаваць якой-небудзь апазіцыі і якога-небудзь нацыяналізму. Акрамя таго, Першы сакратар ЦК КПБ Пётр Машэраў быў заклапочаны павышэннем свайго статусу ў Маскве, і скандалы не ішлі яму на карысць. Тут закручваецца своеасаблівая інтрыга паміж КГБ і ЦК КПБ. Мясцовае КГБ стала апеляваць непасрэдна да свайго кіраўніцтва ў Маскву. Каб разабрацца з гэтай справай, ЦК КПСС даслала эмісара. У выніку паміж уладамі быў дасягнуты пэўны кампраміс – судовы працэс не будзе пачынацца, але актывісты “Акадэмічнага асяродку” павінны панесці пакаранне, як мінімум, іх трэба звольніць з працы.

Узімку 1973—74 пачалася ідэалагічная падрыхтоўка акцыі пакарання. Партыйныя прапагандысты па ўсёй Беларусі ў сваіх лекцыях распавядалі пра раскрыццё нацыяналістычнай арганізацыі, якая рыхтавала адрыв Беларусі ад СССР і імкнулася да рэстаўрацыі капіталізму. За актывістамі “Акадэмічнага асяродку” было наладжанае пастаяннае сачэнне. Ч. узгадвае: “Віжы не адставалі ні на крок, нават глядзелі, што жонкі паднаглядных купляюць у гастронамах. Раптам з’явіліся некаторыя даўнія і ўжо паўзабытыя знаёмыя, якія загарэліся сяброўскімі пачуццямі, жаданнем унікнуць у сутнасць справы і, зразумела, дапамагчы. Да слова сказаць, калі кампанія барацьбы з нацыяналістамі прайшла, яны зноў з’явіліся з нашага небасхілу”⁷⁰.

Ч., а таксама Алесь Каўрус (Інстытут мовазнаўства), Віктар Лапуць (Інстытут геалогіі), Сцяпан Міско (Інстытут мастацтвазнаўства), Зянон Пазыняк (аспірант Інстытута мастацтвазнаўства), Мікола Прашковіч (Інстытут літаратуры), Валянцін Рабкевіч (выдавецтва “*Беларуская Савецкая Эцыклапедыя*”) былі звольненыя з Акадэміі Навук і трапілі пад дзеянне няпісанага правіла забароны на прафесію – яны не маглі ўладкавацца на якую-небудзь інтэлектуальную працу. Ч. звольнілі з пасады старшага навуковага супрацоўніка з фармулёўкай “не адпавядае займанай пасадзе”⁷¹.

⁶⁹ Чарняўскі М. Акадэмічны патрыятычны асяродак // *Шуфляда*. Т. 1, 1999. С. 59.

⁷⁰ Чарняўскі М. Акадэмічны патрыятычны асяродак. С. 61.

⁷¹ *НА РБ*. Ф. 4, воп. 20, спр. 518, арк. 248.

Ч. здолеў уладкавацца толькі рознарабочым на адное невялікае менскае прадпрыемства⁷². “Бадай, найбольш несамавітае адчуванне было з-за насталай інфармацыйнай блякады. Рукапісы кніжак і артыкулаў удзельнікаў асяродку выкідаліся з плянаў выдавецтваў і з рэдакцыяў, з усіх публікацый выкрэсьлівалася нават упамінанне іх прозвішчаў, забаранялася рабіць спасылкі на іх працы. Чалавек быццам знікаў зь белага сьвету, як ніколі і ня жыў!” – узгадвае Ч.⁷³ Пасля працоўнага дня Ч. выступаў перад рабочымі з лекцыямі па гісторыі Беларусі⁷⁴, займаўся навуковымі даследаваннямі, пісаў артыкулы, спадзеючыся іх апублікаваць у будучыні. Зноў уладкавацца па спецыяльнасці ў Інстытуце гісторыі Ч. здолеў ужо пазней, але ж непасрэдна да перабудовы яму не дазвалялі выязджаць за мяжу.

І надалей Ч. прымае актыўны ўдзел у грамадскім руху: увосень 1988 – пачатку 1989 ён член Аргкамітэта БНФ, у 1989—90 сябра Сойму БНФ; у канцы 1990 – пачатку 1991 у Аргкамітэце Беларускай Сацыял-Дэмакратычнай Грамады (БСДГ), у 1991—96 старшыня Цэнтральнай Кантрольна-Рэвізійнай Камісіі, сябра Цэнтральнай Рады, старшыня Менскай гарадской арганізацыі БСДГ. Ад 1996 сябра Выканаўчага бюро ЦК Беларускай Сацыял-Дэмакратычнай Партыі (Народная Грамада).

Падрыхтаваў да публікацыі ўспаміны Л. Геніюш “Споведзь” (*Маладосць*. 1990, № 1—6; Мн.: Мастацкая літаратура, 1993). Ч. з’яўляецца яркім прыкладам беларускіх культурніцкіх дзеячоў ХХ ст., якія ва ўмовах дэфіцыту чалавечых рэсурсаў імкнуцца сумясціць заняткі навукай, асветай і палітыкай.

Тв.: *З глыбінь тысячагоддзяў*. Мн., 1978; *Неаліт Беларускага Панямоння*. Мн., 1979; *Бронзавы век на тэрыторыі Беларусі*. Мн., 1981; *Страла Расамахі*. Мн., 1985; *Археалагічныя помнікі Міншчыны*. Мн., 1988; *Вогнепаклоннікі*. Мн., 1996; *Старажытныя шахцёры на Росі*. Мн., 1996 (у сааўтарстве); *Люстраваная гісторыя старажытнай Беларусі*. Мн., 1997; *Правадыр крылатых вершнікаў: Ян Кароль Хадкевіч*. Мн., 1998; Акадэмічны патрыятычны асяродак (1960-я гады) // *Шуфляда*. Т. 1, 1999. С. 55—64.

Кр.: *НА РБ*. Ф. 4, воп. 20, спр. 518.

Літ.: Арлоў У. “Совершенно секретно”, або Адзін у трох інастасях. Мн., 1992. С. 60—61; Лыч Л., Навіцкі У. *Гісторыя культуры Беларусі*. Мн., 1996. С. 374—375; *Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя*. Мн., 1993; *Кто есть кто в Республике Беларусь; Дэмакратычная апазыцыя; ЭГБ*, т. 6-2; *БЭ*, т. 17.

Алег Дзярновіч

ЧАРНЯЎСКИ Уладзіслаў сын Яна (16.I.1916, засценак Амбружын (Амбражына) каля Гальшанаў Ашмянскага пав. Віленскай губ. – 22.XII.2001, Менск), рыма-каталіцкі святар, паслядоўны прыхільнік увядзення беларускай мовы ў жыццё Каталіцкай Царквы ў Беларусі.

Нарадзіўся ў сялянскай сям’і, скончыў 4 класы Арляняцкай пачатковай школы, вучыўся ў Крэўскай школе. У 1931—33 вучыўся ў Беларускай Настаўніцкай Семінарыі ў Барунах Ашмянскага павета. У 1934 пад уплывам свайго дзядзькі кс. Францішка Чарняўскага Ч. паступіў у гімназію ў Друі пры кляштары марыянаў, дзе вялікі ўплыў мелі беларускія ксяндзы. “Я ўжо з Друі

⁷² Лыч Л., Навіцкі У. *Гісторыя культуры Беларусі*. С. 60.

⁷³ Чарняўскі М. Акадэмічны патрыятычны асяродак. С. 62.

⁷⁴ Арлоў У. “Совершенно секретно”, або Адзін у трох інастасях. С. 375.

быў сьведамым. Як калом увагналі, калі ксяндзоў-беларусаў вывозілі, усё гэта я перажываў. Таму ня трэба мне ні гаварыць, ні вучыць пра беларускасьць”⁷⁵. Пасля сканчэння гімназіі ў Друі (1937) паступіў у навіцьят марыянаў (1938). Пад час рэпрэсіяў з боку польскіх уладаў супраць беларускіх ксяндзоў-марыянаў Ч. прыйшлося пакінуць мястэчка. Праз некаторы час ён апынуўся ў Вільні. Вучыўся ў Віленскай духоўнай Семінарыі, якую скончыў у 1944. Высвечаны ў святары ў кастр. 1944 біскупам Мечыславам Райнісам. Першую імшу адправіў у Крэве на беларускай мове. Пасля вярнуўся ў Вільню і пэўны час служыў у касцёле Св. Ігната. Пэўны час служыў у літоўскіх касцёлах: Укмерге, Гягужыне, Ернішках, Варэне, Эйшышках, затым перавёўся ў Беларусь. Напачатку служыў у Войстане на Смаргоншчыне, а з 1954 у Вішнеўскім касцёле (Валожынскі р-н).

Моўная сітуацыя для беларусаў у Касцёле была складаная. Толькі пасля II Ватыканскага Сабору (1962—65) было дазволена карыстацца нацыянальнымі мовамі. Ч. яшчэ да пастановаў Сабору пачаў ужываць беларускую мову: “Я адразу стаў гаварыць па-беларуску. Мяне калі запрашалі, я казаў: калі хочаце ксяндза – буду гаварыць па-беларуску: Некаторыя крывіліся спачатку, казалі, што камуніст, усякая была гаворка. А час прайшоў – і ўсе прывыклі”⁷⁶. У 1966 Ч. атрымаў ліст ад папы Паўла VI, у якім прапаноўвалася абняць пасаду адміністратара для ўсіх каталікоў Беларусі. Але на гэта не пагадзілася савецкае кіраўніцтва. А ў студз. 1968 кс. Чарняўскі наведаў Ватыкан, куды быў запрошаны Кангрэгацыяй Абрадаў. Там ён сустракаўся з Паўлам VI, які даручыў Ч. заняцца перакладам Бібліі на беларускую мову. Ксёндз Уладзіслаў пераклаў на беларускую мову сем кніг літургічных тэкстаў. Быў прызначаны дарадчыкам пры Кангрэгацыі абрадаў. Рымскі папа рабіў захады перад савецкай амбасадай ў Рыме пра прызначэнне Ч. біскупам у Беларусі, але і тут савецкія ўлады не пагадзіліся. Складаныя адносіны паміж касцельным польскім кіраўніцтвам, афіцыйнай Масквой і Ватыканам патрабавалі іншага кампраміснага вырашэння праблемы. Айцец Уладзіслаў выслаў свае пераклады на апрабату ў Рым і праз некаторы час атрымаў запрашэнне зноў прыехаць у Ватыкан. Савецкія ўлады не далі дазволу на выезд.

Ініцыятывы кс. Чарняўскага па ўвядзенні беларускай мовы ў касцёле не былі падтрыманыя іншымі святарамі на Беларусі. Але імя Ч. было прыцягальным для прадстаўнікоў незалежнага беларускага грамадства. Да яго ездзілі па маральную падтрымку многія прадстаўнікі беларускай апазіцыі. “Кожны народ павінен маліцца ў сваёй мове”, — ягонае крэда.

У 2001 выйшаў на пенсію. У далейшым жыве ў плябаніі Чырвонага касцёлу ў Менску.

Тв.: Успаміны У. Чарняўскага // *Памяць: Валожынскі раён*. Мн., 1996.

Кр.: АНГ, ас/спр., кс. Чарняўскі Уладзіслаў.

Літ.: “Кожны народ павінен маліцца ў сваёй мове” (Інтэрвію з пробашчам Вішнеўскага касцёла айцом Уладзіславам Чарняўскім) // *Хрысьціянская думка*. 1993, № 3; *Дэмакратычная апазыцыя*; Гарбінскі Ю. *Беларускія рэлігійныя дзеячы XX стагоддзя: Жыццярысы, мартыралогія, успаміны*. Мінск; Мюнхен, 1999

⁷⁵ Успаміны У. Чарняўскага // *Памяць: Валожынскі раён*. Мн., 1996 С. 56.

⁷⁶ Успаміны У. Чарняўскага. С. 59—60.

(http://kamunikat.net.iig.pl/www/knizki/historia/harbinski/brd/brd_07.htm#cz) ; *Анофранка Н., Гардзіенка А.* Агляд моўнай палітыкі рыма-каталіцкага касцёла ў Беларусі ў XX ст.

(http://zmk.by.ru/resursy_historyja_Mounaja_palityka.htm;

http://www.baj.unibel.by/belkalegium/Terra_Historica/1_2002/anofranka.htm);

Богу і Бацькаўшчыне [Некралог] // *ЛіМ.* 2002, 4 студз. С. 15.

Алег Гардзіенка

ШУЛЯК Я. І. [1925 — ?], беспрацоўны, вязень. Жыхар Берасцейкай вобл. Раней судзімы. Паводле дадзеных следства, 18.III.1957 у клубе ў нецвярозым стане лаяў урад. Арыштаваны 23.III.1957. Абвінавачваўся паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *ГА РФ.* Ф. 8131, воп. 31, спр. 81510.

Літ.: 58¹⁰, с. 286.

ШЧУКА І. П. [1906 — ?], селянін, вязень. Паляк. Жыхар Васілішкага р-на Гарадзенскай вобл. (цяпер Шчучынскі р-н). Двойчы судзімы. У вер. 1953 на глебе помсты забіў аднавяскоўца. Пад час расследавання ў доме Ш. была знойдзена антысавецкая літаратура – часопісы, выдадзеныя ў перыяд нямецкай акупацыі. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 8.I.1954.

Кр.: *ГА РФ.* Ф. 8131, воп. 31, спр. 45235.

Літ.: 58¹⁰, с. 213.

ШЧУКІН Валеры Міхайлавіч [нар. 22.VI.1941, Менск], перакладчык, рэлігійны дысідэнт. Нарадзіўся ў сям’і вайскоўца. У гады вайны быў у эвакуацыі. З 1945 зноў жыў у Менску. Закончыў Менскі Інстытут Замежных Моў; ў далейшым працаваў у ім выкладчыкам. Валодае англійскай, нямецкай, іспанскай мовамі. У 1974 стаў вернікам-пратэстантам. Заняўся праваабарончай дзейнасцю. У 1977 атрымаў ад уладаў 8 дзён на зборы з загадам пакінуць межы СССР. Выехаў у ЗША, у 1982 атрымаў амерыканскае грамадзянства. Епіскапальны хрысціянін. Вядучы спецыяліст Асацыяцыі Судовых Перакладчыкаў Федэральнага Суда ў Нью-Йорку. Як судовы перакладчык удзельнічаў у многіх гучных працэсах над расійскай мафіяй (“Япончык”, “Кішэнеўскі”...). У 1989 стварыў першы ў ЗША фонд “*Дзецім Чарнобыля*”. У наш час рэгулярна наведвае Беларусь.

Літ.: Алексеев, Валерий [Шчукін Валеры А.]. Может ли Валерий Щукін стать президентом Республики Беларусь? // *Народная Воля.* 1998.IV.11.

А. Дз.

ШЫРКОЎСКИ В. І. [1905 — ?], рабочы лесазавода, вязень. Беларус. Жыхар Менскай вобл. Меў адукацыю ў 2 класы. Раней судзімы. Паводле дадзеных следства, 15.II.1957 у клубе ў нецвярозым стане пасварыўся са старшынёй сельскага Савета, якога лічыў вінаватым у канфіскацыі прысядзібнага ўчастка ў бацькі Ш.; у міліцыі “дапусціў антысавецкі выпад”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 10.II.1958. Справа перакваліфікаваная 12.I.1960.

Кр.: *ГА РФ.* Ф. 8131, воп. 31, спр. 86742.

Літ.: 58¹⁰, с. 419.

ШЭЛЯГОВІЧ (іншыя варыянты прозвішча **Шаляговіч, Шыляговіч**) **Мікола** [нар. 21.VII.1956, в. Агдэмер Драгічынскага р-на Берасцейскай вобл.], у 1980-х ініцыятар і апалагет ідэі самаідэнтыфікацыі палешукоў ды стварэння Палескай аўтаноміі. Скончыў Філалагічны факультэт БДУ. Пад уплывам сваіх знаёмых Алеся Разанава, Алеся Каско, Міколы Пракаповіча захапіўся беларускай гісторыяй, мовай і літаратурай. Але менавіта ў гэтыя гады ідэнтыфікуе сябе як палешука, піша вершы на палескай гаворцы, што не заўсёды знаходзіла разуменне сярод беларускай інтэлігенцыі. Пад час навучання на Філфаку БДУ Ш. пачынае актыўна займацца даследаваннем заходнепалескага рэгіёну, які, па ягоных словах, уяўляе сабой асобную нацыянальна-культурную аўтаномію ў Беларусі – з палескім народам, нашчадкамі старажытных яцвягаў. У 1982 Ш. друкуе ў газ. “Голас Радзімы” артыкул пад назвай “Голас старажытных балтаў”, у якім абгрунтоўвае права палешукоў, як асобнага этнасу, на існаванне. Праца Ш. знайшла водгук у дзвюх дзямятральна процілеглых інстытуцыях: Беларускай рэдакцыі “*Радзіма Свабода*” і КГБ. І першыя, і другія выказалі негатыўную ацэнку працы маладога даследчыка. КГБ ужыла санкцыі ў адносінах да Ш. – ён быў пазбаўлены працы, на яго з боку “органаў” ажыццяўляўся ціск, які выяўляўся ў нежаданні прымаць Ш. на працу. Знайсці працу ўдалося толькі дзякуючы Міхасю Дубянецкаму.

Нягледзячы на цяжкасці, Ш. разам з шэрагам іншадумцаў працягвае рэалізоўваць ідэю аўтаноміі Палескага рэгіёну. 14.IV.1988 ствараецца Грамадзка-Культурнае Аб’яднанне “*Полісьсе*”, якое выступала за адраджэнне заходнепалескай мовы і за прызнанне заходніх палешукоў за самастойную нацыю. Ш. прапаноўваў ідэю федэрацыі Беларуска-Палескай Рэспублікі.

У 1988 на старонках маладзёжнай газ. “*Чырвоная Змена*” выйшлі чатыры выпускі “*Балесаў Полісься*”, якія з крас. 1989 трансфармаваліся ў самастойнае выданне. Газета выдавалася палескай мовай, друкавала матэрыялы краязнаўчага кірунку, хроніку, навіны аб’яднання “*Полісьсе*”. З 1989 таксама было наладжанае выданне перыёдыка “*Збудінне*”, у падзагалоўку якога пазначалася: выданне “*Ыныцятывніі рады суждіння за одродінне Етвызі*”. Дзейнасць ГКА “*Полісьсе*” набыла значны рэзананс. Некаторыя беларускія грамадскія дзеячы і літаратары, як, да прыкладу, Ніл Гілевіч, вельмі рэзка выступілі супраць тэзаў Ш., бачачы ў іх пагрозу тэрытарыяльнай і нацыянальнай цэльнасці Беларусі. Некаторыя былі схільныя бачыць у дзейнасці Ш. правакацыю спецслужбаў, якія ў тыя гады імкнуліся ствараць зоны патэнцыйнай нестабільнасці ў кожнай саюзнай рэспубліцы.

Упэўненасць Ш. у тым, што Палессе набудзе аўтаномію, да сённяшняга часу не спраўдзілася. Актывізацыя заходнепалескага руху, якая прыпала на канец 1980-х – пачатак 1990-х, паступова пачала згасаць.

Літ.: *Збудінне* (1989—1994); Уліцёнак А. *Іншадумцы = Мыслящие иначе*. Мн., 1991. С. 123—146; *Пазачэзурны друк; Дэмакратычная апазыцыя*.

Алег Гардзіенка

Цыхун Г. А. Пра заходнепалескую літаратурную мікрамову (праект М. Шэляговіча) // *Мовы свету* (http://languages.miensk.com/Lang_Eu_As_Af/Indoeuropean/Westpalesian/prajekt_sheliah1.htm):

“...Варта спецыяльна адзначыць, што росквіт заходнепалескай літаратурнай мовы прыпадае на гады адраджэння беларускай мовы (1986—1995 гг.) і раптоўна згортваецца пасля вядомага рэферэндума, які пазбавіў апошнюю статусу адзінай дзяржаўнай мовы ў Беларусі. Гэта сведчыць, пра пэўную залежнасць, якая існуе паміж названымі двума ідыёмамі. Магчыма, таксама, што гэта звязана з узрастаннем ролі рускай мовы, што, як вядома, працягвае царкоўнаславянскую моўную традыцыю, якая, паводле М. Талстога, “не допускала ўзнікнення абласных літаратурных языков и микроязыков”...

З усяго апублікаванага ў рамках “праекту М. Шэляговіча” найбольшую вартасць (і гэта адзначаюць усе даследчыкі феномена) маюць паэтычныя творы, што характарызуюцца высокімі мастацкімі якасцямі, непасрэднасцю ўспрыняцця свету і моўным багаццем. І гэта натуральна, бо ў паэзіі адбываецца сінтэз прыроды, мовы і ўсёй ментальнасці народа. Характэрна, што паэтычныя творы, апублікаваныя на старонках “Балесы Полісся” і ў іншых падборках, у найменшай ступені дапускалі пэўныя спробы “літаратурнай апрацоўкі” з боку ініцыятара праекту і часта друкаваліся на гаворках. Аднак проза і асабліва публіцыстыка, што знайшла сваё месца на старонках газеты “Збудінне” (1989—1994 гг.), у значнай ступені страціла названыя якасці і не знайшла дарогі да шырокага чытача. Такім чынам, спроба ператварыць “паэтычную мову” ў мову “адміністрацыйна-літаратурную” сустрэлася з пэўнымі цяжкасцямі, якія маюць часткова аб’ектыўныя, а часткова суб’ектыўныя прычыны...

Падводзячы вынікі разгляду “праекта М. Шэляговіча”, трэба канстатаваць, што яго аўтар дакладна “улавіў” неабходнасць і час стварэння заходнепалескай літаратурнай мікрамовы, правільна з пункту погляду тэорыі літаратурных моў вызначыў некаторыя прынцыпы (напрыклад, фанетычны прынцып правапісу, неабходнасць увядзення новых графем і г. д., што адпавядае т. зв. копітараўскай традыцыі славянскіх літаратурных моў), аднак не заўсёды ўлічваў некаторыя агульнатэарэтычныя палажэнні і сацыялінгвістычныя фактары, што ў пэўнай ступені паўплывала на перспектыўнасць названага літаратурна-моўнага праекта”.

ЮРКОЎ Георгі Сяргеевіч [нар. 23.ІІ.1931, в. Весялова Барысаўскага р-на, Менская вобл.]. Асуджаны 2.ВІІ.1964 Пермскім Абласным Судом (РСФСР) паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда”.

Кр.: *Архіў НИПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.ІІІ.16.

ЯБЛОНСКІ Язэп [каля 1910, в. Баяры Ашмянскага пав. Віленскага ваяводства – 1988], актыўны праціўнік усталявання Савецкай улады; ахвяра савецкага паваяннага пераследу. Паходзіў з заможнай сялянскай сям’і. Пачатковай адукацыі не атрымаў, але добра валодаў польскай мовай. Як каталік, вылучаўся сваёй набажнасцю. У час стварэння мясцовага калгаса Я. застаўся адзінаўласнікам і заклікаў іншых ухільцца ад калектывізацыі. За гэта яго шматразова адміністрацыйна каралі мясцовыя ўлады. Дэманстравана вывешваў над сваёй хатай польскі сцяг. У 1960-я г. Я. быў арыштаваны і тры

гады ўтрымліваўся ў Рыжскай турме за тое, што бараніў ад разбурэння будынак касцёлу. Па вызваленні ён неаднаразова ў публічных месцах выступаў супраць савецкага ладу, пакуль не быў схаваны ў псіхіятрычную лякарню, дзе прабыў 8 апошніх гадоў жыцця. Сканаў у Шчучынскай вар'ятні.

Кр.: Успаміны сваякоў Язэпа Яблонскага (у архіве аўтара).

Літ.: *Дэмакратычная апазыцыя*.

Юры Грыбоўскі

ЯДЖАРСКИ А. В. [нар. у 1941], юрысконсульт Дырэкцыі аўтамабільных дарог, што будуюцца, палітвязень. Беларус. Меў вышэйшую адукацыю. Жыхар Пухавіцкага р-на Менскай вобл. На працягу 1976—78 напісаў кнігу “*Данкізм*”, дзе аспрэчваў марксісцка-ленінскае вучэнне, заклікаў ствараць падпольныя арганізацыі “данкістаў” з мэтай барацьбы супраць савецкай улады. Кнігу на 107 старонках памножыў у пяці экзэмплярах, распавядаў пра яе знаёмым і даваў ім чытаць. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 9.VI.1983.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 36, спр. 9010.

Літ.: 58¹⁰, с. 803; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ЯРАЦ Віктар Уладзіміравіч [нар. 23.X.1948, мяст. Красны Мост Рэчыцкага р-на Гомельскай вобл.], паэт, літаратуразнавец, крытык; адзін з ініцыятараў кампаніі 1968 падпісання студэнтамі БДУ ліста з патрабаваннем выкладання па-беларуску. Нарадзіўся ў сялянскім сям’і. У 1966 паступіў на Філалагічны факультэт БДУ. Актыўна выступаць з вершамі ў друку пачаў таксама ў 1966. У кастр. 1968 разам з Алесем Разанавым і Львом Барташам стаў ініцыятарам падпісання студэнтамі ліста, перададзенага ў ЦК КПБ на імя Пятра Машэрава. Свае подпісы пад лістом паставілі некалькі сотняў чалавек. Напачатку адміністрацыя універсітэту збіралася абмежавацца кампаніяй ганьбавання арганізатараў падпісання ліста. Але пасля таго, як Я., Алесь Разанаў і Валянціна Тоўкун з’ездзілі да Геніюшаў у Зэльву, махавік рэпрэсіў быў раскручаны напоўніцу. Я. узгадвае, як яму казалі тады: “Як можа быць, вы ж – не заходнік, і пайшлі на такое”⁷⁷. Узімку 1969 Я. і Алесь Разанаў былі выключаны з універсітэту (праз арганізацыю няздачы заліку па вайскавай падрыхтоўцы; да гэтага моманту яны былі выдатнікамі вучобы). Толькі дзякуючы заступніцтву Максіма Танка, Я. удалося працягнуць вучобу ўжо ў Гомельскім Педінстытуце (з 1969 універсітэт), які закончыў у 1970. Некалькі месяцаў працаваў загадчыкам сьлягасаддзела рагачоўскай раённай газ. “*Камунар*”. У 1970—71 служыў у войску, далей працаваў на Гомельскім тэлебачанні. У 1975 Я. скончыў аспірантуру пры Кафедры беларускай літаратуры Гомельскага Дзяржаўнага Універсітэта і пачаў там жа працаваць. У 1976 абараніў кандыдацкую дысертацыю. Прыняты ў СП Беларусі ў 1980. Але “неадступнае вока, што сурова, па-янычарску цікае за ўсім беларускім, я тут займеў адразу ж пасля прыезду – і на ўсе наступныя гады”⁷⁸.

Тв.: *Уваходзіны*: Лірыка. Мн., 1976; *Добрыца*: Вершы. Мн., 1989; *Дняпроўскі бакен*: Вершы. Мн., 1992; “Нашы людзі сачылі за вамі...” // *ЛіМ*. 1.X.1993. С. 14.

⁷⁷ Ярац В. “Нашы людзі сачылі за вамі...” // *ЛіМ*. 1.X.1993.

⁷⁸ Ярац В. “Нашы людзі сачылі за вамі...”

Літ.: БП, т. 6; *Дэмакратычная апазыцыя; Электронная энцыклапедыя*:
<http://slounik.org/81494.html>

Алег Дзярновіч

ЯСЯЛЕВІЧ (Иоселевич) Г. С. [1915 — ?], трэнер класічнай барацьбы, палітвязень. Яўрэй. Жыхар Менска. На працягу 1957—58 разам з А. Рубінам і Я. Хейфіцам абмяркоўваў палітыку савецкага ўрада ў адносінах да яўрэяў. Паводле дадзеных следства, з Польшчы, дзе Я. вясной 1958 быў у складзе спартыўнай дэлегацыі, прывёз яўрэйскія часопісы і брашуру “*Пра антысемітызм*”. Асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” 29.IV.1959. Рэабілітаваны 20.XII.1964.

Кр.: *ГА РФ*. Ф. 8131, воп. 31, спр. 85052; Ф. 9474, воп. 41, спр. 3087.

Літ.: 58¹⁰, с. 521—522; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ЯТКІН А., сябра “Партыі Свабоды Рускага Народу” (ПСРН), палітычны вязень. Працаваў рабочым-гравёрам Гомельскай фабрыкі “*Палесдрук*”. У канцы ліст. 1956 праз М. Дзехцярова пазнаёміўся з сябрамі ПСРН. Менавіта Я. вынес з фабрыкі 21,3 кг шрыфту для друкавання ўлётак і вокладак партыйных білетаў, а таксама зрабіў партыйную пячатку. Арыштаваны 9.II.1957. За ўдзел у ПСРН Судовай калегіяй па крымінальных справах Гомельскага Абласнога Суда 16.IX.1957 асуджаны на 3 гады пазбаўлення волі. Далейшы лёс невядомы.

Кр.: *Архіў УКГБ па Гомельскай вобл.* Следчая справа № 175.

Літ.: Градзіцкі А. Першы вопыт іншадумства: “Гомельскія дысідэнты” 50-х гг. // *Гомельшчына: старонкі мінулага*. Нарысы. 2-гі выпуск. Гомель 1996. С. 158—161; Градзіцкі А. Гомельскія дысідэнты 50-х гг. // *Навіны Палесся+* (Гомель). 29.IV.1998. С. 4; *Дэмакратычная апазыцыя*.

Алег Гардзіенка

ЯФІМАЎ Фёдар Архіпавіч (псеўданімы: Ф. Архіпаў, Ф. Архипов, Фёдор Архипов) [5.V.1933, в. Новатраецкае Цярноўскага р-на Варонежскай вобл., Расія], паэт, літаратурны крытык, перакладчык; у 1960—70 публічна выступаў супраць цэнзуры, за што пераследаваўся. Прафесійны вайсковец. У 1951 скончыў Варонежскую сувораўскую ваенную вучэльню, у 1953 Чарапавецкую пяхотную вучэльню, у 1957 Цэнтральныя курсы палітычных работнікаў у Смаленску. Служыў прапагандыстам у вайсковых частках Беларускай Вайскавай Акругі (1958—62). У 1963 дэмабілізаваўся ў званні капітана Савецкай Арміі. У Беларусі публікуецца з 1959. Сябра СП Беларусі з 1962. У 1967 завочна скончыў Літаратурны інстытут у Маскве. У 1966—67 загадчык Аддзела нарысаў і публіцыстыкі час. “*Нёман*”. У крас. 1968 на аб’яднаным партсходзе творчых саюзаў БССР публічна выступіў супраць цэнзурных абмежаванняў. Выступаў таксама супраць умяшальніцтва СССР ва ўнутраныя справы Чэхаславацкай Рэспублікі. У выніку быў выключаны з КПСС, пераследаваўся, не мог уладкавацца на працу і жыў у безграшоўі⁷⁹. У часы цкавання А. Салжаніцына выступіў у падтрымку расійскага пісьменніка – з пісьмовым пратэстам звярнуўся ў сакратарыят СП СССР. Падтрымаў пісьменніцу Л.

⁷⁹ Тарас В. На остраве воспоминаний // *Нёман*. 1998, № 5. С. 98—99.

Вакулоўскую, якую абвінавачвалі ў антысаветызме. Жыве ў Менску, піша на расійскай і беларускай мовах.

Тв.: *Армия*: Стихи. Мн., 1962; *Утренний автобус*: Стихи. Мн., 1964; *Дням настоящим*: Поэма, стихи. Мн., 1972; *Светлые зимние ночи*: Стихи. Мн., 1982; *Перейти поле*: Стихи. Мн., 1991.

Літ.: Тарас В. На острове воспоминаний // *Нёман*. 1998, № 5; *БП*, т. 6; *Дэмакратычная апазыцыя*.

КАМУНІКАТ.ORG

АРГАНІЗАЦЫІ, АСЯРОДКІ, ГУРТКІ, КЛУБЫ¹

АКАДЭМІЧНЫ АСЯРОДАК (1960—70-я) – абагульненая назва групаў і асобных людзей у Акадэміі Навук Беларусі, якіх характарызувалі дэмакратычныя перакананні і спробы легальнай актыўнасці ў тагачасных умовах.

Дысідэнцкі рух сярод беларускай інтэлігенцыі ў паслясталінскі час адрозніваўся ад рухаў, якія існавалі ў метраполіі – ён быў пераважна нацыянальна-патрыятычным. Камуністычны рэжым ставіў сваёй мэтай духоўнае вынішчэнне беларускага этнасу, яго поўную русіфікацыю. Таму асноўны націск рабіўся на выцясненне беларускай мовы з усіх сфераў ужытку, і асабліва грамадска-палітычнай, на пазбаўленне народа гістарычнай памяці і замбаванне яго абэцэдаршчынай.

У такіх умовах нават публічнае выкарыстанне беларушчыны аб'ектыўна было праявай антыкамунізму, формай супраціўлення існаму рэжыму. Носьбіты літаратурнага беларускага слова знаходзіліся на ўліку ў адпаведных установах, яны былі пад пільным наглядом, як нацыяналісты, і адпаведна, як антысаветчыкі і антыкамуністы, калі не яўныя, то ў патэнцыі.

Яшчэ адно адрозненне беларускага дысідэнцтва ад маскоўскага ў тым, што яго ўдзельнікі заставаліся невядомыя грамадскасці, бо ў Менску не было ні замежных амбасад, ні прадстаўнікоў іншаземных сродкаў масавай інфармацыі. Адбывалася цкаванне іншадумцаў, звальненне іх з працы, зняволенне ў турмах і псіхіятрычных лякарнях, але водгулле падзей глухла, як у чорным мяшку, у павуцінні ўсеагульнага замоўчвання.

Абстаноўка 1960-х у краіне характарызувалася далейшай ліквідацыяй беларускага школьніцтва, беларускамоўнага перыядычнага друку. Нават айчынную літаратуру пачыналі ўжо вывучаць па расійскіх перакладах, а чынавенства спяшалася здзейсніць заклік Хрушчова хутчэй прыйсці да камунізму, пазбавіўшыся роднай мовы. Становішча ж у Акадэміі Навук Беларусі могуць тлумачыць такія факты: дырэктар Інстытуту мовазнаўства не ўмеў гаварыць па-беларуску, тым больш не карысталіся беларушчынай дырэктары іншых навуковых інстытутаў, навуковая літаратура за рэдкімі выключэннямі друкавалася па-расійску. І такая антыбеларуская завядзёнка практыкавалася ва ўсіх акадэмічных структурах. Прыём у аспірантуру ішоў праз шчыльнае партыйна-кэгабісцкае сіта. Дый увогуле значная частка супрацоўнікаў, асабліва звязаных з беларусазнаўствам, з'яўлялася спецагентурай.

Усеагульная і ваяўнічая палітыка русіфікацыі выклікала пратэст многіх з беларускай інтэлігенцыі, у тым ліку і акадэмічнай. Праўда, далёка не кожны адважваўся на выказванне сваёй пазіцыі, тым больш на нейкія дзеянні. Хоць “хрушчоўская адліга” быццам яшчэ і працягвалася, але страх глыбока ўеўся ў гены беларуса. У выніку ўжо з пачатку 1960-х у асяроддзі маладых навукоўцаў і аспірантаў пераважна гуманітарных навуковых інстытутаў Акадэміі пачынае складвацца нефармальнае кола аднадумцаў, каму “попел Клааса грукаў у сэрца”. Рух не быў фармалізаваны, не вялося ні спісаў, ні пратаколаў, не прымалася нейкіх пісьмовых рашэнняў. Некаторыя яго ўдзельнікі нават не былі між сабою знаёмыя. Напрыклад я з Валянцінам

¹ Апроч рэлігійных рухаў.

Рабкевічам, хоць і “праходзіў па адной справе”, асабіста сустрэўся шмат пазней.

Удзельнікі руху трапілі ў сталіцу ўжо пераважна нацыянальна свядомымі асобамі. Знамянальна, што большасць з іх паходзіла з Заходняй Беларусі, або пэўны час там працавала. Менавіта на захадзе нашага краю яны знаходзілі яшчэ жывых носьбітаў заходнебеларускага незалежніцкага руху, там маглі знаёміцца і з віленскімі беларускімі выданнямі, якіх нямала дзе ацалела ў куфрах і на паддашках.

Вось імёны тых, хто ў 1974—75 быў звольнены з працы як нацыяналіст (прозвішчы падаю ў алфавітным парадку):

Каўрус Алесь, старшы навуковы супрацоўнік Інстытуту мовазнаўства; нарадзіўся на Мядзельшчыне;

Лапуць Віктар, загадчык аддзелу Інстытуту геалогіі; нарадзіўся на Капыльшчыне ў сям’і, дэпартаванай у 1937 у Казахстан, вучыўся ў Львове, нацыянальна абудзіўся пад уплывам Уладзімера Караткевіча і Сцяпана Міско;

Міско Сцяпан, старшы навуковы супрацоўнік Інстытуту мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; нарадзіўся на Слонімшчыне;

Пазьняк Зянон, аспірант Інстытуту мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; нарадзіўся на Івейшчыне;

Прашковіч Мікола, старшы навуковы супрацоўнік Інстытуту літаратуры; нарадзіўся ў Бярэзінскім р-не, працаваў настаўнікам на Смаргоншчыне;

Рабкевіч Валянцін, старшы рэдактар Беларускай Савецкай Энцыклапедыі; нарадзіўся на Капыльшчыне, працаваў журналістам на Браслаўшчыне і Валожыншчыне;

Чарняўскі Міхась, старшы навуковы супрацоўнік Інстытуту гісторыі; нарадзіўся і настаўнічаў на Мядзельшчыне.

Былі таксама ўдзельнікі А. а., у дачыненні якіх абмежаваліся “прафілактычнымі размовамі” і запалохваннем.

Светапогляд і патрыятычная пазыцыя ўсіх гэтых людзей фармаваліся:

– заходнебеларускай традыцыяй (кантакты з жывымі яе носьбітамі, знаёмства з адпаведнай патрыятычнай літаратурай);

– традыцыямі беларусізацыі другой паловы 1920-х (праз знаёмства з тагачаснай літаратурай, якая ацалела ад знішчэння);

– узнаўленнем гістарычнай памяці (забаронення кнігі В. Ластоўскага, У. Ігнатоўскага, Я. Смоліча, польскамоўных выданні);

– дзейнасцю беларускай эміграцыі (праз Радзё “Свабода” і дзякуючы “выкрывальным” савецкім публікацыям, з якіх мы выбіралі патрэбную інфармацыю);

– уплывам украінскага нацыянальна-вызвольнага руху (праз кантакты з навукоўцамі Акадэміі Навук Украіны) і ў некаторай ступені аналагічных рухаў у краінах Балтыі;

– уплывам расійскага дысідэнцкага руху (праз самвыдат);

– сціслымі кантактамі з прадстаўнікамі старога беларускага Адраджэння, якія вярнуліся з канцлагераў, або з іх бліжэйшымі родзічамі (Язэп Сушынскі, Ларыса Геніюш, Мікола Улашчык, Паўліна Мядзёлка, у некаторай ступені Гаўрыла Гарэцкі, жонка Аркадзя Смоліча і інш.).

Амаль кожны з А. а. меў кантакты з аднадумцамі па-за Акадэміяй – з універсітэцкай групай студэнтаў-філфакаўцаў, з аб’яднаннем “На Паддашку”, куды ўваходзілі пераважна менскія мастакі і мастацтвазнаўцы; з

групоўкамі Гарадзеншчыны (Ларыса Геніюш, Алесь Балакоз і інш.), Маладзечна (Генадзь Кахановіч, Мікола Ермаловіч і інш.), Баранавічаў, Наваполацку, некаторымі афіцэрамі і курсантамі ВІРТУ. Важную ролю ў тагачасным патрыятычным руху адыгрывалі таксама мастак Лявон Баразна (забіты пры загадкавых абставінах у 1972) і асабліва Уладзімір Караткевіч.

Было ў нашым асяроддзі некалькі асоб, якія “не засвечваліся” і практычна не ўдзельнічалі ў сходках, але яны назапашвалі і хавалі інфармацыю. Іх задачай было ўцялець пры магчымым разгроме руху і арыштах і стаць перадатчыкам ідэі Адраджэння наступнікам. Прозвішчаў іх я не буду называць і зараз.

Каля А. а. круціліся і пэўныя людзі, якіх мы падазравалі ў сувязях са спецслужбамі. Даходзіла таксама інфармацыя, што намі цікавіцца “куратары” з КГБ. Так што пра існаванне нейкіх формаў патрыятычнага руху ў Акадэміі Навук “там” здагадваліся.

Сярод нас камуністаў былі адзінкі, але ўсе мы разам з’яўляліся па сутнасці антыкамуністамі і дэмакратамі па перакананнях. Аднак мы свядома імкнуліся пазбегнуць магчымых абвінавачанняў у антыкамунізме. Мы сыходзілі з таго, што беларускай адраджэнскай інтэлігенцыі, гатовай да нейкіх дзеянняў, на той час было вельмі мала. Наш даволі кволы рух было лёгка прыдушыць, і мы не маглі траціць сілы яшчэ і на агульнадэмакратычныя задачы. Лічылася, што гэтым можа займацца маскоўская інтэлігенцыя, мы ж павінны былі канцэнтраваліся на нацыянальным. Нават у час акупацыі Чэхаславацкіны ў 1968 пасля цяжкага роздуму і дыскусіі было вырашана ўстрымацца ад публічных акцый пратэсту.

Чым займаўся А. а.?

Адбываўся збор вуснай і друкаванай інфармацыі – успамінаў, кніжак і часопісаў пераважна віленскага друку або часоў Інбелкульту. Дзеля гэтага ладзіліся паездкі па вёсках і мястэчках Заходняй Беларусі, дзе, па нашых звестках, яшчэ жылі старыя настаўнікі, дзеячы Грамады або КПЗБ. Асабліва плённымі былі экспедыцыі да віленскіх букіністаў. Здабытае чыталася, нярэдка размнажалася фотаспосабам або друкаркамі, перадавалася сябрам і знаёмым, студэнтам. Такім чынам адбывалася патрыятычная самаадукацыя і адукацыя.

Даволі рэгулярна ладзіліся сустрэчы з ветэранамі беларускага Адраджэння. Яны адбываліся ў асноўным на кватэры ўдзельніка Першага Усебеларускага Кангрэсу Язэпа Сушынскага. У іншых выпадках мы збіраліся пераважна ў пакоях аспіранцкага інтэрнату на Акадэмічнай, або інтэрнату для навуковых супрацоўнікаў на вул. Сурганова. Часта сустракаліся і на кватэры Уладзіміра Караткевіча. Абмяркоўваліся пытанні палітычнага і нацыянальнага жыцця, рабіліся спробы аналізу і вызначэння перспектываў, абгаворваліся магчымыя шляхі ўздзеяння на сітуацыю.

Вяліся пошукі аднадумцаў і ўсталяванне з імі кантактаў, прыцягненне іх у кола нашых інтарэсаў. Асабліва ўвага кіравалася на студэнтаў. Шукаліся таксама іншыя патрыятычныя асяродкі. Былі завязаны даволі шчыльныя сувязі з украінскім нацыянальным рухам (пераважна з дапамогай Міколы Прашковіча і аспіранта-украінца, які навучаўся пры адным з нашых акадэмічных інстытутаў).

Сябры А. а. стараліся знаходзіць здольных школьнікаў з беларускіх сем’яў і дапамагаць ім атрымаць вышэйшую адукацыю. Заахвочвалі выпускнікоў ВДУ

з патрыятычнымі перакананнямі да паступлення ў аспірантуру. Стараліся правесці сваіх людзей на патрэбныя службовыя пасады, заахвочвалі іх да паступлення ў КПСС, разумеючы істотную ролю гэтай структуры. Сярод нас быў папулярны лёзунг: “Усе прыбалтыйскія нацыяналісты – камуністы”.

КГБ ушчыльную занялося А. а. летам 1973. Рэпрэсіўная хваля накацілася з Украіны, дзе да гэтага часу поўным ходам ішоў разгром тамтэйшага патрыятычнага руху. На допытах і пры вобысках трапілі на сляды сувязяў з Беларуссю. У руках гэбістаў апынуліся лісты некаторых нашых сяброў з ацэнкай нацыянальнай палітыкі КПСС і з планамі каардынацыі супраціву ёй. Допыты ў Менску і іншых гарадах Беларусі разгарнуліся летам 1973. Па прыкладных разліках “на суб'яседаванні” трапіла агулам да сотні навукоўцаў, выкладчыкаў ВНУ, настаўнікаў, студэнтаў. Мяркуючы па пытаннях на допытах, спецслужбы стараліся прыпісаць нам стварэнне падпольнай нацыяналістычнай арганізацыі, з адпаведным кіраўніцтвам, структурай і сувязямі з замежжам. Асабліва цікавіліся асобай Уладзіміра Караткевіча, якому, здаецца, меркавалася надаць ролю лідэра беларускіх нацыяналістаў. Не міналі ўвагай і Ларысу Геніюш.

З версіяй КГБ аб існаванні падпольнай нацыяналістычнай арганізацыі нічога не атрымалася. Вышэйшае камуністычнае кіраўніцтва Беларусі не было зацікаўлена ў раздмухванні справы “аб нацыяналістах”. У рэспубліцы, жыхары якой з энтузіязмам пагалоўна ператвараліся ў расійскамоўных савецкіх людзей, не магло быць нацыяналізму! Аднак гэбісцкае начальства, як сведчылі нашыя інфарматары з ЦК КПБ, было іншай думкі. Яно чакала за праведзеную работу падзякаў і ўзнагарод і апеявала да Масквы. Адтуль прыехаў адпаведны эмісар, які азнаёміўся са справамі і рэпрэсіўная машына закруцілася зноў. Да пакарання (звальнення з працы) былі найперш вылучаныя Алесь Каўрус, Сцяпан Міско, Мікола Прашковіч, Валянцін Рабкевіч і Міхась Чарняўскі. Выбралі тых, хто найбольш засвяціўся радыкальнасцю пазіцыі або выказванняў, і асабліва на каго былі рэчавыя доказы “віны”. У Прашковіча гэта былі лісты ва Украіну, я ж перавёз у Беларусь рукапіс вядомай тымі часамі працы І. Дзюбы “Інтэрнацыяналізм ці русіфікацыя”.

Зімой 1973—74 вялася ідэалагічная падрыхтоўка акцыі пакарання. Партыйныя прапагандысты па ўсёй Беларусі пачалі ў лекцыях расказваць аб выкрыцці нацыяналістычнай арганізацыі, якая рыхтавалася адарваць Беларусь ад “сям'і братніх народаў СССР”, прэтэндавала на адабранне ад Расіі Смаленшчыны і Браншчыны, ну і, канешне ж, імкнулася да рэстаўрацыі капіталізму. Называліся канкрэтныя прозвішчы ўдзельнікаў падполля. Чорная ж прапаганда ішла значна далей. Драбнейшыя партыйныя функцыянеры распускалі чуткі аб сувязях з замежнымі цэнтрамі, аб вагонах антысавецкай і нацыяналістычнай літаратуры, аб падвалах са зброяй. Не забывалася і маральнае аблічча нацыяналістаў. Тады яшчэ не былі ў модзе наркатыкі, таму нам стараліся прыпісаць п'янства.

За ўдзельнікамі арганізацыі і іх сямейнікамі было ўстаноўленае пастаяннае назіранне. Віжы не адставалі ні на крок, нават сачылі, што жонкі купляюць у гастронамах. Раптам з'явіліся некаторыя даўнія і ўжо паўзабытыя знаёмыя, якія загарэліся сяброўскімі пачуццямі, жаданнем унікнуць у сутнасць справы і, зразумела, дапамагчы. Да слова сказаць, калі кампанія барацьбы з нацыяналістамі прайшла, яны зноў зніклі з нашага небасхілу.

У акадэмічных інстытутах акцыю пакарання арганізоўваў парткам Акадэміі (сакратар парткаму – П. Петрыкаў). У сакавіку справа дасягнула апагею. Даваенным камсамольцам, якія яшчэ памяталі барацьбу з “ворагамі народа”, даручалася пісаць лісты абурэння з патрабаваннем кары вінаватым. Супрацоўнікам укладвалася ў вушы, што нас за гэтыя правіннасці ў трыццаць сёмым расстралялі б, а так толькі трэба звольніць з працы. У аддзелах праводзіліся сходы, дзе кляймолі нацыяналістаў, якія вайной “палілі беларускія вёскі і тапілі дзяцей у калодзежах”. З вуснаў партфункцыянераў гучалі заклікі прыгледзецца да ўсіх, хто размаўляе па-беларуску. Напярэдадні пасяджэння Вучонай рады Інстытуту гісторыі з яе членамі вяліся прафілактычныя размовы, у якіх указвалася, як яны павінны галасаваць. І некаторыя радцы, якія падзялялі мае перакананні, прасілі прабачыць іх, што будуць галасаваць за маё звальненне з працы. Страх кіраваў людзьмі.

Аднак большасць супрацоўнікаў Інстытуту спачувала мне. Калі, працуючы больш года рабочым на адным невялікім менскім прадпрыемстве, я з’яўляўся ў родным Інстытуце, толькі адзінкі, прыкмеціўшы мяне ў калідоры, збягалі ў бліжэйшы туалет. Іншыя паціскалі руку, казалі: “Трымайся!” Найбольш смела выказвалі пазіцыю некаторыя расійцы і габрэі, яны не баяліся абвінавачанняў у беларускім нацыяналізме. Сярод іх асабліва хочацца згадаць добрым словам сёння ўжо нябожчыкаў Зіновія Юльевіча Капыскага і Аляксея Рыгоравіча Мітрафанова. Удзячны я за дапамогу таксама Валянціне Караткевіч і асабліва Максіму Танку. А таксама тым работнікам ЦК КПБ, якія насуперак супраціўленню асобных акадэмічных чыноўнікаў садзейнічалі майму вяртанню летам 1975 у Інстытут гісторыі.

Некалькі пазней, так бы мовіць наўздагон, па тых жа абвінавачаннях у нацыяналізме былі звольненыя з працы Зянон Пазыняк, Віктар Лапуць, а таксама старшы выкладчык Інстытуту замежных моваў Павел Дзядзюля.

Бадай найбольш несамавітае адчуванне было з-за інфармацыйнай блакады. Рукапісы кніжак і артыкулаў удзельнікаў А. а. выкідаліся з планаў выдавецтваў і з рэдакцый, з усіх публікацый выкрэслівалася нават упамінанне іх прозвішчаў, забаранялася рабіць спасылкі на іх працы. Чалавек быццам знікаў з белага свету, як ніколі і не жыў!

Пасля звальнення з Інстытутаў нам была даступная толькі нейкая фізічная праца, але ў сістэме Акадэміі мне, напрыклад, не дазволена было нават уладкавацца вартаўніком у Батанічным садзе. Не было гутаркі і аб працы выкладчыкам, або якім музейным работнікам. Але я, калі папраўдзе, задаволіўся месцам рабочага на Вытворча-мастацкім камбінаце пры Саюзе мастакоў Беларусі, куды трапіў з дапамогай аднадумцаў-мастакоў. Гэта мне адпавядала – палову месяцу цягаючы мяхі з цэмэнтам, або грунтоуючы фанерныя шчыты пад плакаты з перадавікамі вытворчасці, я зарабляў неабходны грашовы мінімум, а рэшту часу мог аддаваць навуковым заняткам. Я быў перакананы, што мы прыкладна праз год зможам вярнуцца на ранейшую працу. Прынамсі так было абяцана Максіму Танку ў “Высокім доме” (ЦК КПБ), дзе таксама знаходзіліся людзі, якія нам спачувалі. Раней вярнуцца было нельга, бо гэта “залежала толькі ад Масквы”. Праўда, “органы” былі не супраць спавіць мяне куды-небудзь за межы Беларусі, і праз адну асобу нават прапаноўвалася месца музейнага работніка далёка адсюль.

Які ж быў далейшы лёс удзельнікаў А. а., тых, каго я найбольш ведаў? Практычна ўсе яны захавалі актыўную творчую і патрыятычную пазіцыю,

працягнулі працу як навукоўцы, удзельнічалі і ўдзельнічаюць у палітычным і грамадскім жыцці. Праўда, у першыя гады ім стваралі цяжкасці з публікацыямі і, зразумела, яны заставаліся “невязнымі” за мяжу ажно да “перабудовы”. Каўрус праз нейкі час пачаў працаваць у адным з выдавецтваў, а пазней у Педагагічным інстытуце. У выдавецтва “Мастацкая літаратура” ўладкаваўся Рабкевіч. Місько, як удзельнік Другой Сусветнай вайны, дамогся вяртання ў Інстытут, пазней пайшоў на пенсію. Быў вернуты на працу ў Акадэмію Навук і Пазьняк, але ў Інстытут гісторыі, дзе да гэтага часу склаўся прязны яму творчы калектыў. У гэты ж Інстытут летам 1975 вярнуўся і я. Лапуць нядаўна памёр. Не вытрымала сэрца і ў Рабкевіча. Найбольш цяжка склаўся лёс Прашковіча. Пасля ўсіх гэтых падзеяў у яго адбыўся душэўны надлом. Ён цяжка захварэў на паралюш ног і згарэў у вясковай хаце, не здолеўшы выпайці з агню.

Літ.: Арлоў У. Адзін у трох іпастасях: Нататкі няўдзячнага вучня // *ЛіМ*. 1990. XI. 16; Антановіч С. “Быць ідэйна свядомымі!” Заўвагі на палях стэнаграмы Красавіцкага (1974 г) пленума ЦК КП Беларусі // *ЛіМ*. 1991. V. 10; Каўрус А. “Сочёмся славою...”, альбо Крыху пра міфатворчасць // *Наша слова*. 1993. IX. 15, № 37; Міско С. Міфы застаюцца толькі міфамі // *Менская грамада*. 1994, ліпень, № 1 (6); Рабкевіч В. Група пяцёх // *Наша Ніва*. 1995, № 3; Лыч Л., Навіцкі У. *Гісторыя культуры Беларусі*. Мн., 1996. С. 374—375; *Ля вытокаў*. С. 11—12; *Дэмакратычная апазыцыя*, с. 103—109; Чарняўскі М. Акадэмічны патрыятычны асяродак (1960-я гады) // *Шуфляда*. Т. 1, 1999. С. 55—64.

Міхась М. Чарняўскі

БЕЛАРУСКАЯ РЭВАЛЮЦЫЙНАЯ ПАРТЫЯ – падпольная арганізацыя, створаная ў канцы 1950-х гадах А. Грыгор’евым. У 1960 да яе далучыўся жыхар Берасцейскай вобл. В. Ракашэвіч, які чытаў Статут арганізацыі і падпісаў прысягу. Арганізацыя стаяла на пазіцыях узброенай барацьбы з Савецкай уладай; дзеля гэтага ставілася за мэту стварэнне па Беларусі разгалінаванай падпольнай сеткі. Паводле сцверджання следства, Ракашэвіч спрабаваў абрабаваць сельскую краму дзеля здабыцця грошай для партыі; незаконна захоўваў вінтоўку. Сябры партыі арыштаваны КГБ у верасні 1963. Магчыма, некаторыя эпізоды дзейнасці арганізацыі сфальсіфікаваныя следствам.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 98102; РГАНІ. Ф. 5, воп. 55, спр. 71, арк. 42.

Літ.: 58¹⁰, с. 653; Пыжиков А. В. *Хрущевская «оттепель»*. М., 2002. С. 198. А. Дз.

БЕЛАРУСКАЯ СЫПЕЎНА-ДРАМАТЫЧНАЯ МАЙСТРОЎНЯ (Беларуская Майстроўня, Майстроўня) – маладзёжнае творчае згуртаванне ў 1979—84 у Менску. Створанае студэнтамі Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсітэту (БДУ) і Беларускага Тэатральна-Мастацкага Інстытута на Філалагічным факультэце БДУ. Пазней далучыліся студэнты іншых ВНУ Менску, аспіранты, школьная і рабочая моладзь гораду. Назоў згуртавання падкрэсліваў пераемнасць з беларускім адраджэнскім рухам 1920-х гадоў. Першапачаткова дэклараваная мэта – адраджэнне ў гарадскім асяродку беларускай народнай абраднасці, святаў. Удзельнікі М. вывучалі народныя песні пад кіраўніцтвам кампазітара і

хармайстра Л. Сімаковіч, ладзілі Каляды, Гуканні Вясны, Купаллі ў Менску, Заслаўі, Вязынцы. Святы былі як санкцыянаваныя, так і не дазвольныя ўладамі (Каляды 1979). У 1980 пастаўленая беларуская народная драма “*Цар Максымілян*” (у апрацоўцы У. Галубка) з узмоцненымі патрыятычнымі матывамі і апяваннем іншадумства. М. мэтанакіравана спалучала спеўна-фальклорную дзейнасць з культурна-асветнай і палітычнай. Адраджэнне беларускай народнай культуры разглядалася як аптымальная форма выхавання нацыянальнай свядомасці, форма фальклорна-этнаграфічнага клубу дазваляла весці ўласна палітычную дзейнасць. На зборах удзельнікі М., запрошаныя навукоўцы і дзеячы культуры чыталі лекцыі, праводзілі гутаркі на культурна-гістарычныя, моўныя, палітычныя, эканамічныя тэмы, большасць якіх засноўвалася на цяжкадаступным ў той час матэрыяле (“*Вітаўт Вялікі*”, “*Іван Луцкевіч*”, “*Беларуская Народная Рэспубліка*”). Ладзіліся вечарыны да ўгодкаў М. Гусоўскага, М. Багдановіча, К. Каціноўскага. Арганізаваліся вандроўкі ў памятных мясціны (Вільня, Нясвіж, Ракуцёўшчына, Вязінка і інш.). Вяліся практычныя заняткі па беларускай мове, выпускаліся насценныя газеты, распаўсюджвалася нелегальная прэса (часопіс “*Дюстра дзён*”, “*Аб усім, што баліць*” [“*Гутарк*”]), эмігранцкая, самвыдавецкая літаратура. Удзельнікі М. праводзілі прапагандысцкія і дабрачынныя акцыі, выступалі з канцэртамі, лекцыямі, гутаркамі ў ВНУ, школах, дзіцячых садках, ва ўстановах, у рабочых інтэрнатах, месцах зняволення. У 1983 пры М. утварылася *Таварыства Беларускай Школы* (старшыня – Віктар *Івашкевіч*), якое агітавала адчыняць беларускамоўныя дзіцячыя садкі і школы і актыўна падтрымлівала існуючыя. З 1983 М. працавала ў Палацы культуры Белсаўпрафа. Новай формай дзейнасці сталі талокі на рэстаўрацыйных аб’ектах у Траецкім прадмесці Менску, на археалагічных раскопках. Некаторыя былі ўдзельнікі М. – выпускнікі ВНУ Менску, сталі ініцыятарамі стварэння аналагічных згуртаванняў у Бярэці, Гародні, Маладзечне, Наваполацку і іншых гарадах. Свядомая беларускамоўнасць і палітызаванасць вылучалі М. сярод большасці тагачасных фальклорных калектываў, выклікалі канфлікты з уладай. 13.VI.1984 актывісты М. выйшлі на несанкцыянаваную дэманстрацыю пратэсту супраць зносу помніка гісторыі і архітэктуры – будынку гарадскога тэатра (тэатр “Поляка”) на плошчы Свабоды ў Менску, дзе ў 1852 была пастаўленая першая беларуская опэра “*Ідылія*”. Дэманстрантаў затрымала міліцыя, супраць некаторых распачатае следства. Далейшае існаванне М. стала немагчымым. Пасля спынення дзейнасці М. яе актывісты стварылі ў Менску Маладзёвы клуб імя У. Караткевіча (1985—86) і клуб “*Талака*” (з 1987), якія фактычна сталі пераемнікамі М.

Літ.: Студэнцкая “*Майстроўня*” // *ЛіМ*. 1981.VI.5; Так вясну гукалі... // *Тамсама* 1983.IV.29.

Публікацыі артыкула: *Энцыклапедыя Гісторыі Беларусі*. Т. 1. Мн., 1993. С. 415; *Супольнасць*: Бюлетэнь для беларускіх няўрадавых арганізацыяў. Выпуск 3—4 (5—6). Вясна, 1998. С. 27—28; *Дэмакратычная апавыцця*, с. 110—111. Скарочаная версія: *БЭ*, т. 2. С. 429.

Вінцук Вячорка

МАЙСТРОЎНЯ – ГЛ. БЕЛАРУСКАЯ СЪПЕЎНА-ДРАМАТЫЧНАЯ МАЙСТРОЎНЯ

Творчы асяродак **“НА ПАДДАШКУ”** – асяродак нонканфармісцкай, пераважна мастацкай, інтэлігенцыі ў Менску. Існаваў з 1966 па 1985.

“Н. П.” – гэта назва майстэрні Яўгена Куліка на праспекце Францішка Скарыны (у той час – Ленінскі праспект) у Менску, насупраць будынку КГБ. Майстэрня і сапраўды была пад самым дахам. Тут збіралася апазіцыйна настроеная беларуская інтэлігенцыя: Лявон Баразна, Зянон Пазыняк, Генадзь Сокалаў-Кубай, Міхась Чарняўскі, Міхась Раманюк, Алесь Разанаў, Зьміцер Санько, Віктар Маркавец, Алесь Марачкін. Майстэрня, па сутнасці, была дыскусійным клубам. Тут абмяркоўвалася культурная, а ў звязцы з ёю, і грамадска-палітычная сітуацыя ў краіне. Але адначасова тут нараджаліся ідэі і праекты розных акцыяў, якія ажыццяўлялі сябры гэтага асяродку.

Ва ўмовах таталітарнага рэжыму і навязанага Беларусі каланіяльнага статусу асветніцтва і прапаганда нацыянальнай культуры былі формай барацьбы за беларускасць. Практычным вынікам дыскусіяў “Н. П.” стаўся шэраг мастацкіх выставаў, прымеркаваных да юбілейных датаў беларускай культуры. Асаблівасцю гэтых выставаў была выразная канцэптуальнасць, нацыянальная арыентаванасць, нонканфармізм. У гэтым сэнсе яны выгодна адрозніваліся ад тых экспазіцыяў, што траплялі пад ідэалагічную цэнзуру з боку адпаведных структураў Саюзу мастакоў, Міністэрства культуры, КПБ і КГБ.

Вялікім поспехам творчага асяродку “Н. П.” можна лічыць выставу да стагоддзя з дня нараджэння Алаізы Пашкевіч (Цёткі) у 1976. Як згадвае Алесь Марачкін, мэтай гэтай культурніцкай акцыі было сцвердзіць, што “ёсць у нас, як і ў іншых святыня”. Творы экспанаваліся ў выставачнай зале Саюзу мастакоў у Менску, потым у Жодзіне, у клубе аўтазаводу. У Жодзіне шэраг твораў быў пашкоджаны хуліганамі. Нельга выключыць, што варварскі ўчынак быў здзейснены “па наводцы”, што за хуліганамі стаялі пэўныя сілы. Тагачаснае кіраўніцтва Саюзу мастакоў БССР зрабіла ўсё, каб жодзінскі скандал не меў розгаласу.

Наступная значная акцыя – выстава да юбілею Міколы Гусоўскага (1980). Калі выстава да стагоддзя Цёткі была праігнараваная ўладай і, адпаведна, афіцыйнай прэсай, дык гэтая мела пэўны розгалас у бэсэсэраўскіх СМІ. Рэч у тым, што рашэннем UNESCO юбілей Міколы Гусоўскага быў унесены ў Сусветны каляндар выдатных культурных падзей. У гэтых абставінах не адзначыць падзею было для кіраўніцтва БССР тое ж самае, што прадэманстраваць усяму свету абьякавасць, ці нават варожасць да беларускай нацыянальнай культуры. Адзначыць – паспрыяць распаўсюджванню ў Беларусі нацыяналістычных настройў. Вырашылі ўсё ж юбілей аўтара *“Песні пра зубра”* адсвяткаваць, але трактаваць беларускага генія як носьбіта духовае велічы *“ўсходнеславянскіх народаў”*. А паколькі ніякіх святочных мерапрыемстваў падрыхтавана не было, давялося ўхапіцца за паўпадпольную, “нацыяналістычную” выставу, надаць ёй афіцыйны статус. Але афіцыйнае – значыць падцэнзурнае. Ад мастакоў запатрабавалі зняць з экспазіцыі творы, у якіх прысутнічае герб *“Пагоня”*. Тыя, зразумела, адмовіліся. Астатнія іх падтрымалі і заявілі: калі здымуць гэтыя творы – мы паздымаем свае, і выставы ўвогуле не будзе. Экстрэмальныя абставіны прымусілі ўладу саступіць: ніводзін твор не быў зняты з экспазіцыі.

Пасля гэтага асяродак “Н. П.”, так бы мовіць, пашырыў “дыслакацыю”. Сябры асяродку збіраліся ўжо ў майстэрні на вуліцы Дзімітрава ў Менску, гаспадарамі якой былі Алесь Шатэрнік і Віктар Маркавец.

У 1980-я асяродак панёс страты. Улады, занепакоеныя распаўсюджаннем беларускай ідэі, распачалі чарговую хвалю рэпрэсіяў супраць патрыятычнай інтэлігенцыі. Былі звальнены з працы, умацнілася цэнзура. Нягледзячы на гэта, асяродак працягваў культурна-асветніцкую дзейнасць. Па-ранейшаму ладзіліся выставы, сустрэчы, дыспуты. Менавіта ў асяродку “Н. П.” адзначаліся 100-гадовы юбілей Казіміра Малевіча, юбілейныя гадавіны Вацлава Ластоўскага і Язэпа Драздовіча.

Са зменай палітычнай сітуацыі ў Беларусі мастакі асяродку “Н. П.” ўтварылі ядро патрыятычнай Мастацкай суполкі “Пагоня”.

Літ.: *Ля вытокаў*. С. 10—11; *Дэмакратычная апазыцыя*, с. 124—125; На Паддашку. Пра Міколу Ермаловіча, “Гутаркі” і 1970-я [Інтэрв’ю з Яўгенам Куліком] // *Наша Ніва* 2001, № 1, 3—9 студз. (<http://gw.lingvo.minsk.by/nn/2001/01.htm>); Шыбека З. *Нарыс гісторыі Беларусі (1795—2002)*. Мн., 2003. С. 382.

Пётра Васілеўскі

На Паддашку. Пра Міколу Ермаловіча, “Гутаркі” і 1970-я [Інтэрв’ю з Яўгенам Куліком] // *Наша Ніва* 2001, № 1, 3—9.І. [<http://gw.lingvo.minsk.by/nn/2001/01.htm>]:

«Мікола Ермаловіч прыходзіў да нас на “Паддашак” з розных нагодаў і прыносіў свае “Гутаркі”. Першы раз гэта адбылося на пачатку лістапада 1975 г. Дарэчы, у мяне і не засталася той першай гутаркі. Вы ня думайце, што мы былі строга законсывіраванай групай, якая збіралася на патаемныя сходкі і запускала памнажальны апарат. Усё рабілася нашмат больш элемэтарна: давалі калегам пачытаць, і кожны ўжо па сваіх магчымасцях памнажаў. Толькі калі справа тычылася найважнейшых матар’ялаў, мы пускалі ў ход тэхніку: сокавыціскалку, пераабсталяваную пад памнажальную машынку, якой мы нікому не паказвалі. Памятаю, што першая гутарка — гэта быў аркуш паперы, складзены, нібы ў капэрту...

А мы жылі ў той час і мелі сваё кола. У ім былі збольшага мастакі. У той час быў таксама асяродак у Акадэміі Навук. Ну, і Зянон Пазыняк, то гэта проста была асоба, якая была асобна. Мы ніколі не даведваліся ў яго пра ягоныя справы, а ён нас не лічыў такімі заўзятымі падпольшчыкамі.

У 60-х, калі толькі зараджаўся Паддашак, больш-менш сьведамых людзей было замала. І мы займаліся тым, што лічылі патрэбным — у асноўным культурніцкай работай, але абсалютна не цураліся праяваў грамадзкай працы. У грамадзкім пляне ўсё пачыналася з Купальля, з падпольных Купальляў, якія якраз прыпадалі на самыя чорныя гады: 1973, 1974, 1976 г. Падчас сьвяткаваньня Купальля ў Заслаўі ў ваколіцах хадзілі міліцыянты з аўчарамі і стаялі пажарныя машыны, было вусцішна....

Нас тады цікавіла ўсё, што б сьведчыла пра нашу самастойнасць, самабытнасць. Мы нават выпісвалі цытаты з Энгельса, Леніна, дзе нейкім чынам згадвалася пра Беларусь. Цяпер гэта гучыць, магчыма, вельмі сьмешна, а тады такі быў час. І вось зьявіліся ягоныя першыя

публікацыі. Нейкімі прыхапкамі, фрагмэнтамі. Так, спадар Мікола падрыхтаваў кнігу пра старажытную гісторыю Беларусі, як ён яе называў — “100 старонак”. У 1970 г. я папрасіў яе пачытаць. Я сам прачытаў, даў пачытаць блізім сябрам. Барыс Мельнікаў зрабіў фатакопію, хтосьці яшчэ фатакопію, хтосьці перадрукоўваў на машынцы. Тады ўжо з’явіўся ксэракс, але мы карысталіся ім у крайнім выпадку, бо ксэраксы знаходзіліся ў дзяржаўных установах ці бібліятэцы Леніна і друкаваць штосьці было вельмі небяспечна. На таго, хто памнажаў, адразу падала падазрэньне. Трэ было шукаць нейкія іншыя сродкі прапаганды. Тады і нарадзілася ідэя скласьці зборнічак з гістарычных твораў, асновай для якіх стала “Па сьлядох аднаго міту”. Мы, праўда, скарысталі з “паслугаў” ксэраксаў, што з’явіліся ў дзяржаўных установах. З’явілася кніжка без назову. Нават пэўную колькасць экзэмпляраў нам адзін чалавек пераплёў густоўна. У зборнік увайшлі творы, надрукаваныя ў часопісах: артыкулы Ё. Пічэты “Чарговыя пытаньні беларускай гістарыяграфіі”, надрукаваныя ў тагачасным «Польмі», Я. Юха, Г. Штыхава пра Вялікае Княства Літоўскае, пра Унію з Польшчай, Літоўскія Статуты. Іншымі словамі, усё тое, дзе гаварылася пра самастойнасьць ВКЛ. Мой калега нават падкрэсьліваў патрэбныя радкі, за што я вельмі яго ганіў: *«Калі ты разьлічываеш, што гэта дурні будуць чытаць, дык ты вельмі памыляешся»*. Цэнтральным у зборніку было “Па сьлядох аднаго міту”. Мы нават дыскутавалі зь Міколам Ермаловічам у некаторых пытаньнях, удакладнялі, і гэта ўжо быў ня голы першапачатковы тэкст, а з пэўнай рэдактарскай праўкай.

Гутаркі неяк самі сабою разыходзіліся з маёй майстэрні. Здаралася так, што ў іх быў нейкі важны матар’ял, у такім выпадку ён друкаваўся большай колькасцю асобнікаў. Калі б мы гэтым займаліся яшчэ больш актыўна, дык наўрад каб ацалелі цягам 20 гадоў існаваньня Паддашку. Мы абсалютна давяралі адзін аднаму, аднак былі дастаткова замкнёным колам. Гэта ўжо нашыя спадкаемцы, “маладзёны”, што прыйшлі пасья нас, казыраюць тым, што іхная дзейнасьць была накіраваная і вонкі, а ў 70-х быў зусім іншы час.

...Майстэрня была маленькая, 15 квадратных мэтраў, дый групы, што зьбіраліся, былі розныя. З адной размаўлялі пра гэта, зь іншай яшчэ пра нешта. Мы самазасьцерагаліся, можа нават больш, чым трэба. Аднак асяродак быў шырокі, да нас прыяжджалі зь Віцебску Алесь Лабанок, з Рыгі Вячка Целеш, якіх мы пасьвячалі ва ўсе тайны. Асноваю ж Паддашку былі мастакі.

Усё пачалося ў 1966 г., калі я атрымаў майстэрню. Да гэтага зьбіраліся ў прыяцеля, які здымаў пакой. Першымі былі Пеця Драчоў, Валя і Пятро Сьвентахоўскія, Барыс Мельнікаў, Лявон Баразна. Потым з’явіліся Аляксей Марачкін, Віктар Маркавец. У 1972 г. мы разам хавалі Лявона Баразну, і ягоная сьмерць нас загартавала, сцэмантавала.

Паддашак быў “шырокагаліновым прадпрыемствам”. Людзі зьбіраліся ў мяне, але ў кожнага быў яшчэ свой асяродак. Нам нават цяжка нешта было інкрымінаваць, бо мы займаліся гісторыяй, а нават “Польмя” друкавала такое. Застой быў, але што рабіць, Хрушчовы і Брэжневы на нашых вачах вырасталі».

“ПАРТЫЯ СВАБОДЫ РУСКАГА НАРОДУ” (ПСРН) – падпольная антысавецкая арганізацыя, якая існавала ў Гомелі ў 1956—57.

ПСРН была заснаваная 2.XI.1956 на сустрэчы М. Грачухі, памочніка санітарнага лекара абласной санэпідэманстанцыі, з Ф. Казлоўскім, загадчыкам крамы. У прыватнай гутарцы, абмеркаваўшы працэсы ў Венгрыі і Егіпце, знаёмыя прыйшлі да высновы пра неабходнасць заснавання арганізацыі на манер партый, якія існуюць у краінах з дэмакратычнымі традыцыямі. Ініцыятыва сыходзіла ад М. Грачухі. У той жа дзень з гэтай ідэяй быў азнаёмлены прадавец мясакамбіната Г. Віннікаў, які, па ўласных словах, выразіў палкае жаданне далучыцца да незалежнага руху. У тым жа месяцы ў арганізацыю ўступілі электраманцёр Гомельскай ЦЭС М. Дзехцяроў і гравёр фабрыкі “Палесдрук” А. Яткін. Апошні зрабіў пячатку арганізацыі і вынес з фабрыкі шрыфт дзеля вырабу ўлётак і вокладак партбілетаў.

На пасяджэннях бюро ПСРН (5.I і 12.I.1957), якія адбываліся на кватэры Ф. Казлоўскага, быў выпрацаваны Часовы статут і некаторыя праграмныя палажэнні партыі. Асноўнымі пунктамі праграмы былі:

– прызнанне права прыватнай уласнасці на зямлю, вытворчасць і сродкі вытворчасці;

– будаўніцтва дэмакратычнага грамадства;

– адмаўленне кіраўнічай ролі КПСС;

– шматпартыйнасць;

– дэклараванне дружбы народаў Вялікай Расіі і ўсяго свету.

Ад сябраў партыі патрабавалася выкананне задач па паляпшэнні жыцця народа і здзяйснення дэмакратычных асноваў.

Была распрацаваная прысяга сябраў ПСРН: “Клянуся перад абліччам свайго народа аддаць усе сілы вызваленню рускага народа ад камуністычнага прыгнёту”.

Прадугледжваліся таксама розныя сродкі барацьбы з камуністычным рэжымам. М. Грачуха адстойваў паступовую і карпатыўную працу па прыцягненні новых сяброў партыі. Ф. Казлоўскі выступаў за больш радыкальныя дзеянні – за збор зброі, выпуск ўлётак, арганізацыю радыёпрапаганды.

ПСРН быў адпушчаны надта кароткі век. 9.II.1957 былі арыштаваныя М. Грачуха, Ф. Казлоўскі, А. Яткін, крыху раней Г. Віннікаў, а 16.III.1957 – М. Дзехцяроў. 16.IX.1957 рашэннем Судовай калегіі па крымінальных справах Гомельскай абласнога суда сябры арганізацыі асуджаныя: М. Грачуха, Ф. Казлоўскі на 10 год пазбаўлення волі, Г. Віннікаў на 5 год пазбаўлення волі, А. Яткін на 3 гады, М. Дзехцяроў – 1 год. Усе яны абвінавачваліся ў стварэнні антысавецкай арганізацыі, выпрацоўцы Статуту і прысягі, падрыхтоўцы да выпуску ўлётак.

Сярод заснавальнікаў ПСРН былі 2 беларусы, 2 расіян, 1 украінец. Для поглядаў усіх іх характэрнае адмаўленне савецкай дзяржаўнасці і дамінуючай ролі КПСС. Дакументы ПСРН цікавыя для даследчыкаў як сведчанне тагачасных грамадскіх настрояў і чаканняў. ПСРН – гэта перш за ўсё, і галоўным чынам, праява сацыяльнага пратэсту.

Кр.: *Архіў УКГБ па Гомельскай вобл.* Следчая справа № 175.

Літ.: Градзіцкі А. Першы вопыт іншадумства: “Гомельскія дысідэнты” 50-х гг. // *Гомельшчына: старонкі мінулага*. Нарысы. 2-гі выпуск. Гомель, 1996. С.

158—161; Градзіцкі А. Гомельскія дысідэнты 50-х гадоў // *Навіны Палесся+* (Гомель). 1998.IV.29; *Дэмакратычная апазыцыя*, с. 125—126.

Алег Гардзіенка

РУБИНА група – група, у якой абмяркоўваліся праблемы абароны нацыянальных і палітычных правоў яўрэйскага насельніцтва. Стварэнне групы звязанае з паездкай выкладчыка фізкультуры Беларускага Політэхнічнага Інстытута А. Рубіна на Міжнародны маладзёжны фестываль 1957 у Маскве, дзе ён атрымаў ад ізраільскай дэлегацыі брашуру, сустрэкаўся з супрацоўнікамі замежных пасольстваў і замежнымі турыстамі. На працягу 1957—58 разам з Я. Хейфіцам і Г. Ясялевічам абмяркоўваў палітыку савецкага ўрада ў адносінах да яўрэяў. Паводле дадзеных следства Г. Ясялевіч вясной 1958 прывёз з Польшчы, дзе ён быў у складзе спартыўнай дэлегацыі, яўрэйскія часопісы і брашуру “*Пра антысемітызм*”. Усе ўдзельнікі групы асуджаны паводле артыкула “антысавецкая агітацыя і прапаганда” на працэсе 29.IV.1959.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 85052; Ф. 9474, воп. 41, спр. 3087.

Літ.: 58¹⁰, с. 521—522; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

ФАЛЬКЛОРНЫ РУХ – форма дэмакратычнай апазіцыі. Вяўляўся ў ладжанні традыцыйных святаў: Калядаў, Гукання Вясны, Купалля, Дзядоў; у стварэнні суполак, дзе моладзь развучвала народныя песні; у вывучэнні, пашырэнні і кульце фальклору, мовы, гісторыі, а таксама паганства. Паўстаў у 1970-я гг., калі нацыянальная інтэлігенцыя пачала невялікімі групамі прыватным чынам святкаваць Купалле. У сярэдзіне 1980-х гг., з узнікненнем іншых формаў дэмакратычнай апазіцыі, паступова страціў палітычнае значэнне.

Ф. Р. узнік стыхійна і аб'ектыўна. У сярэдзіне 1970-х гг. у Беларусі не існавала арганізаванай пераемнасці палітычнай апазіцыі, таму апазіцыя нараджалася наноў – у першую чаргу, у сферы культуры, гістарычнай свядомасці, мовы, мастацтва. Маладыя людзі, пераважна студэнты-гуманітарыі, выказвалі пратэст супраць занядання нацыянальных традыцыяў у горадзе, пасля – супраць адмаўлення гэтых традыцыяў уладамі, нарэшце, – супраць саміх гэтых уладаў. Так Ф. Р. аб'ектыўна напаўняўся палітычным зместам, каб пасля “перадаць” гэты змест іншым формам дэмакратычнай апазіцыі: непадцензурнаму друку, падпольным палітычным групам і асяродкам, выліцца ў палітычныя акцыі.

Ф. Р. хоць і не меў выгляду адкрытага палітычнага пратэсту, тым не менш ярка вылучаўся на тле агульнай ідэалагічнай аднастайнасці ў грамадстве, што прыводзіла да пераследу Ф. Р. з боку ўладаў. Так, у 1979 у Менску міліцыя разагнала Каляды “*Майстроўні*”, а ў 1985 – Купалле на Нёмане. У фальклорныя суполкі ўкараняліся агенты КГБ, а самі суполкі выганяліся з памяшканняў (“*Майстроўня*”). Падставаю для пераследу былі нацыяналізм, гутаркі антысавецкага зместу, распаўсюджванне забароненай уладамі літаратуры, прыцягальнасць дзействаў Ф. Р.

Найбольш вядомыя завадатары Ф. Р.: Л. Сімаковіч, А. Марачкін, М. Купава, Я. Кулік, С. Сокалаў-Воюш, В. Вячорка, С. Запрудскі, В. Яфіменка.

Літ.: Сачанка Г. “Вясну загукаці...” // *Беларускі ўніверсітэт*. 1981.III.19; Бажок А. Ля вытокаў новай традыцыі // *Мінская праўда*. 1981.V.24;

Трыгубовіч В. “На Івана ночка мала...” // *Голас Радзімы*. 1981.VI.23; [без назвы] // *Мінская праўда*. 1982.II.6; Антонова Т. “Ах, калядачкі, бліны-ладачкі” // *Голас Радзімы*. 1982.II.11; Кирпиченкова Н. Праздник, полный поэзии // *Вечерний Минск*. 1982.III.3; Антонова Т. “Ой, вясна, што ты нам прынясла?” // *Голас Радзімы*. 1982.V.20; Простота А. Это вечно юное Купалье // *Вечерний Минск*. 1982.VI.2; За папараць-кветкай // *Голас Радзімы*. 1982.VII.22; Прывітанне, вясна ясная! // *Вячэрні Мінск*. 1983.IV.20; Ціхановіч А. Як вясну гукалі // *Звязда*. 1983.IV.24; [без назвы] // *Чырвоная Змена*. 1983.IV.26; Так вясну гукалі... // *ЛіМ*. 1983.IV.29; Суша А. Як распачаўся маладзёжны рух // *Супольнасць*. 1989, № 2; Вячорка В. Беларуская Спеўна-Драматычная Майстроўня // *БЭ*. Т. 2. С. 429; Тое самае // *ЭГБ*. Т. 1. С. 415.

Сяргей Дубавец

ХАНЖАНКОВА група – падпольная антысавецкая арганізацыя. Створаная студэнтам Беларускага Політэхнічнага Інстытута С. Ханжанковым вясною 1962 з удзелам В. Храпавіцкага і Г. Сярогіна. Арганізацыя мела праекты праграмы і статуту. Паводле дадзеных следства, група здабыла друкарскі шрыфт дзеля выпуску ўлётак, а таксама зброю і ўзрыўчатку з мэтай падрыву ў Менску радыёглушыцеля. Удзельнікі групы рэгулярна слухалі замежныя радыёстанцыі. Асуджаны па артыкулу “антысавецкая агітацыя і прапаганда” на працэсе 7.X.1963.

Кр.: ГА РФ. Ф. 8131, воп. 31, спр. 95626, 95627; *Архіў НІПЦ “Меморіал”*. Ф. 167.

Літ.: Дзярновіч А. Індэкс рэпрэсаваных // *Наша Ніва*. 1998.III.16; 58¹⁰, с. 642; Нехамкин, Сергей. Покушение на Радиостанцию № 3 // *Известия*. 2004.IV.20 [<http://www.izvestia.ru/life/article70351>]; *Рэпрэсаваныя*, Т. 3.

РЭПРЭСІЎНАЕ ЗАКАНАДАЎСТВА БССР І РСФСР

Першы Крымінальны Кодэкс БССР быў зацверджаны ЦВК на 3-й сесіі VIII склікання 23 верасня 1928 г., а ўведзены ў дзеянне з 15 лістапада 1928 г. Гэты Кодэкс быў перапісаны з КК РСФСР, але з іншай нумарацыяй артыкулаў. Контррэвалюцыйным злачынствам у КК БССР прысвечаны артыкулы 63—76. У Крымінальным Кодэксе РСФСР 1926 г. контррэвалюцыйныя злачынствы былі аднесеныя да аднаго артыкула – 58. Менавіта гэты артыкул стаў базавым для афармлення масавых рэпрэсіяў, таму яго нумар стаў «хадзячай назвай». Калі ў ліпені 1988 г., пасля адкрыцця першых фактаў злачынстваў у Курапатах, у Мінску ўтваралася арганізацыйная група Таварыства Памяці Ахвяраў Сталінізму «*Мартыралог Беларусі*», то яна атрымала назву «*Камітэт – 58*». У Статуце таварыства такі выбар быў патлумачаны тым, што гэта назва ёсць «напамін аб адпаведным артыкуле Крымінальнага Кодэкса РСФСР, па якім былі несправядліва асуджаныя мільёны людзей ва ўсіх рэспубліках СССР».

Вызначэнні палітычных злачынстваў у КК БССР былі вельмі шырокія і неканкрэтныя. З 17 складаў контррэвалюцыйных злачынстваў 14 прадугледжвалі вышэйшую меру пакарання. У Кодэксе ў вочы кідаецца моцная ідэалагізацыя, якая зусім не пасуе юрыдычнаму дакументу, бальшавіцкай рыторыкай прасякнуты кожны артыкул акта. Усе злачынствы падзяляліся на дзве катэгорыі: 1) накіраваныя супраць савецкага ладу; 2) усе астатнія. Радыкальна размежаваныя былі паводле гэтых катэгорый прынцыпы пакарання – за злачынствы першай катэгорыі ўсталёўвалася толькі ніжняя мяжа, ніжэй якой пакаранне не магло быць прызначаным; за злачынствы другой катэгорыі ўказвалася вышэйшая мяжа. Паводле Кодэксу 1928 г. найбольшы тэрмін абмежавання свабоды складаў 10 гадоў, але ў далейшым (у 1934 г.) гэты тэрмін быў даведзены да 25 год. Крымінальная адказнасць паводле Кодэкса за некаторыя злачынствы наступала з 12-гадовага ўзросту.

Адметная рыса тагачаснага савецкага права – выкарыстанне *метаду аналогіяў*. Артыкул 6 КК БССР 1928 г. указваў, што калі адказнасць за нейкае злачынства не прадугледжана гэтым Кодэксам, то межы адказнасці і пакарання суд можа вызначыць на аснове тых артыкулаў Кодэкса, якія найбольш падыходзяць да здзейснага злачынства. Зразумела, што ва ўмовах адсутнасці незалежнай судовай сістэмы выкарыстанне метаду аналогіяў стварала шырокія магчымасці для злоўжыванняў і ажыццяўлення палітыкі рэпрэсіяў.

У рэпрэсіўнай практыцы вельмі актыўна выкарыстоўваліся наступныя артыкулы Крымінальнага Кодэксу:

63¹, 63², 63³ – “Здрада Радзіме”;

64 – “Падрыхтоўка ўзброенага паўстання”;

65 – “Зносіны ў контррэвалюцыйных мэтах з замежнай дзяржавай”;

66 – “Аказанне дапамогі міжнароднай буржуазіі”;

67 – “Схіленне замежнай дзяржавы да нападу на СССР ці да ўмяшання ў яго справы”;

68 – “Шпіянаж”;

69 – “Падрыў дзяржаўнай гаспадаркі”;

70 – “Тэрарыстычны акт”;

- 71 – “Разбурэнне ці пашкоджанне дзяржаўнай маёмасці”;
- 72 – “Прапаганда і агітацыя супраць савецкай улады”;
- 73 – “Неданясенне”;
- 74 – “Дзейнасць пры царскім ладзе і контррэваліцыйных урадах”;
- 75 – “Сабатаж”;
- 76 – “Удзел у антысавецкіх арганізацыях”.

Крымінальныя Кодэксы РСФСР 1922 г. і 1926 г., а таксама БССР 1928 г. “стваралі юрыдычную абалонку” палітычных рэпрэсіяў. Палітычныя рэпрэсіі 1953—1985 гадоў вывучаныя значна менш, чым рэпрэсіі папярэдняга перыяду – 1930—1950-х гадоў. Гэтыя працэсы ўжо не мелі такога масавага характару, але палітычны складнік іх быў больш моцны і выразны ў параўнанні з ранейшым перыядам, дзе, апроч іншага, рэалізоўваліся сацыяльныя эксперыменты, а часам махавік рэпрэсіяў пачынаў дзейнічаць самастойна, і тады ўжо немагчыма знайсці нейкую логіку працэсу. У перыяд 1960—1980-х гадоў рэпрэсіі індывідуалізуюцца, працуе ўжо не канвеер, а сістэма адлоўвання яўна незадаволеных рэчаіснасцю. З усёй статыстыкі тых гадоў нам вядомая толькі адна афіцыйная лічба – у Часовую камісію Вярхоўнага Савета Беларусі па расследаванню фактаў выкарыстання псіхіятрыі ў палітычных і рэпрэсійных мэтах, створанаю ў чэрвені 1990 г., да пачатку 1993 г. паступіла звыш 150 заяваў¹.

Чарговы, больш мадэрнізаваны Крымінальны Кодэкс з’явіўся ў БССР у канцы 1960 г. – быў прыняты 29 снежня 1960 г., ўведзены ў дзеянне з 1 красавіка 1961 г. Асноўныя артыкулы гэтага Кодэксу, якія выкарыстоўваліся ў рэпрэсіўна-палітычных мэтах, былі наступныя:

67 – «Антысавецкая агітацыя і прапаганда» (мае генеалогію ў арт. 72 «прапаганда і агітацыя» Кодэкса 1928 г.);

69 – «Арганізацыйная дзейнасць і удзел у антысавецкіх арганізацыях» (развіўся з арт. 69 Кодэкса 1928 г.);

70 – «Злачынствы супраць іншай дзяржавы працоўных»;

186¹ – «Распаўсюджанне хлуслівых выдуманак».

Фармулёўкі Крымінальнага Кодэкса 1961 г. па-ранейшаму стваралі вельмі шырокія магчымасці ў інтэрпрэтацыі яго артыкулаў. Тыя афіцыйныя каментарыі, якія прапаноўваліся да Кодэкса, як высвятляецца, толькі пагаршалі становішча патэнцыйных падсудных. Калі ў самім артыкуле 67 увага канцэнтравалася на пісьмовай форме распаўсюджвання інфармацыі, то каментарыі разглядалі ўжо форму і вуснага распаўсюджвання. Пад такі артыкул Крымінальнага Кодэкса можна было “падвесці” вельмі многіх людзей. Вельмі тэматычна блізім да гэтага артыкула быў артыкул 186¹ КК БССР 1961 г., які адпавядаў арт. 190¹ КК РСФСР.

¹ Мірончык У. Патрыятызм – галоўны стоўп // *ЛіМ*. 1993, 5 сакавіка. Часам гэтую лічбу (150 заяваў ад ахвяраў карнай псіхіятрыі) недакладна атаясамлялі з усёй колькасцю ахвяраў палітычных рэпрэсіяў 1960-1980-х гадоў, гл.: Адамушка У. Колькі ж іх, ахвяр палітычных рэпрэсій // *ЛіМ*. 1993, 3 верасня.

**КРЫМІНАЛЬНАЕ ЗАКАНАДАЎСТВА БССР, НА АСНОВЕ ЯКОГА
АДБЫВАЛІСЯ ПАЛІТЫЧНЫЯ РЭПРЭСІІ Ў 1953—1985 ГАДАХ
 («ПАЛІТЫЧНЫЯ АРТЫКУЛЫ»)**

АРТЫКУЛЫ КРЫМІНАЛЬНАГА КОДЭКСА БССР 1928 года

II. Контрреволюционные преступления

Статья 63.

Контрреволюционным признается всякое действие, направленное к свержению, подрыву или ослаблению власти рабоче-крестьянских Советов и набранных ими, на основании Конституции Союза ССР и конституций союзных республик рабоче-крестьянских правительств Союза ССР, союзных и автономных республик, или к подрыву или ослаблению внешней безопасности Союза ССР и основных хозяйственных, политических и национальных завоеваний пролетарской революции.

В силу международной солидарности всех трудящиеся такие же действия признаются контрреволюционными и тогда, когда они направлены на всякое другое государство трудящихся, хотя бы и не входящее в Союз ССР.

Статья 63¹.

Измена родине, т. е. действия, совершенные гражданами Союза ССР в ущерб военной мощи Союза ССР, его государственной независимости или неприкосновенности его территории, как-то: шпионаж, выдача военной или государственной тайны, переход на сторону врага, бегство или перелёт за границу, карается –

высшей мерой уголовного наказания – расстрелом с конфискацией всего имущества, а при смягчающих обстоятельствах – лишением свободы на срок десять лет с конфискацией всего имущества [29 июня 1934 г. (СЗ № 29, п. 141)].

Статья 63².

Те же преступления (ст. 63), совершенные военнослужащими, караются – высшей мерой уголовного наказания – расстрелом с конфискацией всего имущества [29 июня 1934 г. (СЗ № 29, п. 141)].

Статья 63³.

В случае побега или перелёта за границу военнослужащего совершеннолетние члены его семьи, если они чем-либо способствовали готовящейся или совершённой измене или хотя бы знали о ней, но не довели об этом до сведения властей, караются –

лишением свободы на срок от пяти до десяти лет с конфискацией всего имущества.

Остальные совершеннолетние члены семьи изменника, совместно с ним проживавшие или находившиеся на его иждивении к моменту совершения преступления, подлежат лишению избирательских прав и ссылке в отдаленные районы Сибири на пять лет. [29 июня 1934 г. (СЗ № 29, п. 141)].

Статья 63⁴.

Недонесение военным служащим о готовящейся или совершённой измене влечет –

лишение свободы на десять лет.

Недонесение остальными гражданами (не военными служащими) преследуется согласно ст. 73 настоящего Кодекса [29 июня 1934 г. (СЗ № 29, п. 141)].

Статья 64.

Вооружённое восстание или вторжение в контрреволюционных целях на советскую территорию вооружённых банд, захват власти в центре или на местах в тех же целях и, в частности, с целью насильственно отторгнуть от Союза ССР и отдельной союзной республики какую-либо часть её территории или расторгнуть заключённые Союзом ССР с иностранными государствами договоры влекут –

высшую меру социальной защиты – расстрел или объявление врагом трудящихся с конфискацией имущества и с лишением гражданства БССР или иной союзной республики и тем самым гражданства Союза ССР и с изгнанием из пределов Союза ССР навсегда, с допущением при смягчающих обстоятельствах понижения до лишения свободы на срок не ниже трёх лет с конфискацией всего или части имущества.

Статья 65.

Сношения в контрреволюционных целях с иностранным государством или отдельными его представителями, а равно способствование каким бы то ни было способом иностранному государству, находящемуся с Союзом ССР в состоянии войны или ведущему с ним борьбу путём интервенции или блокады, влекут –

меры социальной защиты, указанные в ст. 64 настоящего Кодекса.

Статья 66.

Оказание каким бы то ни было способом помощи той части международной буржуазии, которая, не признавая равноправия коммунистической системы, приходящей на смену капиталистической системе, стремится к её свержению, а равно находящимся под влиянием или непосредственно организованным этой буржуазией общественным группам и организациям в осуществлении враждебной против Союза ССР деятельности влечет –

лишение свободы на срок не ниже трёх лет с конфискацией всего или части имущества, с повышением при особо отягчающих обстоятельствах вплоть до высшей меры социальной защиты – расстрела или объявления врагом трудящихся с конфискацией имущества и с лишением гражданства БССР или иной союзной республики и тем самым гражданства Союза ССР и с изгнанием из пределов Союза ССР навсегда.

Статья 67.

Склонение иностранного государства или каких-либо в нём общественным групп путем сношения с их представителями, использования фальшивых документов или иными средствами к объявлению войны, вооружённому

вмешательству в дела Союза ССР или иным неприязненным действиям, в частности: к блокаде, к захвату государственного имущества Союза ССР или союзных республик, разрыву дипломатических сношений, разрыву заключенных с Союзом ССР договоров и т. п. влечет –
меры социальной защиты, указанные в ст. 64 настоящего Кодекса.

Статья 68.

а) Шпионаж, т.е. передача, похищение или собирание с целью передачи сведений, являющихся по своему содержанию специально охраняемой государственной тайной, иностранным государствам, контрреволюционными организациями или частным лицам влечет –

лишение свободы на срок не ниже трёх лет с конфискацией всего или части имущества, а в тех случаях, когда шпионаж вызвал или мог вызвать особо тяжёлые последствия для интересов Союза ССР, –

высшую меру социальной защиты – расстрел или объявление врагом трудящиеся с конфискацией имущества и с лишением гражданства БССР или иной союзной республики и тем самым гражданства Союза ССР и с изгнанием из пределов Союза ССР навсегда.

б) Передача, похищение или собирание с целью передачи экономических сведений, не составляющих по своему содержанию специально охраняемой государственной тайны, но не подлежащих оглашению по прямому запрещению закона или распоряжению руководителей ведомств, учреждений и предприятий, за вознаграждение или безвозмездно, организациям и лицам, указанным выше, влекут –

лишение свободы на срок до трех лет.

Статья 69.

Подрыв государственной промышленности, транспорта, торговли, денежного обращения или кредитной системы, а равно кооперации, совершённый в контрреволюционных целях путем соответствующего использования государственных учреждений и предприятий или противодействие их нормальной деятельности, а равно использование государственных учреждений и предприятий или противодействие их деятельности, совершаемое в интересах бывших собственников или заинтересованных капиталистических организаций, влекут –

меры социальной защиты, указанные в ст. 64 настоящего Кодекса.

Статья 70.

Совершение террористических актов, направленных против представителей советской власти или деятельности революционных рабочих и крестьянских организаций, и участие в выполнении таких актов, хотя бы и лицами, не принадлежащими к контрреволюционной организации, влекут –

меры социальной защиты, указанные в ст. 64 настоящего Кодекса.

Статья 71.

Разрушение или повреждение с контрреволюционной целью взрывом, поджогом или другими способами железнодорожных или иных путей и средств сообщения, средств народной связи, водопровода, общественных

складов и иных сооружений или государственного или общественного имущества, влечёт –
меры социальной защиты, указанные в ст. 64 настоящего Кодекса.

Статья 72.

а) Пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению, подрыву или ослаблению советской власти, или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений (ст.ст. 64—71), а равно распространение, или изготовление, или хранение литературы того же содержания влекут –
лишение свободы на срок не ниже шести месяцев.

б) Те же действия при массовых волнениях или с использованием религиозных или национальных предрассудков масс, или в военной обстановке, или в местностях, объявленных на военном положении, влекут –
меры социальной защиты, указанные в ст. 64 настоящего Кодекса.

Статья 73.

Недонесение о достоверно известном готовящемся или совершенном контрреволюционном преступлении влечёт –
лишение свободы на срок не ниже шести месяцев.

Статья 74.

Активные действия или активная борьба против рабочего класса и революционного движения, проявленные на ответственной или секретной (агентура) должности при царском строе или у контрреволюционных правительств в период гражданской войны, влекут –
меры социальной защиты, указанные в ст. 64 настоящего Кодекса.

Статья 75.

Контрреволюционный саботаж, т. е. сознательное неисполнение кем-либо определенных обязанностей или умышленно небрежное их исполнение со специальной целью ослабления власти правительства и деятельности государственного аппарата, влечёт –
лишение свободы на срок не ниже одного года с конфискацией всего или части имущества, с повышением при особо отягчающих обстоятельствах вплоть до высшей меры социальной защиты – расстрела с конфискацией имущества.

Статья 76.

Всякого рода организационная деятельность, направленная к подготовке или совершению предусмотренных в ст.ст. 63—75 настоящего Кодекса преступлений, а равно участие в организации, образованной для подготовки или совершения одного из этих преступлений, влекут –
меры социальной защиты, указанные в статье, предусматривающей данное преступление.

АРТЫКУЛЫ КРЫМІНАЛЬНАГА КОДЭКСА БССР 1961 года

Особенная часть

Глава 6. Государственные преступления

1. Особо опасные государственные преступления

Статья 67. Антисоветская агитация и пропаганда

Агитация или пропаганда, проводимая в целях подрыва или ослабления Советской власти либо совершения отдельных особо опасных государственных преступлений, распространение в тех же целях клеветнических измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй, а равно распространение либо изготовление или хранение в тех же целях в письменной, печатной или иной форме произведений такого же содержания,

— наказывается лишением свободы на срок от шести месяцев до семи лет и со ссылкой на срок от двух до пяти лет или без ссылки или ссылкой на срок от двух до пяти лет.

Те же действия, совершённые с использованием денежных средств или иных материальных ценностей, полученных от иностранных организаций или лиц, действующих в интересах этих организаций, либо лицом, ранее осужденным за особо опасные государственные преступления, а равно совершённые в военное время, —

наказывается лишением свободы на срок от трёх до десяти лет и со ссылкой на срок от двух до пяти лет или без ссылки.

(В редакции Указов Президиума Верховного Совета БССР от 9 августа 1961 г. и 19 января 1984 г.: СЗ БССР, 1961 г., № 25, ст. 248; 1984 г., № 3, ст. 48).

Комментарий²

§ 1. Антисоветская агитация или пропаганда может выразиться в следующих формах:

а) распространение среди определённого круга людей идей, лозунгов, взглядов, теорий, выражающих ненависть к Советской власти и советскому народу и направленных на подрыв и ослабление её. Распространение может быть в устной форме, в письменной, печатной, с использованием звуко- и видеозаписи, кинофильмов;

б) призывы к совершению особо опасных государственных преступлений – террористических актов, диверсий, вредительства и др.; обоснование необходимости совершения их как метода борьбы с Советской властью. Эту форму агитации или пропаганды следует отличать от подстрекательства к совершению особо опасного государственного преступления, которое выражается в создании решимости у конкретного лица совершить какое-либо конкретное особо опасное государственное преступление;

² Научно-практический комментарий к уголовному кодексу Белорусской ССР / Под общ. ред. А. А. Здановича. Мн.: Беларусь, 1989. С. 141—142.

в) распространение в антисоветских целях клеветнических измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй, т. е. доведение (устно, письменно, в печатной и иной форме) до сведения определённого круга лиц всякого рода сведений, не соответствующих действительности и порочащих Советскую власть, правительство в целом, отдельных её членов, общественные организации, государственные учреждения и т. д., с целью подорвать авторитет их и доверие к ним;

г) распространение литературы антисоветского содержания – эта личная передача, пересылка, подбрасывание в почтовые ящики, оставление в транспортных средствах, разбрасывание в толпе, расклеивание и другие способы передачи её для ознакомления с ней других лиц. Изготовление литературы – это сочинение, переводы, редактирование, переписка от руки, размножение на множительных аппаратах и т. п. Хранение антисоветской литературы уголовно наказуемо при наличии цели дальнейшего распространения её.

К антисоветской литературе относятся книги, журналы, листовки, письма как печатные, так и рукописные или размноженные другим путём (на пишущих машинках и т. п.), содержащие взгляды, идеи, теории, направленные на подрыв и ослабление Советской власти, либо клеветнические измышления, порочащие государственный или общественный строй, либо призывы к свержению Советской власти и совершению особо опасных государственных преступлений. К литературе также относятся и произведения изобразительного искусства антисоветского содержания (рисунки, плакаты и т. п.).

§ 2. Антисоветская агитация и пропаганда считается оконченной с момента совершения одного из действий, указанных в комментируемой статье.

§ 3. Антисоветская агитация и пропаганда может быть совершена только с прямым умыслом и специальной целью подрыва или ослабления Советской власти. При отсутствии подобной цели нет состава преступления, предусмотренного ст. 67. Случаи распространения клеветнических измышлений, не преследующих цели подрыва или ослабления, не могут квалифицироваться по данной статье. См. также комментарий к ст. 186¹.

§ 4. Использование денежных средств или иных материальных ценностей, полученных от иностранных организаций или лиц, действующих в интересах этих организаций, -- это организация печатания, распространение антисоветской литературы на вышеуказанные средства, использование множительных аппаратов, записывающей звуко- и видеоаппаратуры, полученных из тех же источников, или приобретение их на те же средства и т. д.

Антисоветская агитация и пропаганда, совершённая лицом, ранее судимым за одно из особо опасных государственных преступлений, квалифицируется по ч. 2 в случае, если судимость не снята и не погашена.

Статья 69. Организационная деятельность, направленная к совершению особо опасных государственных преступлений, а равно участие в антисоветской организации

Организационная деятельность, направленная к подготовке или совершению особо опасных государственных преступлений, к созданию

организации, имеющей целью совершить такие преступления, а равно участие в антисоветской организации, --
наказываются соответственно по статьям 61—68 настоящего Кодекса.

Комментарий³

§ 1. Ст. 69 предусматривает ответственность за три вида антисоветской деятельности:

- а) организационную деятельность, направленную к подготовке или совершению особо опасных государственных преступлений;
- б) организационную деятельность, направленную к созданию организации, имеющей целью совершить такие преступления;
- в) участие в антисоветской организации.

§ 2. Первый вид организационной деятельности – это деятельность одного или нескольких лиц, не представляющих организации, по разработке планов совершения особо опасных государственных преступлений, вербовке соучастников преступления, подысканию орудий и средств совершения преступлений и, наконец, руководство совершением его. Преступление считается оконченным с момента совершения указанных выше действий независимо от того, завершилась ли организационная деятельность преступным актом. Если в результате организационной деятельности совершается какое-либо особо опасное государственное преступление, исполнитель его несёт ответственность за совершение конкретного преступления, а участники организационной деятельности – по ст. 69 и статье, предусматривающей ответственность за совершённое преступление. Если лицо самостоятельно готовит совершение особо опасного государственного преступления, намереваясь совершить его в одиночку, то организационная деятельность отсутствует, виновный должен нести ответственность за приготовление к конкретному преступлению.

§ 3. Организационная деятельность, направленная к созданию организации, имеющей целью совершить особо опасные государственные преступления, – это наиболее опасная форма комментируемого преступления. Конечная цель этой деятельности – создать устойчивое преступное сообщество, ставящее своей задачей совершение нескольких особо опасных государственных преступлений или одного, но требующего длительной и тщательной подготовки (напр., террористического акта). Организационная деятельность по созданию антисоветской организации может выразиться в вербовке членов организации, разработке уставов и программ, планов деятельности её, подборке помещения и т. д. Преступление считается оконченным с момента совершения первого же действия по созданию антисоветской организации. Действия виновных должны квалифицироваться по ст. 69 и статье, устанавливающей ответственность за преступление, которое намеревалась совершить антисоветская организация.

§ 4. Участие в антисоветской организации – это вступление в такую организацию и готовность активно содействовать осуществлению планов этой организации. Участие может выразиться также в руководстве организацией. Участие в антисоветской организации считается оконченным с момента согласия лица вступить в организацию и приобщиться к её деятельности. Все

³ Научно-практический комментарий, с. 143—144.

участники организации несут ответственность в полном объёме за все преступления или подготовку к ним, совершённые членами этой организации, независимо от личного участия того или иного члена в совершении или подготовке преступления, если эти деяния были совершены во исполнение планов организации и охватывались умыслом виновного. Действия виновных квалифицируются по ст. 69 и статье, предусматривающей ответственность за конкретное преступление, которое совершено или к которому готовилась организация.

Статья 70. Особо опасные государственные преступления, совершённые против другого государства трудящихся

В силу международной солидарности трудящихся особо опасные государственные преступления, совершённые против другого государства трудящихся, –

наказываются соответственно по ст. 61—69 настоящего Кодекса.

Комментарий⁴

Государство трудящихся – это, прежде всего, социалистические страны. К государствам трудящихся также относятся демократические государства, освободившиеся от колониальной зависимости. Преступления против государства трудящихся могут быть совершены как на их территории, так и вне пределов её. В случае привлечения виновного к уголовной ответственности на территории БССР действия виновного квалифицируются по ст. 70 и одной из указанных в ней статей.

Глава 14. Преступления против порядка управления

Статья 186¹. Распространение заведомо ложных измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй

Систематическое распространение в устной форме заведомо ложных измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй, а равно изготовление или распространение в письменной, печатной или иной форме произведений такого же содержания –

наказывается лишением свободы на срок до трёх лет или исправительными работами на срок до двух лет, или штрафом до трёхсот рублей.

(Статья 186¹ введена Указом Президиума Верховного Совета БССР от 13 октября 1966 г. – СЗ БССР, 1966 г., № 30, ст. 397; в редакции Указа Президиума Верховного Совета БССР от 16 декабря 1982 г. – СЗ БССР, 1982 г., № 36, ст. 671).

Комментарий⁵

В ст. 186¹ различаются две формы совершения предусмотренного ею преступления: а) «систематическое распространение в устной форме заведомо ложных измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй»; б) «изготовление или распространение в письменной, печатной или иной форме произведений такого же содержания». В обоих

⁴ Научно-практический комментарий, с. 144.

⁵ Научно-практический комментарий, с. 310—311.

случаях требуется, чтобы действия виновного были совершены без цели подрыва или ослабления Советской власти. При наличии такой цели наступает ответственность по ст. 67.

Распространение в устной форме заведомо ложных измышлений, указанных в ст. 186¹, наказывается, если оно носит систематический характер (совершено более двух раз). Признак систематичности не обязателен, если формой совершения рассматриваемого преступления является изготовление или распространение произведений, о которых говорится в ст. 186¹.

«ПАЛІТЫЧНЫЯ АРТЫКУЛЫ» КРЫМІНАЛЬНАГА ЗАКАНАДАЎСТВА РСФСР

АРТЫКУЛЫ КРЫМІНАЛЬНАГА КОДЭКСА РСФСР 1926 года⁶

Особенная часть

Глава 1. Преступления государственные⁷

1. Контрреволюционные преступления

58¹. Контрреволюционным признаётся всякое действие, направленное к свержению, подрыву или ослаблению власти рабоче-крестьянских советов и избранных ими, на основании Конституции Союза ССР и конституций союзных республик, рабоче-крестьянских правительств Союза ССР, союзных и автономных республик, или к подрыву или ослаблению внешней безопасности Союза ССР и основных хозяйственных, политических и национальных завоеваний пролетарской революции.

В силу международной солидарности интересов всех трудящихся такие же действия признаются контрреволюционными и тогда, когда они направлены на всякое другое государство трудящихся, хотя бы и не входящее в Союз ССР (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

Комментарии

1. Термин «контрреволюционные» преступления свойственен исключительно советскому уголовному праву. Контрреволюционными преступлениями, как показывает само их название, являются преступления, непосредственно *направленные против данного установленного революцией нового государственного и общественного порядка...*

4. Часто в практике при оценке контрреволюционных действий возникает вопрос об эвентуальном (косвенном) умысле. Возможно ли осуждение за контрреволюционное действие при отсутствии прямых контрреволюционных целей, но при наличии эвентуального умысла?

⁶ *Уголовный кодекс РСФСР*. Москва: Гос. Изд. юридической литературы, 1956.

⁷ Раздел 1 уведзены ў дзеянне ад часу пачатку дзеяння Палажэння аб дзяржаўных злачынствах, прынятага III сесіяй ЦВК СССР 25 лютага 1927 г. (*Собрание законов правительства СССР*. 1927 г. № 12, ст. 123).

Редакция ст. 58¹ (в отличие от ст. 58 УК ред. 1922 г., предусматривавшей эвентуальный умысел) как будто устраняет возможность применения при наличии эвентуального умысла статей, предусматривающих контрреволюционное действие, однако, судебная практика, впоследствии подкреплённая постановлением пленума Верховного Суда Союза ССР от 26 июля 1927 г., считает контрреволюционными действиями не только действия, где совершивший их действовал с *прямо* поставленной контрреволюционной целью, предвидя общественно-опасный характер своих действий и желая этих последствий своих действий (прямой умысел), но и действия, когда совершивший их, хотя и не ставил перед собой *прямых* контрреволюционных целей, однако, предвидел общественно-опасный характер последствий своих действий и сознательно допускал их наступление (эвентуальный, косвенный умысел).

58². Вооружённое восстание или вторжение в контрреволюционных целях и, в частности, с целью насильственно отторгнуть от Союза ССР и отдельной республики какую-либо часть её территории или расторгнуть заключённые Союзом ССР с иностранными государствами договоры, влекут за собой

высшую меру социальной защиты – расстрел или объявление врагом трудящихся, с конфискацией имущества и с лишением гражданства союзной республики и, тем самым, гражданства Союза ССР и изгнанием из пределов Союза ССР навсегда, с допущением при смягчающих обстоятельствах понижения до лишения свободы на срок не ниже трёх лет, с конфискацией всего или части имущества (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

58³. Сношение в контрреволюционных целях с иностранным государством или отдельными его представителями, а равно содействие каким бы то ни было способом иностранному государству, находящемуся с Союзом ССР в состоянии войны или ведущему с ним борьбу путём интервенции или блокады, влекут за собой

меры социальной защиты, указанные в ст. 58² настоящего Кодекса (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

58⁴. Оказание каким бы то ни было способом помощи той части международной буржуазии, которая, не признавая равноправия коммунистической системы, приходящей на смену капиталистической системе, стремится к её свержению, а равно находящимся под влиянием или непосредственно организованным этой буржуазией общественным группам и организациям в осуществлении враждебной против Союза ССР деятельности, влечёт за собой

лишение свободы на срок не ниже трёх лет с конфискацией всего или части имущества, с повышением, при особо отягчающих обстоятельствах, вплоть до высшей меры социальной защиты – расстрела или объявления врагом трудящихся, с лишением гражданства союзной республики и, тем самым, гражданства Союза ССР и изгнанием из пределов Союза ССР навсегда, с конфискацией имущества (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

58⁵. Склонение иностранного государства или каких-либо в нём общественных групп, путём сношения с их представителями, использования фальшивых документов или иными средствами, к объявлению войны, вооружённому вмешательству в дела Союза ССР или иным неприязненным действиям, в частности: к блокаде, к захвату государственного имущества Союза ССР или союзных республик, разрыву дипломатических сношений, разрыву заключённых с Союзом ССР договоров и т. п., влечёт за собой меры социальной защиты, указанные в ст. 58² настоящего Кодекса (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

58⁶. Шпионаж, т. е. передача, похищение или собирание с целью передачи сведений, являющихся по своему содержанию специально охраняемой государственной тайной, иностранным государствам, контрреволюционным организациям или частным лицам влечёт за собой лишение свободы на срок не ниже трёх лет, с конфискацией всего или части имущества, а в тех случаях, когда шпионаж вызвал или мог вызвать особо тяжёлые последствия для интересов Союза ССР, -- высшую меру социальной защиты -- расстрел или объявление врагом трудящихся с лишением гражданства союзной республики и, тем самым, гражданства Союза ССР и изгнанием из пределов Союза ССР навсегда, с конфискацией имущества.

Передача, похищение или собирание с целью передачи экономических сведений, не составляющих по своему содержанию специально охраняемой государственной тайны, но не подлежащих оглашению по прямому запрещению закона или распоряжению руководителей ведомств, учреждений и предприятий, за вознаграждение или безвозмездно, организациям и лицам, указанным выше, влекут за собой

лишение свободы на срок до трёх лет (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

Примечание 1. Специально охраняемой государственной тайной считаются сведения, перечисленные в особом перечне, утверждаемом Советом народных комиссаров Союза ССР по согласованию с Советами народных комиссаров союзных республик и опубликовываемого во всеобщее сведение (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

58⁷. Подрыв государственной промышленности, транспорта, торговли, денежного обращения или кредитной системы, а равно кооперации, совершённый в контрреволюционных целях, путём соответствующего использования государственных учреждений и предприятий или противодействия их нормальной деятельности, а равно использование государственных учреждений и предприятий или противодействие их деятельности, совершаемое в интересах бывших собственников или заинтересованных капиталистических организаций, влекут за собой

меры социальной защиты, указанные в ст. 58² настоящего Кодекса (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

Комментарии

1. На фронте нашего социалистического строительства нам приходится сталкиваться с действиями врагов советской власти, сознательно стремящихся либо ослабить Рабоче-крестьянское государство путём подрыва экономических командных высот диктатуры пролетариата (госпромьшленности, транспорта, финансовой системы, кооперации, торговли), либо стремящихся проникнуть в госучреждения и предприятия, противодействовать их деятельности, направляя её в интересах классовых врагов пролетариата – бывших собственников и заинтересованных капиталистических организаций. Иначе говоря, на фронте нашего социалистического строительства нам приходится иметь дело с *экономической контрреволюцией*.

Ст. 58⁷ и предусматривает контрреволюционное преступление, совершаемое *внутри, в гуще* экономических командных высот пролетариата, определяя собой состав, признаки и элементы *экономической контрреволюции*.

2. Данная нами предпосылка о принципиальном характере, принципиальной значимости и цели ст. 58⁷ делает совершенно очевидным, что ст. 58⁷ *расширительному толкованию подлежать не может*, что применяться она должна там, где мы имеем контрреволюционное действие.

Мы имеем на нашем хозяйственном фронте ещё извращения и преступления, преступления корыстные и бескорыстные, преступления, совершаемые по сговору с частными лицами, и т. д. Иногда эти преступления весьма тяжелы и по своей обстановке и по своим последствиям (грамадные убытки и т. п.), Однако, будет совершенно неправильно, расширительно толкуя ст. 58⁷, применять её огульно к крупным хозяйственным преступлениям. Её применение может иметь место и должно быть ограничено *исключительно и только*: а) при действии, направленном на подрыв, разрушение или ослабление госпромьшленности, торговли, транспорта и т. д., и б) при использовании наших госучреждений не в интересах диктатуры пролетариата, а в интересах классовых врагов пролетариата. Такое принципиальное понимание ст. 58⁷ нашло своё полное отражение в судебной практике.

В связи с решительным наступлением на капиталистические элементы усилилось сопротивление классово-враждебных слоёв мероприятиям Партии и Советской власти. Создалась особая форма экономической контрреволюции – вредительство, наиболее яркое выражение нашедшая в Шахтинском деле, деле “Промпартии” и деле “Союзного бюро ЦК меньшевиков”.

3. С конца 1929 года в районах сплошной коллективизации стала на практике осуществляться директива партии и Правительства о ликвидации кулачества как класса. В процессе этой ликвидации имеют место попытки кулацко-зажиточной части крестьянства разными приёмами и способами подорвать экономическую мощь организуемых колхозов. Попытки эти могут заключаться как в умышленном уничтожении имущества колхозов, так и в разложении колхозов изнутри со стороны попавших туда кулаков и подкулачников. Во всех этих случаях, когда будет установлено, что действия этих лиц преследовали цель ослабления экономической мощи колхоза с целью подрыва колхозного строительства, действия эти должны рассматриваться как экономическая контрреволюция и квалифицироваться по ст. 58⁷ УК.

Исключением из этого будут действия, заключающиеся только в пропаганде или агитации против колхозного строительства в контрреволюционных целях. Эти действия должны квалифицироваться по ст. 58¹⁰ Уголовного Кодекса.

58⁸. Совершение террористических актов, направленных против представителей советской власти или деятелей революционных рабочих и крестьянских организаций, и участие в выполнении таких актов, хотя бы и лицами, не принадлежащими к контрреволюционной организации, влекут за собой

меры социальной защиты, указанные в ст. 58² настоящего Кодекса.

58⁹. Разрушение или повреждение с контрреволюционной целью взрывом, поджогом или другими способами железнодорожных или иных путей и средств сообщения, средств народной связи, водопровода, общественных складов и иных сооружений или государственного или общественного имущества влечёт за собой

меры социальной защиты, указанные в ст. 58² настоящего Кодекса (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

58¹⁰. Пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению, подрыву или ослаблению советской власти или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений (ст. ст. 58² — 58⁹ настоящего Кодекса), а равно распространение, или изготовление, или хранение литературы того же содержания влекут за собой

лишение свободы на срок не ниже шести месяцев.

Те же действия при массовых волнениях или с использованием религиозных или национальных предрассудков масс, или в военной обстановке, или в местностях, объявленных на военном положении, влекут за собой

меры социальной защиты, указанные в ст. 58² настоящего Кодекса (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

58¹¹. Всякого рода организационная деятельность, направленная к подготовке или совершению предусмотренных в настоящей главе преступлений, а равно участие в организации, образованной для подготовки или совершения одного из преступлений, предусмотренных настоящей главой, влекут за собой

меры социальной защиты, указанные в ст. 58² настоящего Кодекса (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

58¹². Недонесение о достоверно известном, готовящемся или совершённом контрреволюционном преступлении влечёт за собой

лишение свободы на срок не ниже шести месяцев (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

58¹³. Активные действия или активная борьба против рабочего класса и революционного движения, проявленные на ответственной или секретной (агентура) должности при царском строе или у контрреволюционных правительств в период гражданской войны, влекут за собой

меры социальной защиты, указанные в ст. 58² настоящего Кодекса (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

Комментарии

Несколько особняком стоит ст. 58¹³, предусматривающая не преступления, направленные против советского строя в его настоящем, а преступления, заключающиеся в активных действиях или активной борьбе против рабочего класса и революционного движения, проявленные на ответственных или особо-секретных (агентура) должностях при царском строе или в период гражданской войны у контрреволюционных правительств. Эта статья, влекущая за собой применение высшей меры социальной защиты – высшей меры – вызывает особенно злые выпады против советской юстиции буржуазных юристов, которые находят в ней невероятное нарушение всех принципов права и справедливости, ибо, по их мнению, нельзя карать за деяния, совершённые нередко двадцать и более лет тому назад, при совершенно другом строе, нельзя придавать закону, да ещё столь суровому, обратную силу. Возмущение буржуазных юристов, особенно из среды русской эмиграции, вполне понятно, ибо статья эта применяется к тем, которые в прошлом проявили наибольшее озлобление, наибольшее количество действий во вред рабочему классу и революции. Советская власть стоит на другой точке зрения: исходя из построения уголовного права на принципе охраны рабоче-крестьянского государства от социально-опасных элементов, она не может не применять самых суровых мер социальной защиты против тех, которые в прошлом проявили себя заклятыми врагами революции, борясь ли с ней открыто на высоких постах царской администрации, или тайно, состоя секретными агентами охранных отделений и предавая в руки полиции революционеров. Социальная опасность таких личностей при советском строе слишком очевидна, и советское правосудие не может не применять к ним самых суровых мер социальной защиты.

58¹⁴. Контрреволюционный саботаж, т. е. сознательное неисполнение кем-либо определённых обязанностей или умышленно небрежное их исполнение со специальной целью ослабления власти правительства и деятельности государственного аппарата влечёт за собой

лишение свободы на срок не ниже одного года с конфискацией всего или части имущества, с повышением, при особо отягчающих обстоятельствах, вплоть до высшей меры социальной защиты – расстрела, с конфискацией имущества (6 июня 1927 г.; *Собрание узаконений правительства РСФСР*, № 49, ст. 330).

Комментарии

1. Контрреволюционный саботаж близок к экономической контрреволюции, от которой он отличается тем, что является преступным бездействием, тогда как экономическая контрреволюция, наоборот, заключается в преступных действиях...

2. Пленум В. С. 18 февраля 1930 года (прот. № 2 – 30 г.) постановил:

«Ввиду чрезвычайного политического и хозяйственного значения весенней посевной кампании, проводимой в условиях социалистического переустройства с. х. и ликвидации кулачества как класса, классовый враг пытается всеми мерами бороться против мероприятий советской власти в

области посевной кампании. Нередко классовый враг пытается проникнуть в советский аппарат для использования его в своих контрреволюционных целях. Встречались случаи, когда с.-х. машины умышленно не направлялись по назначению, оставались на складах и даже под открытым небом, что привело к их порче и расхищению. Имеются случаи сознательного нарушения директив правительства в области снабжения с.-х. машинами и орудиями и т. п., направленного к ослаблению обобществлённого сектора с.-х. и бедняцко-средняцкой части крестьянства и к усилению кулацко-зажиточной его части. Все эти преступления, если будет установлено, что они сознательно совершены в интересах классового врага, должны встретить особо жестокий и решительный отпор со стороны суда и квалифицироваться как контрреволюционный саботаж по ст. 58¹⁴ УК. Верховный суд подчёркивает, что по этой статье могут квалифицироваться только те преступления, которые совершены сознательно в контрреволюционных целях или совершены умышленно в интересах классового врага. Во всех остальных случаях преступления, связанные с проведением посевной кампании, должны квалифицироваться по соответствующим статьям главы о должностных преступлениях, причём, если преступления имели место вследствие неумения работать или вообще ошибки в работе и т. д., без злобной или корыстной заинтересованности, суды по общему правилу не должны прибегать к лишению свободы, а должны ограничиваться применением увольнения от должности, запрещением занимать руководящие должности и т. п. мерами, не связанными с лишением свободы или даже с принудительными работами.

2. Особо для Союза ССР опасные преступления против порядка управления

59¹. Преступлением против порядка управления признаётся всякое действие, которое, не будучи направлено непосредственно к свержению советской власти и Рабоче-крестьянского правительства, тем не менее приводит к нарушению правильной деятельности органов управления или народного хозяйства и сопряжено с сопротивлением органам власти и препятствованием их деятельности, неповиновением законам или с иными действиями, вызывающими ослабление силы и авторитета власти.

«ПАЛІТЫЧНЫЯ АРТЫКУЛЫ» КРЫМІНАЛЬНАГА КОДЭКСА РСФСР 1960 года

Особенная часть

Глава 1. Государственные преступления

I. Особо опасные государственные преступления

Статья 70. Антисоветская агитация и пропаганда

Агитация или пропаганда, проводимая в целях подрыва или ослабления Советской власти либо совершения отдельных особо опасных государственных преступлений, распространение в тех же целях клеветнических измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй, а равно

распространение либо изготовление и хранение в тех же целях литературы такого же содержания –

наказывается лишением свободы на срок от шести месяцев до семи лет и со ссылкой на срок от двух до пяти лет или без ссылки или ссылкой на срок от двух до пяти лет.

Те же действия, совершённые лицом, ранее осуждённым за особо опасные государственные преступления, а равно совершённые в военное время, —

наказываются лишением свободы на срок от трёх до десяти лет и со ссылкой на срок от двух до пяти лет или без ссылки.

Статья 72. Организационная деятельность, направленная к совершению особо опасных государственных преступлений, а равно участие в антисоветских организациях

Организационная деятельность, направленная к подготовке или совершению особо опасных государственных преступлений, к созданию организации, имеющей целью совершить такие преступления, а равно участие в антисоветских организациях –

наказывается соответственно по статьям 64—71 настоящего Кодекса.

Статья 73. Особо опасные государственные преступления, совершённые против другого государства трудящихся

В силу международной солидарности трудящихся особо опасные государственные преступления, совершённые против другого государства трудящихся, –

наказывается соответственно по статьям 64—72 настоящего Кодекса.

Глава 9

Преступления против порядка управления

Статья 190¹. Распространение заведомо ложных измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй

Систематическое распространение в устной форме заведомо ложных измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй, а равно изготовление или распространение в письменной, печатной или иной форме произведений такого же содержания –

наказывается лишением свободы на срок до трёх лет, или исправительными работами на срок до одного года, или штрафом до ста рублей (статья 190¹ введена Указом Президиума Верховного Совета РСФСР от 16 сентября 1966 г. – «Ведомости Верховного Совета РСФСР» 1966 г., № 38, ст. 1038).

ХРАНАЛАГІЧНАЯ ТАБЛІЦА АРЫШТАЎ І СУДОВЫХ ПРАЦЭСАЎ

Код учынку:

1. “Галасы з хору” (стыхійны індывідуальны пратэст, размовы, анекдоты).
2. Утварэнне арганізацыі, удзел у арганізацыі.
3. Беларускі нацыянальны рух.
4. Яўрэйскі нацыянальны рух.
5. Украінскі нацыянальны рух.
6. Рэлігійная дзейнасць.
7. Рассылка лістоў; 7а – рассылка лістоў у замежныя дыпламатычныя прадстаўніцтвы і за мяжу.
8. Улёткі, плакаты (выраб і распаўсюджванне); 8а – нанясенне надпісаў на выбарчыя бюлетэні і іншыя выбарчыя матэрыялы.
9. Самвыдат; 9а – “тамвыдат” (перадача ўласных тэкстаў для публікацыі за межамі СССР).
10. Захоўванне забароненых друкаваных і рукапісных матэрыялаў.
11. Захоўванне зброі.
12. Праслухоўванне заходніх радыёстанцый.
13. Вугорскія падзеі 1956 г.
14. Калабарацыянізм у гады Другой Сусветнай вайны.
15. Уцёкі за мяжу.
16. Кантакты з заходнімі грамадзянамі.
17. Эканамічныя злачынствы.
18. Афганскія падзеі.

Крымінальныя артыкулы:

А – “антысавецкая агітацыя і прапаганда” (арт. 72-а КК БССР 1928 г., арт. 67 КК БССР 1961 г.; арт. 58 КК РСФСР 1926 г., арт. 70 КК РСФСР 1960 г.).

Б – “распространение заведомо ложных измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй” (арт. 186¹ КК БССР 1961 г.; арт. 190¹ КК РСФСР 1960 г.).

№	Дата (арышту) суда	Прозвішча, ініцыялы	Учына к	Крымінальны артыкул	Заўвагі
1.	18.IV.1953	КУЗНЯЦОЎ В. М.	1 (смерц ь Сталін а)	А	
2.	(16.III.1953) 18.IV.1953	СКРАБЕЛЬ А. Г.	1 (смерц ь Сталін а)	А	
3.	9.V.1953	КВАКТУН М. Х.	4	А	
4.	13.VI.1953	ЛАПАЦІНА В. К.	1 (смерц ь Сталін а)	А	
5.	25.VII.1953	РУБАНЦ Н. А.	8	А	
6.	28.VII.1953	БУРШТЫН Г. М.	8	А	Калектыўная справа
7.	28.VII.1953	ДВОРАК П. Н.	8	А	Калектыўная справа
8.	28.VII.1953	ЛЯШУК І. С.	8	А	Калектыўная справа
9.	8.VIII.1953	СЦЕПАНІШЧАЎ П. М.	1	А	
10.	(10.V.1953) 12.IX.1953	ВОЛКАУ І. І.		А	
11.	8.I.1954	ШЧУКА І. П.	10	А	
12.	(19.X.1954) 4.I.1955	КАЗЛОУ У. Г.	2	А (арт. 72-а, 76 КК БССР)	Калектыўная справа
13.	(19.X.1954) 4.I.1955	МАРОШАК Д. Д.	2, 4	А (арт. 72-а, 76 КК БССР)	Калектыўная справа
14.	[17.V.1955]	ПАПЛАУСКІ І. М.	6	Абвінавачваўс я паводле А	Справа спынена
15.	(20.XII.1954) 19.V.1955	ВІЦКІ Дз. У.		А	
16.	(пачатак 1956) 16.X.1956	КАРДАШ Ф.	7	А	
17.	5.XI.1956	ГАРЫН П. П.	1	А	
18.	28.I.1957	ПЫХЦІН М. С.	7а, 13	А	

19.	31.I.1957	ДЗЯМІДАЎ Я. В.	1	A	
20.	I.1957 (II арышт) [I арышт: (лета 1951), восень 1951]	САБІЛА Э.	6 6, 3	A	
21.	23.III.1957	ШУЛЯК Я. І.	1	[A]	Абвінавачваўс я
22.	(16.II.1957) 25.III.1957	РЖЭЎСКІ Б.	7, 10	A	
23.	27.III.1957	ЛУЦКАЯ Л. А.	8	A	
24.	27.III.1957	ПЯХОТА П. А.	1	A	
25.	10.IV.1957	ПЯТРОЎІ. І.	1	A	
26.	11.IV.1957	ПЯЛНАК Г. В.	1, 8	A	
27.	(18.II.1957) 29.IV.1957	ЦЮРЫН В. Н.	2	A (арт. 72, 76 КК БССР)	
28.	30.IV.1957	ПАРФЁНАЎ М. К.	12, 13	A	
29.	14.VI.1957	ЛУШНІКАЎ В. І.	1	A	
30.	(9.IV.1957) 19.VI.1957	ЕРМАЛАЕУ М. А.		A	
31.	(6.IV.1957) 20.VI.1957	АНУШКЕВІЧ В. А.	8а, 1	A	
32.	(19.IV.1957) 27.VI.1957	БЕЛЫ Л. М.	8, 3	A	Калектыўная справа
33.	(19.IV.1957) 27.VI.1957	БЕЛЫ Л. М.	8, 3	A	Калектыўная справа
34.	5.VII.1957	ІВАНОЎСКІ Э. Б.	1	A	
35.	(11.V.1957) 18.VII.1957	СЯРГЕЕЎ А. Р.		A	
36.	24.VII.1957	КАСЦІНЕВІЧ Н. Г.	1	A	
37.	(24.VIII.195 7)	АНІПЧЫК А. С.	10, 14	A	
38.	31.VIII.1957	ВІКТОРЧЫК Л. Г.	1, 7, 10	A	
39.	(9.II.1957) 16.IX.1957	ГРАЧУХА М.	2	A	Калектыўная справа
40.	16.IX.1957	ВІННІКАЎ Г.	2	A	Калектыўная справа
41.	16.IX.1957	ДЗЕХІЦЯРОУ М.	2	A	Калектыўная справа
42.	16.IX.1957	КАЗЛОУСКІ Ф.	2, 8	A	Калектыўная справа
43.	(9.II.1957) 16.IX.1957	ЯТКІН А.		A	Калектыўная справа
44.	24.IX.1957	АКАЛОТ М. В.	1	A	
45.	30.IX.1957	ЛЫСКОВІЧ А. В.	1	A	

46.	5.X.1957	КАМОВІЧ І. В.	1, 14	А	
47.	25.X.1957	МАРГОУЦАВА Ф. Я.	7а, 8	А	
48.	4.XI.1957	ГАРНОУСКАЯ В. Д.	6	А	Калектыўная справа
49.	4.XI.1957	ІВАНОЎ В. Д.	6	А	Калектыўная справа
50.	5.XI.1957	КУР'ЯНОВІЧ Г. І.	13	А	
51.	14.XI.1957	ПІСТАЛЕЦЕНКА В. К.	1	А	
52.	14.XI.1957	ПЯТУХОЎСКІ І. І.	6, 10	А	
53.	15.XI.1957	ЖАЎЛАКОЎ Н. Я.	1	А	
54.	19.XI.1957	НАВУМАЎ К. М.	1	А	
55.	12.XII.1957	КУЗЬМЯНКОЎ Я. Я.	6	А	Калектыўная справа
56.	12.XII.1957	САЛАПАЕУ Н. Г.	6	А	Калектыўная справа
57.	12.XII.1957	СКАЧКОЎ П. В.	6	А	Калектыўная справа
58.	14.XII.1957	ЛЫЧКОЎСКІ М. Ф.	1	А	
59.	16.XII.1957	САДОЎНІЧЫ М. Ф.	6	А	Калектыўная справа
60.	16.XII.1957	ХІЛЮТА В. П.	6	А	Калектыўная справа
61.	17.XII.1957	БОЛСУН А. П.	1	А	
62.	(6.X.1957) 18.XII.1957	ПАЛЕВІКОЎ Я. Б.		А	
63.	30.XII.1957	МІХАТУЛІН Г. Я.	1	А	
64.	30.XII.1957	ПУГАЦЭВІЧ А. В.	1	А	
65.	3.I.1958	УСЦІНОВІЧ І. І.	1	А	
66.	29.I.1958	МАРТЫНЮК С. К.	1	А	
67.	7.II.1958	АНАПРЭЕНКА Н. В.	1	А	
68.	8.II.1958	ЖДАНЮК В. І.	1	А	
69.	10.II.1958	ШЫРКОЎСКІ В. І.	1	А	
70.	(29.XII.1957)) 28.II.1958	БРАНАВІЦКІ У. І.		А	
71.	[30.IV.1958]	КУКО А. М.	1, 7		Крымінальная справа спынена
72.	(7.V.1958) 12.VI.1958	ЕРАХАВЕЦ А. П.	1	А	
73.	30.VI.1958	САЛАЎЕЎ М. Е.	7	А	
74.	11.VII.1958	АКСЕНАУ П. Ф.	7	А	

75.	5.IX.1958	ДУБІНІН Н. П.	1	А	
76.	4.X.1958	НІЗАВЕЦ В. С.	1	А	
77.	28.X.1958	КРУМКАЧОЎ Н. В.	1	А	
78.	(15.X.1958) 22.XI.1958	ДОЎБІК А.	7	А	
79.	25.XII.1958	СВІСТУН Ф. І.	8	А	
80.	29.IV.1959	РУБІН А. П.	4, 16	А	Калектыўная справа
81.	29.IV.1959	ХЕЙФІЦ Я. Р.	4	А	Калектыўная справа
82.	29.IV.1959	ЯСЯЛЕВІЧ Г. С.	4, 10	А	Калектыўная справа
83.	30.VII.1959	ДАСТАНКА А. Ф.	7	А	
84.	22.IX.1959	БЕРАЗОУСКІ Г. А.	1, 7	А	
85.	[1960-я г.]	ЯБЛОНСКІ Я.	6, 1		
86.	26.IV.1960	ТАРАСЕВІЧ С. М.	12	А	
87.	(20.X.1960) 30.XII.1960	САЛАВЕЙ Г. К.		А	
88.	(13.X.1960) 31.I.1961	МАТУЗАЎ І. К.		“зрада Радзіме”	
89.	(19.II.1961) 14.VII.1961	БУРЫ А. С.		А	
90.	18.VII.1961	ПАЎЛОВІЧ Н. А.	8, 8а	А	
91.	(28.X.1961) 15.I.1962	БАРБАРЧУК Н. І.	7, 7а	А	
92.	8.III.1962	ГАЛУБОВІЧ Ф. М.		А	
93.	12.V.1962	ВАЙЦЕНКА Г. С.	1	А	
94.	(25.I.1962) 6.VI.1962	ГАРАЧЫ Э. М.	9, 10	А	
95.	10.VI.1962	КАЗАК І. В.	8, 8а, 12	А	
96.	17.VII.1962	МІЛАДОЎСКІ І. І.	6	А	
97.	15.VIII.1962	ВАСІЛЬЕЎ А. П.		А	
98.	13.X.1962	ТРАЯК І. С.		А	
99.	29.X.1962	ТЫЧКОЎ М. І.		А	
100.	23.I.1963	ПРАХАРЭНКА Ф. Я.	6	А	
101.	4.II.1963	АНТОНЕНКА В. І.	6	А	Калектыўная справа
102.	4.II.1963	МАКАРАНКА Г. М.	6	А	Калектыўная справа
103.	4.II.1963	ПІЛПЕНКА А. П.	6	А	Калектыўная справа
104.	28.II.1963	КОРШЫКАЎ У. М.		А	
105.	(30.VIII.196	БРАНШТЭЙН Я.	17	арт. 85 КК	

	2)9.III.1963	I.		БССР	
106	14.III.1963	РЫБАКОУ А. С.	6, 8, 8а	А	
107	(29.I.1963) 11.IV.1963	ЛАГОДЗІЧ М.	7	А	
108	13.IV.1963	РАМАНЮК Я. І.	5	А	
109	7.X.1963	СЯРОПН Г. Я.	2, 11	А	Калектыўная справа
110	7.X.1963	ХАНЖАНКОЎ С. Н.	2, 11, 12	А	Калектыўная справа
111	7.X.1963	ХРАПАВІЦКІ В. І.	2, 11	А	Калектыўная справа
112	19.XII.1963	АНІСЬКАЎ А. Г.		А	
113	11.II.1964	ДУБОУСКІ Ф. В.	1, 7а	А	
114	(IX.1963) 10.IV.1964	ГРЫГОР'ЕЎ А. У.	2, 3	А	Калектыўная справа
115	(IX.1963) 10.IV.1964	РАКАШЭВІЧ В. В.	2, 3, 11	А	Калектыўная справа
116	29.VII.1964	УДОДАЎ А. І.		А	Калектыўная справа
117	29.VII.1964	ПАМАГАЕЎ Л.		А	Калектыўная справа
118	13.IX.1968	ТРАФІМЧУК І. В.		А	
119	4.XII.1968	ГРЫНБЛАТ Л. С.	4, 8, 12	А	
120	26.VI.1970	ПРАХАРЭНКА А.Н.		А	
121	(14.IV.1970) 4.XI.1970	КУКАБАКА М. І. ¹	1, 7, 8а, 10		Прымусовае псіхіятрычнае лячэнне
122	16.IX.1972	ГРАБЯНЧУК І. П.	6	А	Калектыўная справа
123	16.IX.1972	ЖУРАВЕЛЬ П. Н.	6	А	Калектыўная справа
124	16.IX.1972	ПЕТРУШЭНКА Л. І.	6	А	Калектыўная справа
125	12.I.1973	ДЗЯРНОВІЧ М. В.	6	А	Калектыўная справа
126	12.I.1973	САТНІЧЭНКА Л. Ф.	6	А	Калектыўная справа
127	9.IV.1973	МЯГКОУ В. А.	8	А	
128	[22.V.1973]	ДАВЫДОВІЧ Я. А.	4, 7, 8, 9, 10, 11		Калектыўная справа; вызвалены ад крмінальнай адказнасці
129	[22.V.1973]	КІПНІС Г. Я.	4, 7, 8, 9, 10,		Калектыўная справа;

¹ Гл. 1979 і 1985 г.

			11		визвалені ад кримінальнай адказнасці
130	(23.XI.1978) 15.VI.1979	ЗАЙЦАЎ В. К.	8	Б	Прымусовае псіхіятрычнае лячэнне
131	(X.1978) 20— 21.VI.1979	КУКАБАКА М. І. ²	7, 7а, 9а	А	
132	19.VI.1980	ПЕТРАШОЎ І. Ф.	16, 18	А	
133	1982	КУКАБАКА М. І.	1	Б	Асуджаны ў зняволенні
134	9.VI.1983	ЯДЖАРСКІ А. В.	2, 9	А	
135	6.IV.1984	УДАЧЫН А. А.	?	А	
136	7.III.1985	КУКАБАКА М. І. ³	1	А	Асуджаны ў зняволенні
137	(IV.1986) 10.IX.1986	РУСАК У. С.	6, 9а	А	
138	20.IV.1987	АЎСЯНКА Э. Д.	15	А	

² Гл. 1970 і 1985 г.

³ Гл. 1970 і 1979 г.

СПІС СКАРАЧЭННЯЎ

Крыніцы і літаратура

Антысавецкія рухі – Антысавецкія рухі ў Беларусі: 1944–1956. Даведнік / Пад рэдакцыяй Алега Дзярновіча. Мн.: Архіў Найноўшае Гісторыі, 1999.

Беларусь. Энц. дав. – Беларусь. Энцыклапедычны даведнік. Мн.: БелЭн, 1995.

БП – Беларускія пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік. У 6 т. Мн.: БелЭн, 1992–1995.

БЭ – Беларуская энцыклапедыя. У 18 т. Мн.: БелЭн, 1996–2003.

Historical Dictionary – Historical Dictionary of Belarus. Jan Zaprudnik. (European Historical Dictionaries, No 28). Lanham; London: The Scarecrow Press Inc, 1998.

Дэмакратычная апазыцыя – Дэмакратычная апазыцыя Беларусі: 1956–1991. Пэрсанажы і кантэкст. Даведнік / Пад рэдакцыяй Алега Дзярновіча. Мн.: Архіў Найноўшае Гісторыі, 1999.

Кто есть кто в Беларуси–99 – Кто есть кто в Беларуси. Кто ёсць хто ў Беларусі. Who's who in Belarus / Сост. В. Ф. Голубев, А. И. Киже, А. А. Смольский, В. А. Тригубович, Г. А. Ахметова, В. А. Чуйко. Москва: Книжный дом, 1999.

Кто есть кто в Республике Беларусь–99 – Кто есть кто в Республике Беларусь. Who is Who in The Republic of Belarus / В. В. Федосов и др. Белорусский научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела. Мн.: Завигар, 1999.

ЛіМ – тыднёвік “Літаратура і мастацтва”.

Ля вытокаў – Ля вытокаў незалежнага грамадства: Асобы і падзеі беларускай апазыцыі 1950–1980-х. Каталёг выставы. Мн.: Архіў Найноўшае Гісторыі, 1998.

Пазацэнзурны друк – Пазацэнзурны пэрыядычны друк Беларусі (1971–1990). Каталёг / Укладальнікі Юрась Лаўрык, Ларыса Андросік. Мн.: БГАКЦ, 1998. (Архіў Найноўшае Гісторыі).

58¹⁰ – 58¹⁰. Надзорные производства Прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде. Март 1953–1991. Аннотированный каталог / Под ред. В. А. Козлова и С. В. Мироненко; сост. О. В. Эдельман. М.: Международный Фонд «Демократия», 1999.

Рэпрэсаваныя – Мара коў, Леанід. Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі. 1794–1991: Энцыклапедычны даведнік. У 3 т. Мн.: Athenaеum, 2002–2003.

Т. 1: Абрамовіч—Кушаль. 2002.

Т. 2: Лавіцкі—Ятаўт. 2003.

Т. 3: Дадаткі і праўкі.

СБ – “Советская Белоруссия”, газета.

СЗ – Свод законов, працяглае выданне.

ЭГБ – Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Мн.: БелЭн, 1993–2001.

ЭЛіМБел – Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. Т. 1–5. Мн.: БелСЭ, 1984–1987.

Бібліяграфічныя, палітычныя і геаграфічныя скарачэнні

абл. – абласны (-ая)

АГПУ / АДПУ – Аб'яднанае Галоўнае Палітычнае Упраўленне СССР

АНГ – Архіў Найноўшае Гісторыі (Калекцыі Цэнтра Athenaeum)

арт. – артыкул

б. – былы (-ая)

Б. г. – без году (ў выданнях)

БАН, БелАН – Беларуская Акадэмія Навук (таксама АН БССР, НАН Беларусі)

БАПЦ – Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква

БВА – Беларуская Вайсковая Акрuga

БДПУ – Беларускі Дзяржаўны Педагагічны Універсітэт (Мінскі Дзяржаўны Педагагічны Інстытут)

БДТ – Беларускі Дзяржаўны Тэатр

БДУ – Беларускі Дзяржаўны Універсітэт

БелАПП – Беларуская Асацыяцыя Пралетарскіх Письменнікаў

БНР – Беларуская Народная Рэспубліка

БПІ – Беларускі Політэхнічны Інстытут (Беларускі Нацыянальны Тэхнічны Універсітэт)

БПС-Р – Беларуская Партыя Сацыялістаў-Рэвалюцыянераў

БРГ – Беларуская Рэвалюцыйная Грамада

БСГ – Беларуская Сацыялістычная Грамада

БСГА – Беларуская сельскагаспадарчая акадэмія

БСРГ – Беларуская Сялянска-Работніцкая Грамада

БССР – Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка

БХД – Беларуская Хрысціянская Дэмакратыя

БЦР – Беларуская Цэнтральная Рада

в. – вёска

в. а. – выконваючы абавязкі

ВКЛ – Вялікае Княства Літоўскае

ВКП(б) – Усеаюзная Камуністычная партыя (большавікоў)

ВЛКСМ – Всесоюзный Ленинский Коммунистический Союз Молодёжи / Усеаюзны Ленінскі Камуністычны Саюз Моладзі

ВНУ – Вышэйшая навучальная ўстанова

вобл. – вобласць

вол. – воласць

ВРК – Ваенна-рэвалюцыйны камітэт

ВСНГ – Вышэйшы савет народнай гаспадаркі

ВЧК (ЧК) – Усерасійская Надзвычайная Камісія пры Савеце Народных Камісараў па барацьбе з контррэвалюцыяй і сабатажам

Выбр. – Выбраныя творы

Вып. – выпуск

г. – горад

газ. – газета

губ. – губерня

ГУЛАГ – Галоўнае Упраўленне Лагераў

г. п. – гарадскі пасёлак

ДА РФ – Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (Государственный архив Российской Федерации).

Зах. – заходні

Зб. тв. – Збор твораў

Інбелкульт – Інстытут беларускай культуры (з 1929 БелАН)

К. – Кіеў

КГБ – Комитет Государственной Безопасности / Камітэт Дзяржаўнай Бяспекі

КДБ РБ – Камітэт Дзяржаўнай Бяспекі Рэспублікі Беларусь (з 1991 г.)

КК – Крымінальны Кодэкс

Кн. – кніга

КП(б)Б – Камуністычная Партыя (большавікоў) Беларусі

КП(б)ЛіБ – Камуністычная Партыя (большавікоў) Літвы і Беларусі

КП(б)У – Камуністычная партыя (большавікоў) Украіны

КПЗБ – Камуністычная Партыя Заходняй Белаўрсі

КПП – Камуністычная Партыя Польшчы

КПСС – Камуністычная Партыя Савецкага Саюза

КСМЗБ – Камуністычны Саюз Моладзі Заходняй Беларусі

Літ. – літаратура

ЛКСМБ – Ленінскі Камуністычны Саюз Моладзі Беларусі

М. – Масква

МДБ – Міністэрства Дзяржаўнай Бяспекі

МДУ – Маскоўскі Дзяржаўны Універсітэт

МЗС – Міністэрства замежных спраў

Мн. – Мінск, Менск

МУС – Міністэрства ўнутраных спраў

мяст. – мястэчка

нам. – намеснік

НАНБ – Нацыянальная Акадэмія навук Беларусі

нар. – нарадзіўся (нарадзілася)

НАРБ – Нацыянальны архіў Рэспублікі Белаўрсь

Наркамасветы – Народны камісарыят асветы

НГАБ – Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі

НДІ – Навукова-даследчы інстытут

НИПЦ “Мемориал” – Навукова-Даследчы і Асветніцкі Цэнтр (Научно-Исследовательский и Просветительский Центр) “Мемориал” (Масква)

НКДБ – Народны Камісарыят Дзяржаўнай Бяспекі

НКУС – Народны Камісарыят Унутраных Спраў

НТС – Народна-Трудовой Союз

пав. – павет

паліт. – палітычны

ПАРП – Польская Аб’яднаная Рабочая Партыя

Паўдн. – паўднёвы

Паўн. – паўночны

Пг. – Петраград

пгт – пасёлак гарадскога тыпу

ПНР – Польская Народная Рэспубліка

ППЛ – Папраўча-працоўны лагер

РВС – Рэвалюцыйны ваенны савет

РКП(б) – Расійская Камуністычная Партыя (большавікоў)
р-н – раён
РПЦ – Руская Праваслаўная Царква
РСДРП – Расійская Сацыял-Дэмакратычная Рабочая Партыя
с. – сяло
сапр. – сапраўднае
с.-г. – сельскагаспадарчы (-ая)
СДКПіЛ – Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы
СНК – Савет Народных Камісараў
СП – Саюз пісьменнікаў
СПб. – Санкт-Пецярбург
ССРБ – гл. БССР
ст. – станцыя
СШ – Сярэдняя школа
Т. – том
ТАСС – Тэлеграфнае Агенцтва Савецкага Саюза
ТБШ – Таварыства Беларускай Школы
Тв. – творы
УНР – Украінская Народная Рэспубліка
Усх. – усходні
ЦК – Цэнтральны камітэт
час. – часопіс

z. – zeszyt (сшытак)